

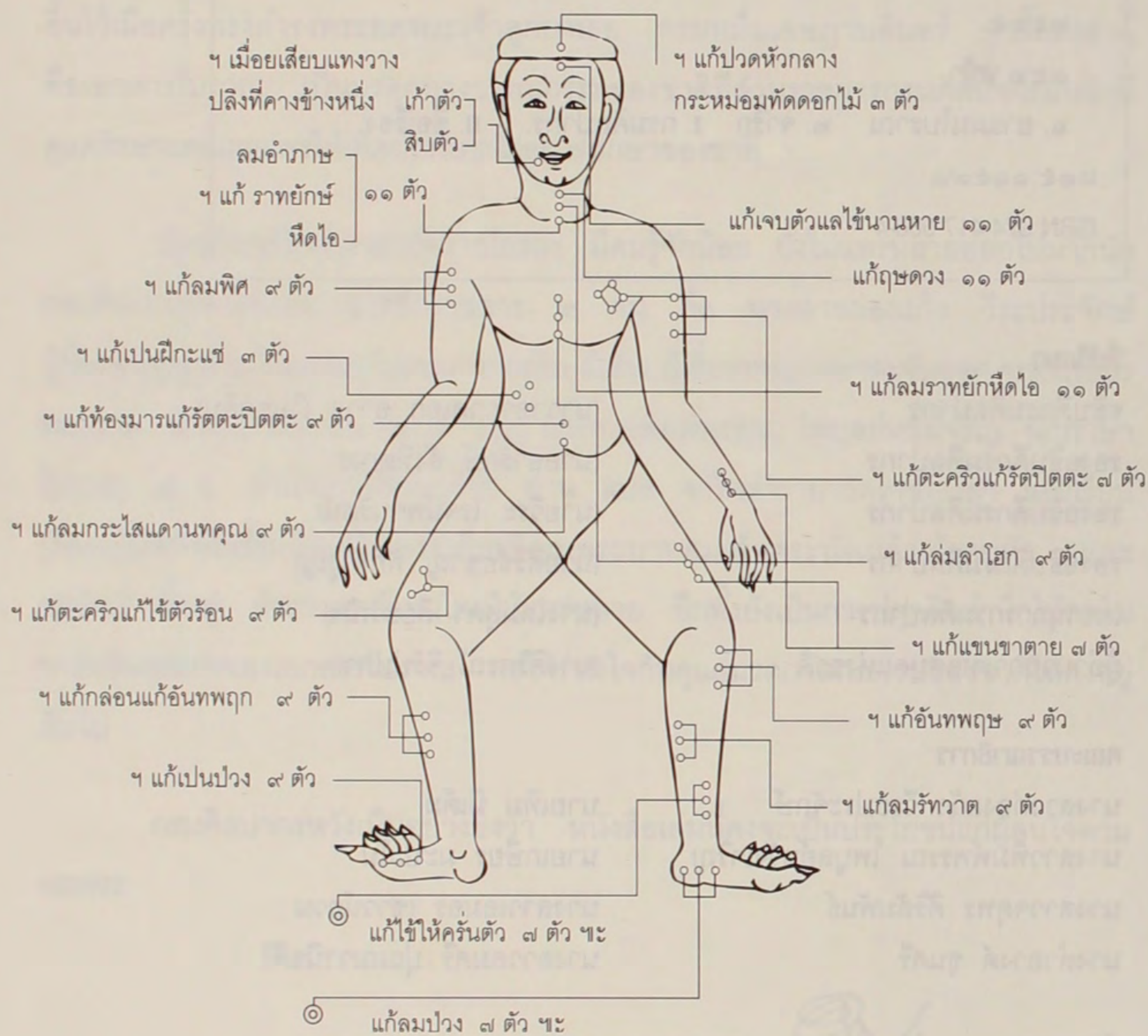
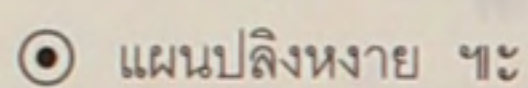

จารึกคำรายา วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

กรมศิลปากร

100 110 120

JEAB

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่

พุทธศักราช ๒๕๔๕

จารึกตำรายาวัตราชโอรสราชมราชวรวิหาร
กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๕
พิมพ์ครั้งแรก จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
จารึกตำรายาวัตราชโอรสราชมราชวรวิหาร.-- กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
๒๕๔๕.
๔๕๒ หน้า.
๑. ยาแผนโบราณ ๒. จารึก I. กรมศิลปากร. II. ชื่อเรื่อง.
๖๑๕.๑๑๕๙๓
ISBN 974-417-566-4

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมศิลปากร	(นาวาอากาศเอก อวุธ เงินชุกลิน)
รองอธิบดีกรมศิลปากร	(นายอาร์กซ์ สังหิตกุล)
รองอธิบดีกรมศิลปากร	(นายวีระ โรจน์พจนรัตน์)
รองอธิบดีกรมศิลปากร	(นายสิริชัยชาญ พักจำรูญ)
เลขานุการกรมศิลปากร	(นางโสมสุดา ลียะวณิช)
ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ	(นางศิริภรณ์ จิรัปปภา)

คณะบรรณาธิการ

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	นายเทิม มีเต็ม
นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	นายเกษียร มะปะโม
นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์	นางสาวเอมอร เซาว์สนวน
นางลำอานค์ ชุนศรี	นางสาวสมศรี ปุณณวานิชศิริ

ถ่ายภาพ

นายสิงห์คม บริสุทธิ์

ควบคุมการจัดพิมพ์

นางจุฑาทิพย์ โคตรประทุม

พิมพ์ที่

บริษัท อาทิตย โพรดักส์ กรุป จำกัด โทร. ๐-๒๘๖๙-๔๔๙๐ โทรสาร ๐-๒๔๕๘-๑๑๖๕

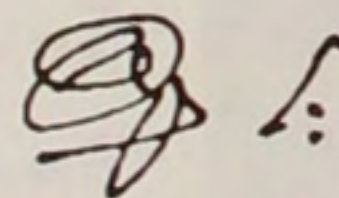
คำนำ

จารึกตำรายาวัตราชโอรสารามราชวรวิหาร เป็นมรดกทรัพย์สินทางภูมิปัญญาของบรรพชนในรูปลายลักษณ์อักษรที่บันทึกเรื่องราวทางด้านการแพทย์แผนไทยโบราณไว้ด้วยอักษรไทย ภาษาไทยรุ่นเก่า ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นไว้เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จารึกเหล่านี้คือเอกสารโบราณ เป็นมรดกทางวรรณกรรมของชาติที่ส่วนราชการกรมศิลปากรมีหน้าที่ดูแลรักษาและเผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาของชาติ

ปัจจุบันจารึกตำรายาวัตราชโอรสฯ มีคนรู้จักน้อย ยังไม่แพร่หลายออกไปมากนัก กรมศิลปากรจึงมอบหมายให้ข้าราชการ ๔ คน คือ นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ นายเทิม มีเต็ม ผู้เชี่ยวชาญภาษาตะวันออก นายเกษียร มะปะโม นักภาษาโบราณ ๘ ว. และ นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว. ดำเนินการศึกษาวิจัย อ่าน แปล จารึกตำรายาวัตราชโอรสฯ แล้วเรียบเรียงเป็นหนังสือขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และอนุรักษ์ พันฟู ตำราแพทย์แผนไทยให้แพร่หลาย อีกทั้งยังเป็นการปลุกจิตสำนึกให้คนในชาติเห็นคุณค่าของเอกสารโบราณ จะได้ร่วมใจกันดูแลมรดกวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่สืบไป

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจตามสมควร

นาวาอากาศเอก

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

คำนำ	๓
สารบัญ	๔
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระเกียรติคุณทางศิลปะวิทยา	๑๑
ความนำจารึกตำรายาวัตราชโอรสราชมราชวรวิหาร	๑๗
ศึกษาเปรียบเทียบ จารึกตำรายาวัตราชโอรสราชมราชวรวิหาร	
กับจารึกตำรายาวัตรพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร	๒๙
ภาพจารึก คำจารึก และคำอ่าน	๓๕
จารึกแผ่นที่ ๑	๓๖
จารึกแผ่นที่ ๒	๓๙
จารึกแผ่นที่ ๓	๔๒
จารึกแผ่นที่ ๔	๔๕
จารึกแผ่นที่ ๕	๔๘
จารึกแผ่นที่ ๖	๕๑
จารึกแผ่นที่ ๗	๕๔
จารึกแผ่นที่ ๘	๕๗
จารึกแผ่นที่ ๙	๖๐
จารึกแผ่นที่ ๑๐	๖๓
จารึกแผ่นที่ ๑๑	๖๖
จารึกแผ่นที่ ๑๒	๖๙
จารึกแผ่นที่ ๑๓	๗๒
จารึกแผ่นที่ ๑๔	๗๕
จารึกแผ่นที่ ๑๕	๗๘
จารึกแผ่นที่ ๑๖	๘๑
จารึกแผ่นที่ ๑๗	๘๔
จารึกแผ่นที่ ๑๘	๘๗
จารึกแผ่นที่ ๑๙	๙๐
จารึกแผ่นที่ ๒๐	๙๓
จารึกแผ่นที่ ๒๑	๙๗
จารึกแผ่นที่ ๒๒	๑๐๐
จารึกแผ่นที่ ๒๓	๑๐๓

จารึกแผ่นที่ ๒๔
 จารึกแผ่นที่ ๒๕
 จารึกแผ่นที่ ๒๖
 จารึกแผ่นที่ ๒๗
 จารึกแผ่นที่ ๒๘
 จารึกแผ่นที่ ๒๙
 จารึกแผ่นที่ ๓๐
 จารึกแผ่นที่ ๓๑
 จารึกแผ่นที่ ๓๒
 จารึกแผ่นที่ ๓๓
 จารึกแผ่นที่ ๓๔
 จารึกแผ่นที่ ๓๕
 จารึกแผ่นที่ ๓๖
 จารึกแผ่นที่ ๓๗
 จารึกแผ่นที่ ๓๘
 จารึกแผ่นที่ ๓๙
 จารึกแผ่นที่ ๔๐
 จารึกแผ่นที่ ๔๑
 จารึกแผ่นที่ ๔๒
 จารึกแผ่นที่ ๔๓
 จารึกแผ่นที่ ๔๔
 จารึกแผ่นที่ ๔๕
 จารึกแผ่นที่ ๔๖
 จารึกแผ่นที่ ๔๗
 จารึกแผ่นที่ ๔๘
 จารึกแผ่นที่ ๔๙
 จารึกแผ่นที่ ๕๐

๑๐๖

๑๐๙

๑๑๓

๑๑๖

๑๑๙

๑๒๒

๑๒๖

๑๒๙

๑๓๒

๑๓๕

๑๓๘

๑๔๑

๑๔๔

๑๔๗

๑๕๐

๑๕๓

๑๕๖

๑๖๐

๑๖๓

๑๖๖

๑๖๙

๑๗๒

๑๗๕

๑๗๘

๑๘๒

๑๘๕

๑๘๘

๑๙๑

๔๒๔

๔๒๖

๔๕๑

อธิบายศัพท์

บรรณานุกรม

ดรรชนี

โครงการ

พระระเบียงพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร และองค์ประกอบทางศิลปกรรม

พระอุโบสถวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร และลายกระบวนจีนในพระอุโบสถ

จารึกวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว :

พระเกียรติคุณทางศิลปวิทยา *

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศิลปะวิทยาการต่างๆ ทั้งที่สั่งสอนเล่าเรียนกันอยู่ และที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในบ้านเมือง ยังคงมีลักษณะรูปแบบ และวิธีการเหมือนกับที่เคยสร้าง และปฏิบัติกันอยู่ในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะทางด้านศิลปกรรมที่เห็นได้ชัดคือ ลักษณะงานทางสถาปัตยกรรม เช่น ที่โบสถ์ วิหาร เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านั้นจะมีลักษณะเฉพาะที่นิยมเรียกกันว่า **แบบประเพณี** เช่น ทรงอาคารที่มีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ตกแต่งผนังด้วยงานจิตรกรรม ประติมากรรมต่างเขียนลายรดน้ำ เป็นต้น ส่วนทางด้านวิทยาการโดยเฉพาะการเรียนการสอน โดยทั่วไปยังคงใช้วัดเป็นสถานศึกษา มีครูเป็นผู้สอนซึ่งส่วนใหญ่ครูคือพระสงฆ์ในวัดนั่นเอง

สังคมไทยดำเนินมาตามวิถีทางแห่งวัฒนธรรม อันมีแม่แบบมาจากสมัยอยุธยา สืบทอดแนวคิดนำมาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์จนเกิดเป็นลักษณะประจำชาติขึ้นมา ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวจีนมากขึ้น ขณะเดียวกัน รูปแบบศิลปกรรมจีนก็เริ่มเข้ามามีอิทธิพล และเป็นส่วนที่ทำให้ลักษณะศิลปวัฒนธรรมไทยเริ่มมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป

เมื่อประมาณพุทธศักราช ๒๓๖๓ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงดำรงพระยศพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงคุมกองทัพออกไปขัดตาทัพพม่าที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรี เมื่อเคลื่อนกองทัพออกจากกรุงนั้น เสด็จพระราชดำเนินผ่านวัดจอมทอง ซึ่งแต่เดิมเป็นวัดโบราณสร้างมาก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพวัดในครั้งนั้นคงจะชำรุดทรุดโทรมมาก ได้ประทับแรมที่วัดนั้นและคงจะทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสวัดนี้มาก ก่อนจะยาตราทัพได้ทรงประกอบพิธีเบิกโขลนทวารตามตำราพิชัย

* เรียบเรียงโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ นักอักษรศาสตร์ ๑๐ ชช. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ (ภาษา เอกสาร และหนังสือ)

สงครามที่วัดนี้ด้วย และเมื่อเสด็จยาตราทัพไปตั้งอยู่ ณ เมืองกาญจนบุรีได้ ๑ ปี ไม่มีข่าว กองทัพพม่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกกองทัพกลับ พระนคร เมื่อกลับถึงพระนครแล้วได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทองทั้งวัด โปรดให้สร้างโบสถ์ วิหาร และเสนาสนะต่างๆ กับให้ตกแต่งประดับลวดลายตามแบบอย่างศิลปะที่ทรงมี พระราชดำริขึ้นใหม่เป็นศิลปกรรมแบบจีนมาก เลิกใช้ศิลปกรรมรูปแบบประเพณี ที่เห็นได้ ชัดคือหน้าจั่วไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันตกแต่งประดับด้วยกระเบื้องเคลือบทำ เป็นลวดลายกระบวนจีน เจดีย์เปลี่ยนรูปทรงเป็นเถระ เป็นต้น และเมื่อสร้างส่วนสำคัญของวัดเสร็จแล้วได้ถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึง พระราชทานนามวัดให้ใหม่ว่า **วัดราชโอรส** ซึ่งหมายถึงว่าเป็นวัดที่พระราชโอรส ทรงปฏิสังขรณ์

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอัจฉริยภาพทางศิลปะ อย่างยิ่ง ทรงกล้าสร้างงานศิลปกรรมที่แปลกใหม่ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ ในเรื่อง นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยไว้ ปรากฏใน ลายพระหัตถ์มูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศนานุวัตติวงศ์ พิมพ์ใน หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕ หน้า ๒ พ.ศ. ๒๕๐๐ ความว่า

“...เป็นวัดแรกคิดสร้างออกนอกแบบอย่างวัดซึ่งสร้างกันเป็นสามัญ จะเรียกต่อไปใน จดหมายนี้ว่า วัดนอกอย่าง พิจารณาดูวัดราชโอรส เห็นได้ว่า วัดนอกอย่างนั้นไม่ใช่แต่เอา ช่อฟ้า ใบระกาออกเท่านั้น ถึงสิ่งอื่น เช่น ลวดลาย และรูปภาพ เป็นต้น ก็แปลงไปเป็น อย่างอื่นหมด คงไว้แต่สิ่งอันเป็นหลักของวัดอันจะเปลี่ยนแปลงมิได้ เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น นอกจากทรงสร้างตามพระราชหฤทัยไม่เกรงใครจะติเตียน แต่ตั้งพระราชหฤทัย ประจงให้งามอย่างแปลก มิใช่สร้างแต่พอเป็นกิริยาบุญ...”

ในครั้งนั้นนอกจากจะทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมให้เป็นแบบจีนมากแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงริเริ่มเปลี่ยนแปลง ระบบการเรียนการสอนจาก แบบเดิม ซึ่งครูเป็นผู้สอนวิชาความรู้แก่ศิษย์ ทรงเปลี่ยนระบบใหม่ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาให้แก่ตนเองโดยไม่จำกัดเพศ และวัย โดยโปรดให้สร้าง ตำราเรียนด้วยวิธีจารึกลงบนแผ่นศิลา ติดไว้ตามระเบียงพระวิหาร ภายในวัดราชโอรส อันเป็นที่สาธารณะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกเรียนได้ตามความประสงค์ของตนเอง แนว

พระราชดำรินี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาญาณอันสูงส่งและก้าวล้ำทันสมัยยิ่งนัก เพราะในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการก็มีนโยบายให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง กำหนดวัตถุประสงค์การศึกษาด้วยตนเองเช่นเดียวกัน แต่วิธีการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแตกต่างจากปัจจุบัน ทั้งนี้อาจเป็นด้วยในสมัยนั้นบ้านเมืองเพิ่งจะพ้นจากภัยสงครามไม่นาน จำนวนประชากรก็คงจะมีไม่มาก และยังอยู่ในภาวะยากจน ตำราที่โปรดให้สร้างขึ้นเป็นวิชาแรก และมีเพียงวิชาเดียวเท่านั้นคือ **วิชาแพทย์** หรือที่นิยมเรียกกันว่า **ตำรายา**

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือก**ตำรายา** พระราชทานแก่ประชาชนเป็นวิชาแรก ก็น่าจะทรงมีพระราชวินิจฉัยเป็น ๒ ประการคือ

๑. เนื่องจากในสมัยก่อนการเรียนการสอนวิชาชีพ อย่างเช่น วิชาแพทย์ เป็นต้น นั้น ใช้วิธีต่อด้วยปากจากครู แล้วนำมาท่องหรือฝึกฝนให้จำจนขึ้นใจ การศึกษาวิธีนี้ส่วนใหญ่ผู้เรียนต้องเข้ามาอาศัยอยู่กินในบ้านของครู ช่วยปฏิบัติหัดงานทุกอย่างในบ้านครู ปรนนิบัติรับใช้ครูตลอดเวลา นับเป็นเวลายาวนานจึงจะได้วิชา เพราะการศึกษาแบบจดจำด้วยวิธีดังกล่าวจะต้องใช้เวลาฝึกฝนมากจึงจะเกิดความชำนาญ แต่อาจจะจำไม่ได้ทั้งหมด หรืออาจจะคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนสูญหายไปบ้างก็มี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะได้ทรงเล็งเห็นความยุ่งยากในการศึกษาวิชาแพทย์แผนไทยโบราณ ซึ่งนอกจากผู้เรียนจะมีจำนวนน้อยแล้ว วิธีการเรียนยังต้องใช้เวลายาวนานมากหากขาดความอดทนก็อาจเลิกลากกลางคัน ทำให้วิชาการไม่แพร่หลาย แพทย์ผู้ชำนาญหายากไม่พอกับความต้องการของบ้านเมืองในขณะนั้น และหากตำราที่จดจำไว้คลาดเคลื่อนก็จะทำให้เป็นอันตรายต่อวิชาการแพทย์ไทยอีกด้วย

๒. เรื่องเกี่ยวกับสุขภาพร่างกายเป็นสิ่งที่ทุกคนควรต้องรู้เพราะเป็นเรื่องใกล้ตัว หากเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นจะได้รู้จักดูแลรักษาเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างปกติสุข และผลทางอ้อมที่ได้ก็คือ ประชาชนพลเมืองจะได้มีสุขภาพแข็งแรงเป็นกำลังของชาติ กำลังของกองทัพ เพราะในช่วงเวลานั้นบ้านเมืองยังอยู่ในสภาวะที่ต้องการพลังแห่งกองทัพของชาติที่เข้มแข็งจำนวนมาก และที่สำคัญอีกประการหนึ่งน่าจะเป็นวิธีการเพิ่มประชากรของชาติด้วย

จารึกตำรายาที่วัดราชโอรสฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นไว้นั้น จัดเป็นลักษณะการสร้างงานแบบนอกอย่างอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ทรงริเริ่มให้มีขึ้นใน

บ้านเมือง เนื่องจากเป็นตำราวิชาการซึ่งจัดไว้ในที่สาธารณะ เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกเพศทุกวัยเลือกศึกษาจดจำ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และครอบครัวได้ตามประสงค์อย่างกว้างขวางทั่วถึงทุกเวลา และก็น่าจะทรงเห็นว่า การสร้างตำราวิชาการไว้ในที่สาธารณะเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีคุณประโยชน์อย่างมหาศาล ต่อมาอีกประมาณ ๑๐ ปี เมื่อได้เสวยราชย์แล้วโปรดให้สร้างจารึกตำราวิชาการเพิ่มขึ้นทุกแขนงวิชา ประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ลักษณะเหมือนเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงส่งเสริมเฉพาะวิชาการทางโลกเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนาโปรดให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นใหม่ทั้งหมด สำหรับพระราชทานเป็นคัมภีร์ฉบับหลวงประจำวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร ซึ่งทำเป็นฉบับลายก้ามมะลอ ลักษณะลายก้ามมะลอที่คัมภีร์ใบลาน มีการตกแต่งเฉพาะ ใบปกลาน ซึ่งเขียนด้วยลายทอง มีแทรกสีแดง สีเทา เป็นต้น ปะปนอยู่ในสีทองนั้น แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบันคัมภีร์ใบลานชุดดังกล่าวเป็นอันตรายสูญหายไปแล้วทั้งจบ

นอกจากนั้นยังทรงเห็นว่า ข้าราชการผู้หนึ่ง ในพระราชฐานบางคนมีเวลาว่างอยู่เปล่าๆ จึงโปรดให้ฝึกหัดจารคัมภีร์ใบลาน จนสำเร็จเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกของหลวงชุดแรก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่จารโดยฝีมือผู้หนึ่ง คือคัมภีร์ฉบับทองน้อย ลักษณะเป็นคัมภีร์ใบลานปิดทองที่บัพทุกหน้า ปกหลัง และขอบลานทั้ง ๔ ด้าน กึ่งกลางปกหน้ามีอักษรบอกชื่อคัมภีร์เขียนด้วยอักษรขอมย่อเส้นชูปหมึกดำ ใบลานที่ ๒ มีอักษรบอกชื่อคัมภีร์เป็นเส้นจาร รวมทั้งข้อความในคัมภีร์ก็เป็นเส้นจารทั้งหมด

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ผู้หนึ่งจารคัมภีร์ใบลานนั้น เป็นลักษณะการสร้างงานนอกอย่างอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะเป็นพระราชดำริที่โปรดให้มีขึ้นเป็นครั้งแรก ผิดแผกจากขนบประเพณีเดิมซึ่งมีข้อกำหนดห้ามผู้หนึ่งหยิบจับหรือสัมผัสถูกต้องคัมภีร์ใบลาน ด้วยถือว่าคัมภีร์ใบลานเป็นของศักดิ์สิทธิ์ผู้ช่ายเท่านั้นจึงจะจับต้องได้

อีกประการหนึ่ง อักษรและภาษาที่ใช้ในคัมภีร์ใบลานก็เป็นอักษรขอม ภาษาบาลี ซึ่งแต่ก่อนพระสงฆ์ สามเณร หรือผู้ช่ายเท่านั้นจึงจะมีสิทธิ์เล่าเรียน และการที่ผู้หนึ่งจารคัมภีร์ใบลานได้นั้น ย่อมหมายถึงว่าผู้หนึ่งต้องเรียนรู้อักษรขอม ภาษาบาลีด้วย นับว่า

เป็นพระมหากษัตริย์คุณอันสูงยิ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นยกสถานภาพผู้หญิงให้มีสิทธิ์ศึกษาเล่าเรียนวิชาการเสมอด้วยผู้ชาย

นอกจากนั้นยังสนพระราชหฤทัยเรื่องเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกมากเป็นพิเศษด้วยทรงเห็นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกมีแต่ที่จารเป็นอักษรขอม ภาษาบาลี ซึ่งผู้มีความรู้ในเรื่องอักษรขอม ภาษาบาลีเท่านั้นจึงจะสามารถแปลได้ ทำให้เป็นข้อจำกัดต่อการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา จึงมีพระราชประสงค์ให้แปลคัมภีร์พระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย ช่วงแรกได้โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตส่งคัมภีร์ใบลานฉบับหลวงไปพร้อมกับฎีกา ให้พระสงฆ์ผู้จะเทศน์แปลแต่งเป็นภาษาไทยสำหรับถวายเป็นเทศน์ ช่วงต่อมาจึงมีผู้สนใจศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีกับการแปลภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทยจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ในปัจจุบันจึงพบว่าพระไตรปิฎกฉบับแปลที่มีอยู่โดยมากเป็นสำนวนที่แปลในสมัยรัชกาลที่ ๓

ความที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นพระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่องานศิลปกรรมและวิชาการด้านต่างๆ ของชาติ พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมอันเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของบรรพชนคนไทย โดยทรงแสดงให้เห็นว่างานช่างไทยสามารถพัฒนาไปได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งงดงามและเป็นเอกลักษณ์ระดับชาติได้ ส่วนมรดกล้ำค่าทางวิชาการโดยเฉพาะทางวรรณกรรมและเภสัชกรรม แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงห่วงใยว่าวิชาการด้านนี้จะคลาดเคลื่อนสูญหาย หากชนรุ่นหลังไม่เข้าใจในคุณค่า สิ่งเหล่านี้ก็คงจะดับสูญไปในที่สุด จึงนับเป็นคุณูปการสำคัญยิ่งทั้งในด้านศิลปะและวิทยาของราชอาณาจักรไทย

ความนำ

จารึกตำรายาวัตราชโอรสรามราชวรวิหาร*

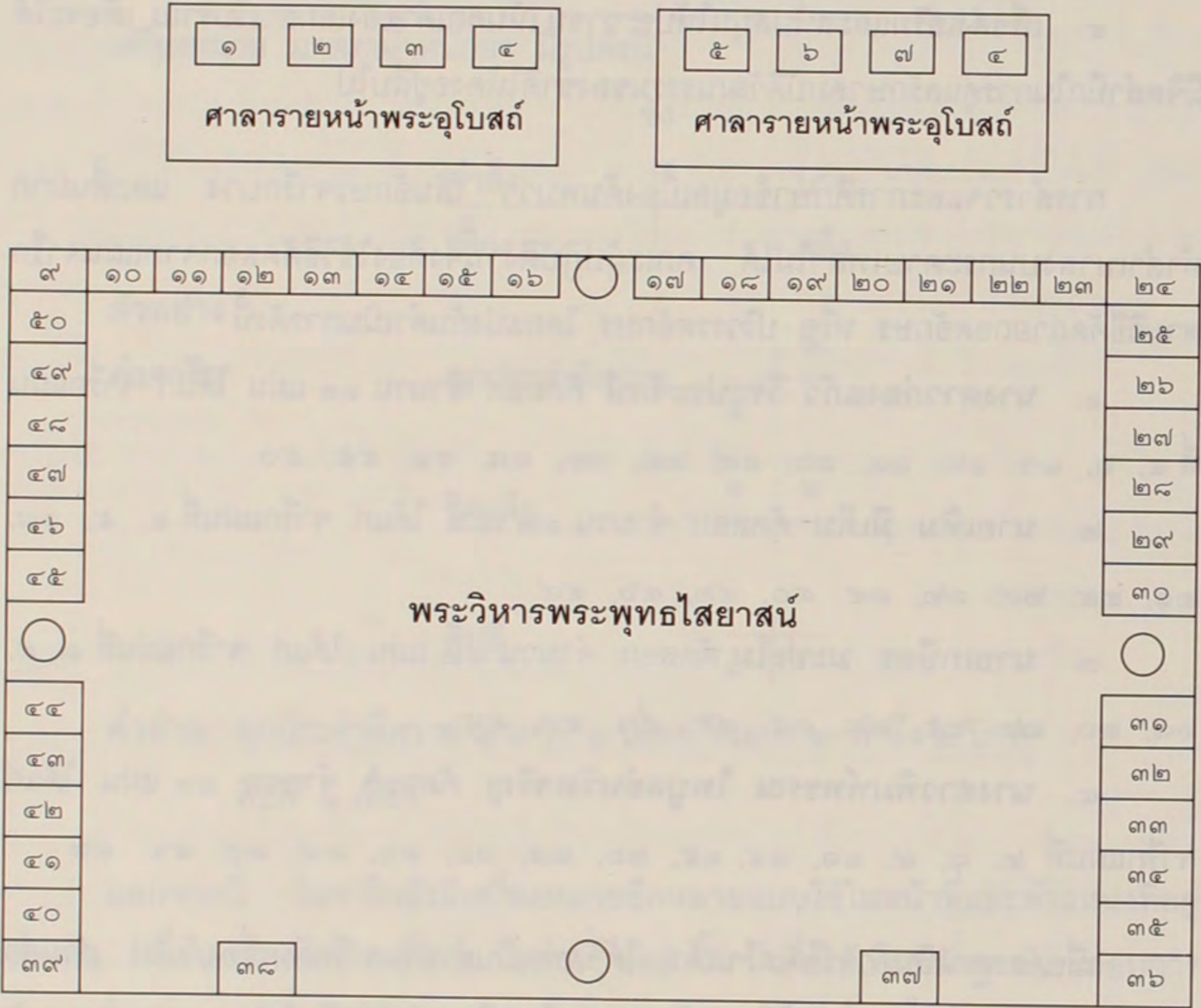
จารึกตำรายาวัตราชโอรสฯ เป็นจารึกบนแผ่นหินอ่อนสีเทา รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด กว้าง ยาว ด้านละ ๓๓ เซนติเมตร เท่ากันทุกแผ่น มีจำนวน ๕๐ แผ่น แต่ละแผ่นมีอักษรจารึกด้านเดียว จัดเรียงบรรทัดทางมุมแหลม จำนวน ๑๗ บรรทัด เหมือนกันทุกแผ่น จารึกเหล่านี้ติดประดับอยู่ที่ผนังด้านนอกของระเบียงพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ จำนวน ๔๒ แผ่น และอยู่ที่ผนังศาลารายหน้าพระอุโบสถ ๒ ศาลาๆ ละ ๔ แผ่น ในหนังสือวัตราชโอรสรามราชวรวิหาร พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ หน้า ๖๙ กล่าวไว้ว่า ก่อนการบูรณะพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ในปีพ.ศ. ๒๕๒๕ จารึกตำรายา มีจำนวน ๙๒ แผ่น แต่คงจะชำรุดตกแตกสูญหายไปมากเมื่อมีการบูรณะขึ้นใหม่ จึงพบว่าปัจจุบันเหลือเพียง ๕๐ แผ่น และในคราวบูรณะนั้นก็คงจะพลัดหลงจากตำแหน่งที่เคยติดประดับอยู่เดิม จารึกบางแผ่นจึงติดกลับที่ ไม่ได้เรียงตามลำดับเนื้อหาของกลุ่มชื่อโรค แต่เนื่องจากจารึกแต่ละแผ่นมีเนื้อหาสาระของเรื่องจบความในตัวเอง ดังนั้น ถึงแม้จะไม่เรียงลำดับก็ยังคงใช้ได้ใจความที่สมบูรณ์ทุกแผ่น

ตำรายาวัตราชโอรสฯ เป็นตำราแพทย์แผนไทยที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ปัจจุบันไม่แพร่หลาย ทำให้มีผู้รู้จักน้อยมาก การศึกษาจารึกตำรายาวัตราชโอรสฯ ในคราวนี้ จึงดำเนินการวิจัยแนวสหวิทยาการ เน้นที่คุณค่าทางโบราณวิทยาด้านจารึก เวชศาสตร์ และอักษรศาสตร์ ในฐานะที่เป็นหลักฐานภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และเป็นมรดกทางวรรณกรรมของชาติ การจัดพิมพ์ได้ทำตามวิธีการอ่านจารึก โดยคัดถ่ายถอดอักษรเป็น คำจารึก ด้วยอักษรไทยปัจจุบัน และทำ คำอ่านจารึก พร้อมด้วย คำอธิบายศัพท์ในจารึก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศัพท์เฉพาะด้านการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับชื่อโรค ชื่อสมุนไพร และอาการของโรค ชื่อสมุนไพรพร้อมสรรพคุณทางยา พิกัดสมุนไพร วิธีปรุงเครื่องยา และวิธีใช้ยาเป็นต้น กับได้จัดทำบรรณารวบรวมเรื่องไว้ท้ายเล่มด้วย ส่วนการจัดลำดับเรื่องนั้นยังคงจัดตามลำดับแผ่นจารึก ซึ่งติดประดับอยู่ที่ผนัง โดยเริ่มต้นจากศาลารายหน้าพระอุโบสถ

* เรียบเรียงโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ นักอักษรศาสตร์ ๑๐ ชช. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ (ภาษา เอกสาร และหนังสือ)

ด้านซ้ายไปขวา นับเป็นจารึกแผ่นที่ ๑ ถึงแผ่นที่ ๘ ต่อไปเริ่มแผ่นที่ ๙ ที่ระเบียงมุมซ้าย
ด้านหน้าพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ เรียงไปทางขวา วนรอบพระวิหาร ถึงแผ่นที่ ๕๐
(โปรดดูแผนผังแสดงตำแหน่งที่จารึกติดอยู่กับผนัง)

แผนผังแสดงตำแหน่งที่จารึกติดอยู่กับผนัง

ในเบื้องต้นการดำเนินงานอ่านจารึกได้จัดทำเป็นโครงการ ใช้ชื่อว่า โครงการเผยแพร่
จารึกตำรายาของวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร โดยกำหนดให้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน
ภาษาโบราณ ผู้เชี่ยวชาญภาษาตะวันตก นักภาษาโบราณ ร่วมกันปฏิบัติงาน โดยมี
วัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูจารึกตำรายาของวัดราชโอรสารามราชวรวิหารให้เป็น
ที่รู้จัก

๒. เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องตำรายาแผนโบราณของไทยให้แพร่หลาย และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา

๓. เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างจารึกตำรายาพระราชทานแก่ประชาชน โดยสร้างเป็นศิลาจารึกประดับไว้ตามผนังพระระเบียงวิหารพระพุทธไสยาสน์ เป็นต้น

๔. เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน เห็นคุณค่าของเอกสารโบราณ เพื่อจะได้มีจิตสำนึกในการดูแลรักษาสมบัติวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่สืบไป

การสำรวจและการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า เส้นอักษรจารึกบาง และตื้นมาก ทำสำเนาลงบนกระดาษเพล่าไม่ได้ คณะผู้ปฏิบัติงานจึงต้องใช้วิธีคัดลอกจากแผ่นจารึกตามวิธีคัดถ่ายถอดอักษร หรือ ปิรวรรตอักษร โดยแบ่งกันดำเนินการดังนี้

๑. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ คัดลอก จำนวน ๑๓ แผ่น ได้แก่ จารึกแผ่นที่ ๔, ๖, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๖, ๑๙, ๒๓, ๓๓, ๓๘, ๔๑, ๔๕, ๕๐

๒. นายเทิม มีเต็ม คัดลอก จำนวน ๑๒ แผ่น ได้แก่ จารึกแผ่นที่ ๑, ๕, ๑๘, ๒๑, ๒๔, ๒๙, ๓๒, ๓๔, ๔๐, ๔๒, ๔๖, ๔๙

๓. นายเกษียร มะปะโม คัดลอก จำนวน ๑๒ แผ่น ได้แก่ จารึกแผ่นที่ ๓, ๗, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๕, ๒๘, ๓๑, ๓๕, ๓๗, ๔๓, ๔๘

๔. นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ คัดลอก จำนวน ๑๓ แผ่น ได้แก่ จารึกแผ่นที่ ๒, ๘, ๙, ๑๑, ๑๔, ๑๕, ๒๖, ๒๗, ๓๐, ๓๖, ๓๗, ๓๙, ๔๔, ๔๗

เมื่อคัดลอกเป็นคำจารึกเสร็จแล้ว ได้จัดทำเป็นคำอ่านจารึกสืบเนื่องกันไป ส่วนคำอธิบายศัพท์ในจารึกนั้น แยกไว้ตอนท้ายเล่ม โดยเรียงตามลำดับอักษรแบบพจนานุกรม เพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้ใช้ กับได้จัดทำดรรชนีรวมไว้ด้วย นอกจากนั้น ยังได้นำภาพถ่ายจารึกมาประกอบควบคู่กับคำจารึกด้วย เพื่อให้ผู้สนใจได้ใช้ประโยชน์ในการเปรียบเทียบรูปอักษรในจารึกกับคำจารึก และคำอ่านจารึก

เนื้อหาในจารึกส่วนใหญ่เริ่มต้นข้อความด้วยคำว่า **สิทธิการิยะ** คำนี้ในตำราโบราณนิยมใช้เป็นคำขึ้นต้นเรื่อง หรือ ขึ้นต้นข้อความเหมือนกับจะใช้เป็นคำอธิษฐานก่อนจะเริ่มต้นดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คำ **สิทธิการิยะ** ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

หมายถึง ขอความสำเร็จจะมี ซึ่งในจารึกเหล่านี้อาจหมายถึง ขอความสำเร็จจงบังเกิดแก่ผู้ศึกษาดำรายา หรือผู้ใช้นั้น ข้อความต่อไปจึงกล่าวถึงเนื้อเรื่อง ประกอบด้วยชื่อโรค ชื่อยา เครื่องยา วิธีปรุงยา และวิธีใช้ยา เป็นต้น และหากมียาหลายขนานที่จะใช้รักษาโรคนั้นได้ ก็จะต้องบอกเครื่องยาและขนานไว้ พร้อมทั้งกำหนดอัตราส่วนของเครื่องยา หรือพิกัดส่วนเครื่องยากำกับไว้ทุกขนาน โดยใช้รูปเครื่องหมายมาตราแบบเก่าบอกขนาด ปริมาณ หรือน้ำหนักของตัวยาที่นำมาใช้

เครื่องหมาย มาณน้ำหนักยา มีรูปดังนี้

		ชั่ง	
		ตำลึง	บาท
		เฟื้อง	สลึง

ตัวอย่าง

คำจารึก

ลูกประคำดีควาย

	๒
๑	

ชิงแห้ง

	๒
๑	

ดีปลี

๑	

คำอ่าน ลูกประคำดีควาย ๒ บาท ๑ เฟื้อง ชิงแห้ง ๑ ตำลึง ๒ บาท ดีปลี ๑ เฟื้อง

นอกจากนี้ ในจารึกยังมีเครื่องหมายอีกหลายแบบใช้ในหน้าที่และตำแหน่งที่อยู่ต่างกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงเครื่องหมายต่างๆ เหล่านั้น เพื่อให้เป็นหลักฐานประกอบการศึกษาเกี่ยวกับการเขียนหนังสือไทยช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังนี้คือ

๑. เครื่องหมายฟองมัน หรือ ตาไก่ เป็นรูปเส้นวงกลมซ้อนกัน ๒ วง “ @ ” ใช้เป็นเครื่องหมายบอกขึ้นต้นข้อความ ขึ้นต้นเรื่อง ขึ้นต้นชื่อโรค ชื่อยา เป็นต้น

ตัวอย่าง

@ สิทธิการิยะ

@ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกโลด เปลือกกันเกรา การพลู ชิงแห้ง พญามือเหล็ก เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้รัตตะปิตตะโรค

ด้วย

เอาใจใส่ต่อการรักษากรอบออกสำรวจให้ อยู่ในรูปแบบที่กำหนดอย่างสม่ำเสมอทุกแผน

ตัวอย่าง

ឧទាហរណ៍ ៦ ប្រភេទ ២ ... វាដើរដោយប្រែប្រួល ៖

บนบรรทัดตรงกับตำแหน่งที่เขียนตกไว้นั้น

ตัวอย่าง

9

ตัวอย่าง

ସମାଲୋଚନା ଓ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଓ ...ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନିମ୍ନ ଲେଖ

โดยเขียนไว้ข้างล่าง หรือ ต่อจากคำเหล่านั้น

ตัวอย่าง

คำจารึกแผ่นที่ ๑๖

[illegible]

TABLE 1. *Continued*

คำจารึกแผ่นที่ ๒๓ บรรทัด ๑๐

...ใส่ตากัดต่อ เนื้อ) ต่อรำโย
สาย

คำอ่าน ...ใส่ตากัดต่อเนื้อ ต่อสาย ต่อรำโย

๗. เครื่องหมายจบข้อความ หรือจบเรื่อง ใช้เครื่องหมายโคมุตร มีรูปอย่างนี้ — และเครื่องหมายอื่นๆ ที่มีรูปแตกต่างกันออกไป โดยเขียนต่อจากเครื่องหมายเปยยาลบ้าง ใช้เครื่องหมายเปยยาลประกอบบ้าง มีรูปอย่างนี้

—	๑๑—	๑๑๑—	๑๑๑—	—
๑๑	๑๑	๑	๑๑	
๑๑	๑	๑๑	๑	

ตัวอย่าง

จารึกแผ่นที่ ๔๕ บรรทัด ๑

◎ แผนนวดคว่ำ ๑๑

จารึกแผ่นที่ ๔๕ บรรทัดสุดท้าย

๑ แก้วร้อนเหน็บตะโพก ๑๑—

ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งของจารึกที่น่าจะได้อธิบายถึง คือ รูปอักษร ลักษณะเป็นรูปแบบอักษรที่อยู่ในช่วงระยะการเปลี่ยนแปลง จากรูปแบบอักษรที่เคยใช้อยู่เดิมในระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ อันเป็นเวลาร่วมปลายสมัยอยุธยา ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ ลักษณะของรูปอักษรนิยมเขียนเส้นให้เอียงไปทางขวา ประมาณ ๗๐ - ๘๐ องศา และเมื่อเข้าสู่ช่วงกลางพุทธศตวรรษ ๒๔ รูปอักษรเปลี่ยนไปนิยมลากปลายเส้นอักษรให้ยาวเลยขึ้นไปมากกว่าที่เคยลากให้ยาวเลยหัวอักษรขึ้นไป กลับสั้นลงเสมอเส้นหัวอักษร และเริ่มเขียนรูปอักษรตั้งตรงมากขึ้น ลักษณะรูปอักษรแบบนี้ เป็นแบบที่ใช้อยู่ในจารึกวัดราชโอรสฯ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รูปอักษรในจารึกวัดราชโอรส มีลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบฉบับของอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างปลายพุทธศตวรรษ ๒๔ ดังได้เปรียบเทียบรูปอักษรไว้ในตารางดังต่อไปนี้

แบบอักษรไทย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์
พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๕

	๑	๒	๓	๔		๑	๒	๓	๔
ก	ก	ก	ก	ก	ท	ท	ท	ท	ท
ข	ข	ข	ข	ข	ธ	ธ	ธ	ธ	ธ
		ข	ข	ข	น	น	น	น	น
ค	ค	ค	ค	ค	บ	บ	บ	บ	บ
		ค	ค	ค	ป	ป	ป	ป	ป
ฅ	ฅ	ฅ	ฅ	ฅ	ผ	ผ	ผ	ผ	ผ
ง	ง	ง	ง	ง	ฝ	ฝ	ฝ	ฝ	ฝ
จ	จ	จ	จ	จ	พ	พ	พ	พ	พ
ฉ	ฉ	ฉ	ฉ	ฉ	ฟ	ฟ	ฟ	ฟ	ฟ
ช	ช	ช	ช	ช	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ
ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ม	ม	ม	ม	ม
ณ	ณ	ณ	ณ	ณ	ย	ย	ย	ย	ย
ด	ด	ด	ด	ด	ร	ร	ร	ร	ร
ต	ต	ต	ต	ต	ล	ล	ล	ล	ล
ถ	ถ	ถ	ถ	ถ	ว	ว	ว	ว	ว
					ศ	ศ	ศ	ศ	ศ
					ษ	ษ	ษ	ษ	ษ
					ส	ส	ส	ส	ส
					ห	ห	ห	ห	ห
					ฬ	ฬ	ฬ	ฬ	ฬ
					อ	อ	อ	อ	อ
					ฮ		ฮ	ฮ	ฮ

๑. จารึกวัดตลาด พ.ศ. ๒๒๗๑
๒. จดหมายเหตุกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๔
๓. จดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๑ - ๒๓๕๙
๔. จดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๔๕๐

พุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๕

๑. จารึกวัดตลาด พ.ศ. ๒๒๗๑

๒. จดหมายเหตุกรงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๔

๓. จดหมายเหตุกรงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๑ - ๒๓๕๙

๔. จดหมายเหตุกรงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๔๕๐

ส่วนภาษาที่ใช้ในจารึกก็เป็นภาษารุ่นเก่า มีลักษณะเชิงวรรณกรรมที่มีความไพเราะตามแบบฉบับของวรรณศิลป์ ทั้งๆ ที่เป็นร้อยแก้วก็ยิ่งแทรกคำที่มีสัมผัสเหมือนกับร้อยกรอง ตัวอย่างเช่น ความในจารึกแผ่นที่ ๓๘ บรรทัด ๒ - ๖ “...ลักษณะไข่เจี๋ยงไพโรนั้น กระทำอาการดุจปีศาจเข้าสิง มักซึ่งโกรธเมื่อจับนั้น ให้สะท้อนหนาวสั่นยิ่งนัก ให้ร้อนกระหายน้ำนั้น ให้ปัสสาวะแดงเดินมิได้สะดวก ให้ละอองตีนมือนั้นแดง โทษดีเป็นกำลัง ฯ

นอกจากนั้น ยังใช้คำศัพท์เฉพาะทางการแพทย์ของไทยแต่โบราณ ซึ่งแตกต่างจากศัพท์แพทย์ปัจจุบัน ศัพท์เหล่านั้นนอกจากจะเป็นคำที่มีความหมายชัดเจนในตัวเองตามแบบฉบับของภาษาไทยแล้ว บางคำยังซ่อนเร้นความหมายอื่น ซึ่งเป็นที่รู้จักเฉพาะกลุ่มหมอไทยแต่โบราณไว้ด้วย เช่น คำว่า “ทั้ง ๕” เป็นคำที่ใช้กับพืชสมุนไพรในความหมายของพิกัด ๒ อย่าง คือ พิกัดเครื่องยา และพิกัดสมุนไพร

พิกัดเครื่องยา หมายถึง เป็นเครื่องยาต่างชนิดที่มีชื่อเดียวกัน รวมเรียกชื่อตามพิกัดนั้น ตัวอย่างเช่น เทียนทั้ง ๕ หรือเบญจเทียน คือ เทียน ๕ ชนิด ได้แก่ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก และเทียนตาตุ๊กแตน

พิกัดสมุนไพร หมายถึง เป็นการกำหนดจำนวนเฉพาะส่วนของเครื่องยา ประเภทพืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่นำมาใช้ปรุงยา ส่วนตามพิกัดสมุนไพรแต่ละชนิดมี ๕ อย่าง ซึ่งหมอไทยโบราณกำหนดเรียกว่า ทั้ง ๕ เหมือนกัน ได้แก่ ราก เปลือก (หรือต้น) ใบ ดอก และผล เช่น ยอ ทั้ง ๕ หมายถึง รากยอ เปลือกยอ (หรือต้นยอ) ใบยอ ดอกยอ และผลยอ

เรื่องเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย มีสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่หมอไทยโบราณไม่บันทึกจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะใช้วิธีบอกเล่าถ่ายทอดวิชาแก่ลูกศิษย์ หรือทายาทเฉพาะตน ให้รู้จดจำไว้สิ่งนั้นคือวิธีการวางยารักษาโรค หมอไทยโบราณมีหลักการพิเศษที่น่าสนใจควรจดจำไว้เป็นแนวทางพิจารณาสำหรับคนรุ่นใหม่ ทั้งนี้เพราะการศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณขาดช่วงไประยะเวลาหนึ่ง อย่างน้อยอาจจะมากกว่า ๕๐ ปี สังเกตได้จากตัวผู้เขียนเองทุกๆ ที่บิดาเป็นหมอรักษาโรคตามวิชาแพทย์แผนโบราณ และตนเองก็เคยช่วยงานตากยา บดยา ต้มยามาบ้างแล้วเมื่อวัยเด็กก็ตาม แต่ความรู้ที่หลงเหลืออยู่ในตัวเองขณะ

นี่กล่าวอ้างไม่ได้เลยว่าวิชาแพทย์แผนไทยโบราณ อย่างไรก็ตามก็มีสิ่งหนึ่งที่ยังจดจำได้จากคำสอนในอดีต คือ หลักการรักษาโรคของหมอไทยโบราณที่สำคัญต้องรู้วิธีวางยา หรือการให้ยารักษาโรคคนไข้ ทุกครั้งที่ทำการรักษาโรค ต้องให้ยา ๓ ชุด หรือ ๓ หม้อ ยาทั้ง ๓ ชุดนี้ ขาดไม่ได้แม้แต่ชุดเดียว และแต่ละชุดก็ไม่จำกัดว่าจะใช้ยาขนานเดียวหรือมากกว่านั้น

ยาชุดแรก คือ ยารักษา เป็นเครื่องยาที่ปรุงขึ้นแล้วต้องมีสรรพคุณทำลายเชื้อโรค หรือฆ่าพิษของโรคที่มีอยู่ในร่างกายให้หมดไป เมื่อใช้ยาชุดที่ ๑ แล้วต่อไปจึงใช้ยาชุดที่ ๒ เป็นยารุ หมายถึงเครื่องยาที่ปรุงต้องมีสรรพคุณขับเชื้อโรค หรือล้างเชื้อโรคที่ฆ่าตายแล้วให้ออกจากร่างกายจนหมดสิ้น ต่อจากนั้นจึงใช้ยาชุดที่ ๓ คือ ยาตั้งธาตุ หรือยาบำรุงธาตุ ยาชุดนี้เครื่องยาต้องมีสรรพคุณบำรุงธาตุ รักษาธาตุในร่างกายที่ชำรุดบกพร่องให้สมบูรณ์ครบถ้วนเสมอกันทุกธาตุ เพื่อร่างกายของคนไข้จะได้แข็งแรงหายจากโรค

ดังนั้น การศึกษาดำรายาไทยเพื่อการรักษาโรคหายอย่างจริงจัง ควรต้องเรียนรู้อย่างถูกต้อง และคำนึงถึงการให้ยา ๓ ชุด หรือ ๓ หม้อ ดังกล่าวข้างต้นนี้ เพื่อให้คนไข้หายจากโรคจริงๆ และมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์

การศึกษาวิชาแพทย์ของคนไทยในสมัยก่อนนั้น ใช้วิธีต่อด้วยปากจากครูแล้วนำมาท่องให้จำจนขึ้นใจ ขณะเดียวกันยังต้องอยู่ช่วยปฏิบัติงาน ประเพณีรับใช้ครูตลอดเวลา นับเป็นเวลายาวนานจึงจะได้วิชา การจดจำดังกล่าวต้องใช้เวลามาก และอาจจำไม่ได้ทั้งหมด หรือคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนสูญหายไปบ้างก็มี การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาขึ้นไว้ที่วัดราชโอรสฯ อันเป็นที่สาธารณะนั้น เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปเข้าศึกษาจดจำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และครอบครัว ได้อย่างกว้างขวางทั่วถึงทุกเวลา

นอกจากนั้น จารึกตำรายาวัดราชโอรสฯ ยังกล่าวได้ว่าเป็นจารึกที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นไว้เป็นแห่งแรกก่อนการสร้างที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร นานประมาณ ๑๐ ปี ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้รู้บางท่านสันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะทรงมีพระราชประสงค์ให้จารึกตำรายา

วัดราชโอรสเป็นจุดเริ่มต้นทดลองสร้างจารึกบันทึกวิชาความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยขึ้นไว้ตามแนวพระราชดำริแบบนอกอย่าง และที่ทรงเลือกตำรายา ก็น่าจะทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเป็นเรื่องใกล้ตัวเกี่ยวข้องกับสุขภาพร่างกายที่ทุกคนควรต้องรู้ และต่อมาอีก ๑๐ ปี น่าจะทรงเห็นว่ามีคุณประโยชน์ยิ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างจารึกขึ้นที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร เป็นการสมบูรณทุกแขนงวิชา

จารึกตำรายาวัดราชโอรสฯ จึงน่าจะเป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงถึงพระปรีชาญาณอันสูงส่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีสายพระเนตรอันกว้างไกล ทรงเห็นคุณค่าและความสำคัญในการรวบรวมหลักฐานความรู้เรื่องตำรายาไทย ด้วยน้ำพระทัยที่ทรงห่วงใยว่า วิชาการด้านการแพทย์นี้จะคลาดเคลื่อน สูญหาย เพราะนอกจากจะใช้เอื้อประโยชน์ เกื้อกูลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปแล้ว ยังเป็นการรวบรวมความรู้เรื่องเวชกรรมและเภสัชกรรมของไทยไว้ให้คงอยู่กับบ้านเมือง เป็นสมบัติส่วนรวมของแผ่นดินตลอดไปด้วย

ศึกษาเปรียบเทียบ

จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

กับจารึกตำรายาวัดพระเชตุพน

วิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร*

ดังได้กล่าวแล้วว่า วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เป็นวัดโบราณที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ ขณะดำรงพระยศพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ การปฏิสังขรณ์คราวนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาไทยบนแผ่นหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้าง ๓๓ เซนติเมตร ประดับที่พระระเบียงเพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าความรู้เรื่องตำรายาให้เป็นวิทยาทานแก่พสกนิกรโดยไม่ปรากฏหลักฐานว่าเดิมมีจำนวนรวมทั้งสิ้นเท่าไร ต่อมาเมื่อวัดชำรุดทรุดโทรมลง จารึกตำรายาเหล่านั้นก็ชำรุดหลุดร่วงลงมาด้วย จนกระทั่งปฏิสังขรณ์พระระเบียงวัดราชโอรสารามฯ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงได้นำจารึกตำรายาเหล่านั้นมาประดับไว้บนกำแพงพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ และที่ศาลารายเล็กติดกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถ ซึ่งปัจจุบันคงเหลือเพียง ๕๐ แผ่นเท่านั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งเพราะเนื้อหาของตำรายาบางเรื่องมีไม่ครบจำนวน ได้แก่ เรื่องช่างในกุมารที่เกิดวันต่างๆ เป็นต้น

จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามฯ น่าจะเป็น หลักฐานหนึ่งที่แสดงถึงพระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีสายพระเนตรอันกว้างไกล ทรงเห็นความสำคัญในการรวบรวมหลักฐานความรู้เรื่องตำรายาไทย กับทรงโปรดเกล้าฯ ให้บันทึกขึ้นไว้เป็นครั้งแรก ก่อนการสร้างที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ ประมาณ ๑๐ ปี ด้วยเหตุนี้จึงมีนักปราชญ์บางท่านสันนิษฐานว่าจารึกตำรายาวัดราชโอรสารามฯ น่าจะทรงใช้เป็นจุดเริ่มต้นทดลองสร้างจารึกขึ้นตามแนวพระราชดำริ ในเวลาต่อมาทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นการสมบูรณ์

* เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว.

จารึกตำรายาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร มีจำนวนมากนับได้หลายร้อยแผ่น มีตำรายาแผนโบราณหลากหลายสาขา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทยาสืบหาตำรายาดีมีคุณภาพมาจารึกไว้ ดังปรากฏความในโคลงว่า

“พระยาบำเรอราชผู้	แพทยา ยิ่งฤา
รู้รอบรู้รักษา	โรคพื้น
บรรหารพนักงานหา	โอสถ ประสิทธิ์เอย
จำหลักลักษณะยาพื้น	แผ่นไว้ทานหลัง”

เนื้อหาตำรายาในจารึกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^๑ อาจสรุปได้ดังนี้

๑. ว่าด้วยแผนนวด จำนวน ๓๐ แผ่น ๖๐ รูป บอกจุดและเส้นต่างๆ ที่สำคัญในร่างกายทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เพื่อบิบนวดรักษาโรคต่างๆ

๒. ว่าด้วย การบริหารร่างกาย หรือ ฤๅษีตัดตนเพื่อรักษาโรคและความเจ็บปวดต่างๆ จำนวน ๘๐ ท่า พร้อมโคลงพระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์ และบทนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ เจ้านาย และข้าราชการบริพารหลายๆ ท่าน

๓. ว่าด้วย เวชศาสตร์ ได้แก่ โรคแม่เชื้อ ลำบองราหู ชาง ตานชาง ลักษณะไข้ต่างๆ ๑๘ จำพวก สันนิบาต ลักษณะโลหิตปกติ โลหิตเป็นโทษ ทุราวสา ๑๒ ประમેหะ ๒๐ อติสาร ปวง ฝี่ วัณโรค โรคเรื้อน โรคมะเร็ง โรคกลาก โรคเกลื้อน คชราด ริดสีดวง ๑๘ จำพวก จักขุโรค คือ ต้อ ๑๘ จำพวก กำเนิดแห่งลม ๑๘ จำพวก กล่อน ๔ จำพวก กระษัยโรค ๑๘ จำพวก และมาน ๑๘ ประการ

๔. ว่าด้วย ตำรายาแผนโบราณ คือ ยารักษาโรคขนานต่างๆ ได้แก่ ยากรรมรักษา ยาแก้ลำบองราหู ยาแก้กุมารโรค คือ ตับ ๔ ประการ ยาแก้กุมารโรค คือ ลมทราง ๗ จำพวก ยาแก้พิษ ละออง ยาแก้โลหิต ยาต้มและยาผงแก้ไข้เจ็ลียง ยาแก้พิษดี เสมหะ ลม สันนิบาต ยาแก้โรคอติสาร ยาแก้ปวง ยาแก้ฝี่มีพิษ ยาแก้วัณโรค ยาแก้ฝี่มะเร็ง

^๑ ตำราศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์, กรุงเทพฯ : โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ, ๒๕๐๐.

ยาแก้โรคเรื้อน ยาแก้ริดสีดวง ยาแก้จักขุโรค ยาแก้โรคคัน ยาแก้ลม ยาแก้วาโย ยาแก้
กล่อน ยาแก้หืด ยาแก้เสียงแห้งแหบเคื้อ ยาน้ำมันแก้กระดูกแตก เคาะ หัก ชัน ยาแก้
พิษงู ตะขาบ แมงป่อง คางคก เห็ดเมา สรรพคุณยาเครื่องเทศและสมุนไพร และตำรา
ยาของอาจารย์เปี่ยม เป็นต้น

เมื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับตำรายาวัตราชโอรสารามฯ แล้วพบว่า แม้จะมีบาง
ชื่อที่เหมือนกันก็ตาม แต่ลักษณะยาและการบอกอาการของโรคก็แตกต่างกัน สรุปได้ว่า
เป็นตำรายาคนละชุดกับของวัดพระเชตุพนฯ และมีข้อแตกต่างที่สามารถบ่งชี้ได้ดังนี้

๑. **จาริกตำรายาของวัตราชโอรสารามฯ** เดิมคงมีจำนวนเนื้อหาน้อยกว่าจาริก
ตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ แน่นอน และเนื้อหาบางเรื่องที่มีเหมือนกันก็มี
จำนวนเหลืออยู่ไม่ครบบริบูรณ์ เช่น เรื่องลักษณะกำเนิดชาง เหลือเพียง ๓ วันเท่านั้น
คือ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ และวันเสาร์

๒. **จาริกตำรายาวัตราชโอรสารามฯ** มีแผนปล่อยปลิงทั้งหางและคว่ำ เพื่อ
รักษาโรคต่างๆ จำนวน ๒ แผ่น แต่จาริกตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ ไม่มี

๓. **จาริกตำรายาวัตราชโอรสารามฯ** มีแผนนวดคว่ำ เพื่อรักษาโรคต่างๆ เพียง
๑ แผ่นเท่านั้น น้อยกว่าจาริกตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ ซึ่งมีแผนนวดหาง
และคว่ำบอกกำเนิดเส้นต่างๆ และรักษาโรคจำนวนถึง ๖๐ แผ่น และแผนนวดคว่ำของ
จาริกวัตราชโอรสาราม ๑ แผ่นนั้น ก็ยังมีเนื้อหาแตกต่างจากจาริกตำรายาของวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลารามฯ อีกด้วย

๔. **ตำรายารักษาโรคเดียวกัน** อาจเรียกชื่อยาที่รักษาแตกต่างกัน แม้ว่าจะใช้
ตัวยาเดียวกันก็ตาม ได้แก่ ยารักษาโรคทรางวันเสาร์ ตำรายาวัตราชโอรสารามฯ เรียกว่า
เหลืองหรคุณ ส่วนจาริกตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ เรียกว่า เหลืองหรดาล
เป็นต้น

๕. **การจาริกตำรายารักษาโรคเดียวกันและเป็นยาขนานเดียวกัน** ของจาริก
ตำรายาวัตราชโอรสารามฯ และจาริกตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ อาจจะสลับ
ที่กันได้ตามความเหมาะสม ดังตัวอย่างจาริกตำรายา ว่าด้วยกำเนิดของ ชางวันเสาร์

ตำรายาวัตราชโอรสฯ

สิทธิการียะ จะกล่าวกุมารกุมารี่เกิดวันเสาร์ ชางโจรเป็นเจ้าเรือน ชางนางรินเป็น
ชางจร หละซื่อมหานิลกาล ลอองซื่อลอองทับทิม ลมซื่อกุมภณัฏฐ์จักรประจําทรางโควัน
เสาร์ฯ ในอาการโจรนั้นได้สำแดงออกมาที่ปากกุมาร แลเหือกทั้งข้างล่าง ข้างบน ทราง
จําพวกนี้มีตัวตั้งไรให้เจ็บทัวสรรพางค์ทำให้เมื่อยออกเป็นชุมทัวทัวตัว ให้ลงท้อมิหยุดเป็น
บิดปวดมวนให้ดากแตกออกมาให้คร้านน้ำ ให้ผอมเหลือง ให้บังเกิดลอองขึ้นดาดไปทัวลิ้น
ให้ขอบริมสีปากดงยวงฝ้ายดงนี้ ฯ ถ้าจะแก้เอาอัคนิชวา ลูกราชดัด ลูกคำดีควาย ลูกจัน
เม็ดในมะนาว ฝิ่น ดิงูเหลื่อม เสมอภาค ทำเป็นจุนบดทำแท่งลายสุรากินแก้พิษทรางโจร
ถ้าสลบวันยังคำก็ดี แทรกทองคำเปลว ให้กินพื้นแล แก้พิษทรางแดงก็ได้ดีนัก

ยาชื่อเหลืองหรรคุณ เอารงทองปิ้งให้สุก ลูกจัน ขมิ้นอ้อย สิ่งละ ๑ + พิมเสน
๒ + หรดาลทอง ๑ + ทำเป็นจุนบดทำแท่งให้ลายสุรากินแก้ทรางโจร ลอองเพลิงหาย
กวาดก็ได้ ฯ

ยาชื่อขาวกระบัง พิมเสน ๒ + ลูกจัน ดอกจัน สิ่งละ ๑ + เปี้ยผู้เผา จันขาว
สิ่งละ ๑ + กบัง ๑ + ทำเป็นจุนบดทำแท่งลายสุรากินแก้ทรางโจร ลอองขาวหาย
กวาดก็ได้ ฯ

ยาชื่อเขียวขี้ทอง ลูกจัน ดอกจัน กระวาน การพลู การบูร โหระเดือยไก่ สิ่ง
ละ ๑ + เขียวขี้ทอง ๑ + ทำเป็นจุนบดทำแท่งลายสุรา กินแก้ชางโจรลอองเขียวหาย
ถ้าจะกวาดก็ได้ วิเศษนักแล ฯ

ตำรายาวัตรพระเชตุพนฯ

๐ สิทธิการียะ จะกล่าวลักษณะกุมารกุมารี่ เกิดวันเสาร์ชางโจรเป็นเจ้าเรือน ชาง
นางรินเป็นชางจร หละซื่อมหานิลกาล ละอองซื่อละอองทับทิม ลมซื่อกุมภณัฏฐ์
บาททะยักจําปราบจรประจําชางโจรวันเสาร์ ในอาการชางโจรนั้น สำแดงออกมาที่ปาก
กุมารและเหือกข้างล่าง ข้างบน ชางจําพวกนี้มีตัวตั้งไรให้เจ็บทัวสรรพางค์ทำให้เปื่อยออก
เป็นชุมทัวทัวตัว ฯ

ถ้าจะแก้เอาอันนี้ชวา ลูกราชดัด ลูกประจำดีควาย ลูกจันทน์ เม็ดในมะนาว ฝืน
ดิงเกลือม เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้พิษทรางใจ ถ้าสลบวัน
ยังค้ำก็ดี แทรกทองคำเปลวให้กินพื้น แลแก้พิษชางแดงก็ได้ดีนัก ฯ

ยาชื่อขาวกระบ้ง เอาพิมเสน ๒ ไพ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ สิ่งละ ๑ เฟื้อง เปี้ยผู้
เฒ่า จันทน์ขาวสิ่งละ ๑ สลึง กระบ้ง ๑ บาท บดทำแท่งไว้ละลายสุรากวาด กินก็ได้แก้
ชางใจระอองขาวหาย ฯ

ยาชื่อเหลืองหรดาล เอารงทองปิ้งให้สุก ลูกจันทน์ ขมิ้นอ้อย สิ่งละ ๑ เฟื้อง
พิมเสน ๒ ไพ หรดาลทอง ๑ บาท ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้ทรางใจ
ระอองเหลืองหาย ถ้าจะกวาดก็ได้

ยาชื่อเขียวขี้ทอง เอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู การบูร โหระเดื่อย
ไก่ สิ่งละ ๑ เฟื้อง เขียวขี้ทอง ๑ บาท ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้ชางใจ
ระอองเขียวหาย กวาดก็ได้ดีนัก ฯ

๖. **มีชื่อและลักษณะของโรคที่เหมือนกันแต่คำอธิบายที่มาของโรคมีมากกว่า**
เช่น มีโรคป่วงหิวเหมือนกัน เป็นต้น และยาสมุนไพรที่รักษาบางขนานเหมือนกัน บาง
ขนานต่างกัน นอกจากนั้นตำรายารักษาของจาริกตำรายาวัดพระเชตุพนฯ ที่ใช้รักษาโรค
เดียวกันจะมีมากกว่า

๗. **จาริกตำรายาของวัดพระเชตุพนฯ มีมากครอบคลุมทุกโรค** และมียารักษา
สารพัดโรคทั้งโรคที่เกิดจากความเจ็บป่วยภายใน หรือความอ่อนแอของอวัยวะต่างๆ ภายใน
หรือแม้กระทั่งโรคที่เกิดจากอุบัติเหตุและพิษของอาหาร หรือถูกแมลงสัตว์กัดต่อย เช่น มี
ยาน้ำมันแก้กระดูกแตก ยาแก้พิษเห็ดเมา แก้พิษงู ตะขาบ คางคก แมลงป่อง เป็นต้น

นอกจากนั้น จาริกตำรายาวัดพระเชตุพนฯ ยังมีเรื่องสรรพคุณยา เครื่องเทศ และ
สมุนไพรชนิดต่างๆ โดยละเอียด พร้อมทั้งบอกชื่อเฉพาะที่ใช้สำหรับเรียกรวมสูตรยาบางชนิด
เช่น ตริภูก ตริสาร เบญจกุล เป็นต้น อีกทั้งยังมีตำราแพทย์แผนโบราณของอาจารย์เปี่ยม

ซึ่งคาดว่าจะเป็นแพทย์แผนโบราณที่มีความรู้ความสามารถในการรักษาโรคอย่างดีในสมัยนั้นบันทึกไว้ด้วย

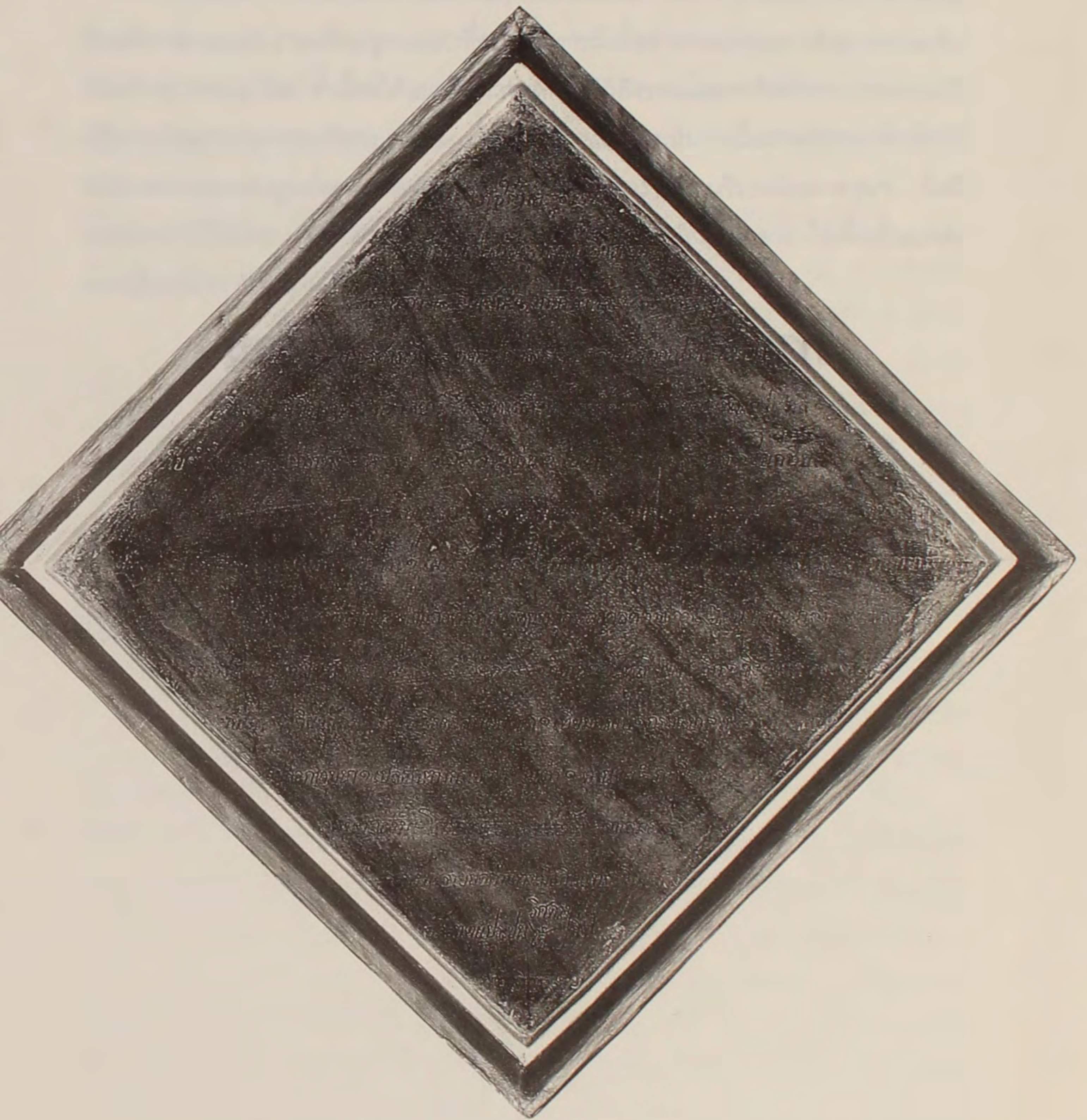
กล่าวได้ว่า จารึกตำรายาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ เป็นแหล่งรวบรวมความรู้เรื่องตำรายาแผนโบราณที่สมบูรณ์แบบที่สุด เพราะมีเนื้อหาครอบคลุมการรักษาความเจ็บป่วยต่างๆ แทบทุกโรค ทั้งนี้คงได้แนวคิดมาจากการปฏิสังขรณ์และจารึกตำรายาบางส่วนไว้ที่วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เมื่อ ๑๐ ปีก่อน และคงเห็นว่าเนื้อหาตำรายาที่จารึกไว้ยังไม่ครอบคลุมสมบูรณ์พอภายหลังเมื่อปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ จึงมีพระราชดำริให้รวบรวมค้นคว้าตำรายาที่ถูกต้อง และสมบูรณ์ที่สุดมาจารึกไว้เพื่อเป็นแหล่งความรู้แก่ประชาชนทั่วไปให้กว้างขวางแพร่หลายต่อไป

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
๒. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๓. คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๔. ปี ๒๕๖๐ ให้เขียนให้เสร็จตามกำหนด
๕. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๖. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๗. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๘. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๙. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๐. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๑. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๒. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๓. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๔. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๕. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๖. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๗. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๘. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๙. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๐. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพจารึก คำจารึก และ คำอ่าน

๑. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๓. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๔. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๕. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๖. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๗. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๘. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๙. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๐. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๑. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๒. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๓. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๔. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๕. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๖. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๗. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๘. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๙. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๐. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑

คำจารึกแผ่นที่ ๑

๑. ◎ ลมอเนิง
๒. จตุบาทวาโยเกิดในค่อนัน
๓. เป็นคางทูมหายใจขัดดอก ลมนี้เกิดแก่ใคร
๔. ๒ ปี ๘ เดือน ให้เสียตาเอนอไม้คาเตา ๑ การพลู ๑
๕. พัดแพ้วแดง ๑ ดีปลี ๑ ลูกจัน ๑ ดอกจัน ๑ พริกไทย ๑ เสมอภาค
๖. ตำผงลายน้ำผึ้งกินหาย ฯ ลมหมู่หนึ่งชื่ออัควารันตะ ให้เจ็บทั่วสาระภางมัก
ให้หน (าว)
๗. มักให้พริ้งทังตัวให้คันทังตัวถ้าจะแก้เอาตาเสือดั้น ๑ ผักเบี้ยหนู ๑ พุทรา ๑
กระทุ้มนา ๑ หอมแดง ๑
๘. พริ้วผักกาด ๑ แทงทวย ๑ โพงพาย ๑ ลูกจัน ๑ ดีปลี ๑ ตำผงลายน้ำผึ้ง
ปั้นเป็นลูกกอนกินหาย ฯ
๙. ลมหมู่หนึ่งชื่อภูมรานี้เกิดในหัวใจขึ้นมาถึงสี่สะ แลให้คันหน้าตากินอาหารมิได้
เอาบุกหัวใหญ่มาขุดเป็นหลุมเอาเล่าหนา.
๑๐. ลูกจัน ๑ ดอกจัน ๑ ดอกดิง ๑ สค้าน ๑ ดีปลี ๑ กระวาน ๑ บัตะบุตร ๑
ชันตะเคียน ๑ ลินทะเล ๑ เสมอภาคตำผงใส่ลงหัว
๑๑. บุกฉนิกให้มันมิดไฟเกลบให้สุกแล้วกินภอสสมควรหาย ฯ ลมหมู่หนึ่งชื่อสัพวาโย
ให้จับเป็นคราวๆ วัน
๑๒. ที่หนึ่งให้เจ็บหลังแลเกลียวคอหนัก เอาพริ้วผักกาด ๑ หอมแดง ๑
๑๓. มรุม ๑ ไพล ๑ ผักเบี้ยหนู ๑
๑๔. মনาว ๑ โรกแดง ๑ โกดเขมา ๑
๑๕. เทียนดำ ๑ สานชม ๑
๑๖. (ดำ) เปนผง ลายน้ำผึ้ง
๑๗. กินหาย

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑

๑ ลมอเนิงจตุบาทวาโย เกิดในคอนั้นเป็นคางทุม หายใจชดดอก ลมนี้เกิดแก่ใคร ๒ ปี ๘ เดือน ให้เสียตา เอาหน่อไม้คาเตา ๑ กานพลู ๑ ผักแพวแดง ๑ ดีปลี ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ พริกไทย ๑ เสมอภาค ตำผงละลาย^๑ น้ำผึ้งกินหาย ฯ

ลมหมู่หนึ่งชื่ออัควารันตะ ให้เจ็บทั่วสารพวงค์^๒ มักให้หนาว มักให้พริ้งทั้งตัว ให้คันทั้งตัว ถ้าจะแก้เอาตาเสือตัน ๑ ผักเปี้ยหนู ๑ พุทรา ๑ กระทุ่มนา^๓ ๑ หอมแดง ๑ พันธ์ผักกาด ๑ แหงทวย ๑ โปบาย ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ดีปลี ๑ ตำผงละลาย น้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอนกินหาย ฯ

ลมหมู่หนึ่งชื่อกุมรา^๔ นี้เกิดในหัวใจขึ้นมาถึงศีรษะแลให้คันหูคันหน้าตา กินอาหารมิได้ เอาบุกหัวใหญ่มาขุดเป็นหลุม เอาเหล้าทะนาน ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ดองดิง ๑ สะค้าน ๑ ดีปลี ๑ กระวาน ๑ สัตตบุษย์^๕ ๑ ชันตะเคียน ๑ ลิ่นทะเล ๑ เอาเสมอภาค ตำผงใส่ลงหัวบุกผนังให้มัน มิดไฟเกลบให้สุก แล้วกินพอสมควรหาย ฯ

ลมหมู่หนึ่งชื่อสรพวาโย^๖ ให้จับเป็นคราวๆ เว้นทีหนึ่งให้เจ็บหลังแลเกลียวคอหนัก เอาพันธ์ผักกาด ๑ หอมแดง ๑ มะรุม ๑ ไพล ๑ ผักเปี้ยหนู ๑ มะนาว ๑ โลดแดง^๗ ๑ โกรฐเขมา ๑ เทียนดำ ๑ สารส้ม ๑ (ตำ) เป็นผงละลายน้ำผึ้งกินหาย ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ลาย แต่ในคำอ่านจารึกใช้ว่า ละลาย ทุกแห่ง

^๒ คำจารึกใช้ สาระพวง

^๓ คำจารึกใช้ กระทุ่มนา

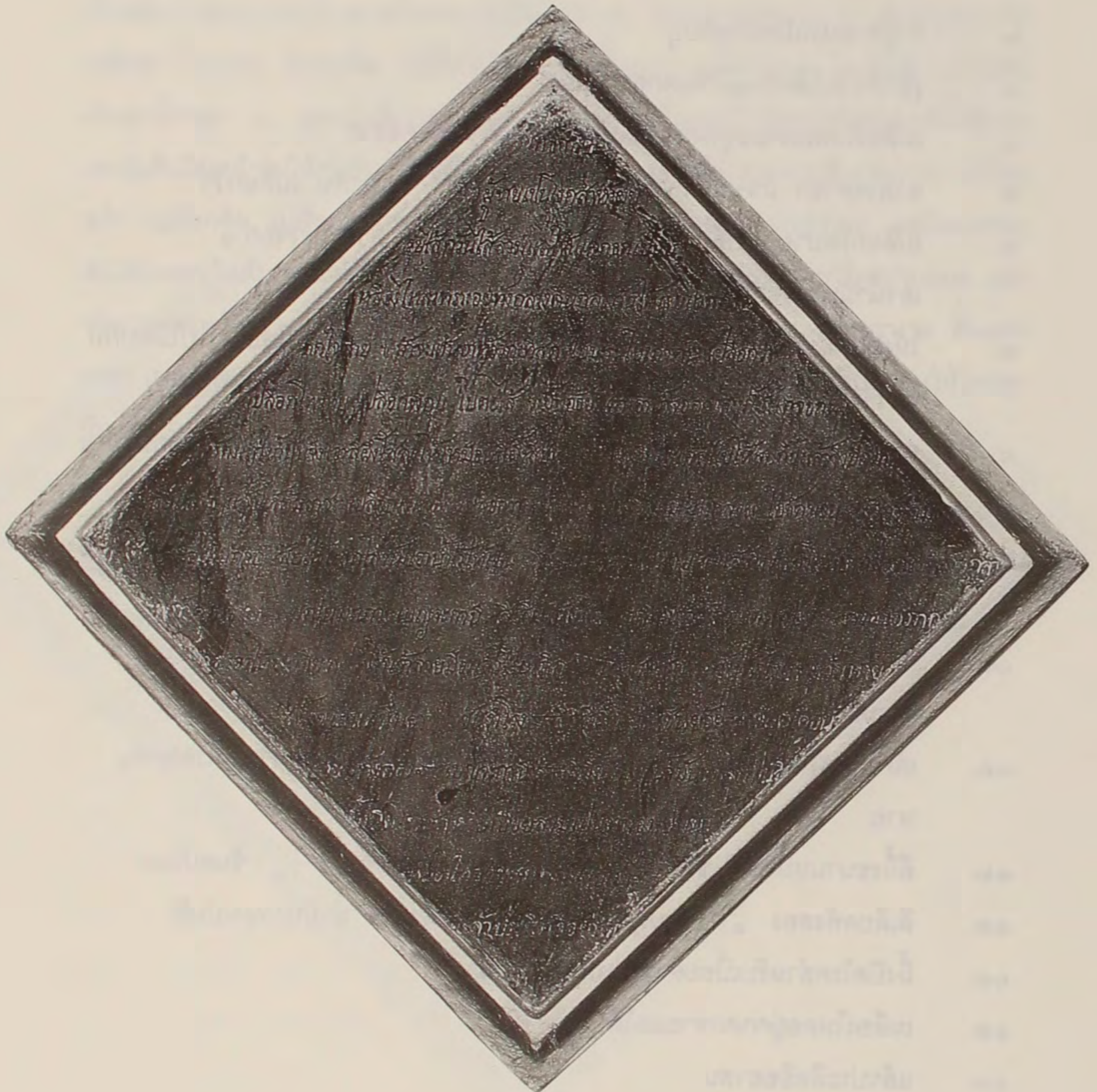
^๔ คำจารึกใช้ ฎุมรา

^๕ คำจารึกใช้ บัตะบุต

^๖ คำจารึกใช้ สัพวาโย

^๗ คำจารึกใช้ โรคแดง

ภาพจารึกแผ่นที่ ๒

คำจารึกแผ่นที่ ๒

๑. ◎ สิทธิการิ (ย)
๒. ถ้าผู้ขายเป็นโรคสำหรับบุ
๓. รุษได้วันได้ลามแลให้แตกออกเป็นน้ำ
๔. เหลืองไหลทราจะอยู่ทั้งกลางคืนกลางวันให้เจ็บปวดดังจะ
๕. ขาดใจตายฯ ถ้าจะแก้เอาหวักระทิสด ใบมะระ ใบเถาคัน เปลือกว่า
๖. เปลือกโพบาย เปลือกพิกุน ใบต่อไล่ ขะมัน้อยย ตำเอาน้ำจอก ๑
- เอาน้ำมันงาจอกหุง
๗. ให้คงแต่น้ำมันจึงเอาสีผึ้งใส่ลงให้เหมือนสีผึ้งสีปาก เอาฝุ่นจีนใส่เคঁลาไปให้สบกัน
- แล้วจึงปิดเถิด
๘. หายแล ฯ แล้วให้ต้มยาชะ เปลือกโพบาย เปลือกว่า เปลือกจิก เปลือกมะม่วง
- กล่อน ใบขัดมอน ผักบั้งร้วม
๙. ผักบั้งไท ผลในมกอก สับให้แลกลใส่ต้มเอาน้ำไว้ให้เย็น แล้วชะแผลทุกวันหาย ฯ
- แล้วจึงทำยาโรยปากแผล เอาหวักลา
๑๐. (ม)ะพร้าวคุดเอาผง เมดในมะนาว เบญจะกานี สีเสียดทั้งสอง รากมะนาว
- ดินแดงเทศ เอาเสมอภาค
๑๑. (ตำ)กรองให้ละเอียด ให้เข้าลายมือแล้วโรยเถิด แล้วชะเสียทุกวันให้โรยทุกวัน
- หาย
๑๒. สีผึ้งขนานหนึ่งเอา ชันรำโรง +^๑ สีผึ้งแซง ชันย้อย +^๑ ชันตเคียน
๑๓. สีเสียดทั้งสอง ๑ + เบญจะกานี ๑ + สีผึ้งแดง น้ำมันงาหุงเป็นสี
๑๔. ผึ้งปิดโรคสำหรับเปื่อยลามเป็นหนองเป็นน้ำ
๑๕. เหลืองไหลอยู่ศกศกหายแลได้
๑๖. แล้วประสิทธิธิยาสน
๑๗. เทห์เลย

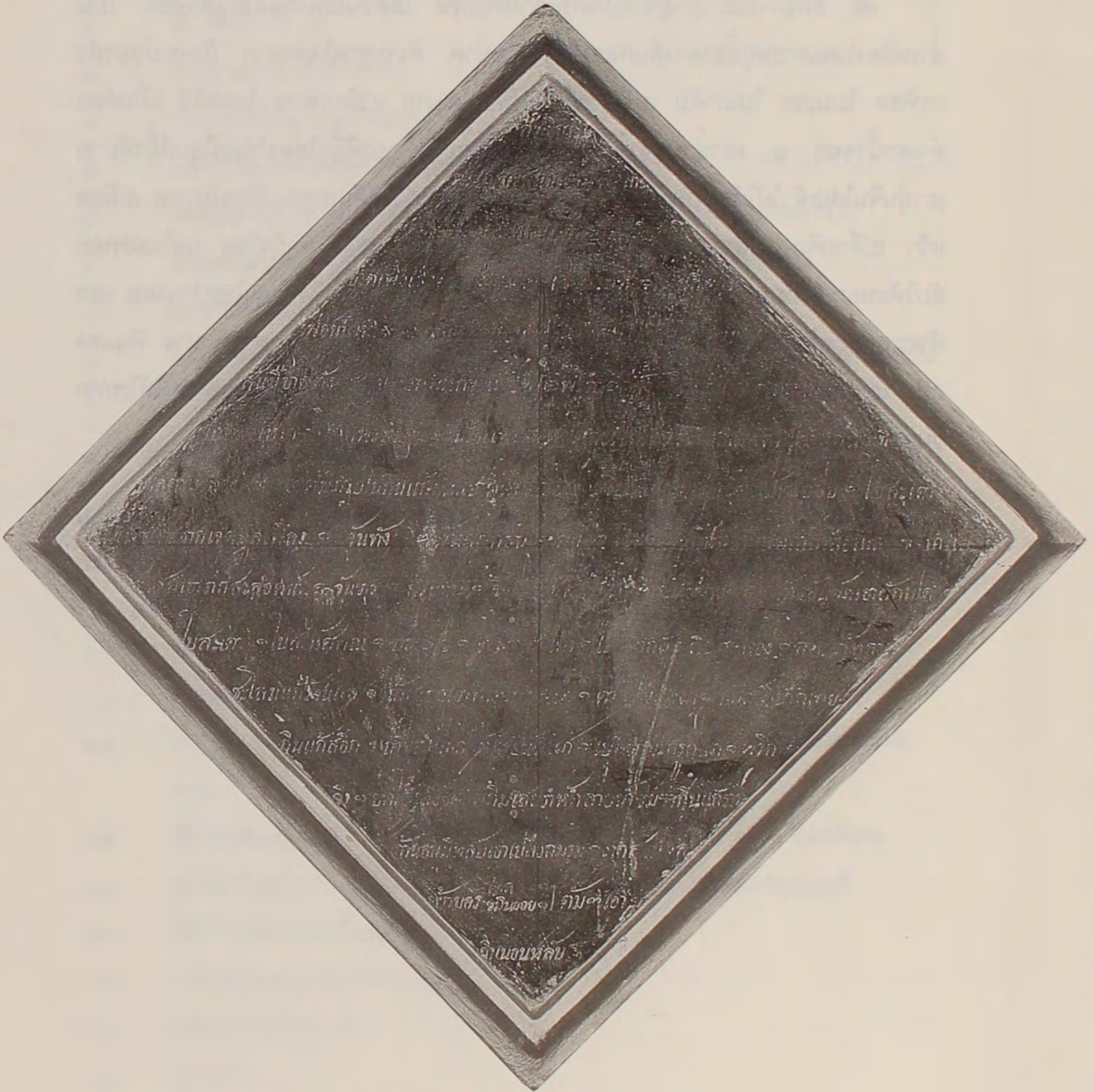
คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒

๐ สิทธิการียะ ถ้าผู้ชายเป็นโรคสำหรับบุรุษ ไล่ด้วนไล่ลามแลให้แตกออก^๑ เป็น น้ำเหลืองไหลเซาะอยู่ทั้งกลางคืนกลางวันให้เจ็บปวด ดังจะขาดใจตาย ฯ ถ้าจะแก้เอาหัว กะทิสด ใบมะระ ใบเถาคัน เปลือกหว่า เปลือกโพงบาย เปลือกพิกุล ใบต่อไล่ ขมิ้นอ้อย ตำเอาน้ำจอก ๑ เอาน้ำมันงาจอกหุงให้คงแต่น้ำมันจึงเอาสีผึ้งใส่ลงให้เหมือนสีผึ้งสีปาก เอาฝุ่นจันทน์ใส่เคล้าไปให้สบกกันแล้วจึงปิดเถิดหายแล ฯ แล้วให้ต้มยาชะเปลือกโพงบาย เปลือก หว่า เปลือกจิก เปลือกมะม่วงกะล่อน ใบขี้ดมอน ผักบั้งรวม ผักบั้งไทย ผลในมะกอก สับให้แหลก ใส่ต้มเอาน้ำไว้ให้เย็นแล้วชะแผลทุกวันหาย ฯ แล้วจึงทำยาโรยปากแผล เอา หัวกะลามะพร้าวขูดเอาผง เม็ดในมะนาว เบญจกานี สีเสียดทั้งสอง รากมะนาว ดินแดง เทศ เอาเสมอภาคตำกรองให้ละเอียด ให้เข้าลายมือแล้วโรยเถิดแล้วชะเสียทุกวันให้โรยทุก วันหาย

สีผึ้งขนานหนึ่งเอา ชันรำโรง ๑ บาท สีผึ้งแข็ง ชันย้อย ๑ สลึง ชันตะเคียน สีเสียดทั้งสอง ๑ เฟื่อง เบญจกานี ๑ เฟื่อง สีผึ้งแดง น้ำมันงา หุงเป็นสีผึ้งปิดโรคสำหรับ เปื่อยลามเป็นหนองเป็นน้ำเหลืองไหลอยู่ชกชกหายแล ได้แล้วประสิทธิอย่าสนเท่ห์เลย

^๑ คำจารึกใช้ แดกออก

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓

คำจารึกแผ่นที่ ๓

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. อธิบายว่า ทุราวสา ๔ ประการ
๓. นั่นคือ เบาเปนมันเจือกัณกับปุบโพมีศรี
๔. เหลือ ๑ คือเปนมันเจือกัณกับโลหิตมีศรีแดง ๑
๕. คือเบาเปนมันศรีดำ ๑ คือเบาเปนมันศรีขาว ๑ อันว่าโรคทุราวสาทั้ง
๖. สี่ประการเมื่อเบาออกมาเปนมันศรีดำ เปนประมาณพระอาจารย์สำแดงไว้ดังกล่าว
๗. มานี้ ฯ ถ้าจะแก้เอาการบูร เทียนดำลูกแตงแต้ว เปลือกไขเฒ่า ลูกเอน วานน้ำ
- แห้วหมู ชึ่งแห้ง
๘. ทำเปนจุลลายนํ้าผึ้งกินหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาสมออัปยามหาหิง เจตมูล ดีปลี
- นํ้าประสารทอง โศกกะสุน สารส้ม
๙. สิ่งละ ๑ + เทียนดำ +^๑ ดอกดำ +^๒ เอาเสมอภาคทำเปนจุลลายนํ้า
- นํ้ามนาวกินโรคเบาแดง หายแล ฯ ขนานหนึ่งเอาแห้ว
๑๐. เทียนดำ รากมะตูม ใบเสดา รากเสนียด ใบอังกาบ ลูกเอน โกดสอ
- เกลือสินเทา ทำเปนจุลลายนํ้า
๑๑. นํ้าอ้อยแดงกินอาจบำบัดเสียซึ่งโรคเบาขาวเบาดำให้กินวินาศฉิบหาย ฯ ขนาน
- หนึ่งเอา
๑๒. โกดสอ อบเชย ลูกประคำดีควาย เจตมูล บรรเพช โมกมัน ชมดต้นมหา
๑๓. หิงโคกกะสุน การพลู พิลังกาษา พริกอ่อน เปราะหอมจิ้งจ้อ
๑๔. ทั้งสาม เทียนทั้งห้า ทำเปนจุลลายนํ้าผึ้งกินแก้
๑๕. ทุราวสา ๑๒ ประการ แก้เบาเป
๑๖. หนองแลเลือดแลสำ
๑๗. ลาบหาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓

สิทธิการียะ อธิบายว่า ทวารสา ๔ ประการนั้น คือ เบาเป็นมัน เจือก้นกับปุปพะ มีสีเหลือง ๑ คือเบาเป็นมันเจือก้นกับโลหิตมีสีแดง ๑ คือ เบาเป็นมันสีดำ ๑ คือเบาเป็นมันสีขาว ๑ อันว่าโรคทวารสาทั้ง ๔ ประการ เมื่อเบาออกมาเป็นมันสีดำเป็นประมาณพระอาจารย์สำแดงไว้ดังกล่าวนี้นี้

ถ้าจะแก้เอาการบูร เทียนดำ ลูกแดงแก้ว เปลือกไข่น้ำ ลูกเอ็น ว่านน้ำ หัวหมู ขิงแห้ง ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งกินหาย

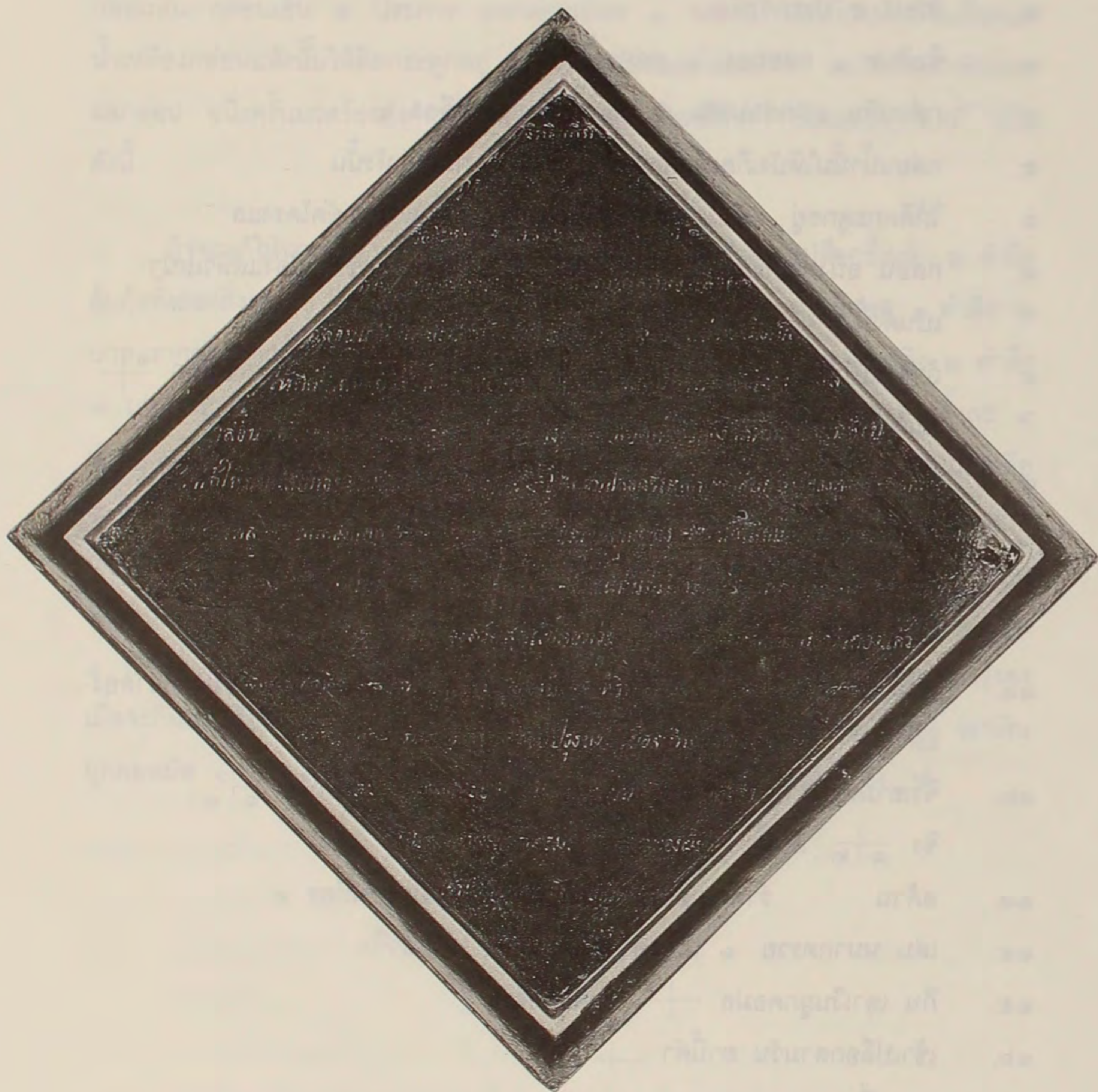
ขนานหนึ่งเอาสมออัพยา มหาหิงค์ เจตมูล ดีปลี น้ำประสานทอง โคกกระสุน สารส้ม สิ่งละ ๑ เฟื้อง เทียนดำ ๑ บาท ดอกดำ ๒ บาท เอาเสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำมะนาวกินโรคเบาแดงหายแล

ขนานหนึ่งเอาหัว เทียนดำ รากมะตูม ใบสะเดา รากเสนียด ใบอังกาบ ลูกเอ็น โกรฐสอ เกล็ดสินเธาว์ ทำเป็นจุนละลายน้ำอ้อยแดงกินอาจบำบัดเสียซึ่งโรคเบาขาวเบาดำ ให้กินวินาศฉิบหาย

ขนานหนึ่งเอาโกรฐสอ อบเชย ลูกประคำดีควาย เจตมูล บอระเพ็ด โมกมัน ชมดต้น มหาหิงค์ โคกกระสุน กานพลู พิลังกาสา พริกอ่อน เปราะหอม จิงจ้อทั้ง ๓ เทียนทั้ง ๕ ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งกินแก้ทวารสาร ๑๒ ประการ แก้เบาเป็นหนองแลเลือดแลล้าบ^๑หาย ฯ

^๑ คำจารึกใช้ สำลบบ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔

คำจารึกแผ่นที่ ๔

๑. สิทธิการียะ
๒. กร่อน ๕ ประการนั้น
๓. ชื่ออินท ๑ กล่อนลม ๑ กล่อนน้ำ ๑
๔. กล่อนหิน ๑ กล่อนเอน ๕ ประการแลกล่อนเลือด ๑
๕. กล่อนน้ำนั้นให้บังเกิดเพื่อเลือดแล่นน้ำเหลือง กล่อนแห่งนั้น
๖. ให้ติดกะดุกอยู่ แลให้เจ็บท้องแลเมื่อยแข้งขาแลให้เจ็บอกขัดโครงแล
๗. กล่อน อนึ่งครั้นนวดร้องดังจ้อๆ ให้ปะโครงแลอกเสียดศรีข้างท้องแลหัวเห่นา
เป็นดังนี้
๘. ถ้าจะแก้ให้นวดเสียก่อนจึงให้กินยาขนานนี้เถิด ฯ ท่านให้เอาเปลือกขี้เหล็ก ๑ |
ส้มกุ้งทั้งสองสิ่งละ ๑ |^๓ กกโคก
๙. กะออม ๑ |^๑ รากข้าวพลุ ๒ |^๒ รากทองแตก ๕ |^๕ รากทรงบาดาน ๑ |^๑
รากเจตมูลเพลิง ๒ |^๒ ผักเสี้ยนไท ๖ |^๖ กระทกรก ๑ |^๒ แก่น
๑๐. แสมทั้งสองสิ่งละ ๔ |^๒ แก่นปฐ ๔ |^๒ แก่นมหาด ๔ |^๒
แก่นมเกลือ ๔ |^๒ แก่นสักหิน ๑ |^๑ ยาเข้า
๑๑. เย็นทั้งสองสิ่งละ ๗ |^๒ ถ้าจะดองสุราแต่ภอท่วม ถ้าจะต้มน้ำให้มากกว่าดอง
แล้ว
๑๒. จิ้งเอามหาหิง ๑ |^๑ การบูร ๑ |^๑ ลูกจัน ๑ |^๑ พริกไท ๑ |^๑
ขิง ๑ |^๒ ดีปลี ๑ |^๒
๑๓. สค้าน รำหัดเกลือแต่น้อยปรุ่งลง เมื่อจะกินเอาเถียร ๑
๑๔. เล่ม หมากตรวย ๑ เมียงคำ ๑ ขนมสิ่ง ๑ แล้วจึง
๑๕. กิน เอาเงินผูกคอม่อ ๑ |^๑ ถ้าจะดองผึ้ง
๑๖. เข้าเปลือกสามวัน ยานี้ค่า ๑ |^๑
๑๗. ทองหนึ่ง ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔

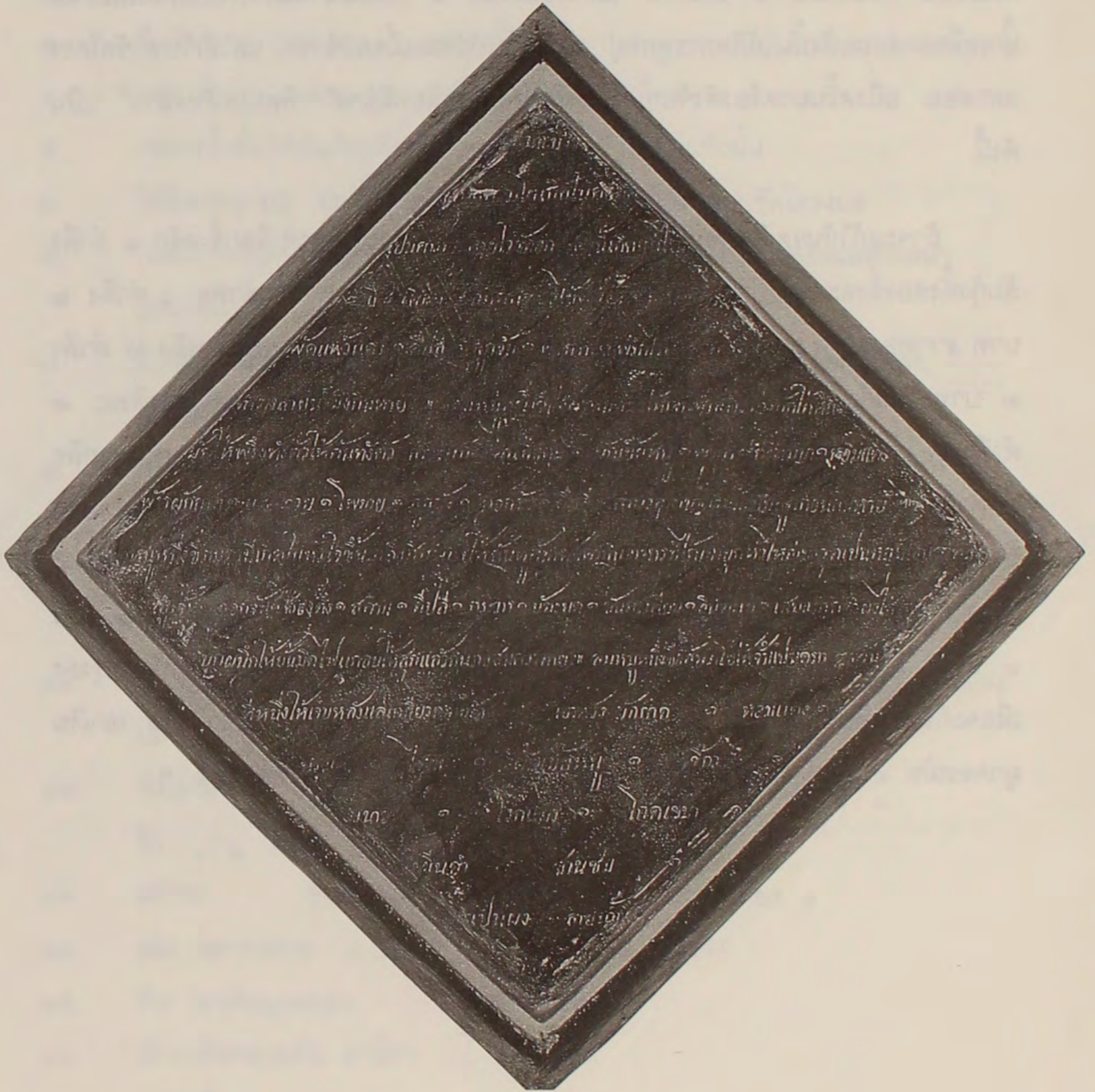
๐ สิทธิการียะ กล่อน ๕ ประการนั้น ชื่อ อินท์ ๑ กล่อนลม ๑ กล่อนน้ำ ๑ กล่อนหิน กล่อนเอ็น ๕ ประการ แลกกล่อนเลือด ๑ กล่อนน้ำนั้นให้บังเกิดเพื่อเลือดแล น้ำเหลืองกล่อนแห่งนั้นให้ติดกระดูกอยู่ แลให้เจ็บท้องแลเมื่อยแข้งขา แลให้เจ็บอกขัดโครง แลกกล่อน อนึ่งครั้นนวดร้องดังจ้อๆ ให้ปะโครงแลอกเสียดสีข้าง^๑ ท้องแลหัวหน้า^๒ เป็นดังนี้

ถ้าจะแก้ให้นวดเสียก่อน จึงให้กินยานานนี้เถิดฯ ท่านให้เอาเปลือกขี้เหล็ก ๑ ตำลึง ส้มกุ่มทั้งสองสิ่งละ ๓ บาท กกโคกกระออม ๑ ตำลึง ๑ บาท รากข้าพลุ ๑ ตำลึง ๒ บาท รากทองแตก ๕ ตำลึง รากทรงบาดาล ๑ ตำลึง ๑ บาท รากเจตมูลเพลิง ๒ ตำลึง ๒ บาท ผักเสี้ยนไทย ๖ ตำลึง กะทกรก ๑ ตำลึง ๒ บาท แก่นเสมทั้งสองสิ่งละ ๔ ตำลึง ๒ บาท แก่นปฐ ๔ ตำลึง ๒ บาท แก่นมะหาด ๔ ตำลึง ๒ บาท แก่นมะเกลือ ๔ ตำลึง ๒ บาท แก่นสักหิน ๑ ตำลึง ๑ บาท ยาข้าวเย็นทั้งสองสิ่งละ ๗ ตำลึง ๒ บาท ถ้าจะดองสุราแต่พอท่วม ถ้าจะต้มใส่น้ำให้มากกว่าดอง แล้วจึงเอามาหาคี^๑ ๑ สิ่ง ๑ เฟื้อง การบูร ๑ สิ่ง ๑ เฟื้อง ลูกจันทร์ ๑ บาท พริกไทย ๑ สิ่ง ๑ เฟื้อง ขิง ๒ สิ่ง ๑ เฟื้อง ดีปลี ๒ สิ่ง ๑ เฟื้อง สะค้าน ๒ สิ่ง ๑ เฟื้อง รำหัดเกลือแต่น้อยปรงลง เมื่อจะกินเอาเทียน ๑ เล่ม หมากรวย ๑ เมียงคำ ๑ ขนมสิ่ง ๑ แล้วจึงกิน เอาเงิน ผูกคอหม้อ ๑ บาท ถ้าจะดองฝักรำข้าวเปลือก ๓ วัน ยานี้ค่า ๑ ชั่งทองหนึ่ง ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ศรีข้าง

^๒ คำจารึกใช้ หัวหน้า

ภาพจารึกแผ่นที่ ๕

คำจารึกแผ่นที่ ๕

๑. ๐ สิทธิการิยะ
๒. แก้อติสารให้ระส่ำระสายให้
๓. เชื่อมมัวหอบเปนต์นเพราะลงท้องเอาจัน
๔. แดง ๑|๑ จันขาว ๑|๑ ภิรมเสน ๑|๑ เกษรบัวหลวง ๑|๑ เกษรบุญ
๕. นาก ๑|๑ เกษรสาระภี ๑|๑ ดอกฟักทอง ๑|๑ บดลายน้ำดอกไม้แก้
หอบอะ
๖. ดิสารยานี้ชื่อพรหมภัก ๗ อย่างนี้ชื่อสมุทรเกลื่อน ใบน้ำดับไฟ ๑ ใบบรเพชด ๑
๗. ใบชาลี ๑ ใบตำลึงทั้ง ๒ ใบฉบาทั้ง ๒ หางตะเข้ ๑ ช้องสามย่าน ๑ ใบน้ำ
เต้า ๑ เพชสังฆาฏ ๑ ใบกทิบยอบ ๑
๘. หิงหาย ๑ ใบผักบุ้งชัน ๑ ใบมะระ ๑ ใบชุมเห็ดไทย ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ใบโคก
สุน ๑ ขึ้นกขี้ราบข้าวให้เหลือง ดินปลิว
๙. (ข้าว) ๑ ยาทั้งนี้ทำให้เหล็กเอาเปลือกมพร้าวซีก ๑ เผาให้ไหม้ใส่ลงในครกเอายา
ปิดข้างบนเอาสากตำให้ (ไฟดับ) แล้วเอาแต่ยามาบดปั้น
๑๐. แท่งไว้ลายนน้ำเขาเขากินแก้พิษอติสารแลฯ ยาแก้อติสารชื่อรัตนธาตุลงเลือดสด ๗
อาการ ๑ ๑ วัน เหมนเน่ากทำ.....
๒)
๑๑. ลูกจันทั้ง ๒ เบญจกานี ๑ กฤษณา ๑ จันทั้ง ๒ สีเสียดทั้ง ๒ กำยาน ๑
ชันตเคียน ๑ พริก ๑ ขิง ๑ มาดเลื่อง ๑ บ (ด)
๑๒. ลายนน้ำฝางกินแก้ลงเลือด ๗ ยาชื่อติสาร ผักเซด ๑ เทียมกรอบ ๑
กรูงเขมา ๑ เปลือกมูกมมัน ๑
๑๓. เปลือกทุ่มนา ๑ เปลือกคางกรวย ๑ ยางแต้ว ๑ ตานทั้ง ๕ กเทียม ๑
อุตพิต ๑
๑๔. ผลตูมอ่อน ๑ โกดสอ ๑ ดีปลี ๑ จันทั้ง ๒ เอาเสมอภาค สังกรนี
๑๕. ผักเทายาทังหลายบดทำแท่งเมื่อกินแทรกฝุ่นแก้ลง
๑๖. ด้วยธาตุแปรเปน ริดดวง ๑ สิ่งใดสุด
ใช้)
๑๗. แต่เข้าอติสารหาย

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๕

๐ สิทธิการิยะ แก้อติสารโหระส่ำระสาย ให้เชื่อมม้วหอบเป็นต้น เพราะลงท้อง
เอาจันท์แดง ๑ สลึง ๑ เฟื่อง จันท์ขาว ๑ สลึง ๑ เฟื่อง พิมเสน ๑ สลึง ๑ เฟื่อง
เกสรบัวหลวง ๑ สลึง ๑ เฟื่อง เกสรบุณนาค^๑ ๑ สลึง ๑ เฟื่อง เกสรสารภี ๑ สลึง ๑
เฟื่อง ดอกฟักทอง ๑ สลึง ๑ เฟื่อง บดละลายน้ำดอกไม้แก้หอบอติสาร ยานี้ชื่อพรหม
พักตร์^๒ ฯ

ยานี้ชื่อสมุทรเกลื่อน^๓ ไบน้ำดับไฟ ๑ ไบบอระเพ็ด ๑ ไบชิงช้าชาลี^๔ ๑ ไบตำลึง
ทั้ง ๒ ไบชบา^๕ ทั้ง ๒ หางจระเข้ ๑ ช้องสามย่าน ๑ ไบน้ำเต้า ๑ เพชรสังฆาต ๑
ไบกระเทียมยอบ ๑ หิงหอย ๑ ผักบุงชัน ๑ ไบมะระ ๑ ไบชุมเห็ดไทย ๑ ขมิ้นอ้อย ๑
ไบโคกกระสุน ๑ ขึ้นกพิราบ^๖ คั่วให้เหลือง ดินประสิวคั่ว ๑ ยาทั้งนี้ตำให้แหลก เอา
เปลือกมะพร้าวซีก ๑ เผาให้ไหม้ใส่ลงในครกเอายาปิดข้างบนเอาสากตำให้ไฟดับ แล้วเอา
แต่ยามาบด ปั่นแท่งไว้ละลายน้ำชาขาวกิน แก้พิษอติสารแล ฯ

ยาแก้อติสารชื่อรัตนธาตุลงเลือดสด ๆ ออกกาล ๑ วัน ๒ วัน เหม็นเน่ากระทำคิฏ^๗
ลูกจันท์ทั้ง ๒ เบญจानी ๑ กฤษณา ๑ จันท์ทั้ง ๒ สีเสียดทั้ง ๒ กำนยาน ๑ ชันตะ
เคียน ๑ พริก ๑ ชิง ๑ มาศเหลือง^๘ ๑ บดละลาย^๙ น้ำฝางกินแก้ลงเลือด ฯ

ยาชื่ออติสาร ผักกระเฉด^{๑๐} ๑ กระเทียมกรอบ ๑ กรุงเขมา ๑ เปลือกมูกมัน ๑
เปลือกกระท้อนนา ๑ เปลือกคางกราย ๑ ยางแต้ว ๑ ตานทั้ง ๕ กระเทียม ๑ อุดพิต ๑
ผลมะตูมอ่อน ๑ โกงสุล ๑ ดีปลี ๑ จันท์ทั้ง ๒ เอาเสมอภาค^{๑๑} สังกรณี ผักเท้ายาทั้ง
หลาย บดทำแท่ง เมื่อกินแทรกฝืนแก้ลงด้วยธาตุแปรเป็นริดสีดวง^{๑๒} เป็นไข้สิ่งใดสุดแต่เข้า
อติสารหาย

^๑ คำจารึกใช้ บุญนา

^๒ คำจารึกใช้ พรหมภัก

^๓ คำจารึกใช้ สมุทรเกลื่อน

^๔ คำจารึกใช้ ไบชาลี

^๕ คำจารึกใช้ ชบา

^๖ คำจารึกใช้ ขึ้นกขีราบ

^๗ ตำรายาวัตรราชโอรสรามฯ ๒๕๒๒ หน้า ๕๙ ว่า ดังอาศก

^๘ คำจารึกใช้ มาศเลื่อง

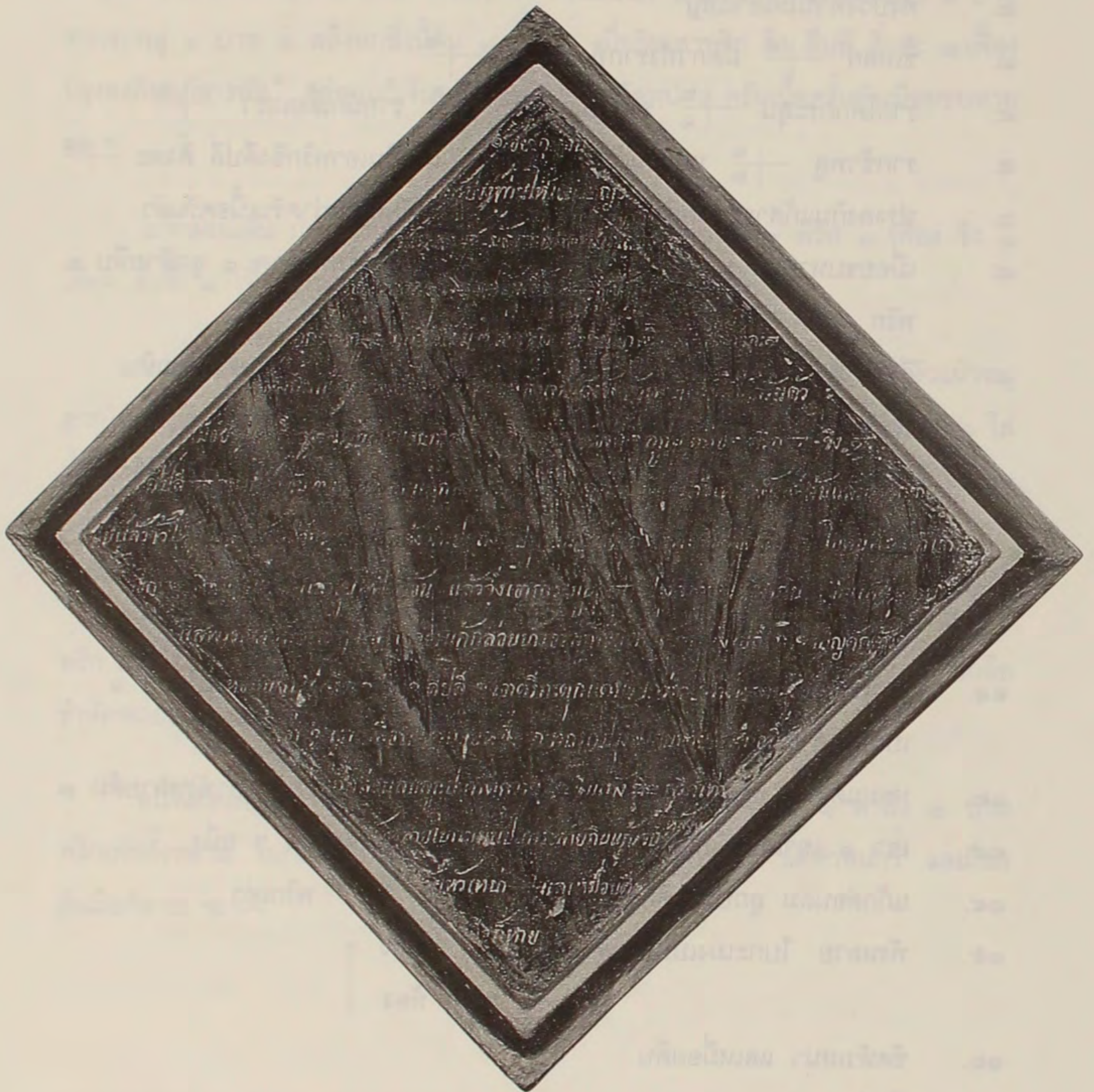
^๙ คำจารึกใช้ บดลาย

^{๑๐} คำจารึกใช้ ผักเซด

^{๑๑} คำจารึกใช้ เสมอภาค

^{๑๒} คำจารึกใช้ ริดดวง

ภาพจารึกแผ่นที่ ๖

คำจารึกแผ่นที่ ๖

๑. ๐ ยากลอน
๒. ทังปวงท่านให้เอาเบญ
๓. ขี้เหล็ก +^๑ มัดกาทั้งรากทั้งเปลือก +^๒
๔. รากโคกกระสุน +^๒_๑ รากผักเสี้ยนผี +^๑ รากผักเสี้ยนเรา +^๑
๕. รากข้าพลุ +^๑_๒ หกสิ่งนี้ต้ม ๓ เอาหนึ่ง เมื่อกินเอาพริกขิงดีปลี สิ่งละ +^๑
๖. ประลงกินแก้สละพะกล่อน แก้เจ็บหลังเจ็บท้องขัดหัวหน้าครันเนื้อครันตัว
๗. เมื่อยขบหายแล ฯ แก้กลอนเอน กำลังวูเถลิง ๑ รากพังอาด ๑ ลูกฝ้ายหีบ ๑
- พริก ๑ ขิง ๑
๘. ดีปลี ๑ กะทกรกต้ม ๓ เอาหนึ่งกินแก้กล่อนเอน ฯ ยากแก้กล่อนหิน
- เอาขี้เหล็กทั้ง ๕ ต้มแล้วเอาลูกฝ้าย
๙. หีบแล้วขั้วให้เกรียม หัวเห้วหมูตากให้แห้งตำเป็นผงประลงในน้ำขี้เหล็กแล้วเอาหัว
- อุตพิศ ๑ ใบคนที่สอดตำเอาน้ำ
๑๐. ออก ๑ ใส่น้ำขี้เหล็กแล้วอุ่นไฟให้ร้อน แล้วจึงเอาการะบูน ๑ ประลงกวน
- ให้สบกัน กินแก้กล่อน
๑๑. แลพรรดิกขี้มีออก แล ฯ ยากแก้กล่อนน้ำเอาลูกเขยตายทั้งรากทั้งเปลือก ๑
- เบญคัดคาว ๑
๑๒. หอมแดง ๑ พริม ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ เอาตรีกะตุกแต่น้อยกว่ายาทั้งหลายต้ม ๓
๑๓. เอา ๑ เอาเกลือรำหัดน้อยหนึ่ง กะทกรกประลงกินหายแล ฯ อนึ่ง
๑๔. แก้กลอนลม ลูกปะคำดีควาย +^๒_๑ ขิงแห้ง ๑_๒ พริกเท่า
๑๕. ทั้งหมด ใบกะเมงเป็นกระสายกินแก้เจ็บ หลัง }
ท้อง }
๑๖. ขัดหัวหน้า แลเหมื่อยตีน
๑๗. มือก็หาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๖

◎ ยากล่อนทั้งปวง ท่านให้เอาเบญจชี้เหล็ก^๑ ๑ บาท มะกา^๒ ทั้งรากทั้งเปลือก ๒ บาท รากโคกกระสุน ๒ บาท ๑ สลึง รากผักเสี้ยนผี ๑ บาท รากผักเสี้ยนเรา ๑ บาท รากชะพลู ๑ บาท ๒ สลึง หกสิ่งนี้ต้ม ๓ เอา ๑ เมื่อกินเอาพริก ขิง ดีปลี สิ่งละ ๑ เพื่อลงกินแก้สารพัด^๓ กล่อนแก้เจ็บหลังเจ็บท้อง ชัดหัวหนาว ครั่นเนื้อครั่นตัวเมื่อยขบหายแล ฯ

แก้กล่อนเอ็น กำลั้งวัวเถลิง ๑ รากพังอาด ๑ ลูกฝ้ายหีบ ๑ พริก ๑ เพ็อง ขิง ๑ เพ็อง ดีปลี ๑ เพ็อง กะทกรกต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้กล่อนเอ็น ฯ

ยาแก้กล่อนหิน เอาชี้เหล็กทั้ง ๕ ต้ม แล้วเอาลูกฝ้ายหีบแล้วคว่ำให้เกรียมหัวเหี่ยวหมู ตากให้แห้งตำเป็นผง ปรงในน้ำชี้เหล็ก แล้วเอาหัวอุตพิด ๑ ใบคนที่สอดตำเอาน้ำออก ๑ ใส่ น้ำชี้เหล็กแล้วอุ่นไฟให้ร้อนแล้วจึงเอาการบูร ๑ เพ็อง ปรงลง กวนให้สบกัน กินแก้กล่อนแล พรรดิกขี้มียอกแล ฯ

ยาแก้กล่อนน้ำเอาลูกเขยตาย ทั้งรากทั้งเปลือก ๑ เบญจคัตเค้า^๔ ๑ หอมแดง ๑ พริก ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ เอาตริกฏุก แต่น้อยกว่ายาทั้งหลายต้ม ๓ เอา ๑ เอาเกลือ รำหัดหน้อยหนึ่งกระทกรกปรงลงกินหายแล ฯ

อนึ่งแก้กล่อนลม ลูกประคำดีควาย ๒ บาท ๑ เพ็อง ขิงแห้ง ๑ ตำลึง ๒ บาท พริกเท่าทั้งหลาย ใบกะเม็งเป็นกระสาย กินแก้เจ็บหลัง เจ็บท้อง ชัดหัวหนาว แลเมื่อย ตีนมือก็หาย ฯ๕

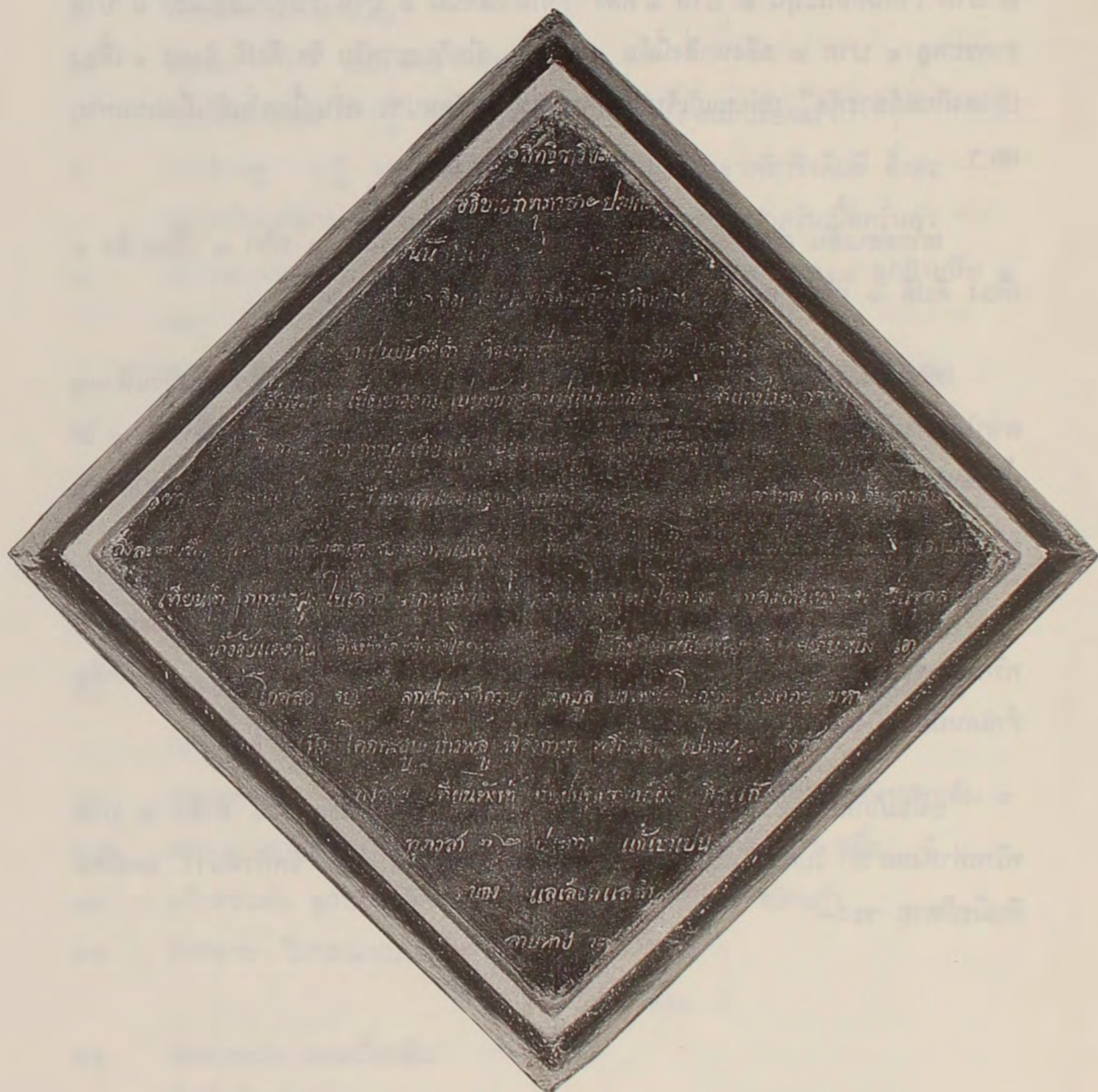
^๑ คำจารึกใช้ เบญจชี้เหล็ก

^๒ คำจารึกใช้ มัดกา

^๓ คำจารึกใช้ สารพะ

^๔ คำจารึกใช้ เบญจคัตเค้า

ภาพจารึกแผ่นที่ ๗

คำจารึกแผ่นที่ ๗

๑. ๐ สิทธิการียะ
๒. ท่านกล่าวสันนิบาตทั้งหลาย
๓. ๗ ประการไว้โปรดคนทั้งหลาย คือสันนิ
๔. บาตเพื่อเลือด ๑ เพื่อลม ๑ เพื่อสเลด ๑ แลดีพลุ่ง ๑
๕. เพื่อน้ำเหลือง ๑ เพื่ออำมพฤก ๑ แลสันนิบาตสแกเวียน ๑
๖. สันนิบาตทั้ง ๗ ประการนี้ ถ้าจะแก้ไขให้เอาพริก ๑ ขิง ๑ หวานน้ำ ๑ โกดสอ ๑
๗. โกดชะเหมา ๑ โกดหัวบัว ๑ ทั้งนี้เอาเท่ากันบดให้ละเอียดเอากิมเสนร่ำหัด
๘. กินจำเพาะ สันนิ
๙. บาตตาเหลือง ฯ ยาต้มภายในกินแก้สันนิบาตตาเหลือง เอาผักราชพฤก ๓ ผัก
๑๐. ไบปีบ ๑ ไบสะเดา ๑
๑๑. บระเพช ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ จันทน์ ๒ ขันทศกอน ๑ ต้ม ๓ เอา ๑
๑๒. กินแก้สันนิบาตตาเหลืองแล ฯ ถาแล
๑๓. ท่านเอารากสะลดน้ำ ๑ จันทน์ ๑ กระวาน ๑ ขิง ๑ ฝนด้วยชะโลมแก้
๑๔. สะท่านแล ถ้ำร้อนน้กเอาผักเป็ด ๑
๑๕. ไบสะเดา ๑ ไบสะหัดคุณ ๑ บระเพช ๑ เปลือกสะเดา ๑ ไบหมากผู้ ๑
๑๖. ดินสอพอง ๑ ลายนํ้าทราวเข้า
๑๗. ชะโลมแก้ร้อนแล ๐ ถ้ำสะอึกเอาหางนกยูงเผา ๑ ตาไม้ไผ่ป่าเผา ๑ บดด้วย
๑๘. นํ้าละลาย
๑๙. กินแก้สอิก ฯ ถ้ำให้รากเอาผักเสี้ยนผีเผา ๑ เปลือกมะกรูดเผา ๑ พริก ๑
๒๐. ขิง ๑ บดให้ละเอียดเอากิมเสนร่ำหัดลายนํ้าชุ่มชานกินแก้ราก
๒๑. ๐ ถ้ำนอนมิหลับเอาเปลือกมรุม ๑ รากสอม ๑ ส
๒๒. พรำมอไร ไพล ๑
๒๓. } ต้ม ๓ เอา ๑
๒๔. } ขมิ้นอ้อย ๑
๒๕. กินนอนหลับ ฯ

^๑ น่าจะเป็น “สมอ”

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๗

๐ สิทธิการิยะ ท่านกล่าวสันนิบาตทั้งหลาย ๗ ประการไว้โปรดคนทั้งหลาย คือ สันนิบาตเพื่อเลือด ๑ เพื่อลม ๑ เพื่อเลือด ๑ แลดีพlung ๑ เพื่อน้ำเหลือง ๑ เพื่ออัมพฤกษ์ ๑ แลสันนิบาตสะแกเวียน ๑ สันนิบาตทั้ง ๗ ประการนี้ ถ้าจะแก้ไขเอาพริก ๑ ขิง ๑ ว่านน้ำ ๑ โกฐสอ ๑ โกฐเขมา ๑ โกฐหัวบัว ๑ ทั้งนี้เอาเท่ากันบดให้ละเอียด เอาพิมเสน รำหัดกินจำเพาะสันนิบาตตาเหลือง ฯ

ยาต้มภายในกินแก้สันนิบาตตาเหลือง เอาฝักราชพฤกษ์ ๓ ฝัก ใบปีบ ๑ ใบสะเดา ๑ บอระเพ็ด ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ จันทน์ทั้งสอง ขันทสกร ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้ สันนิบาตตาเหลืองแลฯ ถ้าแลสะท้อนเอารากสลอดน้ำ ๑ จันทน์ขาว ๑ กระวาน ๑ ขิง ๑ ฝนด้วยขมิ้นแก้สะท้อนแล ถ้าร้อนนักเอาฝักเปิด ๑ ใบสะเดา ๑ ใบสหัสคุณ ๑ บอระเพ็ด ๑ เปลือกสะเดา ๑ ใบหมากผู้ ๑ ดินสอพอง ๑ ละลายน้ำข้าวขมิ้นแก้ร้อนแล

ถ้าสะท้อน เอาหางนกยูงเผา ๑ ตาไม้ไผ่เผา ๑ บดด้วยน้ำละลายกินแก้สะท้อน

ถ้าให้ราก เอาฝักเสี้ยนผีเผา ๑ เปลือกมะกรูดเผา ๑ พริก ๑ ขิง ๑ บดให้ละเอียด เอาพิมเสนรำหัดละลายน้ำส้มช้ำกินแก้ราก

ถ้านอนมิหลับ เอาเปลือกมะรุ้ม ๑ รากสมอ ๑ สันพร้ามอญ^๑ ไพล ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินนอนหลับ ฯ

^๑ คำจารึกใช้ สพร้ามอร

ภาพจารึกแผ่นที่ ๘

This image shows a diamond-shaped metal plate, possibly a historical artifact or a decorative element from a manuscript. The plate is inscribed with Thai script in a traditional style. The text is arranged in a diamond shape, following the contours of the plate. The script is dark and appears to be engraved or painted onto the metal surface. The plate is set against a background of a document page, which is visible around the edges of the plate. The document page has a light beige color and contains some faint, illegible text. The overall appearance is that of a historical or archaeological find.

คำจารึกแผ่นที่ ๘

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ถ้าแลกำลังลมกล้านักให้ตี
๓. ขึ้นไปไม่สมประดีให้สลับตายไปลงที่ให้
- ๔.
๕. หลายกลัว อันว่ากำลังลมนี้ก็ลวกกว่ากำลังเลือดทั้งหลายเป็นไปต่าง ๆ
๖. ดุจกล่าวมาแล้วนั้น ๆ ถ้าจะแก้ท่านให้เอาไฟล เปลือกกุ่มทั้งสอง ลำพันแดง
รากละ
๗. หุงแดง ลูกกระวาร การพลู ข่า ขมิ้นอ้อย รากพานงูแดง รากอังกาบ ลูกสมอไทย สมอ
พิเภก ลูกผักชี
๘. ทั้ง ๒ หัวตะไคร้หอม ลูกข้าวพลู ขิงแครง ขิงแห้ง รากเจตมูล เปลือกราชพฤก
รากพังโหมทั้งสอง ดีปลี สค้านเปลือกโล(ด)
- ๙.
- ๑๐.
- ๑๑.
- ๑๒.
- ๑๓.
- ๑๔.
- ๑๕.

๑๖. กะน้ำมนาวกินแก้
 ลื่นหด
 คางแข็ง
 ทาคาง
๑๗. แขงให้
 อ่อน
 อ้าปากได้
 แล

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๘

◎ สิทธิการียะ ถ้าแลกำลังลมกล้านักให้ตีขึ้นไปไม่สมประดีให้สลับตายไป ลางที่
ให้ชักเท้า ชักมือ ปากมียอกให้ลื่นกระด้างคางแข็ง ทำให้คนทั้งหลายกลัว อันว่ากำลังลมนี้
กล้ากว่ากำลังเลือดทั้งหลายเป็นไปต่างๆ ดุจกล่าวมาแล้วนั้น ฯ ถ้าจะแก้ท่านให้เอาไพล
เปลือกกลุ่มทั้งสอง ลำพันแดง รากละหุ่งแดง ลูกกระวาน กานพลู ข่า ขมิ้นอ้อย รากพันธุ
แดง รากอังกาบ ลูกสมอไทย สมอพิเภก ลูกผักชีทั้ง ๒ หัวตะไคร้หอม ลูกข้าพลู
ชิงแครง ชิงแห้ง รากเจตมูล เปลือกราชพฤกษ์ รากกระพังโหมทั้งสอง^๑ ดีปลี สะค้าน
เปลือกโลด วานเปราะ เทียนทั้ง ๕ โกฐหัวบัว โกฐกระดูก โกฐสอ โกฐเขมา โกฐพุงปลา
เครื่องสมุนไพรสิ่งละ ๑ บาท เครื่องเทศสิ่งละ ๒ สิ่ง ตำบดเป็นแท่งไว้ละลายเหล้าก็ได้
น้ำขิงข่าก็ได้ แก่สรรพผลในปัสสาวะมรรคนั้น ฯ

ยาต้มชื้อ เบญจชัน แก่เลือดเน่าอันกลัดทวาร ให้เอาเปลือกมะยมตัวผู้ เปลือกสะท้อน
เปลือกมะไฟ รากทองแตก ใบสมอทะเล เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแต่พอกำลัง
แก่สรรพเลือดเน่าหาย ฯ

ยาชื้อ เบญจชันแก่เลือดตกหมกอยู่ เอาหัวหอม ชิง เจตมูล ไพล ใบคนที่สอเทียน
ดำ ยาทั้งนี้ตำเอาน้ำสิ่งละจอก เหล้าเป็นกระสาย ต้ม ๓ เอา ๑ กินพอกำลังหาย ฯ ถ้า
เลือดตีขึ้นเอาลำพัน กระเทียม มหาหิงค์ ตะไคร้หอม ยานี้เอาเท่ากันบดกับน้ำมะนาว^๒ กิน
แก้ลื่นหด แก่คางแข็ง ทาคางแข็งให้อ่อนให้อ้าปากได้แล

^๑ คำจารึกใช้ รากพังโหมทั้งสอง

^๒ คำจารึกใช้ บดกะน้ำมะนาว

ภาพจารึกแผ่นที่ ๙

๑ สิทธิการ

๑๕. กวณหนึ่งซอกทำหัวหงเกิด

แต่ควรปฎิภาต มกคพิณ เบลนกระโทกพิศ

ให้บวชและบวชที่ลงไปให้เด็กได้ดูและเด็กให้บวช

การมีใจให้ผู้อื่นรักไปจนหมดตัว ๓ ถึงจะเกิด เจตนา

[illegible]

ทุกเป็นงานบอกสายแต่ฝักกันหนาคะ แก้วชคพหมเหลิมแก้มจุกได้ยดแลมจลวอหักใจ แก้วช

การรื้อถอนนั้นทุก ๑ ชนิดหนึ่งใช้ การอบ การทุบ การสับป้อ การเจาะ

จากไม้สัก มีปลวกได้กิน เขาเสมอภาคกัน ๓ เศษ ๑ ให้กินวน

๙๓๓. เพลา แก้วชวดมณิกิตนแต่กองบ้านนันท

แก้พิษดวงไฟไฟ เป็นโลหิตตามปากคาง

แก้คนทุกข์หายมาก

วัดคณิกะ

คำจารึกแผ่นที่ ๙

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ฤษดวงหนึ่งชื่อรุกขชีวหาเกิด
๓. แต่กองปถวิธาตุ มักตั้งบนล้นกระทำพิศ
๔. ให้ปวดแสบเป็นกำลังให้ลั่นเลือก คอเลือกให้บริโภก
๕. อาหารมิได้ให้ผิวเนื้อชาสากไปดุจหนามบัว ฯ ถ้าจะแก้เอาเจตมูล ๒
๖. ชิงแห้ง ๓ การะบูร ๔ กะดาดแดง ๕ รากจิงจ้อเหลียม ลูกจัน ดอกจัน
กระวาร การพลู ๖
๗. เทียรทั้งห้า สมุลแว้งสิงละ ๘ ส่วน พริกไท ๗๘ ส่วน ทำเป็นจุนบดลายน้ำผึ้ง
กินแก้ฤษ ดวงรุกข
๘. ชีวหาแก้เนื้อชาสากนั้นหาย ฯ ขนานหนึ่งเอามหาหิง ๑+ ลำพัน ๑+
ดีปลี ๑+ ชิงแห้ง ๑+ เทียรยาวะภานี ๑+ หัสคุณ
๙. เทศ ๑+ พัดแพวแดง ๑+ โกดสอ ๑+ พริกไท ๑+ ทำเป็นจุล
บดลายน้ำผึ้ง กินหนัก ๑+ แก้ฤษดวงทั้งปวงแล รุกขชีวหาฤษดวงแล
๑๐. มือ }
 แก้ปวม } แลบวมทั้งตัวหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาการะบูรน อยาดำ พิมเสน
 ดิน }
- ดอกจัน การพลู เจตมูล พริกไทเสมอภาค
๑๑. ทำเป็นจุนบดลายน้ำผึ้งกินหนัก ๑+ แก้ฤษดวงผอมเหลือง แก้ลมจุกเสียดแล
 มองคร่อ หืดไอ แก้ฤษ
๑๒. ดวงรุกขชีวหานั้นหาย ฯ ขนานหนึ่งเอา รากข่อย รากคาง รากส้มป่อย รากเจตมูล
๑๓. รากไม้สีสุก รังปลวกได้ดิน เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินวัน
๑๔. ละ ๓ เพลา แก้ฤษดวงอันเกิดแต่กองปถวินั้นหาย
๑๕. แก้ฤษดวงให้ไอ เปนโลหิตนั้นก็หาย
๑๖. แก้หืดนั้นก็หายมามาก
๑๗. วิเศษนัก ฯ ๐๐

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๙

๑ สิทธิการิยะ ริดสีดวง^๑ อนึ่งชื่อ รุกขชีวา เกิดแต่กองปฐมวิธาดู^๒ มักตั้งบนล้น
กระทำพิธีให้ปวดแสบเป็นกำลังให้ล้นเลือก คอเลือกให้บริโภคอาหารมิได้ ให้ผิวเนื้อชาสาก
ไปดุจนามบัว ๙ ถ้าจะแก้เอาเจตมูล ๒ ขิงแห้ง ๓ การบูร ๔ กระจาดแดง ๕ ราก
จิงจ้อเหลียม ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระจวาน กานพลู เทียนทั้งห้า สมุลแว้งสิ่งละ ๘ ส่วน
พริกไทย ๗๘ ส่วน ทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้ง^๓ กินแก้ริดสีดวงรูกชีวาแก้เนื้อชาสากนั้น
หาย ๙

ขนานหนึ่งเอามหาหิงคุ์ ๑ เฟื้อง ลำพัน ๒ สลึง ดีปลี ๓ สลึง ขิงแห้ง ๑ บาท
เทียนยาวพาดนี้ ๑ บาท ๑ สลึง หัสคุณเทศ ๑ บาท ๒ สลึง ผักแพวแดง^๔ ๑ บาท ๓
สลึง โกฐสอ ๒ บาท พริกไทย ๓ ตำลึง ๒ บาท ทำเป็นจุน บดละลายน้ำผึ้งกินหนัก ๑
สลึง แก้ริดสีดวงทั้งปวงแลรูกชีวาริดสีดวงแล แก้บวมมือบวมตีนแลบวมทั้งตัวหาย ๙

ขนานหนึ่งเอาการบูร ยาดำ พิมเสน ดอกจันทน์ กานพลู เจตมูล พริกไทยเสมอ
ภาค ทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งกินหนัก ๑ สลึง แก้ริดสีดวงผอมเหลืองแก้ลมจุกเสียดแล
มองคร่อ หืด ไอ แก้ริดสีดวงรูกชีวานั้นหาย ๙

ขนานหนึ่งเอารากข่อย รากคาง รากส้มป่อย รากเจตมูล รากไม้สีสุก รังปลวกใต้ดิน
เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินวันละ ๓ เพลา แก้ริดสีดวงอันเกิดแต่กองปฐมวิธานั้นหาย
แก้ริดสีดวง ให้ไอเป็นโลหิตนั้นก็หาย แก้หืดนั้นก็หายมามากวิเศษนัก ๙ ๘

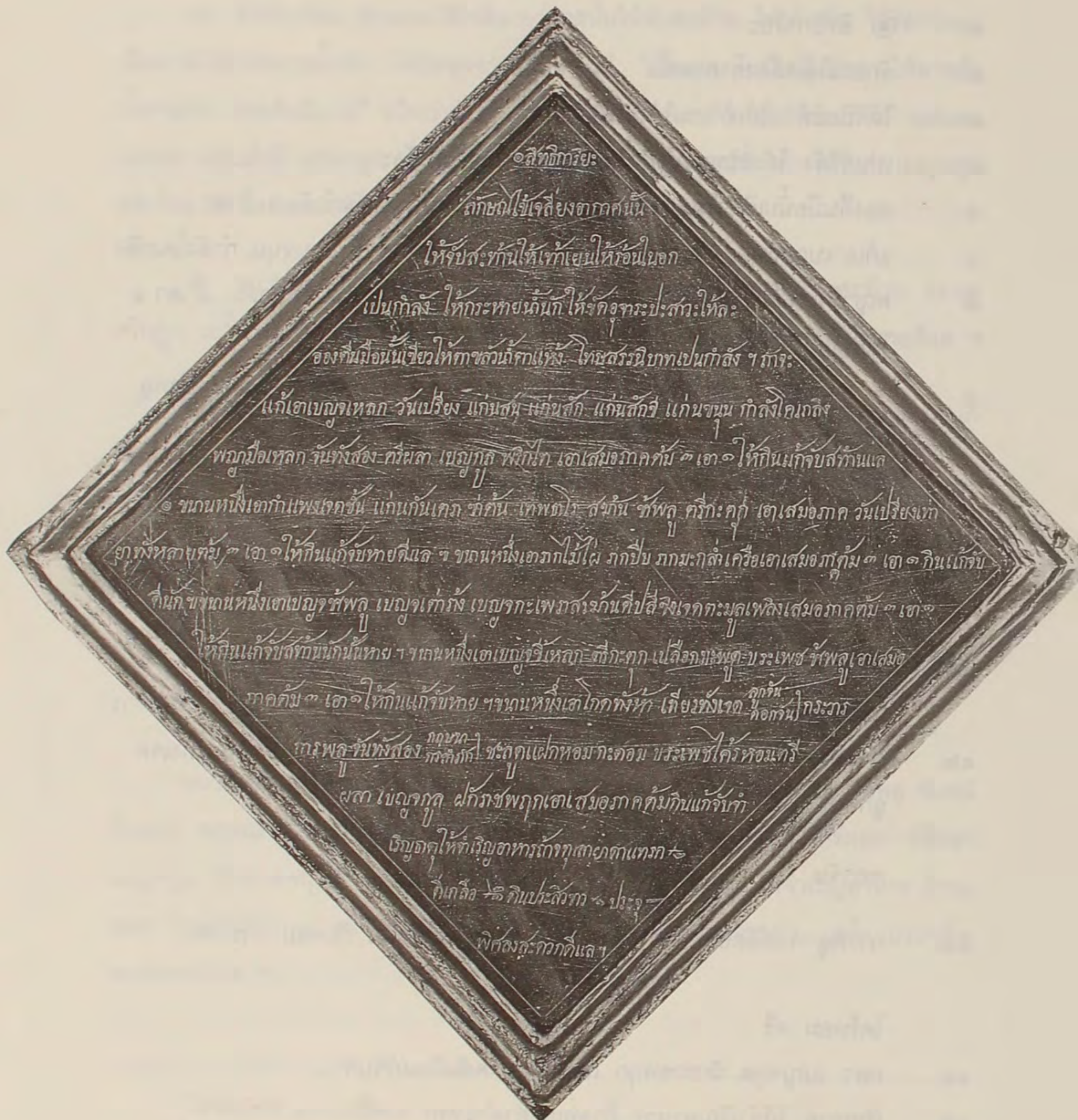
^๑ คำจารึกใช้ ฤษดวง

^๒ คำจารึกใช้ ปถวิธาดู

^๓ คำจารึกใช้ บดละลายน้ำผึ้ง

^๔ คำจารึกใช้ พัดแพวแดง

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑๐

๑ สัทธกิริยา

ถกขณไฉนเจตียงอากคณัน

ให้จับสะทั้นให้เท่าเยนให้ร้อนในอก

เป็นกำลัง ให้กระหายน้ำให้รู้จุกกระปัดให้ลัด

อองกันเมื่อนั้นเข้าให้ทักขณันให้แห้ง โทษธรรมนิบาตเป็นกำลัง ๆ ทัก

แก้เอาเบญจเทสก วันเปรียง แก่นสน แก่นสีก แก่นสีกจ แก่นขนน กัดงโคมถึง

พญาปือเทสก วันทาสอง ฤๅมสตา เบญจกสิ พิกโก เอาเสมอภาคทิม ๓ เอา ๑ ให้กินมกจับสกันแด

๑ ขณหนึ่งเอากาแพงเอกรัน แก่นกันเคว ฤๅกัน เทพเทว สกัณ ทัพป ฤๅกระ ฤๅ เอาเสมอภาค วันเปรียงเท

ภาพพิทาสทิม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับทาศีแล ๆ ขณหนึ่งเอากาไม้ไผ ฤๅป๊อ ฤๅมระกัล ฤๅเอเสมอภาคทิม ๓ เอา ๑ กินแก้จับ

กันก ขณหนึ่งเอาเบญจทัพป เบญจเกกรัง เบญจกระเพราจกัณตีปสี่จเวกทะมุดเพลิงเสมอภาคทิม ๓ เอา ๑

ให้กินแก้จับทกขณันนทศ ขณหนึ่งเอาเบญจรีเหล็ก สักกะก กัดเอกรมระตะ บระเพช ทัพปเอาเสมอ

ภาคทิม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับทศ ขณหนึ่งเอาโกกทิม ๓ เทียนขังเวด ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน

กรพล ทัพปสอง ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน ฤๅกรัน

สตา เบญจกสิ ฝักกษัพทุกเอาเสมอภาคทิมกินแก้จับ

เบญจกสิให้ทำเบญจอาหารแก้ทุกสตาตาทอง ๓

ที่เกล็ด ๓ กินบะลิวท ๓ ประจ

พิศลงสู่ควักดีแล

คำจารึกแผ่นที่ ๑๐

๑. ๐ สิทธิการียะ
๒. ลักษณะไข้เจ็ดยางอากาศนั้น
๓. ให้จับสะท้อนให้เท้าเย็นให้ร้อนในอก
๔. เปนกำลัง ให้กระหายน้ำนักให้ชดอุจระประสวะให้ละ
๕. อองตืนมือนั้นเขียวให้ตาขลิบน้ำตาแห้ง โทษสรณินบาทเปนกำลัง ๗ ถ้าจะ
๖. แก้อาเบญจเหลก วันเปริยง แก่นสน แก่นสั๊ก แก่นสั๊กซี่ แก่นขนุน กำลังโคเถลิง
๗. พญามือเหลก จันทั้งสอง ตรีผลา เบญกุล พริกไท เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑
๘. ให้กินแก้จับสท้านแล
๙. ๐ ขนานหนึ่งเอากำแพงเจดชั้น แก่นกันเตรา ขาดัน เทพธาโร สมนาน ช้าพลู
๑๐. ตรีกะตุก เอาเสมอภาค วันเปริยงเท่า
๑๑. ยาทั้งหลายต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับหายดีแล ๗ ขนานหนึ่งเอารากไม้ไผ่ รากปืบ
๑๒. รากมะกล่ำเครือ เอาเสมอภา^ค ต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้จับ
๑๓. ดีนัก ๗ ขนานหนึ่งเอาเบญจช้าพลู เบญจเต่าร้าง เบญจกะเพรา สะมนาน
๑๔. ดีป्ली ขิง เจดตะมุลเพลิง เสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑
๑๕. ให้กินแก้จับสท้านนักนั้นหาย ๗ ขนานหนึ่งเอาเบญจซี่เหล็ก ตรีกะตุก
๑๖. เปลือกมะพูด บระเพช ช้าพลู เอาเสมอ
๑๗. ภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับหาย ๗ ขนานหนึ่ง เอาโกดทั้งห้า เทียรทั้งเจด
๑๘. ลูกจัน } กระวาร
๑๙. ดอกจัน }
๒๐. การพลู จันทั้งสอง } กฤษณา
๒๑. กรล่ำกัก } ชะลูด แฝกหอม กะดอม บระเพช
๒๒. ไค้วหอม ตรี
๒๓. ผลา เบญจกุล ผักราชพุก เอาเสมอภาคต้มกินแก้จับจำ
๒๔. เรณูธาตุ ให้จำเรณูอาหาร ถ้าจตุเลายาดำแทรก +^๒
๒๕. ดีเกลือ +^๒/_๓ ดินประสิวขาว +^๑ ประจุ
๒๖. พิศลงสะดวกดีแล ๗

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๐

๑๐ สิทธิการียะ ลักษณะใช้เจดียงอากาศนั้นให้จับสะท้อน ให้เท่าเย็น ให้ร้อนในอก เป็นกำลังให้กระหายน้ำ^๑ ให้ขัดอุจจาระปัสสาวะ^๒ ให้ละอองตีนมือนั้นเชียว ให้ตาขลุว น้ำตาแห้ง โทษสันนิบาต^๓ เป็นกำลัง ๙ ถ้าจะแก้เอาเบญจเหล็ก เถาวัลย์เปรียง^๔ แก่นสน แก่นสัก แก่นสักชี แก่นขนุน กำลังโคเถลิง พญามือเหล็ก จันทน์ทั้งสอง ตรีผลา เบญจกุล พริกไทย เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับสะท้อนแล

๑๑ ขนานหนึ่งเอากำแพงเจ็ดชั้น แก่นกันเกรา^๕ ขาดัน เทพทาโร สะค่าน ชะพลู ตริกฏุก เอาเสมอภาค เถาวัลย์เปรียงเท้ายาทั้งหลายต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับหายดีแล ๙

ขนานหนึ่งเอารากไม้ไผ่ รากปืบ รากมะกล่ำเครือ เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้จับดีนัก ๙

ขนานหนึ่งเอาเบญจชะพลู เบญจเต่าร้าง เบญจกะเพรา สะค่าน ดีปลี ขิง เจตมูลเพลิง เสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับสะท้อนนัก นั้นหาย ๙

ขนานหนึ่งเอาเบญจขี้เหล็ก ตริกฏุก เปลือกมะพูด บอระเพ็ด ชะพลู เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับหาย ๙

ขนานหนึ่งเอาโกฐทั้งห้า เทียนทั้งเจ็ด ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู จันทน์ ทั้งสอง กฤษณา กระลำพัก ชะลูด แผลงหอม กระดอม บอระเพ็ด ไคร้หอม ตรีผลา เบญจกุล ฝักราชพฤกษ์ เอาเสมอภาคต้มกินแก้จับ จำเริญธาตุ ให้จำเริญอาหาร ถ้าจะทุเลา ยาดำแทรก ๒ สลึง ดีเกลือ ๒ บาท ๓ สลึง ดินประสิวขาว ๑ สลึง ประจุพิษลงสะดวงดีแล ๙

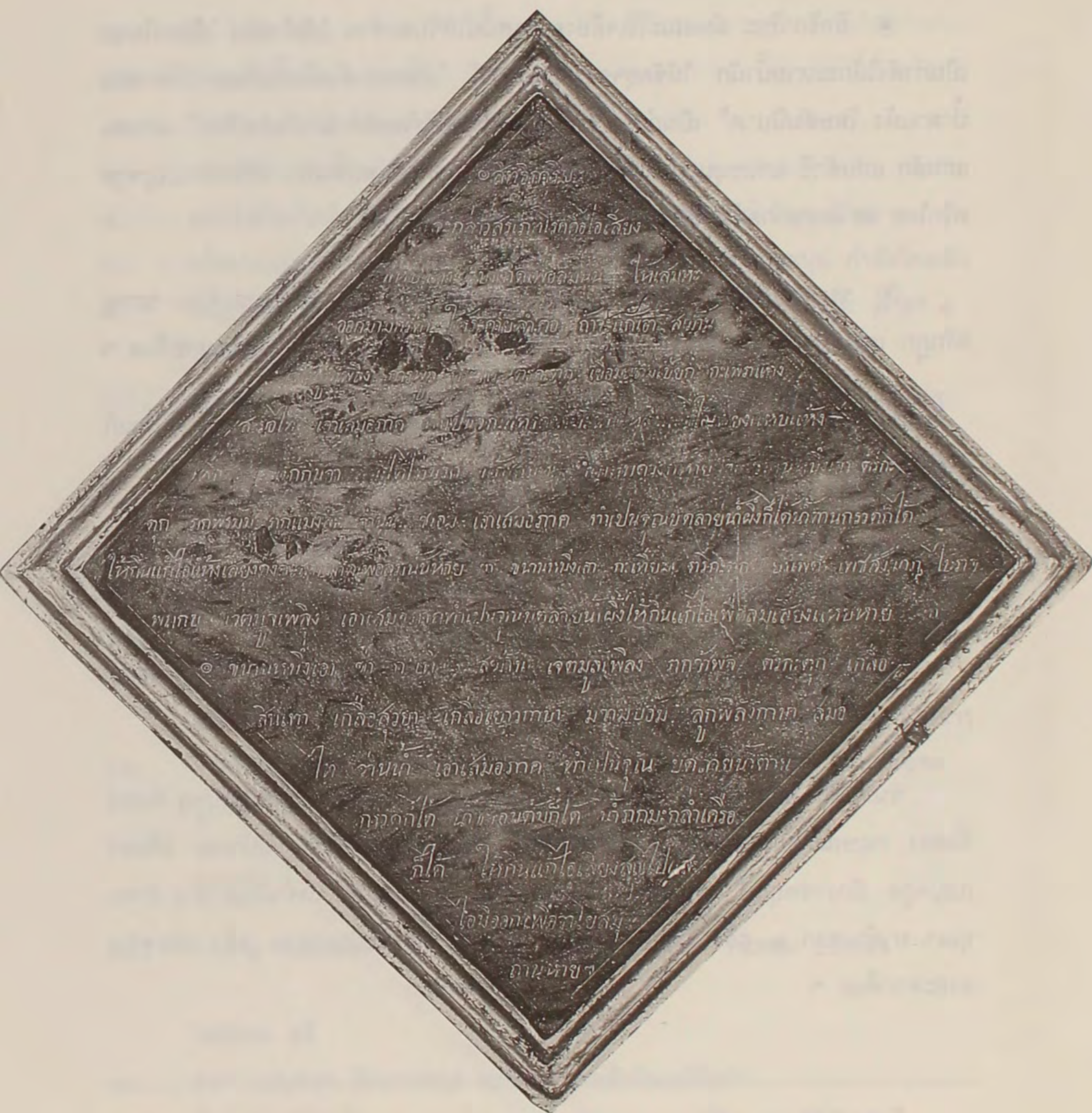
^๑ คำจารึกใช้ อุจจาระปะสาวะ

^๒ คำจารึกใช้ สรรนิบาต

^๓ คำจารึกใช้ วันเปรียง

^๔ คำจารึกใช้ กันเตรา

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑๑

คำจารึกแผ่นที่ ๑๑

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. อันว่าลมบาทยักนั้นทำเพศดุจ
๓. สรณินาต ให้ชักทำวก้ามี่ลั่นกระด้างคางแขง
๔. พุดมิได้ ให้ร้อนระส่ำระสายขบพันตาเหลือก ให้ชักเขม่นไปทั้ง
๕. กาย ท่านกำหนดให้แก่แต่ใน ๑๑ วัน พ้นนั้นเปนอาการตัด ฯ ถ้าจะแก้เอาโกด
๖. สอโกดเขมา เทียรดำ ลูกโหระภา ลูกผักชี น้ำปะसारทอง ใบพิมเสน
- ใบสรพframอน ใบผัก
๗. หวาน รากทองหลาง รากสะลดน้ำ เมดในมะนาว หวายตะค้า
- ลูกสรพพิศ ไคร้เครือ ดอกพิกุน ดอก
๘. บุญนาก ดอกสาระภี คางปลาช่อนข้างล่างเผา กระดุกงูเหลือมเผา
- กระดุกงูทับทาเผา งาข้างเผา กรามแรดเผา
๙. เอาเสมอภาคทำเปนจุน บทด้วยน้ำดอกไม้ ทำแท่งไว้ให้กิน แก้ลมบาทยัก
- ให้ชักทำวก้ามี่ ลั่นกะด้างคางแขงนั้นหายวิ
๑๐. เลศนัก ฯ ขนานหนึ่งเอา เพศนาฏ ระย้อมไคร้เครือ ลูกปะคำดีควายขั้ว กระดุก
- งูเหลือมเผา เอาเสมอภาคทำ
๑๑. เปนจุน บทด้วยน้ำดอกไม้กินแก้ร้อน แก้ลั่นกระด้างคางแขงชักทำว
- ก้ามี่ แลแก้
๑๒. ชักเขม่นไปทั้งตัวนั้นหายดีนัก ฯ ขนานหนึ่งเอา มหาสะดำเนียรระภูษี ไคร้เครือว่าน
๑๓. กิบแรต ว่านร้อนทอง หวายตะค้า หวายตะมอย ลูกราชดัด ลูกปะคำ
๑๔. ดีควายเผาญาดำ เขากวางเผา งาข้างเผา เอาเสมอภาคทำ
๑๕. เปนจุนบทด้วยน้ำทราวเข้าให้กินแก้ลม
๑๖. บาทยักซึ่งชักเขม่นไปทั้งตัวนั้น
๑๗. หายดีนัก ฯ

คำอ่านจากกรีกแผ่นที่ ๑๑

๐ สิทธิการียะ อันว่าลมบาดทะยัก^๑ นั้นทำเพศดุจสันนิบาต ให้ชักเท้า กำมือ ลื่นกระด้างคางแข็งพุดมิได้ ให้ร้อนระส่ำระสายขบฟันตาเหลือก ให้ชักเขม่นไปทั้งกาย ท่านกำหนดให้แก้แต่ใน ๑๑ วัน พ้นนั้นเป็นอาการตด ฯ ถ้าจะแก้เอาโกฐสอ โกฐเขมา เทียนดำ ลูกโหระพา ลูกผักชี น้ำประสานทอง ใบพิมเสน ใบสันพร้ามอญ^๒ ใบผักหวาน รากทองหลาง รากสลอดน้ำ เม็ดในมะนาว หวายตะค้า ลูกสรรพพิษ ไคร้เครือ ดอกพิกุล ดอกบุญนาค ดอกสารภี คางปลาช่อนข้างล่างเฒ่า กระดุกงูเหลือมเฒ่า กระดุกงูทับทางเฒ่า^๓ งาช้างเฒ่า กรามแรดเฒ่าเอาเสมอภาคทำเป็นจุน บดด้วยน้ำดอกไม้ทำแท่งไว้ให้กินแก้ลมบาดทะยัก ให้ชักเท้ากำมือ ลื่นกระด้างคางแข็งนั้นหายวิเศษนัก ฯ

ขนานหนึ่งเอาพิษนาสน์^๔ ระย่อม ไคร้เครือ ลูกประคำดีควายคั่ว กระดุกงูเหลือมเฒ่า เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้กินแก้ร้อน แก้ลื่นกระด้างคางแข็งชักเท้ากำมือแลชักเขม่นไปทั้งตัวนั้นหายดีนัก ฯ

ขนานหนึ่งเอามหาสดำ เนระพูสี ไคร้เครือ วานกิบแรด วานร้อนทอง หวายตะค้า หวายตะมอย ลูกราชดัด ลูกประคำดีควายเฒ่า ยาดำ เขากวางเฒ่า งาช้างเฒ่า เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำข้าวข้าวให้กินแก้ลมบาดทะยัก ซึ่งชักเขม่นไปทั้งตัวนั้นหายดีนัก ฯ

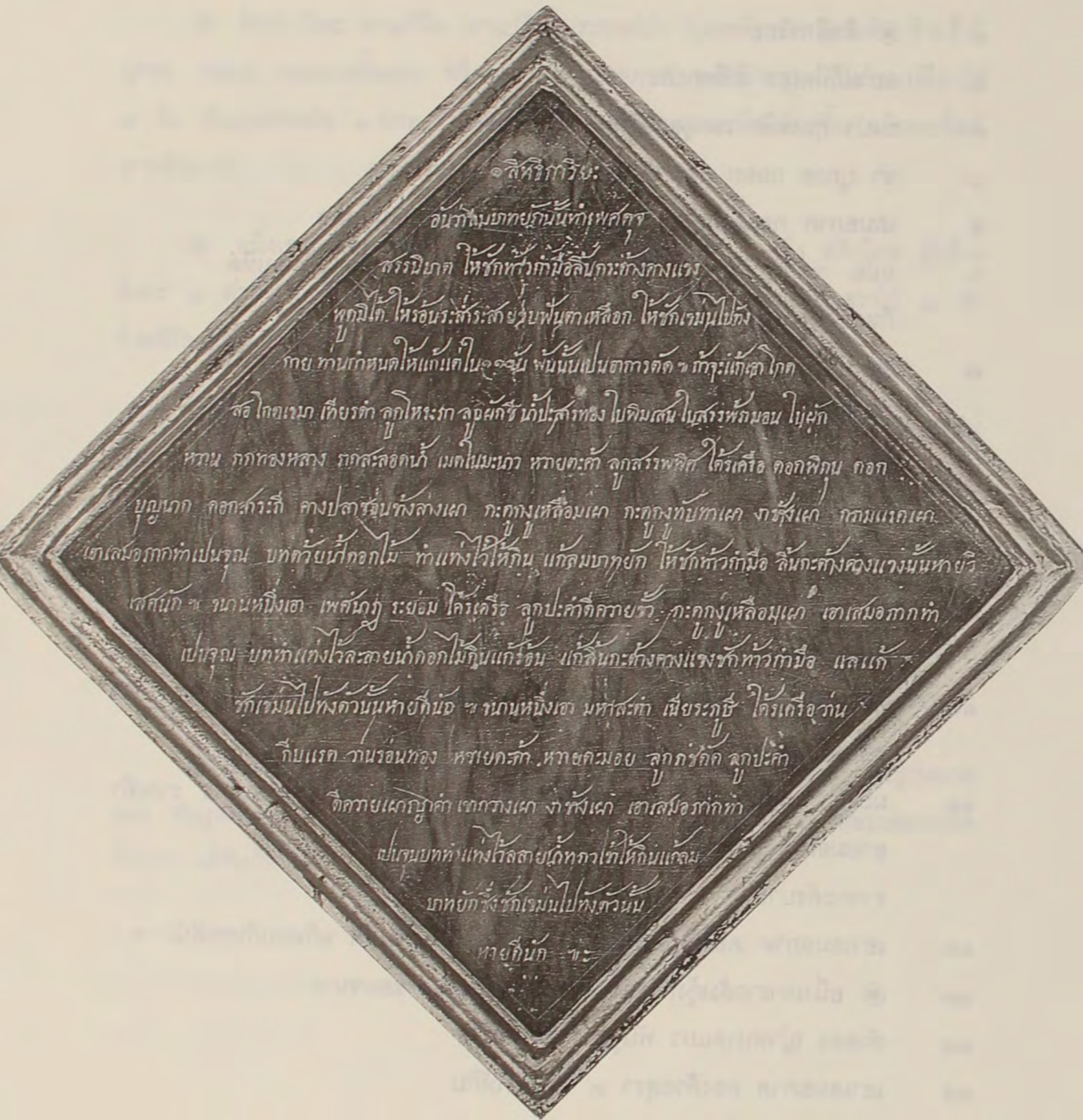
^๑ คำจารึกใช้ ลมบาดทะยัก

^๒ คำจารึกใช้ สรรพพ้ามอน

^๓ คำจารึกใช้ งูทับทา

^๔ คำจารึกใช้ เพศนาฏ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑๒

คำจารึกแผ่นที่ ๑๒

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. อย่าแก้หีดเอา เปลือกประ
๓. ยงป่า กุ่มเพลิง เจตมูลเพลิง เข้า
๔. ชำ บุกรอ กลอย กระดาษทั้งสอง พริกไท เอา
๕. เสมอภาค กองด้วยสุรา ผังเข้าเปลือกไว้ ๓ วัน เงินผูกคอ
๖. หม้อ $\begin{array}{c} | \\ \hline | \end{array}$ ๑ กินตามกำลัง ให้สำรอกเสมหะหีดให้ตกกลืน แก้หอบหีด
ก็หายดีนัก ฯ
๗. ◎ อนึ่งเอาเปลือกแมงดาเผาะครึ่งเปลือก พัดแพวแดง $\begin{array}{c} | \\ \hline | \end{array}$ ๓ พริกไท
ห้วย้างสิ่งละ $\begin{array}{c} | \\ \hline | \end{array}$ ๑ อย่าเข้า
๘. เยน $\begin{array}{c} | \\ \hline | \end{array}$ ๑ ๒ อย่าสูบตี $\begin{array}{c} | \\ \hline | \end{array}$ ๒ ดองสุราไว้ ๓ วัน จึ่งพลีกินแก้หีดหาย ฯ อนึ่ง
เอาพริกไท
เกลือสมุทรสิ่ง
๙. ละ ๗ เมด ขิงสด บวบขมสดสิ่งละ ๗ แว่น กะเทียม ๗ กลีบ บดด้วยสุรา
กินแต่ฝานหอย ๑ แต่ภอกำลัง จึ่งกิน
๑๐. ทวิขึ้นไปทุกวัน รุสรวพเสมหะหีดทั้งปวงหาย ฯ อนึ่งเอารากสลอดกินลง
รากเลบเยียว รากมะกรูด ราก
๑๑. มะตุก รากมะขามป้อม รากไข่น้ำ รากข่อยหยอง รากกำปลาแดง รากเท้า
ยายม่อม
รากกะดังบาย
๑๒. เอาเสมอภาค ดองก็ได้ต้มก็ได้ กินจอกชา ๑ แก้จับหีด แก้หอบก็หายดีนัก ฯ
๑๓. ◎ อนึ่งเอารากส้มกุ้งทั้งสอง รากนมแมวทั้งสอง ขอบขนาง
๑๔. ทั้งสอง ญ่าหนดแมว พันงูแดง น้ำนมเสือ
๑๕. เอาเสมอภาค ดองด้วยสุรา ๓ วัน จึ่งให้กิน
๑๖. แก้หอบเสมหะหีดทั้งปวง แก้
๑๗. จับก็หายดีนัก ฯ ๐๐

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๒

๑ สิทธิการียะ ยาแก้หืด เอาเปลือกประยงค์ป่า กุ่มเพลิง เจตมูลเพลิง ข้าวข้า^๑ บุกรอ กลอย กระดาดทั้งสอง พริกไทย เอาเสมอภาค ดองด้วยสุรา ฝั่ข้างเปลือกไว้ ๓ วัน เงินผูกคอหม้อ ๑ บาท กินตามกำลัง ให้สำรอกเสมหะหืดให้ตกกลืน แก้หอบหืดก็หายดีนัก ฯ

๒ อนึ่งเอาเปลือกแมงดาเผาะครึ่งเปลือก ผักแพวแดง^๒ ๓ สลึง พริกไทย หัวยั้ง สิ่งละ ๑ ตำลึง ยาข้าวเย็น ๑ ตำลึง ๒ บาท ยาสุบตี ๒ ตำลึง ดองสุราไว้ ๓ วัน จึ่งพลีกินแก้หืดหาย ฯ

อนึ่งเอาพริกไทย เกลือสมุทรสิ่งละ ๗ เม็ด ขิงสด บวบขมสด สิ่งละ ๗ แว่น กระเทียม ๗ กลีบบดด้วยสุรากินแต่ฝานหอย ๑ แต่พอกำลังจึ่งกินทวีขึ้นไปทุกวัน รุสรวพ เสมหะหืดทั้งปวงหาย ฯ

อนึ่งเอารากสลอดกินลง รากเล็บเหยี่ยว รากมะกรูด รากมะตูม รากมะขามป้อม รากไข่น้ำ รากข่อยหยอง รากก้างปลาแดง รากเท้ายายม่อม รากกะตังใบ เอาเสมอภาค ดองก็ได้ต้มก็ได้ กินจอกชา ๑ แก้วจับหืด แก้หอบก็หายดีนัก ฯ

๓ อนึ่งเอารากส้มกุ้งทั้งสอง รากนมแมวทั้งสอง ขอบชะนางทั้งสอง หญ้าหนวดแมว พันงูแดง น้ำนมเสือ เอาเสมอภาคดองด้วยสุรา ๓ วัน จึ่งให้กินแก้หอบเสมหะหืดทั้งปวง แก้จับก็หายดีนัก ฯ ๐๐๐

^๑ คำจารึกใช้ ข้าวข้า

^๒ คำจารึกใช้ พัดแพวแดง

คำจารึกแผ่นที่ ๑๓

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. จะกล่าวสรรพโรค คือ ไอ่ เสี่ยง
๓. แหบแห้ง บังเกิดเพื่อลมนั้น ให้เสมหะ
๔. ออกมามีศรีดำ ให้ระคายลำคอ ถ้าจะแก้เอา สมน้ำ
๕. เจตมูลเพลิง การพลู กระवार ตรีกะตุก เยื่อมะขามเปียก กะเพราแดง
๖. สมอไทย เอาเสมอภาค ทำเป็นจุนแทรกน้ำมะนาวให้กินแก้ไอเสี่ยงแหบแห้ง
๗. เพื่อลม แก้กินอาหารมิได้ไม่มีโรค แก้เสมหะแก้ฤษดวงก็หาย ฯ ขนานหนึ่ง
เอาตริกะ
๘. ตุก รากพรมมิ รากแมงลัก ว่านน้ำ ช่อม เอาเสมอภาค ทำเป็นจุนบดละลาย
น้ำผึ้งก็ได้ น้ำตานกรวดก็ได้
๙. ให้กินแก้ไอแห้งเสี่ยงดังกะสาบ เกิดเพื่อลมนั้นหาย ฯ ขนานหนึ่งเอากะเทียม
ตริกะตุก บรเพต เพชรสังฆาฏ ไบราช
๑๐. พฤกษ เจตมูลเพลิง เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้ง ให้กินแก้ไอ
เพื่อลมเสี่ยงแหบหาย ฯ
๑๑. ◎ ขนานหนึ่งเอา ข่า กะเทียม สมน้ำ เจตมูลเพลิง รากข้าพลู ตริกะตุก
เกลือ
๑๒. สินเทา เกลือสุวษา เกลือยาวภาษา มขามป้อม ลูกพิลังกาษา สมอ
๑๓. ไทย ว่านน้ำ เอาเสมอภาค ทำเป็นจุน บดละลายน้ำตาน
๑๔. กรวดก็ได้ น้ำชะเอมต้มก็ได้ น้ำรากมะกล่ำเครือ
๑๕. ก็ได้ ให้กินแก้ไอเสี่ยงสูญไป แล
๑๖. โสมออก เพื่อวาโยสมุ
๑๗. ถอนหาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๓

◎ สิทธิการิยะ จะกล่าวสรรเภทโรค คือ ไอเสียงแหบแห้ง บังเกิดเพื่อลมนั้นให้
เสมหะออกมามีสีดำ^๑ ให้ระคายลำคอ^๒ ถ้าจะแก้เอาสะค่าน^๓ เจตมูลเพลิง กานพลู กระวาน
ตริกฏุก เยื่อมะขามเปียก กระเพราแดง สมอไทย เอาเสมหะภาค ทำเป็นจุนแทรกน้ำ
มะนาวให้กิน แก้ไอเสียงแหบแห้งเพื่อลมน แก้กินอาหารมิได้ไม่มีรส แก้เสมหะ แก้วริดสีดวง^๔
ก็หาย ฯ

ขนานหนึ่งเอาตริกฏุก รากพรมมิ รากแมงลัก ว่านน้ำ ชะเอม เอาเสมหะภาค ทำ
เป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งก็ได้ น้ำตาลกรวดก็ได้ ให้กินแก้ไอแห้งเสียงดังกะสาบ เกิดเพื่อลมน
นั้นหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอากระเทียม ตริกฏุก บอระเพ็ด เพชรสังฆาต ใบราชพฤกษ์ เจตมูลเพลิง
เอาเสมหะภาคทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งให้กินแก้ไอเพื่อลมนเสียงแหบหาย ฯ

◎ ขนานหนึ่งเอา ข่า กระเทียม สะค่าน เจตมูลเพลิง รากชะพลู ตริกฏุก
เกลือสินเธาว์ เกลือสุวษา เกลือยาวภาษา มะขามป้อม ลูกพิลังกาสง สมอไทย ว่านน้ำ
เอาเสมหะภาคทำเป็นจุนบดละลายน้ำตาลกรวดก็ได้ น้ำชะเอมต้มก็ได้ น้ำรากมะกล่ำเครือ
ก็ได้ ให้กินแก้ไอเสียงสูงไปและไอมีออก เพื่อวาโยสมุฏฐาน^๕ หาย ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ศรีคำ

^๒ คำจารึกใช้ ลำคอ

^๓ คำจารึกใช้ สข่าน

^๔ คำจารึกใช้ ฤษดวง

^๕ คำจารึกใช้ วาโยสมุถาน

คำจารึกแผ่นที่ ๑๔

๑. ◎ สิทธิการียะบุคคล
๒. ผู้ใดใช้ลงแลแผ่นกำหนด ๓๐ วัน
๓. แล้วเป็นอำเภอแห่งสรรพนิบาต คือ เสมหะดีลมทั้ง
๔. ๓ นี้ ประชุมพร้อมไปบอมิได้ถอยแลคลายจน ๑๙ วัน เรียกว่า สำมะ
๕. ชวน คือ ใช้นั้นเสมอมิได้ถอย เพราะเสมหะดีลมกล้านัก ถ้าจะแก้เอายานี้แก้ ฯ
- ยาชื่อ
๖. สุริยาวิสุทธิเอาปรอดส่วน ๑ สรรพณถัน ๒ ส่วน โหระ ๓ ส่วน
- มหาหิง ๔ ส่วน ผลสลอด ๕ ส่วน
๗. ทำเป็นจุลปลดลายน้ำผึ้งปั้นเท่า ๓ เมด พรวรผักกาศให้กินบำรุงเพลิงธาตุ
- แก้ลม ๘๐ จำพวกแก้พยาธิทั้งปวง
๘. ให้ฉิบหาย ฯ ยาชื่อมหาสุริยาวิสุทธิเอาปรอดส่วน ๑ สุพรรณถัน ๒ โหระ ๓ ส่วน
- มหาหิง ๔ ส่วน ดีปลี ๕ ส่วน กานพลู ๗ ส่วน
๙. ผลสลอด ๒๑ ส่วน ทำเป็นจุลกินด้วยน้ำผึ้งเพลาเช้าเท่า ๓ เมด พรวรผักกาศ
- อาจะระบโรคทั้งปวงเป็นยารุเกิดแต่เตโชธาตุสมุฐารนั้น ฯ
๑๐. ฯ ยาชื่อราชวิเรนนะโอสถเอาตริกะตุก ตรีผลา ปรอด เกลือสินเทา สุพรรณถัน
- น้ำประสารทองสิ่งละส่วน ผลสลอด ๑๐ ส่วน
๑๑. ทำเป็นจุลปลดลายน้ำผึ้งกินตามกำลัง ไร่เจ็ลียงอันเป็นมานานนั้นหายในยหนึ่งให้
- เต็มผลสลอด ๒๐ ส่วนปั้น
๑๒. เท่าผลกล่ำตาช้างให้กินเป็นยารุลงเรวดีมีคุณมากนัก ฯ ยาชื่อศุกขวิเรนนะโอสถ
- เอาการะนูน
๑๓. น้ำประสารทองสิ่งละส่วน กระवार ๒ ส่วน โกดก้านพรวาสีส่วน ลูกจันดอกจัน
- สิ่งละ ๘
๑๔. ส่วนสมอเทศ ๑๖ ส่วน ผลสลอด ๓๒ ส่วนทำเป็นนาลดลายน้ำ
๑๕. ขิงให้กินตามกำลังลงเรวสดวกุไร่เจ็ลียงอัน
๑๖. เป็นนักแก้พยาธิทั้งปวงก็หายา
๑๗. วิเศษหนัก ฯ ๘

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๔

◎ สิทธิการียะ บุคคลผู้ใดใช้ลงแลแผ่นกำหนด ๓๐ วัน แล้วเป็นอำเภอแห่งสันนิบาต คือ เสมหะ ดี ลม ทั้ง ๓ นี้ ประชุมพร้อมไปบ่มิได้ถอยแลคลายจน ๑๙ วัน เรียกว่า สัมประชวร คือ ใช้นั้นเสมอมิได้ถอยเพราะเสมหะ ดี ลม กล้านัก ถ้าจะแก้เอายานี้แก้ ฯ

ยาชื่อสุริยาวิสุทธิ เอาปรอทส่วน ๑ สุพรรณถัน ๒ ส่วน โหระ ๓ ส่วน มหาหิงค์ ๔ ส่วน ผลสลอด ๕ ส่วน ทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งปั้นเท่า ๓ เมล็ดพันธุ์ผักกาด^๑ ให้กิน บำรุงเพลิงธาตุ แก้ลม ๘๐ จำพวก แก้พยาธิทั้งปวงให้ฉิบหาย ฯ

ยาชื่อมหาสุริยาวิสุทธิ เอาปรอทส่วน ๑ สุพรรณถัน ๒ โหระ ๓ ส่วน มหาหิงค์ ๔ ส่วน ดีปลี ๕ ส่วน กานพลู ๗ ส่วน ผลสลอด ๒๑ ส่วน ทำเป็นจุนกินด้วยน้ำผึ้ง เพลาเข้าเท่า ๓ เมล็ดพันธุ์ผักกาด อาจระงับโรคทั้งปวง เป็นยารุเกิดแต่เตโชธาตุสมุฏฐาน นั้น ฯ

ยาชื่อราชวิเรนโอสถ เอาตริกฏุก ตริผลา ปรอท เกลีสินเธาว์ สุพรรณถัน น้ำประสานทอง สิ่งละส่วน ผลสลอด ๑๐ ส่วน ทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งกินตามกำลัง รับประทานเป็นมานานนั้นหาย นัยหนึ่งให้เติมผลสลอด ๒๐ ส่วน ปั้นเท่าผลมะกล่ำ ตาช้าง^๒ ให้กินเป็นยารุลงเร็วดี มีคุณมากนัก ฯ

ยาชื่อศุภวิเรนโอสถ เอาการบูร น้ำประสานทองสิ่งละส่วน กระวาน ๒ ส่วน โกฐิگانพร้าว ๔ ส่วน ลูกจันทน์ ดอกจันทน์สิ่งละ ๘ ส่วน สมอเทศ ๑๖ ส่วน ลูกจันทน์ ดอกจันทน์สิ่งละ ๘ ส่วน สมอเทศ ๑๖ ส่วน ผลสลอด ๓๒ ส่วน ทำเป็นนา^๓ บดละลาย น้ำขิงกินตามกำลังลงเร็ว สะดวก^๔ ไข้เจ็ดยอันเป็นหนักแก้พยาธิทั้งปวงก็หาย ยาวิเศษ นั้น ฯ

^๑ คำจารึกใช้ พรรผักกาด

^๒ คำจารึกใช้ ผลกล่ำตาช้าง

^๓ น่าจะเป็น จุล

^๔ น่าจะเป็น รุ

คำจารึกแผ่นที่ ๑๕

๑. ◎ สิทธิการิยะ หนึ่ง
๒. จกล่าวฎมารฎมาริเกิดวันพฤษัศ
๓. ทรางโคเปนเจ้าเรือน ทรางเข้าเปลือกเปนทรางจร
๔. หละซื่อนิลกาล ลอองซื่อมหาเมษ ลมซื่อหัตคินิ จรประจำทราง
๕. ไควันพฤษัศ ฯ ในอาการทรางโคนัน มักให้พริง ขึ้นทั้งตัวดั่งเปนผด ทำให้
๖. ตัวร้อนให้ปิดตัว ครันจมลงไปก็ให้ทำทองทั้ง

ลง
 ราก

 } ให้กระหาย
๗. น้ำตกมูกตกลีอดดั่งนี้ถ้าจะ
๘. แก้อาถูจิงจ้อ จุกหมอน้อย ลูกยาใต้ใบ เนรฐศรี สมอเทศ นมโคขัน ลูกจัน ดอกจัน พริกไท เอาเสมอ
๙. ภาคทำเปนจุลบดีทำแท้งไว้ลายสุรากิน แก้วพิศทรางให้ตัวร้อนนั้นหาย ฯ หนึ่งเอา ใบส้มซ่า ใบมกรูด ใบมเพือง เหี่ยวหมู
๑๐. ลูกเขยตาย สมอพิเภก รากข้าวพลุ เอาเสมอภาคทำเปนจุล บดทำแท้งไว้ลายสุราแซก ดีงูเหลื่อม กินแก้วพิศทรางโคนันหาย ฯ หนึ่ง
๑๑. เอาลูกสลาหลกกระวาน ลูกพุมเรียง พริกไท ขมิ้นอ้อย น้ำประสารทองเอา เสมอภาค ทำเปนจุลบดีทำแท้งไว้ลายสุรากิน
๑๒. แก้วพิศทรางโคหาย ถ้าจะกวาดก็ได้ ฯ หนึ่งเอาลูกมกอกเทศเผา ลูกปคำดีควายเผา ลูกตานโหมย
๑๓. ลูกมะตูม เปลือกมธุรม เบญกานี ดอกจัน การพลุ รากหิงหาย ขอนดอก ชะลูด ะ
๑๔. เอาเสมอภาคทำเปนจุลบดีทำแท้งไว้ สลายสุรากิน แก้วพิศ
๑๕. ทรางโค ถ้าชโลมลายน้ำดอกไม้แก้วทรางโค ซึ่งผุดออก
๑๖. มานันหาย หนึ่งเอาตริกะตุก ชอเมกเทียม เกลือ
๑๗. ลลายน้ำมนาว หอมรำหัดกวาดแก้ว
๑๘. ทรางโคหายแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๕

๐ สิทธิการียะ อนึ่งจะกล่าวกุมารกุมารเกิดวันพฤหัสบดี ชางโคเป็นเจ้าเรือนชาง
ข้าวเปลือกเป็นชางจร หละซื่อนิลกาฬ ละอองซื่อมหาเมฆ ลมซื่อหัดคินีจรประจำชางโควัน
พฤหัสบดี ในอาการชาง โคนั้น มักให้พริ้งขึ้นทั้งตัวตั้งเป็นผด ทำให้ตัวร้อนให้บิดตัว ครั้น
จมลงไปก็ให้ทำทองทั้งลงทั้งราก ให้กระหายน้ำ ตกมูกตกลือดดังนี้ ถ้าจะแก้เอาลูกจิงจ้อ
ลูกหมอน้อย^๑ ลูกหญ้าไต้ใบ เนระพูสี สมอเทศ นมโคขัน ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ พริกไทย
เอาเสมอภาคทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้พิษชาง ให้ตัวร้อนนั้นหาย ฯ
อนึ่งเอาใบส้มซ่า ใบมะกรูด ใบมะเฟือง เหี่ยวหมู ลูกเขยตาย สมอพิเภก รากข้าวปลู
เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายสุราแทรกดีงูเห่าล้อม กินแก้พิษชางโคนั้นหาย ฯ

อนึ่งเอาลูกสลาหลก กระวาน ลูกพุมเรียง พริกไทย ขมิ้นอ้อย น้ำประสานทอง
เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายกินแก้พิษชางโคหาย ถ้าจะกวาดก็ได้ ฯ

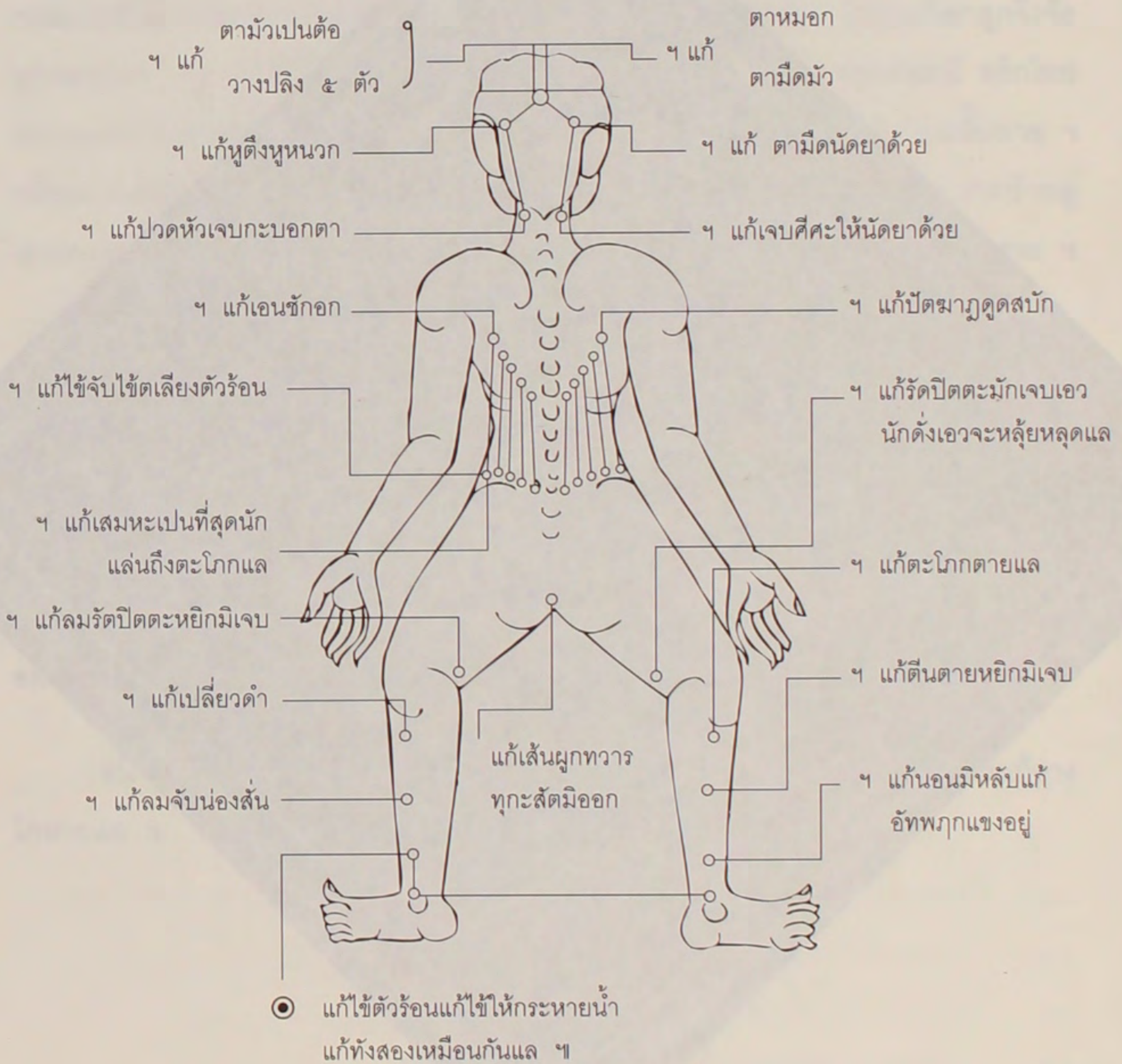
อนึ่งเอาลูกมะกอกเทศเผา ลูกประคำดีควายเผา ลูกตานขโมย ลูกมะตูม เปลือก
มะรุ้ม เบญจกานีดอกจันทน์ กานพลู รากเหง้าหาย ขอนดอก ชะลูดเอาเสมอภาคทำเป็นจุน
บดทำแท่งไว้ ละลายสุรากินแก้พิษ ชางโค ถ้าจะชโลมละลายน้ำดอกไม้แก้ชางโคซึ่งผุด
ออกมานั้นหาย

อนึ่งเอาตริกฏก ชะเอม กระเทียม เกลือละลายน้ำมะนาว หอมร่ำหัดกวาดแก้ชาง
โคหายแล ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ลูกหมอน้อย

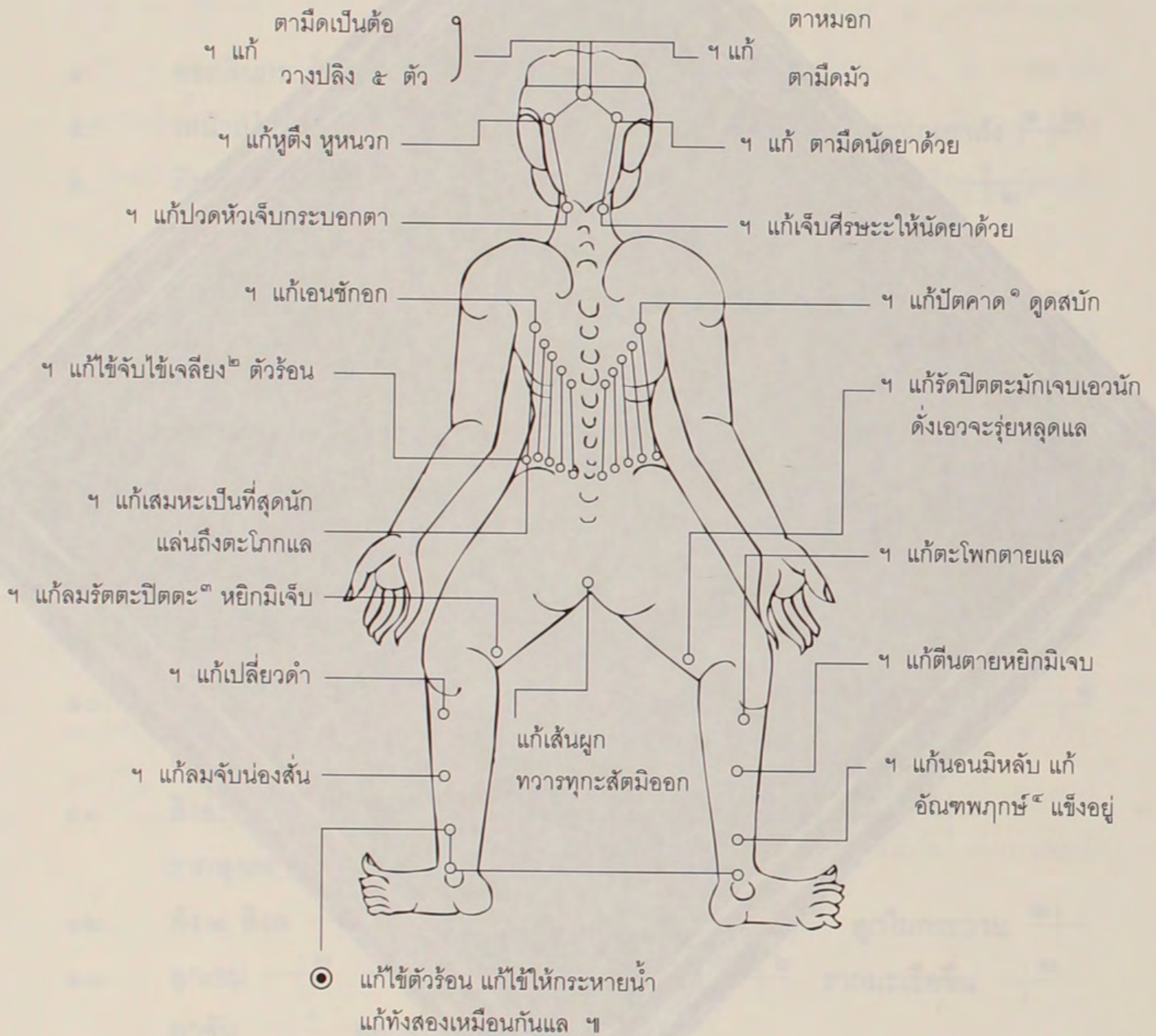
คำจารึกแผ่นที่ ๑๖

◎ แผนปลิงคว่ำ ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๖

๐ แผนปลิงคว่ำ ๗ Cw

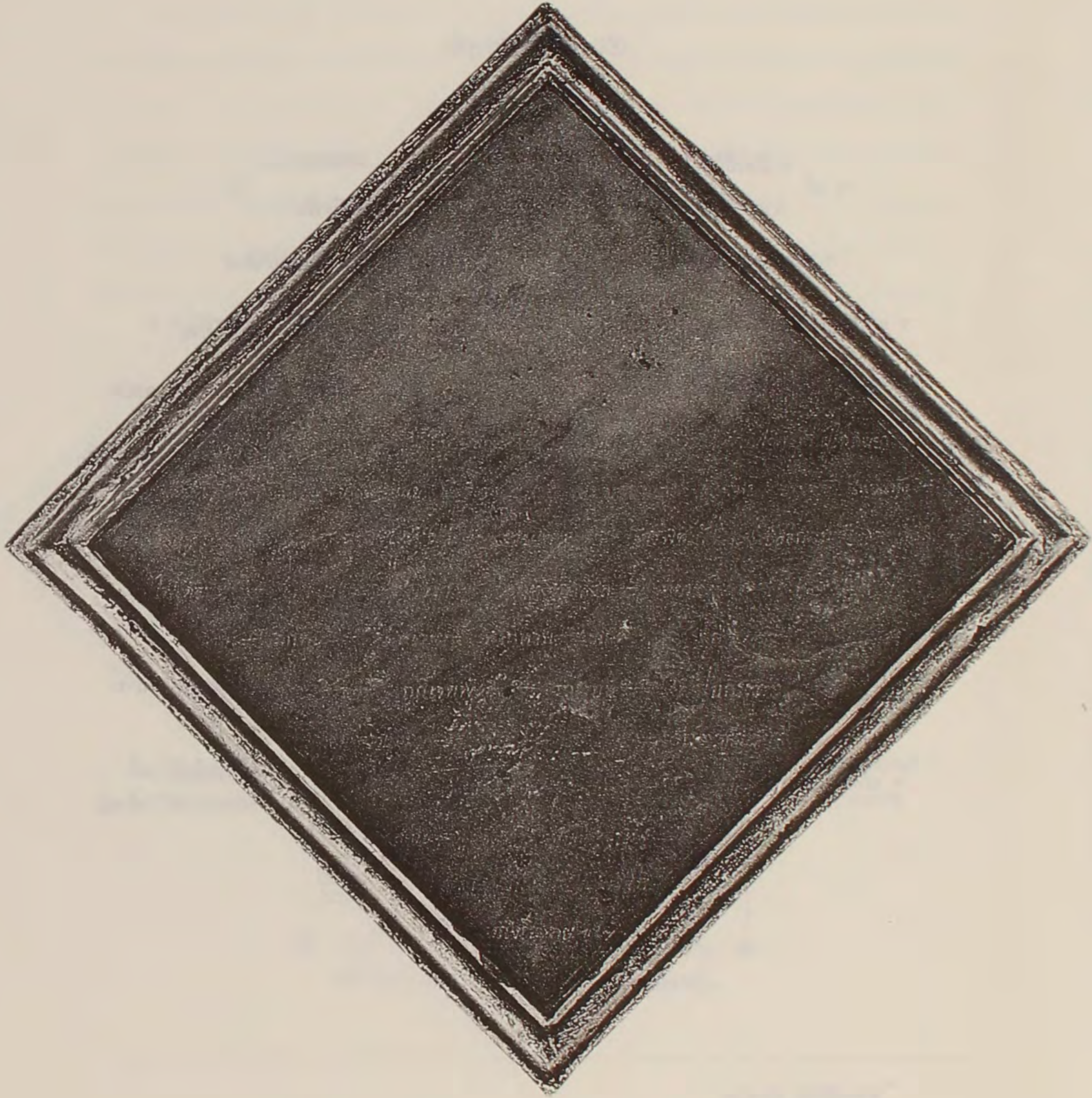
^๑ คำจารึกใช้ ปัดฆาฏ

^๒ คำจารึกใช้ ตเลียง

^๓ คำจารึกใช้ รัดปิดตะ

^๔ คำจารึกใช้ อันทพภัก

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑๗

คำจารึกแผ่นที่ ๑๗

๑. ○ สิทธิการิยะ
๒. ถ้าว่ากำลังเลือดกล้านักดีขึ้นไป
๓. ไม่สมประดีให้สลบตายให้ชัก มือ
ดิน } กำปากมิ
๔. ออกลิ้นกระด้างแข็งทำให้คนทั้งหลายกลัวอันนี้ชื่อว่าเลือด
๕. เหนือเป็นใหญ่กว่าลมทั้งหลายจึงให้มิโทษดังกล่าวนานี้ ๑+๒
๖. ดินประสีขาว ๑+ ลูกจัน ๑+ ดอกจัน ๑+ เทียนดำ ๑+
เทียนขาว ๑+ เกลือ ๑+ ขะมีนอ้อย ๑+ ขิง ๑+
๗. กะชาย ๑+ ไพล ๑+ หัวหอม ๑+ กะเทียม ๑+ บดเป็นผง
ลายน้ำซึมซ่า แกเลือด หน้า
ร้าย } มีให้ดีขึ้นได้เลยถ้าผู้ใดกินยา
๘. นี่ตัวอยู่ไฟได้เดือนหนึ่งอย่าสนเทเลย ๑+ อย่าชื่อว่า สังขวิไชย เอารากภาน
งูแดง ๑+ หัวหมู ๑+ บระเพช ๑+ ไพลแห้ง ๑+
๙. ขมิ้นอ้อยแห้ง ๑+ รากมะตูม ๑+ รากจิงจ้อ ๑+ รากปิบ ๑+
ผิวมะกรูด ๑+ เอื้องพิศม้า ๑+ เปลือกกุ่มทั้ง ๒ สิ่ง ล ๑+
๑๐. ไฟเดือนห้า ๑+ สมุลแว้ง ๑+ กรุงเขมา ๑+ โกดทั้งเก้าสิ่งล ๑+
เทียนทั้ง ๗ สิ่งละ ๑+ ฌอเมทั้ง ๒
๑๑. สิ่งละ ๑+ รากทนต์ ๑+ รากหนาด ๑+ พริกหอม ๑+
รากพุดดอ ๑+ รากชาพลู ๑+ รากช่มกุ่ม
๑๒. ทั้ง ๒ สิ่งล ๑+ รากเจตพังดี ๑+ การะบูร ๑+ ลูกในกระวาน ๑+
๑๓. ลูกเอน ๑+ รากมะรุม ๑+ มแว้งเครือ ๑+ รากมะเขือขื่น ๑+
ลูกจัน ๑+ ดอกจัน ๑+
๑๔. การพลู ๑+ รากเจตมูลเพลิง ๑+ แก่นแสมทั้ง ๑+ สนเทศ ๑+
๑๕. สค้าน ๑+ ย่ายองไฟ ๑+ สังเบา ๑+ สังหนาม ๑+
๑๖. ยานี้ตำเป็นผงลายน้ำซึมซ่าให้
๑๗. หญิงกินหาย ๑+

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๗

๐ สิทธิการิยะ ถ้าว่ากำลังเลือดกล้านักตีขึ้นไปไม่สมประดีให้สลบตายให้ชักมือกำ
ชักตีนกำ ปากมืออกลิ้นกระด้างคางแข็ง ทำให้คนทั้งหลายกลัว อันนี้ชื่อว่าเลือดเน่าเป็น
ใหญ่กว่าลมทั้งหลาย จึงให้มีโทษดังกล่าวนานี้ ถ้าจะแก้เอาสังข์ ๑ ตำลึง ๒ บาท
ดินประสีขาว ๑ บาท ลูกจันทน์ ๑ สลึง ดอกจันทน์ ๑ สลึง เทียนดำ ๒ สลึง
เทียนขาว ๒ สลึง เปลือก ๑ สลึง ขมิ้นอ้อย ๑ บาท ขิง ๒ สลึง กระชาย ๒ สลึง
ไพล ๒ สลึง หัวหอม ๒ สลึง กระเทียม ๒ สลึง บดเป็นแท่งละลายน้ำส้มซ่าแก้
เลือดเน่าเลือดร้าย มิให้ตีขึ้นได้เลย ถ้าผู้ใดกินยานี้ตั้งอยู่ไฟได้เดือน ๑ อย่าสนเท่ห์เลย

ยาชื่อว่าสังขวิไชย เอารากพญางูแดง ๑ ตำลึง หัวหมู ๑ ตำลึง บอระเพ็ด ๑
ตำลึง ไพลแห้ง ๑ ตำลึง ขมิ้นอ้อยแห้ง ๑ บาท รากมะตูม ๑ บาท รากจิงจ้อ ๑ บาท
รากปีบ ๑ บาท ผิวมะกรูด ๑ บาท เอื้องเพ็ดม้า ๒ บาท เปลือกกุ่มทั้งสอง สิ่งละ ๒
ซัง มะไฟเดือนห้า ๒ บาท สมุลแว้ง ๒ บาท กรุงเขมา ๒ บาท โกฐทั้งเก้าสิ่งละ ๑ บาท
เทียนทั้งเจ็ดสิ่งละ ๑ บาท ชะเอมทั้งสองสิ่งละ ๑ บาท รากทนต์ ๑ บาท รากหนาด ๑
บาท พริกหมอ ๑ ตำลึง รากพุงดอ ๑ บาท รากชะพลู ๑ บาท รากส้มกุ่มทั้งสองสิ่งละ
๒ บาท รากเจตพังดี ๑ ตำลึง การบูร ๑ ตำลึง ๑ บาท ลูกในกระวาน ๒ ตำลึง ลูกเ็น
๒ บาท รากมะรุม ๑ บาท มะแว้งเครือ ๒ บาท รากมะเขือขึ้น ๒ บาท ลูกจันทน์ ๑
บาท ดอกจันทน์ ๑ บาท กานพลู ๒ บาท รากเจตมูลเพลิง ๑ บาท แก่นแสมทั้งสอง ๒
บาท ๒ สลึง สนเทศ ๑ ตำลึง สะค้าน ๒ บาท หญ้าของไฟ ๒ บาท สังกะยา ๒ บาท
สังหนาม ๑ ตำลึง ยานี้ตำเป็นผงละลายน้ำส้มซ่าให้หญิงกินหาย ฯ

คำจารึกแผ่นที่ ๑๘

๑. ◎ สิทธิการิยะ

๒. จกล่าวผีดาษเกิดในเดือน ๑๑)
- ๑๒
- ๑
๓. ทั้ง ๓ เดือนนี้ เกิดเพื่ออาปธาคู มักให้เยน
๔. ในอกแบม้กตกมุกตกเลือด ให้เสียแมแสลงพ้อ แสลงนุ่ง
๕. ขาวห่มขาว แล้วทำบัตให้สงทิสอุดรแลอีสาน จิงจดี ฯ ถ้าจะแก้เอาใบมออีก
๖. ใบผักบั้งรวม ใบผักบั้งชั้น ใบกางปลาทั้งสอง ใบพุงดอ ใบผักขวง ใบหมาก
- ใบทอง
๗. พันซัง เอาเสมอภาค ตำเอาน้ำพ่นดับพิศผี เพื่อเสมหะหาย ฯ ขนานหนึ่งเอากทิ
- มะพร้าว น้ำคาว
๘. ปลาไหล ไข่เป็ดลูกหนึ่ง มูลโคดำ แก่นปดู่ เอาเสมอภาค บดพ่นผีเพื่อเสมหะที่
- ด้านอยู่นั้นขึ้น แลแปรผีร้าย
๙. ให้เปนดี ฯ ขนานหนึ่งเอาน้ำลูกตำลึง น้ำมันงา น้ำมันหัวกุ้ง น้ำรากถั่วฤ
- เอาเสมอภาค พ่นผีเพื่อเสมหะ ให้หยุดขึ้น
๑๐. หนองงามดีนัก ฯ ขนานหนึ่งเอา เหนมูลโค ว่านกิบเรต ว่านร้อนทอง สังกระนี
- ชเอม ลูกปคำดีควาย
๑๑. หวายตค้า เขากวางเผาะ กตุกเลื่อเผาะ มกล้ำเครือ ชันทศกอร มขามเปี้ยก
- เอาเสมอ
๑๒. ภาคทำเปนจุน บดด้วยน้ำมันาวทำแท่งไว้ ลลายสุรา ดึงเหลื่อมรำหัดกินแก้คอ
๑๓. แหบแห้งแก้คอเครือหายดีนัก ฯ ขนานหนึ่งเอา ใบหิงหาย ใบโหระ
๑๔. ภาใบผักคราด ใบมนาว พันงูแดง เอาเสมอภาค
๑๕. บดทำแท่งไว้ ลลายสุรากิน แก้พิศผี
๑๖. เพื่อเสมหะให้คลั่งให้สลบ
๑๗. ไปก็ดีหายวิเสดแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๘

๐ สิทธิการิยะ จะกล่าวผีดาษเกิดในเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือน ๑ ทั้ง ๓ เดือนนี้ เกิดเพื่ออาไปธาตุ มักให้เย็นในอกแล้มักตกมูกตกลือดให้เสียแม่แสงพ่อแสง นุ่งขาวห่มขาว แล้วทำบัตรไปส่งทิศอุดรแลอีสาน จึงจะดี ฯ ถ้าจะแก้ เอาใบมะอิก ใบผักบั้งรวม ใบผักบั้งชัน ใบก้างปลาทั้งสอง ใบพุงดอ ใบผักขวง ใบหมาก ใบทองพันชั่ง เอาเสมอภาคตำเอาน้ำพ่น ดับพิษผี เพื่อเสมหะหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอา กะทิมะพร้าว น้ำคาวปลาไหล ไข่เปิดลูกหนึ่ง มูลโคดำ แก่นประดู่ เอาเสมอภาคบดพ่นผีเพื่อเสมหะที่ด้านอยู่นั้นขึ้นแลแปรผีร้ายให้เป็นดี

ขนานหนึ่งเอาน้ำลูกตำลึง น้ำมันงา น้ำมันหัวกุ้ง น้ำรากถั่วพู เอาเสมอภาค พ่นผีเพื่อเสมหะให้ยอดขึ้น หนองงามดีนั้ก ฯ

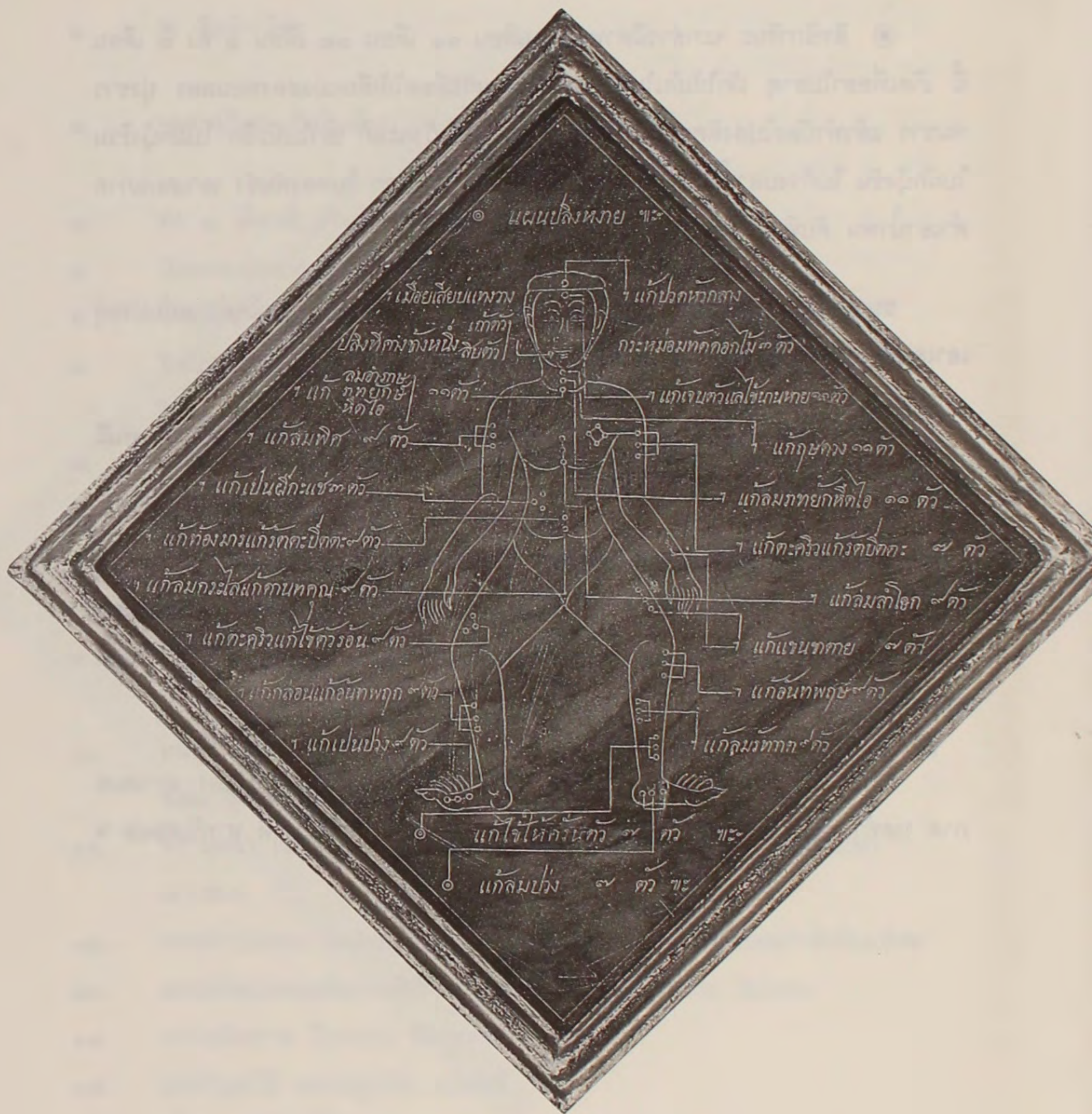
ขนานหนึ่ง เอาเห็ดมูลโค ว่านกีบแรด ว่านร้อนทอง สังกรณี^๑ ชะเอม ลูกประคำดีควาย หวายตะค้า เขากวางเผา กระดุกเสือเผา มะกล่ำเครือ ขันทศกร^๒ มะขามเปียก เอาเสมอภาคทำเป็นจุน บดด้วยน้ำมะนาวทำแท่งไว้ละลายสุรา ดิงเกลือม รำหัด กินแก้คอแหบแห้ง แก้คอเครือ หายดีนั้ก ฯ

ขนานหนึ่ง เอาใบหิงหาย ใบโหระพา ใบผักคราด ใบมะนาว พันงูแดง เอาเสมอภาค บดทำแท่งไว้ละลายสุรากิน แก้พิษผี เพื่อเสมหะให้คลั่งให้สลบไปก็ดี หายวิเศษแล ฯ

^๑ คำจารึกใช้ สังกระณี

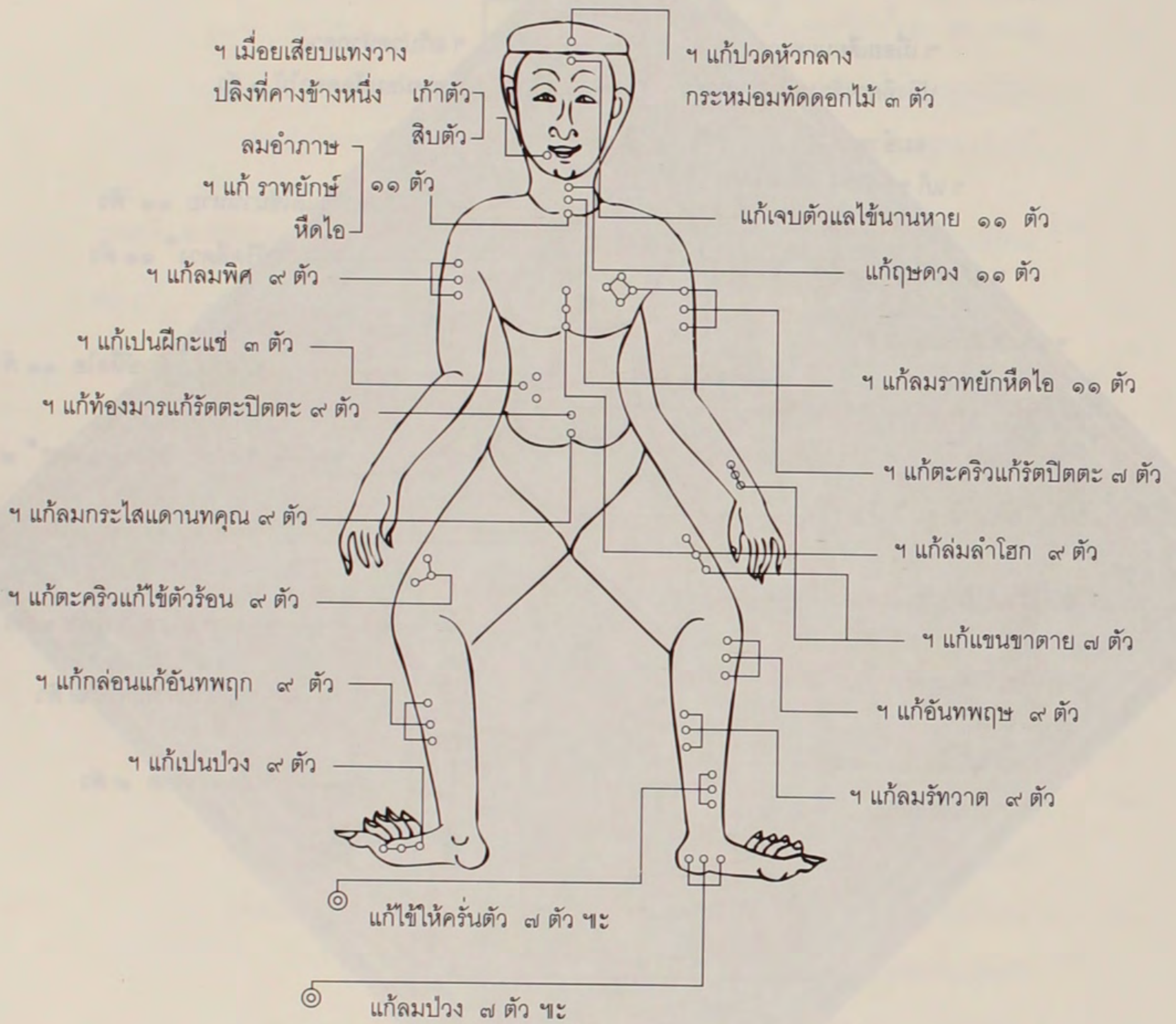
^๒ คำจารึกใช้ ขันทศกอร

ภาพจารึกแผ่นที่ ๑๙

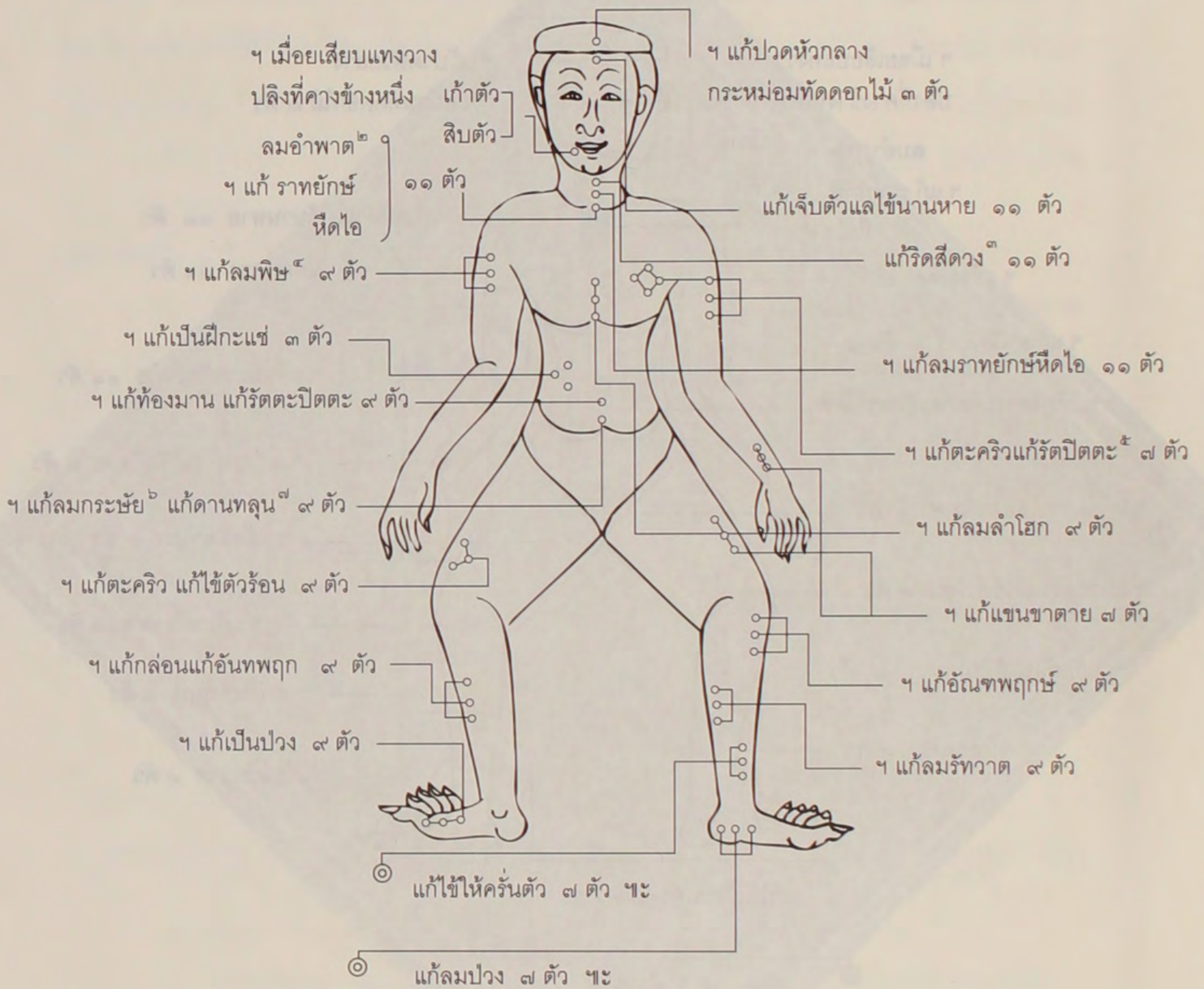
คำจารึกแผ่นที่ ๑๙

◎ แผนปลิงหาง ยะ

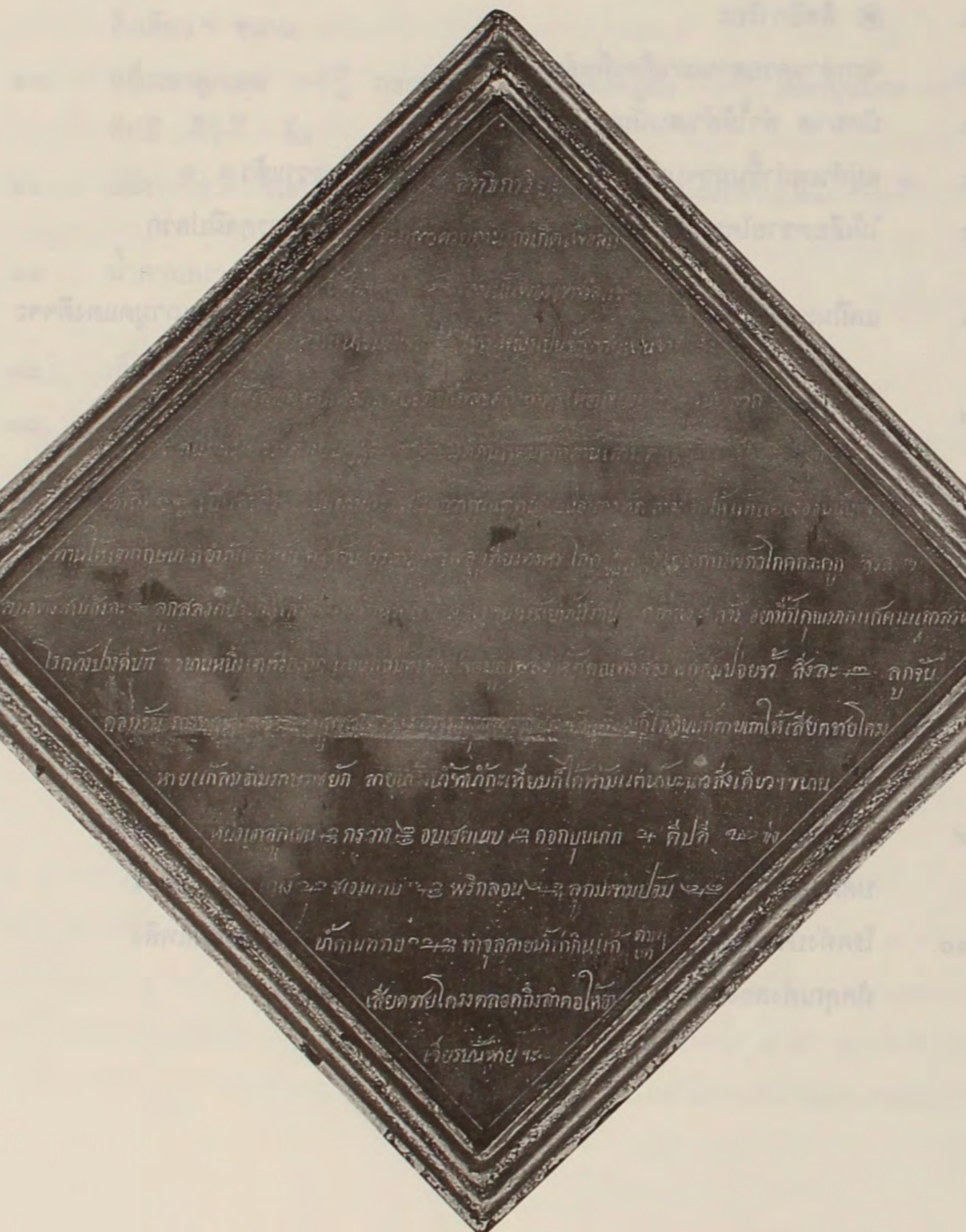
คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๑๙

◎ แผนปลิงหางาย ๗๖

- ๑ คำจารึกใช้ อำภาย
๒ คำจารึกใช้ ฤษดวง
๓ คำจารึกใช้ ลมพิษ
๔ คำจารึกใช้ ลมราหัยก
๕ คำจารึกใช้ รัตปิตตะ
๖ คำจารึกใช้ กระไส
๗ คำจารึกใช้ คานทคุณ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๒๐

คำจารึกแผ่นที่ ๒๐

๑. ● สิทธิการิยะ
๒. จะกล่าววดยดานเถาเกิดเพื่อลัม
๓. ปัสสมาด ทำให้ลำเสนนั้นพองเท่าข้อแขนขวาง
๔. อยู่หัวเหน่าขึ้นมาจนเลี้ยวข้างหญิงเปนซ้าย ชายเปนขวาแล้ว
๕. ให้เสียดชายโครงแลยอดอกตลอดถึงลำคอให้อาเจียรอาการดุจผีปลวก
๖. แลผีมะเร็งทรวงตั้งเปน

ดาน	}	สำคัญ ^๑ ผิดกันแต่มุดถ้าดานเถา มุดแดงตีจจะ
เถา		
๗. เหลือองถ้าผีมุด

๑๒	}	ปีแลวกลายเปนดานกระใส เรียกว่าดานตคุนเปนอาการตัดถ้าจะ
๑๓		

 แก้ให้แก้แต่ยังอ่อนนั้น ฯ
๘. ท่านให้อากฤษณา กล้าภัก ลูกจัน ดอกจัน กระवार การพลู

สอ	}	โกดก้านพร้าว โกดกระดุก สิ่งละ	+ ๑
พุงปลา			
๙. สมอทั้งสามสิ่งละ

+ ๒

 ลูกสลอดประสะแล้วเท่าอย่าทั้งหลายทำเปนจุล
 บดด้วยน้ำผึ้งกิน ๕ กล้าลง ๕ ครั้ง อยานี้มีคุณมากแก้ดานเถาสรรพ
๑๐. โรคทั้งปวงดีนักฯ ขนนานหนึ่งเอาตริกะตุก แก่นแสมทั้งสองเจตมูลเพลิง
 หัสคุณทั้งสอง ผักส้มป่อยขั้ว สิ่งละ

+ ๓

 ลูกจัน

^๑ คำจารึกใช้ “ญ” ไม่มีเชิง

๑๑. ดอกจัน การพลู สิ่งล $\frac{1}{1}$ สมุลแว้ง $\frac{๑}{๒}$ ทำเป็นจุลลายน้ำผึ้ง
น้ำกะเทียมก็ได้กินแก้ดานเถาให้เสียดชายโครง
๑๒. หายแก้ลมอัมพาตราชัยก ลายน้ำขิง น้ำข่า น้ำกะเทียม ก็ได้ห้ามแต่น้ำมะนาว
สิ่งเดียว ๆ ขนาน
๑๓. หนึ่งเอาลูกเอน $\frac{1}{1}$ กระवार $\frac{๒}{๒}$ อบเชยเทศ $\frac{๓}{๓}$ ดอกบุนนาค $\frac{1}{1}$
ดีปลี $\frac{๑}{๒}$ ขิง
๑๔. แห้ง $\frac{๑}{1}$ ช่อมเทศ $\frac{๑}{๒}$ พริกลอน $\frac{๒}{๓}$ ลูกมะขามป้อม $\frac{๒}{๒}$
๑๕. น้ำตานทราย $\frac{๑๑}{๓}$ ทำจุลลายน้ำท่ากินแก้ ดาน
เถา }
๑๖. เสียดชายโครงตลอดถึงลำคอให้อา
๑๗. เจียนั้นหาย ๆ -

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๐

๐ สิทธิการิยะ จะกล่าวด้วยดานเถาเกิดเพื่อลมนปัดคาค ทำให้ลำเส้นนั้นพอง
เท่าข้อแขนขวางอยู่หัวหน้า ขึ้นมาจนเลี้ยวข้าง หญิงเป็นซ้าย ชายเป็นขวาแล้วให้เสียด
ชายโครงและยอดอกตลอดถึงลำคอให้อาเจียน อาการดุจฝีปลวกและฝีมะเร็งทรงตั้งเป็น
ดานเป็นเถาสำคัญผิดกันแต่บุตร ถ้าดานเถาบุตรแดงติดจะเหลือง ถ้ามีบุตรดำถึง ๑๒ ปี
๑๓ ปี แล้วกลายเป็นดานกระษัย เรียกว่า ดานทะเลุน เป็นอาการตัดถ้าจะแก้ไขแก้แต่ยัง
อ่อนนั้น ฯ

ท่านให้อาภษณา กระลำพัก ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู เทียนทั้งห้า
โกฐสอ โกฐพุงปลา โกฐกำนพร้าว โกฐกระดุก สิ่งละ ๑ สิ่ง สมอทั้งสามสิ่งละ ๒ สิ่ง
ลูกสลอดประสะแล้วเท้ายาทั้งหลายทำเป็นจุนบดด้วยน้ำผึ้งกิน ๕ กลัลง ๕ ครั้ง ยานี้มี
คุณมากแก้ดานเถาสรรพโรคทั้งปวงดีนัก ฯ

ขนานหนึ่งเอาตริกฏก แก่นแสมทั้งสอง เจตมูลเพลิง หัสคุณทั้งสอง ฝักส้มป่อยคว
สิ่งละ ๓ บาท ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู สิ่งละ ๑ สิ่ง สมุลแว้ง ๑ ตำลึง ๒ บาท
ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำกระเทียมก็ได้กินแก้ดานเถาให้เสียดชายโครงหายแก้ลมอัมพาต
ราหัยกษ ละลายน้ำขิง น้ำข่า น้ำกระเทียมก็ได้ ห้ามแต่น้ำมะนาวสิ่งเดียว

ขนานหนึ่ง เอาลูกเ็น ๑ บาท ๑ สิ่ง กระวาน ๒ บาท ๒ สิ่ง อบเชยเทศ ๓
บาท ๓ สิ่ง ดอกบุนนาค ๑ ตำลึง ดีปลี ๑ ตำลึง ๒ บาท ขิงแห้ง ๑ ตำลึง ๑ บาท
ชะเอมเทศ ๑ ตำลึง ๑ บาท ๒ สิ่ง พริกอ่อน ๒ ตำลึง ๑ บาท ๓ สิ่ง ลูกมะขามป้อม
๒ ตำลึง ๒ บาท น้ำตาลทราย ๑๑ ตำลึง ๓ บาท ๓ สิ่ง ทำเป็นจุนละลายน้ำทำ
กินแก้ดานแก้เถาเสียดชายโครงตลอดถึงลำคอให้อาเจียนนั้นหาย ฯ

คำจารึกแผ่นที่ ๒๑

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. พระอาจารย์ยะเจ้ากล่าวไว้ว่า
๓. ถ้าผู้ใดเป็นโรคสันะคาดว่าด้วยโลหิตตกออก
๔. มาจากทวารเบานั้นเป็นเลือดสดเป็นก้อนแล้วเน่าเข้าเป็น
๕. น้ำล้างเนื้อแลตั้งน้ำคาวปลา บุรุษแลสตรีก็เหมือนกันทำให้เบาหยดหยดให้
๖. ปวดเป็นกำลังเป็นโลหิตเน่าจางตกออกมาก็ดีโลหิตสุกตกออกมาก็ดี ฯ
- ถ้าจะแก้เอาราก
๗. ใคร้เครือ สค้าน กะถินแดงเปลือกกุ่มบกเปลือกโลด เปลือกทองหลางน้ำ
- เปลือกพุทราไล่ขนุน
๘. ละมุด ตรีนลดา รากเสนียด มูลแวง อยาทั้งนี้เอาเสมอภาคต้มสามเอาหนึ่ง
- ให้แชกน้ำผึ้งกินแก้ปวดดีนักแก้ทั้ง
๙. บวบโพโลหิตโนสันทฆาตหายแลฯ ขนานหนึ่งเอาเสมอทั้งสามผลโหระพา
- กระสานช่มสะตุเทียบรด้า ผลผักชี รากเจตพังคี :
๑๐. ผลพิลังกะชา มะหาหิง พริกไท ๒ ดีปลี ๖ น้ำประสานสะตุ ๘
- ผักช่มปอยปิง ๓ ดินกน้ำ ๓ ฝานหอยเทด ๓
๑๑. เกลือทั้งห้า ๔ อยาทั้งนี้เอาเสมอภาค ตำเป็นผงลายน้ำผึ้งกินเถิด โรคสันทฆาต
- ดังกล่าวมานั้นหาย ฯ
๑๒. ◎ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกโลดหินปะการังแดง ดีปลี น้ำประสานทองสะตุ
- อยาสี่สิ่งนี้
๑๓. บดลายน้ำชาวน้ำอ้อยแดงก็ได้กินแก้สันทฆาตมุตริดมุตฆาตหายแล ฯ
๑๔. ◎ ขนานหนึ่ง เอาสมอเทศโคกกะสุน รากราชพฤก หินประ
๑๕. การัง โกดจุลาลำภา เสมอภาคต้มสามเอา
๑๖. หนึ่งกินแก้สันทฆาตมุตกริด
๑๗. หายแล ฯ ๐๘

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๑

๐ สิทธิการิยะ พระอาจารย์จะเจ้ากล่าวไว้ว่า ถ้าผู้ใดเป็นโรคสันทะคาต^๑ ว่าด้วยโลหิตตกออกมาจากทวารเบานั้น เป็นเลือดสดเป็นก้อนแล้วเน่าเข้าเป็นน้ำล้างเนื้อ แลตั้งน้ำคาวปลา บุรุษและสตรีก็เหมือนกัน ทำให้เบาหยดหยดให้ปวดเป็นกำลัง เป็นโลหิตเน่าจาง ตกออกมาก็ดี โลหิตสุกตกออกมาก็ดี ๕ ถ้าจะแก้เอารากไคร้เครือ สะค้าน กระถินแดง เปลือกกุ่มบก เปลือกโลด เปลือกทองหลางน้ำ เปลือกพุทรา ไล่ขนุนละมุด ตรีผลา รากเสนียดสมุลแว้ง ยาทั้งนี้เอาเสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑ ให้แทรกน้ำผึ้งแก้ปวดตื๋นัก แก้ทั้งบุพโพโลหิตในสันทะคาตหายแล ๕

ขนานหนึ่งเอาสมอทั้ง ๓ ผลโหระพา กระสารส้มสะตุ เทียนดำ ผลผักชี รากเจตพังคี ผลพิลังกาสา มหาหิงคุ์ พริกไทย ๒ ดีปลี ๖ น้ำประสานทองสะตุ ๘ ผักส้มป่อยปิ้ง ๓ ดินก้นน้ำ ๓ ฝานหอยเทด ๓ เกลือทั้งห้า ๔ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาค ตำเป็นผงละลายน้ำผึ้งกินเถิด โรคสันทะคาตดังกล่าวนั้นหาย ๕

๐ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกโลด หินปะการังแดง ดีปลี น้ำประสานทองสะตุ ยาสี่สิ่งนี้ บดละลายน้ำขาวข้าว น้ำอ้อยแดงก็ได้ กินแก้สันทะคาต มุตกิด มุตฆาตหายแล ๕

๐ ขนานหนึ่ง เอาสมอเทศ โคกกระสุน รากราชพฤกษ์ หินปะการัง โกฐจุฬา ลัมพา เสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้สันทะคาต มุตกิด หายแล ๕

^๑ คำจารึกใช้ สันะคาต

คำจารึกแผ่นที่ ๒๒

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. จกล่าวกุมารกุมาริเกิดวันเสาร์
๓. ทรางโจรเปนเจ้าเรือน ทรางนางรินเปนทราง
๔. จรหละ ชื่อ มหานิลกาล ลอองชื่อ ลอองทับทิม ลมชื่อ กุม
๕. ภักษยักรัษจรประจำทรางโจรวันเสาร์ ฯ ในอาการทรางโจรนั้นสำแดงออกมา
๖. ที่ปากกุมาร และเหงือกข้าง ล่าง
บน } ทรางจำพวกนี้มีตัวตั้งไรให้เจ็บทั่วสารพาง
 ทำให้เปื่อยออก
๗. เปนชุมทั่วทั้งตัวให้ลงท้องมิหยุดเปนบิดปวดมวนให้ดากแตกออกมาให้คร้านน้ำ
 ให้ผอมเหลืองให้บังเกิด
๘. ลอองขึ้นดาดไปทั้งสิ้น ให้ขอบริมฝีปากดั่งยวงฝ้ายดั่งนี้ ฯ ถ้าจแก้เอาอัคนิชวา
 ลูกราชดัด ลูกปคำดีควาย ลูกจัน เมดในมะ
๙. นาว ฝิ่น ดีงูเหลื่อม เสมอภาคทำเปนจุนบดทำแท่งลายสุรากินแก้พิศทรางโจร
 ถ้าสลบวันยังค่ำ ก็ดีแทรกทองคำเปลวให้กินพื้นแลแก้
๑๐. พิศทรางแดง ก็ได้ดีนัก ฯ ยาชื่อเลื่องหรคุณเอารงทองปิ้งให้สุก ลูกจัน ขมิ้นอ้อย
 สิ่งละ ๑ $\frac{1}{2}$ พิมเสน $\frac{1}{2}$ หรดาลทอง $\frac{1}{2}$ ทำ
๑๑. เปนจุนบดทำแท่งไว้ลายสุรากินแก้ทรางโจรลอองเพลิงหายกวาดก็ได้ ฯ ยาชื่อ
 ขาวกะบัง พิมเสน $\frac{1}{2}$ ลูกจัน
๑๒. ดอกจัน สิ่งละ ๑ $\frac{1}{2}$ เปี้ยผู้เฒ่า จันขาวสิ่งละ $\frac{1}{2}$ กบัง $\frac{1}{2}$ ทำเปน
 จุนบดทำแท่งลายสุรากิน
๑๓. แก้ทรางโจร ลอองขาว หายกวาดก็ได้ ฯ ยาชื่อเขี้ยวขี้ทอง ลูกจัน ดอกจัน กระ
๑๔. วาน การพลู การบูร โหระเดือยโกสิ่งละ $\frac{1}{2}$ เขี้ยวขี้ทอง $\frac{1}{2}$
๑๕. ทำเปนจุนบดทำแท่งลายสุรากินแก้ทรางโจรลออง
๑๖. เขี้ยวหาย ถ้าจะกวาดก็ได้
๑๗. วิเศษนักแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๒

◎ สิทธิการิยะ จะกล่าวกุมารกุมารี่เกิดวันเสาร์ ชางโจรเป็นเจ้าเรือน ชางนางริน เป็นชางจร หละ ชื่อ มหานิลกาล ละลองชื่อ ละลองทับทิม ลมชื่อ กุมภันท์ยักรั จรประจำชางโจรวันเสาร์

ในอาการชางโจรนั้น สำแดงออกมาที่ปากกุมารและเหิงอกข้างล่างข้างบน ชางจำพวกนี้มีตัวตั้งไรให้เจ็บทั่วสรรพางค์ทำให้เปื่อยออกมาเป็นขุมทั่วทั้งตัวให้ลงท้องมิหยุดเป็น บิดปวดมวนให้ดาบแตกออกมาให้คร้านน้ำ ให้หอมเหลือง ให้บังเกิดละลองขึ้นดาดไปทั้งสิ้น ให้ขอบริมฝีปากดั่งยวงฝ้ายดั่งนี้

ถ้าจะแก้เอาอัคนีชวา ลูกราชดัด ลูกประจำดีควาย ลูกจันท์ เม็ดในมะนาว ฝิ่น ดีงูเหลืองม เสมอภาค ทำเป็นจุดบดทำแท่งละลายสุรากินแก้พิษชางโจร ถ้าสลบวันยังคำก็ดี แทรกทองคำเปลวให้กินพื้นแลแก้พิษชางแดงก็ได้ดีนัก

ยาชื่อเหลืองหรรคุณ เอารงทองปิ้งให้สุก ลูกจันท์ ขมิ้นอ้อยสิ่งละ ๑ เฟือง พิมเสน ๒ ไพ หรดาลกลีบทอง ๑ บาท ทำเป็นจุดบดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้ชางโจร ละลอง เพลิงหาย กวาดก็ได้

ยาชื่อขาวกะบัง พิมเสน ๒ ไพ ลูกจันท์ ดอกจันท์สิ่งละ ๑ เฟือง เปี้ยผู้เฒ่าจันท์ ขาวสิ่งละ ๑ สลึง กะบัง ๑ บาท ทำเป็นจุดบดทำแท่ง ละลายสุรากินแก้ชางโจร ละลอง ขาวหายกวาดก็ได้

ยาชื่อเขียวขี้ทอง ลูกจันท์ ดอกจันท์ กระวาน การพลู การบูร โหระเดือยไก่ สิ่งละ ๑ เฟือง เขียวขี้ทอง ๑ บาท ทำเป็นจุดบดทำแท่งละลายสุรากินแก้ชางโจรละลอง เขียวหายถ้าจะกวาดก็ได้วิเศษนักแล ฯ

คำจารึกแผ่นที่ ๒๓

๑. ๐ สิทธิการียะ
 ๒. ถ้าบุทคลผู้ใดบังเกิดจักษุโรค
 ๓. เปนต้อก็ดี เปนตาช้ำก็ดี เปนเพือลมขึ้นสูง
 ๔. ตาเปนหมอกมัวไปก็ดี ๔ ถ้าจะแก้เอาเปลือกส้มเสี้ยว
 ๕. เปลือกข่าน้ำว เปลือกมะไฟ รากส้มกุ้ง หัวถั่วฏู สิ่งละ ๑ ฝึน
 ๖. ลั่นทะเล สีเสียดเทศ สิ่งละ ๒ ดิงเกลือ ๒ ทำเปนจุน บดด้วยน้ำ
 ๗. แค้นปะ
 ๘. ดูดัม ทำแท่งไว้ใส่ตาฤษดวง ฝึนในตาเหลืองหนองไหลออกมาก็ดีแล
 ๙. เลื่อมตามิขึ้นก็ดี ใส่หายวิเศษนัก ๗
 ๑๐. ๐ ขนानหนึ่งเอาดินถน้ำ ดินสีพอง สิ่งละ ๑ เปราะหอม ๒
 ๑๑. พิมเสน ฝึน ดิงเกลือ สิ่งละ ๑ ทำเปนจุนบด
 ๑๒. ด้วยน้ำใบแมงลัก น้ำแก่นปดูระคนกัน ทำแท่งไว้ใส่ตา แก้สรรพพิศต้อ
 ๑๓. ทังปวงหาย ๗ อนึ่งเอาโคณสัพรศ ยาเกลดหอย ยาดำ หัว
 ๑๔. หอม เอาเสมอภาคทำเปนจุนเอาน้ำดีจรเข้า ดิงเกลือ ดิตพาบน้ำ
 ๑๕. เปนกระสายบดทำแท่งไว้ใส่ตากัดต้อ
 ๑๖. เนื้อ
 ๑๗. สาย
 ๑๘. ต้อรำโย หายวิเศษตัก ๗ ยาชื่อสังขรัชมี เอาสังข์ เปี้ยผู้ ตุ๊กกะตำทอง
 ๑๙. ดินถน้ำ ยาทัง
 ๒๐. นี้ชำระด้วยไม้สะแกให้บริสุทธิ์ สุพรรณถันแดง เอาเสมอภาคบดด้วยน้ำมะ
 ๒๑. พรวานารีกะ ทำแท่งไว้ใส่จักษุโรคทังปวง ถ้าจะให้แฉ้วต้อหมอกฝน
 ๒๒. ด้วยน้ำดอกมะลิ ถ้าจะแก้ตาฤษดวง ฝนด้วยน้ำมะนาว
 ๒๓. ถ้าจะให้ดับพิศร้อน ฝนด้วยน้ำเถาตำลึง เปา
 ๒๔. เอาน้ำใส่หาย วิเศษประ
 ๒๕. เสริดตัก ๗ ๐

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๓

◎ สิทธิการียะ ถ้าบุคคลผู้ใดบังเกิดจักษุโรคเป็นต้อก็ดี เป็นตาขี้าก็ดี เป็นเพือลมขึ้นสูง ตาเป็นหมอกมัวไปก็ดี ฯ ถ้าจะแก้เอาเปลือกส้มเสี้ยว เปลือกข่างนาว เปลือกมะไฟ รากส้มกุ่ม หัวถั่วพู สิ่งละ ๑ บาท ผื่น ลิ่นทะเล สีเสียดเทศ สิ่งละ ๒ สลึง ดิงูเหลิอม ๒ สลึง ทำเป็นจุนบดด้วยน้ำแก่นประดู่ต้มทำแท่งไว้ใส่ตาริดสีดวง^๑ ฝุ่นตา เลือดหนองไหล ออกมาก็ดีแล เลื่อมตามิขึ้นก็ดี ใส่หายวิเศษนัก ฯ

◎ ขนานหนึ่งเอาดินถ่านา ดินสอพอง^๒ สิ่งละ ๑ บาท เปราะหอม ๒ บาท พิมเสน ผื่น ดิงูเหลิอม สิ่งละ ๑ สลึง ทำเป็นจุนบดด้วยน้ำใบแมงลัก น้ำแก่นประดู่ระคนกัน ทำแท่งไว้ใส่ตาแก้สรรพพิษต่อทั้งปวงหาย ฯ

อนึ่งเอาโคนสับปะรด^๓ หญ้าเกล็ดหอย ยาดำ หัวหอม เอาเสมอภาคทำเป็นจุนเอาน้ำดีจระเข้ ดิงูเหลิอม ดีตะพานน้ำเป็นกระสาย บดทำแท่งไว้ใส่ตากัดต้อเนื้อ ต้อสาย ต้อลำไย หายวิเศษดีนัก ฯ

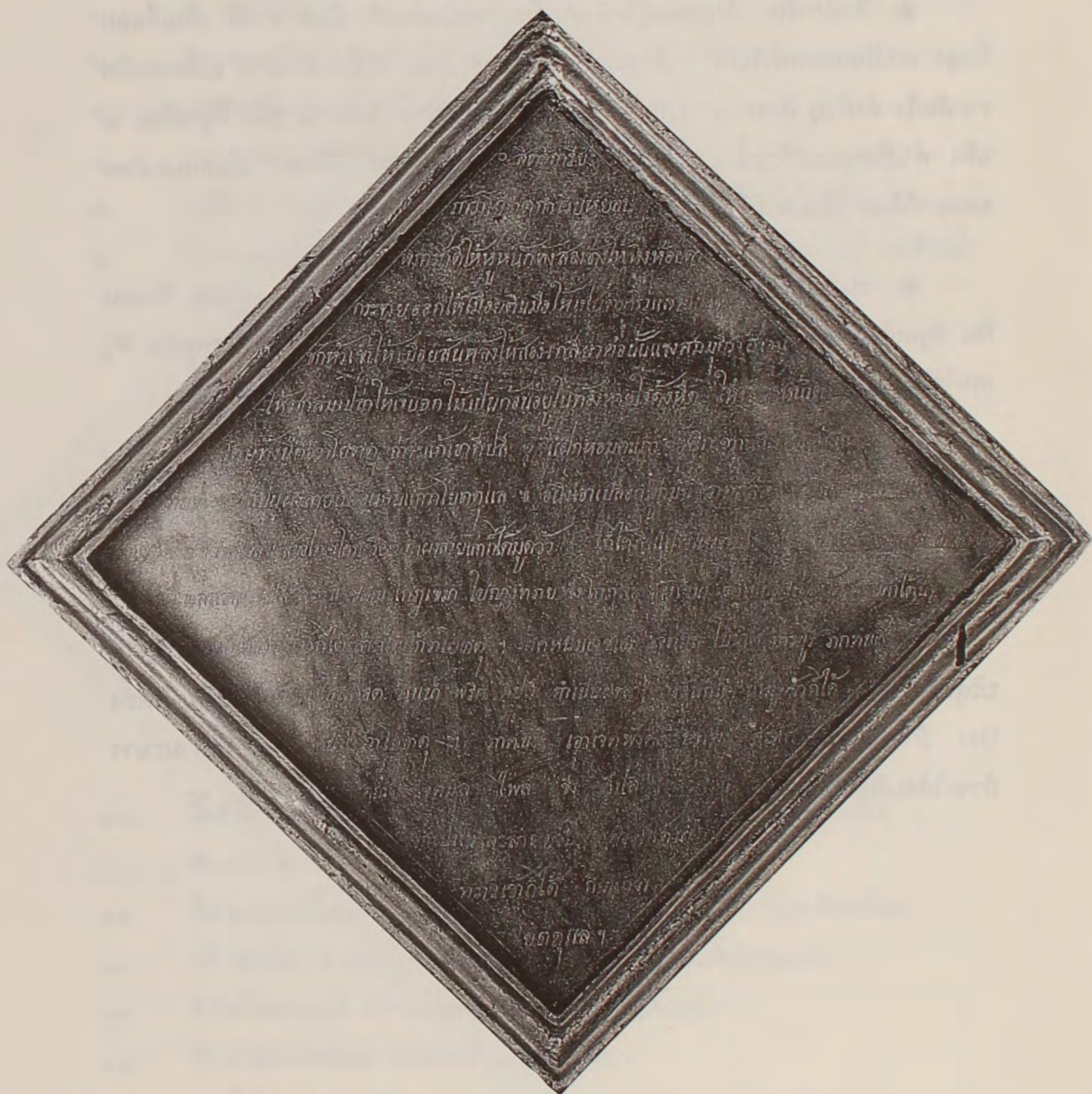
ยาชื่อสังขวัศมี เอาสังข์ เปี้ยผู้ ตูกต่าน้ำทอง ดินถ่านา ยาทั้งนี้ชำระด้วยไม้สะแกให้บริสุทธิ์ สุพรรณถันแดง เอาเสมอภาคบดด้วยน้ำมะพร้าวนาฬิกา ทำแท่งไว้ใส่จักษุโรคทั้งปวง ถ้าจะให้แฉ้วต้อหมอกฝนด้วยน้ำดอกมะลิ ถ้าจะแก้ตาริดสีดวง ฝนด้วยน้ำมะนาว ถ้าจะให้ดับพิษร้อนฝนด้วยน้ำเถาตำลึง เป่า เอาน้ำใส่หาย วิเศษประเสริฐดีนัก ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ฤษดวง

^๒ คำจารึกใช้ ดินสีพอง

^๓ คำจารึกใช้ สัพรศ

ภาพารีกแผ่นที่ ๒๔

คำจารึกแผ่นที่ ๒๔

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. ถ้าวาโยธาตุกำเร็บหย่อน
๓. พิการก็ดีให้หนูหนวกทั้งสองข้างให้หึ่งห้อยตา
๔. กระจายออกให้เมื่อยตีนมือให้เปนตะคริวแลจะโปงให้
๕. ชักหัวเข่าให้เมื่อยสันหลังให้สองเกลียวต่อนั้น แขนงสมมุติว่าผีเอน
๖. ให้รากลำเปล้าให้เจ็บอกให้เปนก้อนอยู่ในท้อง หายใจดังหืด ให้หนักหน้าตา
๗. โทษทั้งนี้ คือ วาโยธาตุ ถ้าจะแก้เอาดีป्ली ๑ แผลกหอมตะนาว ๑ พริก ๑
 ว่านเปราะ ๑ แห้วหมู ๑
๘. ว่านน้ำ ๑ ตำเปนผงละลายน้ำร้อนกินแก้วาโยธาตุแล ฯ อนึ่งเอาเปลือกมูกมัน ๑
 รากสลอด ๑ ว่านน้ำ ๑ พริก ๑ แห้ว
๙. หมู ๑ ย่ำรังกา ๑ เจตมูล ๑ สมอไทย ๑ ไคร้เครือ ๑ ทำผงละลายแล้วก็ได้มูต
 วักก็ได้ กินแก้วาโยธาตุ ฯ อนึ่งเอามะหาหิง ว่านน้ำ ผลราช
๑๐. ดัดผลสวาสดิ์ป्लीสด้าน ซอเมโกฏเขมา ใบญ่างทราย ชิง โกฏสอ กรุงเขมา
 ตำเปนผงละลายน้ำชะเอมก็ได้
๑๑. ฟุ้งก็ได้นมวักก็ได้แล้วก็ได้แก้วาโยธาตุ ฯ ภาคหนึ่งเอาชอเม เจตมูล ใบนาศ
 การบูร รากทนต์
๑๒. จิงจ้อ ชิง ใบสลอด ว่านน้ำ พริก ดีป्ली ตำเปนผงละลายน้ำร้อนก็ได้ น้ำมูตวัก
 ก็ได้
๑๓. กินแก้วาโยธาตุ ฯ ภาคหนึ่ง เอาเจตพังคี บรรเพช สะหัด
๑๔. คุณ เจตมูล ไพโร ชิง ดีป्ली สังกรณี ะ
๑๕. ตำเปนผงละลายด้วยน้ำมูตวักก็ได้
๑๖. ทรวาเข้าก็ได้ กินแก้
๑๗. โยธาตุแล ฯ ๐๐๐ จ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๔

๑ สัทธการิยะ ถ้าวาโยธาตุกำเรบหย่อนพิการก็ดี ให้นุหนักทั้งสองข้าง ให้หึ่งห้อย ตากระจายออก ให้เมื่อยตีนมือ ให้เป็นตะคริวและจับโปง^๑ ให้ชักหัวเข้า ให้เมื่อยสันหลัง ให้สองเกลียวค่อนั้นแข็ง สมมุติว่าผี เอ็น ให้รากลมเปล่าให้เจ็บอก ให้เป็นก้อนอยู่ในท้อง หายใจดังหืด ให้นุหนักหน้าตา โทษทั้งนี้ คือ วาโยธาตุ ถ้าจะแก้เอาดีป्ली ๑ แผลหอม ตะนาว ๑ พริก ๑ ว่านเปราะ ๑ เห้วหมู ๑ ว่านน้ำ ๑ ตำเป็นผงละลายน้ำร้อนกินแก้ วาโยธาตุแล ฯ

อนึ่ง เอาเปลือกมูกมัน ๑ รากสลอด ๑ ว่านน้ำ ๑ พริก ๑ เห้วหมู ๑ หญ้ารังกา ๑ เจตมูล ๑ สมอไทย ๑ ไคร้เครือ ๑ ทำผงละลายเหล้าก็ได้ มูตรวัวก็ได้ กินแก้วาโยธาตุ ฯ

อนึ่ง เอามหาหิงคุ์ ว่านน้ำ ผลราชดัด ผลสวาด ดีป्ली สะค่าน ชะเอม โกฐเขมา ใบ ย่างทราย ขิง โกฐสอ กรุงเขมา ตำเป็นผงละลายน้ำชะเอมก็ได้ น้ำผึ้งก็ได้ นมวัวก็ได้ เหล้าก็ได้ แก้วาโยธาตุ ฯ

ภาคหนึ่ง เอาชะเอม เจตมูล ใบหนาด^๒ การบูร รากหนดี จิงจ้อ ขิง ใบสลอด ว่าน น้ำ พริก ดีป्ली ตำเป็นผงละลายน้ำร้อนก็ได้ น้ำมูตรวัวก็ได้ กินแก้วาโยธาตุ

ภาคหนึ่งเอา เจตพังคี บอระเพ็ด หัสคุณ เจตมูล ไพล ขิง ดีป्ली สังกรณี ตำเป็น ผงละลายด้วยน้ำมูตรวัวก็ได้ น้ำชาขาวก็ได้ กินแก้วาโยธาตุแล ฯ

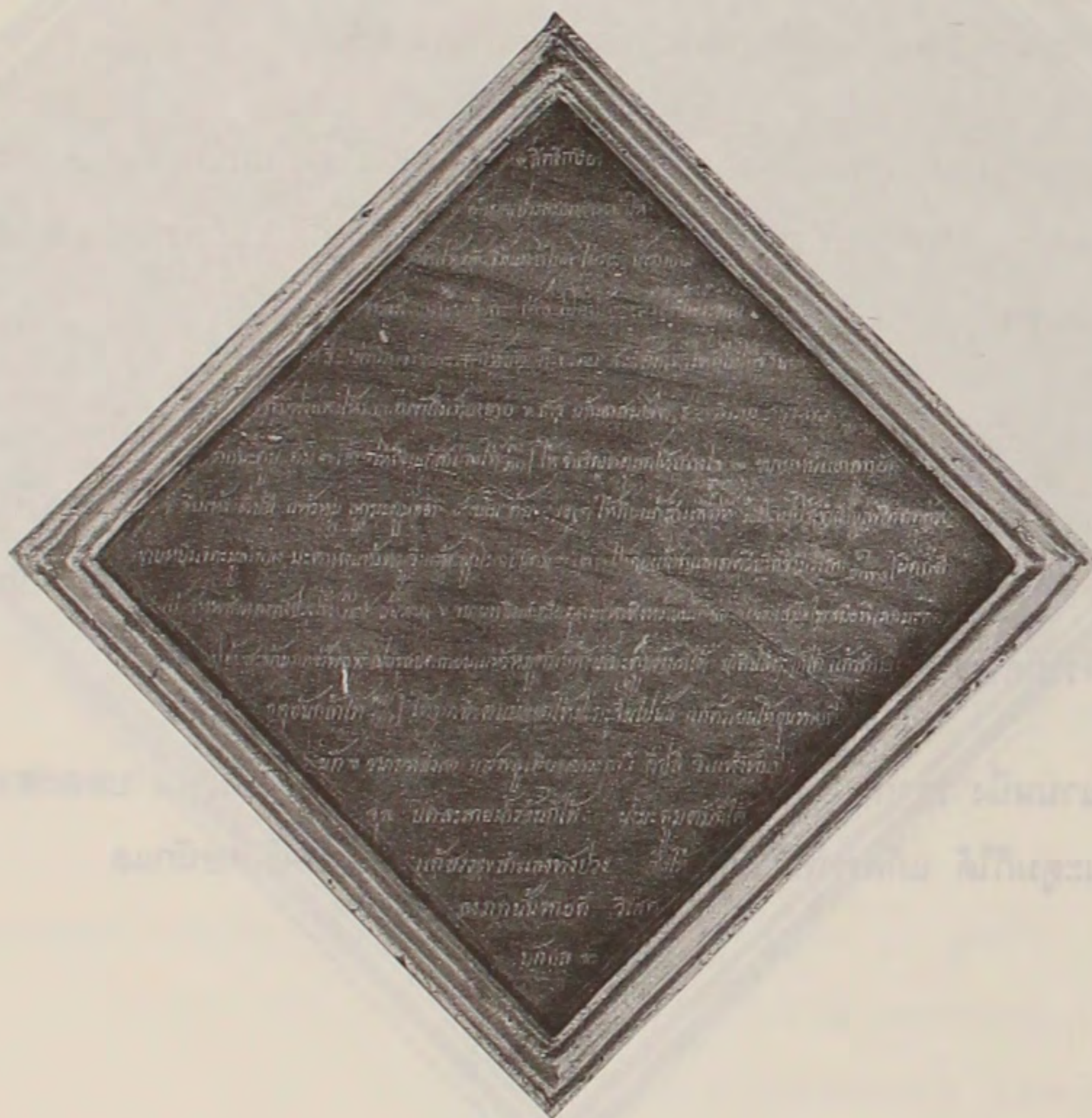
^๑ คำจารึกใช้ จะโปง

^๒ คำจารึกใช้ ใบนาศ

คำจารึกแผ่นที่ ๒๕

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ลักษณะปวงลมมนนกะทำ
๓. หาวให้ท้องขึ้น แต่วาไม่ลงไม่ราก ถ้าวางยามิ
๔. ต้อง ผิดกวันโรคจึงคง ถ้าลงไปแล้วอย่าวางยาปิดจะตาย
๕. เสีย ถ้าปิดเข้าจะกระทำให้แตก ถึงจะเห่นสวณสักเทาใดก็ไม่ไปจกinya
๖. ก็มีฟังแล้วให้รากแต่เข้าถึงเที่ยงตาย ฯ ถ้าจแก้เอาสมอไท สมอพิเภก รากข้าพลุ
๗. รากมะตูม ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้สำแลงให้ ลง
ราก } ให้จำเรณูธาตุแก้ให้
สว่างใจ ฯ ขนานหนึ่งเอาลูกผัก
๘. ชี ขิงแห้ง ดีปลี หัวหมู ลูกมะตูมออน ส้ม้านต้ม ๓ เอา ๑
ให้แก้กินสำแลงให้ ลง
ราก } แลให้จำเรณูเพลิงธาตุด้วย
๙. ◎ ขนานหนึ่ง เจตมะมูลเพลิง มะหาหิง หัวหมู ขิงแห้ง ลูกโมกมันต้ม ๓ เอา ๑
ให้กินแก้สำแลงธาตุวิปริตซึ่งบริโภก ยา
อาหาร } ผิดก็ดี
๑๐. แก้สรรพสำแลงทั้งปวงให้ ลง
ราก } นั้นหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาตริกตุก มะหาหิง
หัวานน้ำ เกลือสินเทา สมอไท สมอพิเภก มะขาม
๑๑. ป้อม สะฆ่าน รากข้าพลุ ทำเปนจุลปลดลายน้ำ หัวหมู ต้มก็ได้ น้ำมะตูมต้ม
ก็ได้ น้ำดีปลีต้มก็ได้ แก้สำแลง

๑๒. ธาตุอันกล้าให้ ลง
ราก } ให้จุกเสียดแน่นอกให้ปะทะขึ้นไปนั้นแก้ตัวให้อุ่นหายดี
๑๓. นัก ฯ ขนานหนึ่ง เอาการพลู เทียนยาวะภาณี ดีปลี ขิงแห้งทำเปน
๑๔. จุลบดละลายน้ำร้อนก็ได้ น้ำมะตูมต้มก็ได้
๑๕. แก้วสรรพสำแลงทั้งปวงซึ่งให้
๑๖. ลงรากนั้นหายดี วิเศษ
๑๗. นักแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๕

◎ สิทธิการิยะ ลักษณะปวงคมนั้น กระทำให้หาวให้ท้องขึ้น แต่ว่าไม่ลงไม่ราก ถ้า
วางยามิต้อง ผิดกวัณโรคจึงคง ถ้าลงไปแล้วอย่าวางยา ปิดจะตายเสีย ถ้าปิดเข้าจะ
กระทำให้แตก ถึงจะเห็นส่วนสักเท่าใดก็ไม่ได้จะกินยากมีฟ้งแล้วให้รากแต่เข้าถึงเที่ยงตาย

ถ้าจะแก้เอาสมอไทย สมอพิเภก รากชะพลู รากมะตูม ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้
สำแลงให้ลงให้รากให้จำเรณูธาตุแก้ให้สว่างใจ

ขนานหนึ่ง เอาลูกผักชี ขิงแห้ง ดีปลี หัวหมู ลูกมะตูมอ่อน สะค้าน ต้ม ๓
เอา ๑ ให้กินแก้สำแลงให้ลงให้รากและให้จำเรณูเพลิงธาตุด้วย

ขนานหนึ่ง เจตมูลเพลิง มหาหิงคุ์ หัวหมู ขิงแห้ง ลูกโมกมัน ต้ม ๓ เอา ๑ ให้
กินแก้สำแลงธาตุวิปริตซึ่งบริโภคยาผิดก็ดี บริโภคอาหารผิดก็ดี แก้สรรพสำแลงทั้งปวงให้
ลงให้รากนั้นหาย

ขนานหนึ่ง เอาตริกฏฐ มหาหิงคุ์ ว่านน้ำ เกลือสินเธาว์ สมอไทย สมอพิเภก
มะขามป้อม สะค้าน รากชะพลู ทำให้เป็นจุนบดละลายน้ำหัวหมูต้มก็ได้ น้ำมะตูมต้ม
ก็ได้ น้ำดีปลีต้มก็ได้ แก้สำแลงธาตุอันกล้าให้ลงให้ราก ให้จุกเสียดแน่นอก ให้ปะพะขึ้น
ไปนั้นแก้ตัวให้อุ่นหายดีนัก

ขนานหนึ่ง เอากานพลู เทียนยาวพาณี ดีปลี ขิงแห้งทำเป็นจุน บดละลายน้ำร้อน
ก็ได้ น้ำมะตูมก็ได้ แก้สรรพสำแลงทั้งปวงซึ่งให้ลงรากนั้นหายดีวิเศษนักแล

คำจารึกแผ่นที่ ๒๖

๑. ๐ ลมอึ่ง
๒. ชื่อสิตะมัคคะวาโยให้เยน
๓. ก่อนจึงให้ตีนมือตายยกมือมิได้ให้เยน
๔. ไปทั้งฝ่าเท้าถ้าเกิดแก่ใครอายุมียืนเลย ถ้าจะแก้เอา
๕. การชา ๑+ เนย ๑+ ตรีผลา ๑+ น้ำตานทราย ๑+
ลูกจัน ๒+ ดีปลี ๒+
๖. พริกไท ๒+ หอมแดง ๒+ ทำผงใส่ในน้ำมะพร้าวาริเก
เชียวให้เปนยางตูม
๗. ปั้นเปนลูกกอนให้กินทุกวันหายแล ฯ ลมหมู่หนึ่งชื่อพุททะ ยักชะ วาโย
มักให้เสียดโครงเจ็บ
๘. สันหลังแลกระดูกมิได้ลูกนั่งขึ้นได้ มักให้เปนร่ามะนาดแลทำให้ตามืด ลมนี้เปนถึง
สามปี ยายากนัก ถ้าอายุะ
๙. ยืนไปจะเสียดจะวิต ถ้าจะแก้ให้เอาขิง ๑+ หัวหมู ๑+ พริกไท ๑+
ชอเมเทศ ๓+ ครั้ง ๒+ น้ำนมหาสี ๒+ พานงูแดง ๒+
ลันทเล ๑+
๑๐. บทด้วยน้ำมันาวปั้นลูกกอนกินทุกวันหาย ฯ ลมอึ่งชื่อริตะวาด มันให้บังเกิดใน
สะเอด ถ้าเปนขึ้นมาให้ชื่อ
๑๑. ว่าสันนิบาตเอาขิงแห้ง สมอทั้งสาม ๑ ว่านน้ำ ๑ พริกไท ๑ มขามป้อม ๑
ลูกจัน ๑ ดอกจัน ๑ กระवार
๑๒. ๑ การพลู ๑ เชอมทั้งสอง ๑ อบเชยทั้งสอง ๑ การะบูร ๑ ดอกกระดังงา ๑
๑๓. น้ำประสารทอง ๑ ทั้งนี้ท่านให้เอาสิ่งละ ๑+ ดีปลี ๗+
๑๔. ตำผงไว้ น้ำกะสายตามแต่จะยักย้ายเอาตาม
๑๕. กระบวรโรคนั้น แก่สรรพลม
๑๖. อันมีพิศม์ต่างต่างนั้น
๑๗. หายแล ฯ ๐

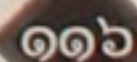
คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๖

๐ ลมหนึ่ง ชื่อ สิตะมัคคะวาโยให้เย็นก่อนจึงให้ตื่นมือตายยกมือมิได้ ให้เย็นไป
ทั้งฝ่าเท้า ถ้าเกิดแก่ใครอายุมิยืนเลย ถ้าจะแก้เอากัญชา ๑ ตำลึง เนย ๑ ตำลึง ตริผลา
๑ ตำลึง น้ำตาลทราย ๑ ตำลึง ลูกจันทน์ ๒ บาท ดีปลี ๒ บาท พริกไทย ๒ บาท
หอมแดง ๒ บาท ทำผงใส่ลงในน้ำมันมะพร้าวราวนาฬิกา เคี่ยวให้เป็นยางมะตูม^๑ ปั้นเป็นลูก
กลอนให้กินทุกวันหายแล ฯ

ลมหมู่หนึ่งชื่อ พุทธยักขวาโย มักให้เสียดโครงเจ็บสันหลังและกระดูก มิได้ลุกนั่ง
ขึ้นได้ มักให้เป็นรำมะนาดและทำให้ตามืด ลมนี้เป็นถึงสามปียายากนัก ถ้าอายุยืนไปจะ
เสียจริต ถ้าจะแก้ให้เอาขิง ๑ ตำลึง หัวหมู ๑ ตำลึง พริกไทย ๑ ตำลึง ชะเอมเทศ ๓
บาท ครั่ง ๒ บาท น้ำมันราชสีห์ ๒ บาท พันธุแดง ๒ บาท ลิ่นทะเล ๑ บาท บด
ด้วยน้ำมันาวปั้นลูกกลอนกินทุกวันหาย ฯ

ลมหนึ่ง ชื่อ วิตะวาต มันให้เกิดในสะเอว ถ้าเป็นขึ้นมาให้ชื่อว่าสันนิบาต เอาขิง
แห้ง สมอทั้งสาม ๑ ว่านน้ำ ๑ พริกไทย ๑ มะขามป้อม ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑
กระวาน ๑ กานพลู ๑ ชะเอมทั้งสอง ๑ อบเชยทั้งสอง ๑ การบูร ๑ ดอกกระดังงา ๑
น้ำประสานทอง ๑ ทั้งนี้ท่านให้เอาสิ่งละ ๑ บาท ดีปลี ๗ ตำลึง ตำผงไว้ น้ำกระสาย
ตามแต่จะยักย้ายเอาตามกระบวนโรคนั้น แก้อสรรพลมอันมีพิษต่าง ๆ นั้นหายแล ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ยางตูม

คำจารึกแผ่นที่ ๒๗

๑. ๐ สิทธิการียะ
๒. โรคอันชื่อว่ามุตกฤษมีลักษ
๓. ณะสี่ประการ คือ เบาขาว ๑ เบาปนน้ำคาว
๔. ปลา ๑ เบาปนหนอง ๑ เบาดั่งน้ำเซาเข้า ๑ ทั้ง ๔ ประการ
๕. นี้บังเกิดเพื่อโลหิตชั่ว ชื่อว่ามุตะกฤษชั่วร้ายฯ ถ้าจะแก้เอาเห้วหมูใหญ่
๖. เทียนดำใหญ่ มะตูมห้วนน้ำ ห้วนเปราะอังกฤษเทียนดำน้อย โกฎพุงปลา ราก
๗. วันเหลก ยางจืด การบูร ลูกเอน การพลู ดีปลี สิ่งละส่วน สารส้มครึ่งส่วน
- ทำเปนจุน
๘. ละลายน้ำผึ้งกิน อาจบำบัดมุตกฤษ ให้วินาศฉิบหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาเปลือก
- ไช้เหน้า ขมิ้นทั้งสอง มเขือ
๙. หนาม เปลือกเพกา ปฤษณา เสือรองรัง เข้าผวกนางสีดา เอาเสมอภาคทำ
- เปนจุน ละลายน้ำผึ้งกิน อาจะบำบัด
๑๐. ซึ่งมุตกฤษเบาขาวให้หาย ฯ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกไช้เหน้า เปลือกเพกา
- เปลือกกาหลง สะค้าน
๑๑. กดินแดง ดีปลี ไล่ขนุนลุมุด เปลือกกุ่มบก ทองหลวงไบมล เบญจะ
๑๒. ตระแบก โปบาย โคกะสุน พุทรา เสนียด มะม่วง
๑๓. ขมิ้น คาง กะทุมใหญ่ ให้ต้มแทรกน้ำผึ้ง ลงกิน
๑๔. ถ้าจะทำผง ละลายน้ำผึ้งกินอาจะบำบัดซึ่งมุตกฤษ
๑๕. นี้แล ทูราวะสาอันขาวแล ชำร่วยะ
๑๖. เพื่อโลหิต ดั่งน้ำคาวปลา
๑๗. หายแล ฯ ๐

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๗

๑๐ สิทธิการียะ โรคอันชื่อว่า มุตกิด^๑ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ เบาขาว ๑ เบาเป็นน้ำคาวปลา ๑ เบาเป็นหนอง ๑ เบาตั้งน้ำขาวขาว ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้ บังเกิดเพื่อโลหิตช้า ชื่อว่า มุตกิดช้า^๒ ๗ ถ้าจะแก้เอาเห็บหมูใหญ่ เทียนดำใหญ่ มะตูม ว่านน้ำว่านเปราะ อังกาบ เทียนดำน้อย โกรฐพุงปลา รากเถาวัลย์เหล็ก^๓ ยางจืด การบูร ลูกเอ็น กานพลู ดีปลี สิ่งละส่วน สารส้มครึ่งส่วน ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งกินอาจบำบัดมุตกิดให้วินาศฉิบหาย ๗

ขนานหนึ่งเอาเปลือกไข่น้ำ ขมิ้นทั้งสอง มะเขือหนาม เปลือกเพกา กฤษณา^๓ เสือ ร่องรัง ข้าวผอกนางสีดา เอาเสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งกินอาจบำบัดซึ่งมุตกิดเบาขาวให้หาย ๗

ขนานหนึ่งเอาเปลือกไข่น้ำ เปลือกเพกา เปลือกกาหลง สะค้าน กระถินแดง ดีปลี ใส่ขุ่นละมุด เปลือกกุ่มบก ทองหลางใบมน เบญจตะแบก โปบาย โคกกระสุน พุทรา เสนียด มะม่วง ขมิ้น คาง กระทุ่มใหญ่ ให้ต้มแทรกน้ำผึ้งลงกิน ถ้าจะทำผงละลายน้ำผึ้งกินอาจบำบัดซึ่งมุตกิดนี้แล ทูรวะสาอันขาวแลช้า^๒เพื่อโลหิต ตั้งน้ำคาวปลาหายแล ๗

^๑ คำจารึกใช้ มุตกฤษ

^๒ คำจารึกใช้ รากวันเหล็ก

^๓ คำจารึกใช้ ปฤษณา

คำจารึกแผ่นที่ ๒๘

๑. ● สิทธิการิยะ
๒. อย่าแกำมเร่งทั้งปวงเอาอย่า
๓. ดำ รงทอง กำมถันทั้งสอง เทียรดำ
๔. สิ่งละ $\frac{+}{2}$ เข้าสารชั่วรเร่งเอา $\frac{+}{3}$ ห้วย่างเปลือกสร
๕. พรั้นางแ $\frac{+}{3}$ อย่าเข้าเอนทั้งสอง สิ่งละ $\frac{5}{+}$ ดองด้วยสุรา ๗ ทนาน
๖. ให้กินแกำมเร่งคชราช แลไล่ควนไล่ลามทั้งอุปทมก็หายสิ้นดีนัก ฯ อนึ่งเอา
๗. พรวรฉักกาษ พริกไท สิ่งละ $\frac{+}{1}$ อย่าเข้าเอนทั้งสอง สิ่งละ $\frac{2}{+2}$
ห้วย่าง ไค้รหางนาก
๘. สิ่งละ $\frac{5}{+}$ กเทียม ๓ หัว ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแกำมเร่งคุดมเร่งเปื่อยทั้งตัว
ก็ดีหายสิ้นได้ไซมา
๙. มากแล้วอย่าสนเท่เลย ฯ อนึ่งเอาไค้รหางนาก ใบผักไห่ ใบทุมราชา บดลายน้ำ
ฝายหอยโข่ง ทามเร่งทั้งปวง กลาก
๑๐. เกลื่อน เรือนเหล็ก มรมไฟฟ้า ก็หายดีนัก ฯ อนึ่ง เอาใบเทียร ใบผักไห่
ใบถั่วแระ ตำเอาน้ำสิ่งละถ้วย
๑๑. น้ำมันงาถ้วย ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน ขี้ผึ้งแข $\frac{๑}{+1}$ ใส่ลงหุง ทากดาษ
ปิดแผล มเร่งเพลิงหาย
๑๒. ทั้งดับพิศสมานเรียกเนื้อดีนัก ฯ อนึ่งเอาใบมเกลื่อ ลูกสบ้า ใบมะระ ใบปีบ
๑๓. ขมิ้นอ้อย ตำเอาน้ำสิ่งละถ้วย น้ำมันงา น้ำมันพรวัว สิ่งละถ้วย
๑๔. หุงให้คงแต่น้ำมัน ใส่แผลมเร่งเพลิงแลฝีเปื่อย
๑๕. เน่า สรรพบาทแผลทั้งปวงแลกลาก
๑๖. เกลื่อน ก็หายดีวิเศษประ
๑๗. เสริฐนัก ฯ ๐๓

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๘

๐ สิทธิการียะ ยาแก้มะเร็งทั้งปวง เอายาดำรงทองกำมะถันทั้งสอง เทียนดำ
สิ่งละ ๒ บาท ข้าวสารคั่ววางแรงแอ ๓ บาท ห้วย่าง เปลือกสนพรว้านางแอ ๓ บาท
ยาข้าวเย็นทั้งสองสิ่งละ ๕ ตำลึง ดองด้วยสุรา ๗ ทะนานให้กินแก้มะเร็งคชราชและ
ไส้ด้วน ไส้ลามทั้งอุปัทมหักหายสิ้นดีนัก

อนึ่ง เอาพันธุ์ผักกาด พริกไทย สิ่งละ ๑ บาท ยาข้าวเย็นทั้งสองสิ่งละ ๒ ตำลึง ๒
บาท ห้วย่างไคร้หางนาคสิ่งละ ๕ ตำลึง กระเทียม ๓ หัว ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้
มะเร็งคุด มะเร็งเปื่อยทั้งตัวก็ดี หายสิ้นได้ใช้มามากแล้วอย่าสนเท่ห์เลย

อนึ่ง เอาไคร้หางนาค ใบผักไห่ ใบทุมราราช บดละลายน้ำฝานหอยโข่ง ทามะเร็งทั้ง
ปวง กลากเกลื่อน เรือนเหล็ก มะเร็งไฟฟ้า ก็หายดีนัก

อนึ่ง เอาใบเทียน ใบผักไห่ ใบถั่วแระ ตำเอาน้ำสิ่งละถ้วย น้ำมันงาถ้วย ๑ หุงให้คง
แต่น้ำมัน ขี้ผึ้งแข็ง ๑ ตำลึง ๑ บาท ใส่ลงหุงทากระดาศปิดแผลมะเร็งเพลิงหาย ทั้งดับ
พิษสมานเรียกเนื้อดีนัก

อนึ่ง เอาใบมะเกลือ ลูกสะบ้า ใบมะระ ใบปืบ ขมิ้นอ้อย ตำเอาน้ำสิ่งละถ้วย
น้ำมันงา น้ำมันมะพร้าว สิ่งละถ้วย หุงให้คงแต่น้ำมันใส่แผลมะเร็งเพลิงแลฝีเปื่อยเน่า
สรรพบาดแผลทั้งปวงแลกลากเกลื่อนก็หายดีวิเศษประเสริฐนัก

คำจารึกแผ่นที่ ๒๙

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ยาลงเลือดฝาง ๑ รากกล้วย
๓. ตีบ ๑ ฝิ่นต้น ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ฯ ยาแก้
๔. วิศดวงเลือดตกใน

คอ	}
อก	

 บุก ๑ กลอย ๑ น้ำมะนาว ๑ พริก ๑
๕. ขิง ๑ สารส้ม ๑ เกลือ ๑ ตำมกไว้คั้น ๑ กินวันละช้อนหอยหอย ฯ แก้บิดลง
๖. เลือดเบญกเมง ๑ ตำเอาน้ำ ๑ เอาลูกข้าพลุ ๑ ตีป्ली ๑ พริก ๑ กเทียม ๑ เทียนดำ ๑ ตำใส่
๗. น้ำกเมงแล้วเผาสุพคุณชุบเสกด้วยกัตวากินดินหาย ฯ ขนानหนึ่งเอาไปกหอม ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ไพล ๑ พรว
๘. ผักกาษ ๑ กพังไหมทั้ง ๒ ตำใส่กระบอกไม้หลามให้สุก เอาเล่าเปนกระสาย แชรก ฝิ่นกินหาย ฯ แก้วิศดวงเลือดหนอง
๙. สเลดเลือดเน่า เอารากส้มกุ้ง ๑ ญานาง ๑ พริก ๑ หอม ๑ สารส้ม ๑

แดง	}
ขาว	

 เทียนดำ ๑ เทียน
๑๐. ทั้งนี้สิ่งละ

๑	+
๒	

 เกลือ

๑	+
๒	

 บดลายน้ำขิงสด เมื่อกินลายน้ำมะนาว แชรกะเทียม กรอบฝิ่น ๑ ดึงเหลื่อม ถ้าเปนวิศดวงลายน้ำก
๑๑. ล่ำกัก จันแดงกินหาย ฯ แก้บิด

เลือด	}
สเลด	

 เน่า เอาลูกจัน ๑ ครั้ง ๑ ศรง ๑
๑๒. ลูกเบญกานี ๑ ฝิ่น ๑ ชนทศกอร ๑ ดึงเห่า ๑
 ดึงเหลื่อม ๑ ดินกิน ๑ เปลือกมขามขบ ๑ ลูกสแก ๑ ชนตเคียน ๑
 สีเสียดทั้ง ๒ เปลือกทับทิม ๑ บดลาย

๑๓. กินตามลักคนโรคนั้นเกิด ฯ ถ้ามิพึง พริก ๑ ขิง ๑ กเทียม ๑ หอม ๑ ไพล ๑ ดินประสิว
๑๔. ขาว ๑ สารส้ม ๑ กำมถัน ๑ หรดาน ๑ ลูก ๒ ดอก ๒ ลูกกราย ๑ ใบไม้เท้า
๑๕. ยายม่อม ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ กันชาเทายาทังหลายบด
๑๖. ด้วยน้ำมนาว มั่งว } แก้วสัฟโรกบิต ออก
สาชู }
๑๗. ฝีหัดกินหายแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๒๙

◎ สิทธิการิยะ ยา (แก้) ลงเลือด ฝาง ๑ รากล้วยตีบ ๑ ฝืนต้น ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ฯ

ยาแก้ริดสีดวง เลือดตกในคอในอก บุก ๑ กลอย ๑ น้ำมะนาว ๑ พริก ๑ ขิง ๑ สารส้ม ๑ เกลือ ๑ ตำหมักไว้คืน ๑ กินวันละช้อนหอย^๑ หาย ฯ

แก้บิดลงเลือด เบญจกะเม็ง^๒ ๑ ตำเอาน้ำ ๑ เอาลูกชะพลู ๑ ดีปลี ๑ พริก ๑ กระเทียม ๑ เทียนดำ ๑ ตำใส่น้ำกะเม็ง แล้วเผาสุรพคุณชุบเสกด้วยกัตตะวา^๓ กินหาย ฯ

^๑ ช้อนหอย ช้อนถ้วยหรือช้อนกระเบื้อง

^๒ เบญจกะเม็ง จารึกใช้ เบญจเมง

^๓ กัตตะวา บทสวดมีความดังนี้

สกกดุวา พุทธรัตน โอสถ์ อุตตมัม วรํ หิตํ เทวมนุสฺसानํ พุทธเตเชน โสตุถินา นสฺสนตุปทุทวา
สพฺเพ ทุกฺขา วุปฺสเมนฺตุ เต

สกกดุวา ธมฺมรัตนํ ฯลฯ ปฐิพฺพานุปสมนํธมฺมเตเชน ฯ สพฺเพ ภยา วุปฺสเมนฺตุ เต

สกกดุวา สงฺฆรัตนํ ฯลฯ อาหุเนยฺยํ ปาหุเนยฺยํ สงฺฆเตเชน ฯ สพฺเพ โรคา วุปฺสเมนฺตุ เต

ขนานหนึ่ง เอาใบกระท่อม ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ไพล ๑ พันธุ์ผักกาด ๑ กระพังโหมทั้ง ๒ ตำใส่กระบอกไม้หาลามให้สุก เอาเหล้าเป็นกระสาย แทรกฝิ่นกินหาย ฯ

แก้ริดสีดวงเลือด หนอง เสดด เลือดเน่า เอารากส้มกุ้ง ๑ ย่านาง ๑ พริก ๑ หอม ๑ สารส้ม ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง เทียนขาว ยาทั้งนี้ สิ่งละ ๑ บาท เกลือ ๒ ไพลบดละลายน้ำขิงสด เมื่อกินละลายน้ำมะนาวแทรกกระเทียมกรอบ ฝิ่น ๑ ดิงูเหลื่อม ถ้าเป็นริดสีดวงละลายน้ำกระลำพักจันทน์แดง กินหาย ฯ

แก้บิดเลือดเน่า บิดเสลดเน่า เอาลูกจันทน์ ๑ ครั้ง ๑ ศรีง ๑ ลูกเบญจกานี ๑ ฝิ่น ๑ ขันทองศกร ๑ ดิงูเห่า ๑ ดิงูเหลื่อม ๑ ดินกิน ๑ เปลือกมะขามขบ ๑ ลูกสะแก ๑ ชันตะเคียน^๕ ๑ สีเสียดทั้ง ๒ เปลือกทับทิม ๑ บดละลายกินตามลักษณะ^๕ โรคนั้นเกิด ฯ

ถ้ามีฟัง พริก ๑ ขิง ๑ กระเทียม ๑ หอม ๑ ไพล ๑ ดินประสิวขาว ๑ สารส้ม ๑ กำมะถัน ๑ หรดาล ๑ ลูก ๒ ดอก ๒ ลูกกราย ๑ ใบไม้เท้ายายม่อม ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ กัญชาเท้ายาทั้งหลาย บดด้วยน้ำมะนาว น้ำมะจั่ว น้ำสาชู^๖ แก้วสรรพโรค^๗ บิดออก ฝิ่นหัด กินหายแล

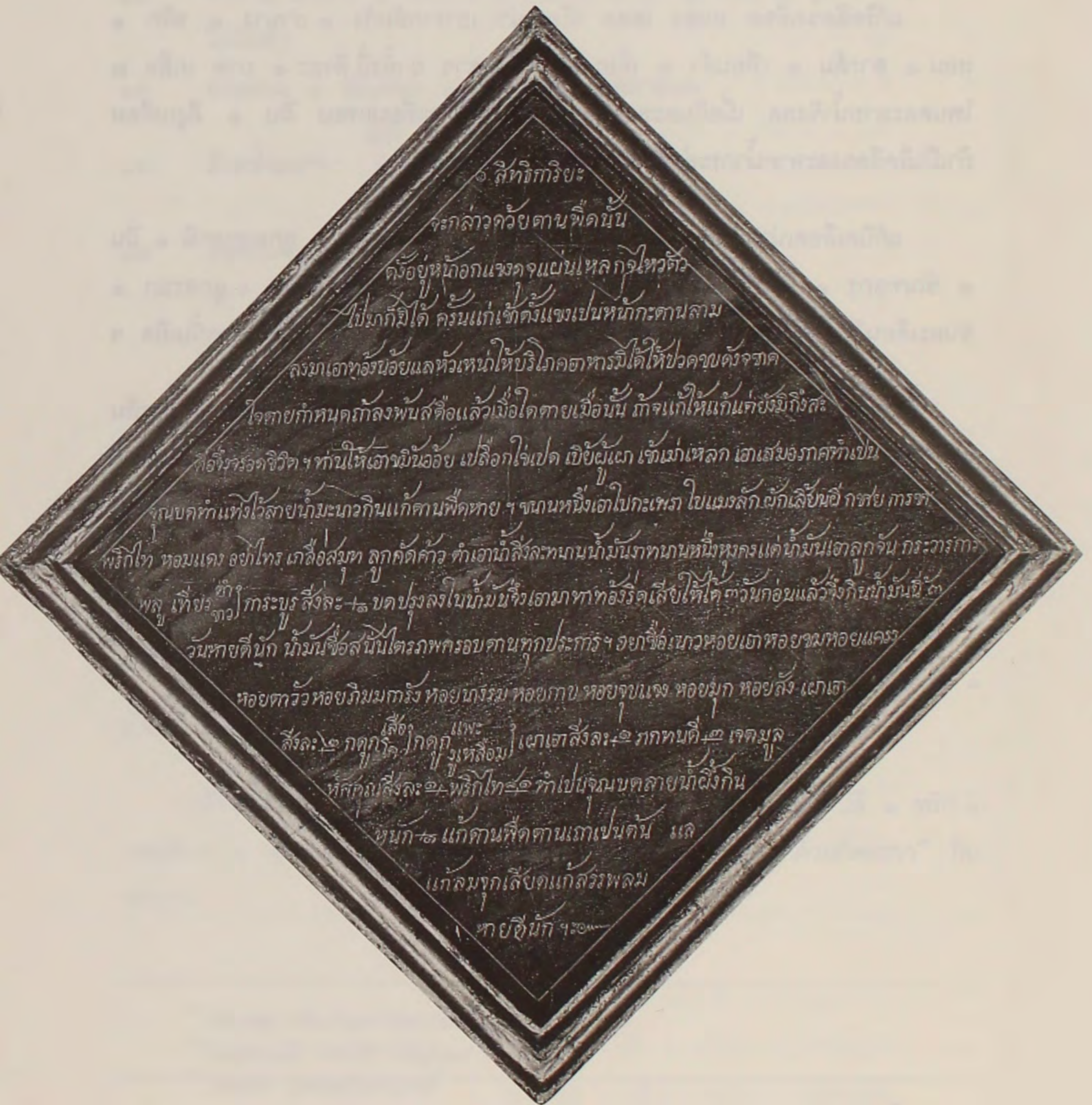
^๕ ชันตะเคียน ยางเปลือกตะเคียน

^๕ คำจารึกใช้ ลักคน

^๖ คำจารึกใช้ สาชู

^๗ คำจารึกใช้ สัพโรค

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๐

คำจารึกแผ่นที่ ๓๐

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. จะกล่าวด้วยดานพีดนั้น
๓. ตั้งอยู่น้ำอกแขงดุจแผ่นเหล็กจไหหวตัว
๔. ไปมาก็มิได้ ครั้นแก้เข้าตั้งแขงเปนหน้ากระดานลาม
๕. ลงมาเอาทองน้อยแลห้วหนาให้บริโภคอาหารมิได้ให้ปวดขบ ดังจขาด
๖. ใจตายกำหนดถ้าลงพันสดีแล้วเมื่อใดตายเมื่อนั้น ถ้าจะแก้ให้แก้แต่ยังมีถึงสะ
๗. ดือจึงจรอดชีวิต ฯ ทานให้อาขมื่นอ้อย เปลือกไขเปด เบี้ยผู้เฒ่า เข้าเฝ้าเหล็ก
- เอาเสมอภาคทำเปน
๘. จุดบดทำแท่งไว้ลายน้ำมะนาวกินแก้ดานพีดหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาใบกะเพรา
- ใบแมงลัก ผักเสี้ยนผี กชาย การชา
๙. พริกไท หอมแดง อย่าไทร เกลือสมุทร ลูกคัดคั่ว ตำเอาน้ำสิ่งละทนาน
- น้ำมันงาทนานหนึ่งหุงคงแต่น้ำมันเอาลูกจัน กระवार การ
๑๐. พลฺู เทียร $\left. \begin{array}{l} \text{ดำ} \\ \text{ขาว} \end{array} \right\} \text{การบวร สิ่งละ } \frac{+}{\text{๑}} \text{ บดปรุลงในน้ำมัน จึงเอามาทาทำอ้งรีด}$
- เสียให้ได้ ๓ วัน ก่อนแล้วจึงกินน้ำมันนี้ ๓
๑๑. วันหายดีนัก น้ำมันชื่อสนั่นไตรภพครอบดานทุกประการ ฯ อย่าซื้อเนาวหอย
- เอาหอยขมหอยแครง
๑๒. หอยตาวัว หอยภิมมการัง หอยนางรม หอยกาบ หอยจุบแจง หอยมุก หอยสัง
- เฒ่าเอา
๑๓. สิ่งละ $\frac{+}{\text{๒}}$ กดูก $\left. \begin{array}{l} \text{เสื่อ} \\ \text{โค} \end{array} \right\} \text{กดูก} \left. \begin{array}{l} \text{แพะ} \\ \text{งูเหลือม} \end{array} \right\} \text{เฒ่าเอาสิ่งละ } \frac{+}{\text{๑}}$
- รากทนต์ $\frac{+}{\text{๓}}$ เจตมูล

๑๔. หัสคุณสิ่งละ ๑ + พริกไทย ๘ + ทำเป็นจุนบดลายนํ้าฝิ่งกิน
๑๕. หนัก + ๑ แก้วดานพืดดานเถาเป็นต้น แล
๑๖. แก้วลมจุกเสียด แก้วสรรพลม
๑๗. หายดีนัก ฯ ๐๘

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๐

◎ สิทธิการียะ จะกล่าวด้วย ดานพืดนั้น ตั้งอยู่หน้าอกแข็งอุจแผ่นเหล็ก จะไหวตัวไปมาก็มิได้ ครั้นแก่เข้าตั้งแข็งเป็นหน้ากระดานลามลงมาเอาท้องน้อยและหัวหน่าวให้บริโภคอาหารมิได้ ให้ปวดขบดังจะขาดใจตาย กำหนดถ้าลงพื้นสะดือแล้วเมื่อใดตายเมื่อนั้น ถ้าจะแก้ให้แก้แต่ยังไม่ถึงสะดือจึงจะรอดชีวิต ฯ ท่านให้เอาขมิ้นอ้อย เปลือกไข่เปิดเบี้ยผู้เฒ่า ข้าวเม่าเหล็ก เอาเสมอภาคทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายนํ้ามะนาวกินแก้ดานพืดหาย

ขนานหนึ่งเอาใบกะเพรา ใบแมงลัก ผักเสี้ยนผี กระชาย กัญชา พริกไทย หอมแดง หนุ้าไซ เกลือสมุทร ลูกคัดเค้า ตำเอานํ้าสิ่งละทะนาน นํ้ามันงาทะนานหนึ่งหุงคงแต่นํ้ามันเอาลูกจันทน์ กระวาน กานพลู เทียนดำ เทียนขาว การบูร สิ่งละ ๑ สลึง บดปรงลงในนํ้ามันจึงเอามาทาท้องริดเสียให้ได้ ๓ วันก่อนแล้วจึงกินนํ้ามันนี้ ๓ วัน หายดีนัก นํ้ามันชื่อสนั่นไตรภพ ครอบดานทุกประการ ฯ

ยาชื้อเนาวหอย เอาหอยขม หอยแครง หอยตาวัว หอยพิมพการัง หอยนางรม หอยกาบ หอยจับแจง หอยมุก หอยสังข์ เฒ่าเอาสีสิ่งละ ๒ บาท กระดุกเสื่อ กระดุกโคก กระดุกแพะ กระดุกงูเหลือม เฒ่าเอาสีสิ่งละ ๑ บาท รากทนต์ ๓ บาท เจตมูล หัสคุณ สิ่งละ ๑ ตำลึง พริกไทย ๘ ตำลึง ๑ บาท ทำเป็นจุนบดละลายนํ้าฝิ่งกินหนัก ๑ สลึง แก้วดานพืด ดานเถาเป็นต้น แลแก้วลมจุกเสียด แก้วสรรพลมหายดีนัก ฯ

คำจารึกแผ่นที่ ๓๑

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. อันว่าลมหทัยวาทกำเริบนั้น
๓. คือพัดดวงหทัยให้ร่ำรสายคลุ้มดีคลุ้ม
๔. ร้ายแลมักซึ่งโกรธ ให้หิวโหยหาแรงมิได้ ถ้าจะแก้เอา
๕. เอาลูกคนทิสอ หัสคุณ ลูกสะบ้าปึง จันททั้งสอง ดีปสี่ เทียนเข้า
๖. เปลือก เทียนดักแตน เทพธำโร เอาเสมอภาคทำเปน จุณบดทำแท่งไว้ละลายน้ำ
๗. ดอกไม้แทรกพิมเสนให้กินแก้ลมหทัยวาทกำเริบหายฯ ขนานหนึ่งเอาลูกมะแว้ง
เคี้ยว ๑ ชะ
๘. เอมเทศ ๒ ใบกระวาร ๓ ดอกบุญนาถ ๔ พริกไท ๕ ขิงแห้ง ๖ ดีปสี่ ๗
อบเชยเทศ ๘ รากน้ำใจใคร่ ๙ เกษรบัว
๙. หลวง ๑๐ จันท ๑๑ น้ำตาลทราย ๑๒ ทำเปนจุณบดทำแท่งไว้ละลายน้ำร้อน
กินก็ได้ น้ำดอกไม้อีกได้ แทรกพิมเสนกินแก้ลม
๑๐. กระทบหทัยให้คลั่งแก้ทุรนทุราย ฯ ยาชื่อมหาสมมิตรเอาโกดทั้งห้า เทียนทั้งห้า
บันลังสีลา สังข์แก้วเกลบ
๑๑. แฝกหอม บัวน้ำทั้งห้า สัตบงกด กฤษณา กล้าภัก ขอนดอก อบเชยเทศ
แก่นสน ใบผักโคม
๑๒. ใบสันพร้าวหอม ใบพิมเสน ใบชมดตัน ใบทองพันชั่ง ว่านกีบแรด ว่านร้อนทอง
๑๓. ว่านชุมเพชร ว่านเพชรโองการ เพศนาถ รย้อม ชมด พิมเสน ยาฝรั่ง
๑๔. อำพัน กแจะตนาว เกล็ดหอยเทศ เสมอภาคทำเปนจุณบด
๑๕. ทำแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้อีกได้ แทรกน้ำตาลทราย
๑๖. กินแก้ลมหทัยวาทกระทบหัวใจ
๑๗. ให้ร่ำรสายหาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๑

◎ สิทธิการียะ อันว่าลมหทัยวาทกำเริบนั้น คือ พัดดวงหทัยให้ระส่ำระสาย
คุ่มดีคุ่มร้าย แลมักซึ่งโกรธ ให้หิวโหยหาแรงมิได้ ถ้าจะแก้เอาลูกคนที่สอ หัสคุณ
ลูกสะบ้าปึง จันท์ทั้งสอง ดีป्ली เทียนข้าวเปลือก เทียนตักแตน เทพทาโร เอาเสมอภาค
ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้แทรกพิมเสนให้กินแก้ลมหทัยวาทกำเริบหาย

ขนานหนึ่งเอา ลูกมะแว้งเครือ ๑ ชะเอมเทศ ๒ ใบกระวาน ๓ ดอกบุนนาค ๔
พริกไทย ๕ ขิงแห้ง ๖ ดีป्ली ๗ อบเชยเทศ ๘ รากน้ำใจใคร่ ๙ เกสรบัวหลวง ๑๐
จันท์เทศ ๑๑ น้ำตาลทราย ๑๒ ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำร้อนกินก็ได้ น้ำดอกไม้
ก็ได้ แทรกพิมเสน กินแก้ลมกระทบหทัยให้คลั่งแก้ทุรนทุราย

ยาชื่อ มหาสมมิตร เอาโกฐทั้งห้า เทียนทั้งห้า บัลลังก์ศิลา สังข์ แก้ว แกลบ
แฝกหอม บัวน้ำทั้งห้า สัตตบงกช กฤษณา กระลำพัก ขอนดอก อบเชยเทศ แก่นสน
ใบผักกะฉอม ใบสันพร้าวหอม ใบพิมเสน ใบชะมดต้น ใบทองพันชั่ง ว่านกีบแรด ว่าน
ร้อนทอง ว่านขุมเพชร ว่านเพชรโองการ พิษนาสน์^๑ ระย่อม ชะมด พิมเสน หญ้าฝรั่น
อำพัน กระแจะตะนาว เกล็ดหอยเทศ เสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้
เทศ แทรกน้ำตาลทรายกินแก้ลม หทัยวาทกระทบหัวใจให้ระส่ำระสายหาย

^๑ คำจารึกใช้ เพศนาค

คำจารึกแผ่นที่ ๓๒

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. จกล่าวภูมารภูมารีเกิดวันศุกร์ทราง
๓. ช้างเปนเจ้าเรือน หละซื่อ แสงพระจัน ลอองซื่อ
๔. เนียรกรรติ ลมซื่อลมอริศ จรประจำทรางช้างวันศุกร์
๕. ในอาการทรางช้างนั้น เขม้ามักขึ้นในเรือนไฟนั้นหนาขึ้นหลายชั้น ขึ้นมาแต่
๖. ลำคอถึงลิ้น แล้วดาษไปทั้งปากให้ออ แห้งให้ ลง
ราก } กระจายน้ำกิน
- $\left. \begin{array}{l} \text{เข้า} \\ \text{นม} \end{array} \right\} \text{มิได้ดังนี้ ถ้าจะ}$
๗. แก้อาไ้ชุมเห็ดเทศ ใบสะวาด ใบผักขวง ใบกระเพรา ลอองพระกฤษ
- เสมอภาคบดด้วยน้ำมูลม้าสดทำ
๘. แห้งไว้ลายสุรากินแก้ทรางช้างหาย ฯ อนึ่งเอาผักคราด ขอบขนางทั้งสอง
- ผักเสี้ยนผี ขมิ้นอ้อย ลูกปคำดีกระปือ พริกไท
๙. เอาเสมอภาคทำเปนจุลบดทำแห้งไว้ลายสุรากินแก้พิศทรางช้าง แลทรางทั้งปวง
- หาย ฯ อนึ่งเอาย่าไทรกำมือ ๑ ยอดเต่าร้างกำมือ ๑ กทือ
๑๐. ไพล ตานเสี้ยน สิ่งล —° ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้มูกเลือด ทรางช้างหาย ฯ
- อนึ่งเอารากสันพร้าวอน รากชมดต้น ใบพิมเสน
๑๑. ตูกกะโรหิณี สังกระนี ลูกผักชีทั้งสอง พรวผักกาด ลูกพิลังกาสา ลูกจัน กล่ำภัก
- ว่านร้อนทอง ขิงแห้ง เอา
๑๒. เสมอภาค ทำเปนจุล บดทำแห้งไว้ ลายสุรากิน แก้พิศทรางทั้งปวงหายแล ฯ
๑๓. อนึ่งเอา นอแรด เขากวาง หนังกเบน ผมคน หวายตะค้า รากมแว้ง
๑๔. ยาทั้งนี้ซั่ว ตริกะตุก กเทียม เอาเสมอภาค ทำเปน
๑๕. จุนบดลายสุรากวาด แก้อลองแลแก้ทราง
๑๖. ช้างทั้งปวง หายอย่าสนเท่เลย
๑๗. วิเสศนักแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๒

๐ สิทธิการิยะ จะกล่าวกุมารกุมาริเกิดวันศุกร์ ชางข้างเป็นเจ้าเรือน หละซื่อ แสง พระจันทร์ ละอองซื่อเนียรกรรณี ลมซื่อลมอริต จรประจำชางข้างวันศุกร์ในอาการชางข้าง นั้น เขม้ามักขึ้นในเรือนไฟนั้นหนาขึ้นหลายชั้น ขึ้นมาแต่ลำคอถึงลิ้น แล้วดาตไปทั้งปาก ให้โอแห้ง ให้ลง ให้ราก กระจายน้ำ กินข้าว กินนมมิได้ดังนี้ ถ้าจะแก้เอาใบชุมเห็ดเทศ ใบสวาด ใบผักขวง ใบกะเพรา ละอองพระกฤษ เสมอภาคบดด้วยน้ำมูลม้าสดทำแท่งไว้ ละลายสุรากินแก้ชางข้างหาย ฯ

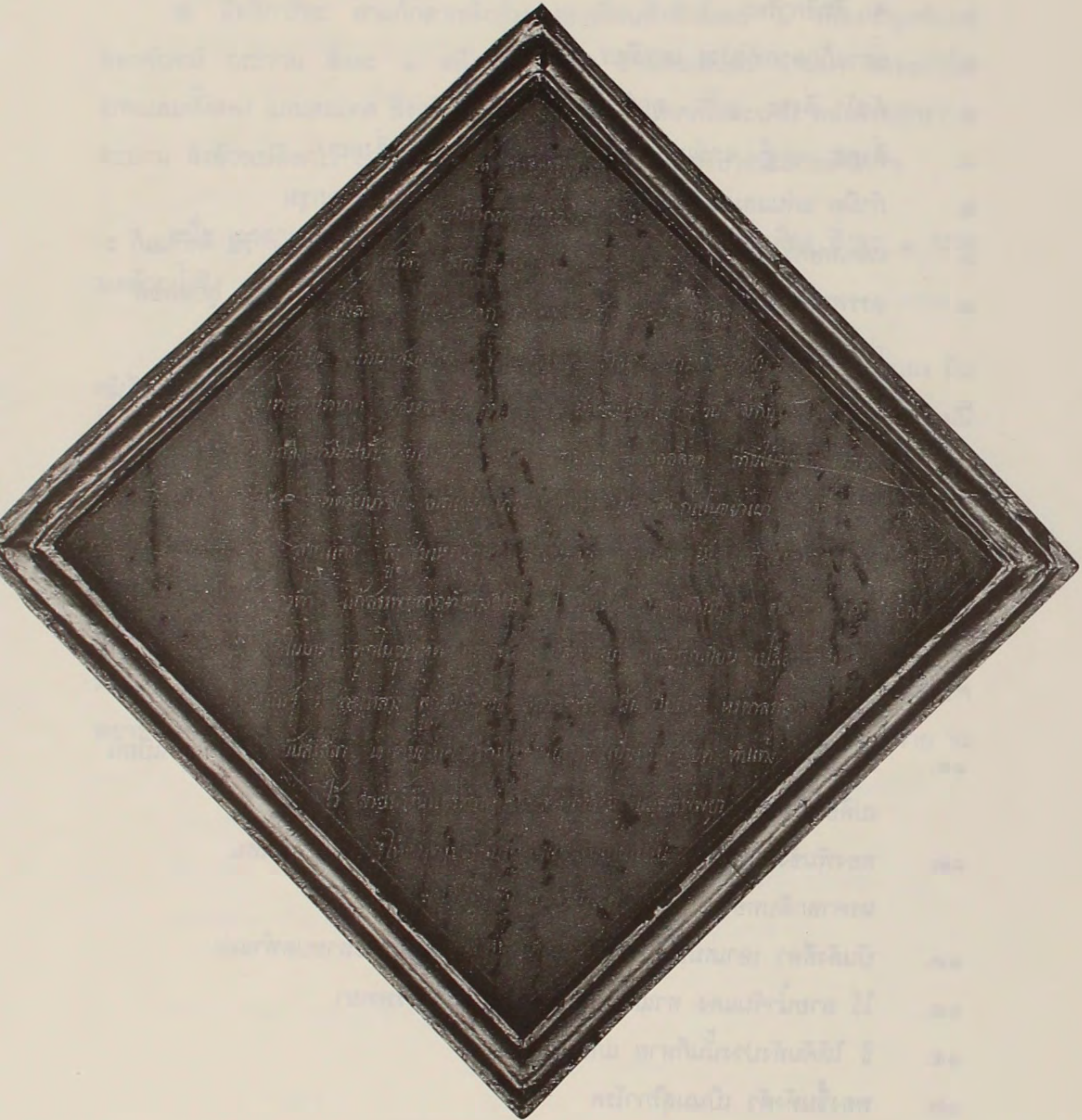
อนึ่ง เอาผักคราด ขอบชะนางทั้งสอง ผักเสี้ยนผี ขมิ้นอ้อย ลูกประคำดีควาย พริกไทย เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้พิษชางข้าง แลชางทั้งปวงหาย ฯ

อนึ่ง เอาหญ้าไชกำมือ ๑ ยอดเต่าร้างกำมือ ๑ กระเทียม ไพล ตานเสี้ยน สิ่งละ ๑ บาท ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้มูกเลือดชางข้างหาย ฯ

อนึ่ง เอารากสันพร้ามอญ รากชะมดตัน ใบพิมเสน จุกโรหิณี สังกรณี ลูกผักชีทั้งสอง พันธุ์ผักกาด ลูกพิลังกาสา ลูกจันทร์ กระลำพัก ว่านร้อนทอง ขิงแห้ง เอาเสมอภาคทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้พิษชางทั้งปวงหายแล ฯ

อนึ่ง เอานอแรด เขากวาง หนังกระเบน ผมคน หวายตะค้า รากมะแว้ง ยาทั้งนี้คั่ว ตีรึกฎก กระเทียม เอาเสมอภาค ทำเป็นจุนบดละลายสุรากวาด แก้ละอองแลแก้ชางข้าง ทั้งปวงหายอย่าสนเทห์เลยวิเศษนักแล ฯ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๓

คำจารึกแผ่นที่ ๓๓

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. อย่าแก้กลากทั้งปวง เอาเทียร
๓. ทั้งห้า สิ่งละ ๑ $\frac{1}{2}$ ลูกจัน ดอกจัน กระวาร
๔. สิ่งละ $\frac{1}{2}$ แก่นเหล็ก รากทองพันชั่ง ว่านน้ำ สิ่งละ
๕. กำมือ แก่นแสมทั้งสอง แก่นสนเทศ สิ่งละ ๒ กำมือ ลูกชุม
๖. เห็ดเทศครึ่งทนาน ดองด้วยสุรา ๓ ทนาน ผึ่งเข้าเปลือกไว้ ๗ วัน จิ้งกินแก้ ะ
๗. สรรพกลากเกลื่อนทั้งปวงนั้นหายดีนัก ฯ อนึ่งเอา สานหนู $\frac{1}{2}$ ลูกสลอด
ถ่านไม้ทราก กำม
๘. ถ่านเหลือง สิ่งละ $\frac{1}{2}$ บดด้วยน้ำขิง ลลายน้ำมันนาวทากกลาก ทั้งปวงหายดีนัก
เปนอย่าเฒ่า ฯ อนึ่งเอา จุล
๙. เหล็ก รากทองพันชั่ง สานแดง ลูกชุบเห็ดเทศ ลูกโนมนาว ปูนผง ผืน
เอาเสมอภาค บดด้วยน้ำกะ
๑๐. เทียม ลลายน้ำมันนาวทา แก่สรรพกลากทั้งปวง ซึ่งมี $\left. \begin{array}{l} \text{แม่} \\ \text{ตัว} \end{array} \right\} \text{ นั้น}$

ให้ตกสิ้นหายดีนัก ฯ อนึ่งเอา หางไหลแดง
๑๑. เอื้องเพชม้า ลูกโนมนาว ลูกในชุมเห็ด เบญจเหล็ก เปลือกกเบา เปลือกกเบียน
เปลือกเรียน ราก
๑๒. ทองพันชั่ง รากทองหลาง ลูกมแว้งเครือ ลูกมเขือขึ้น ผืน พิมเสน
หรดาลกลีบทอง
๑๓. บันลั้งสีลา เอาเสมอภาค ทำเปนจุนน้ำมันนาวเปนกระสายบดทำแท่ง
๑๔. ไว้ ลายนน้ำจันแดง ทาแก้คั่นกลากเกลื่อน แลสรรพพยา
๑๕. ธิ ให้คั่นทั้งปวงนั้นก็หาย แก้แดงเปนแผ่น
๑๖. พองขึ้นทั้งตัว เป็นมสุริกาโรค
๑๗. อันหนักก็หาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๓

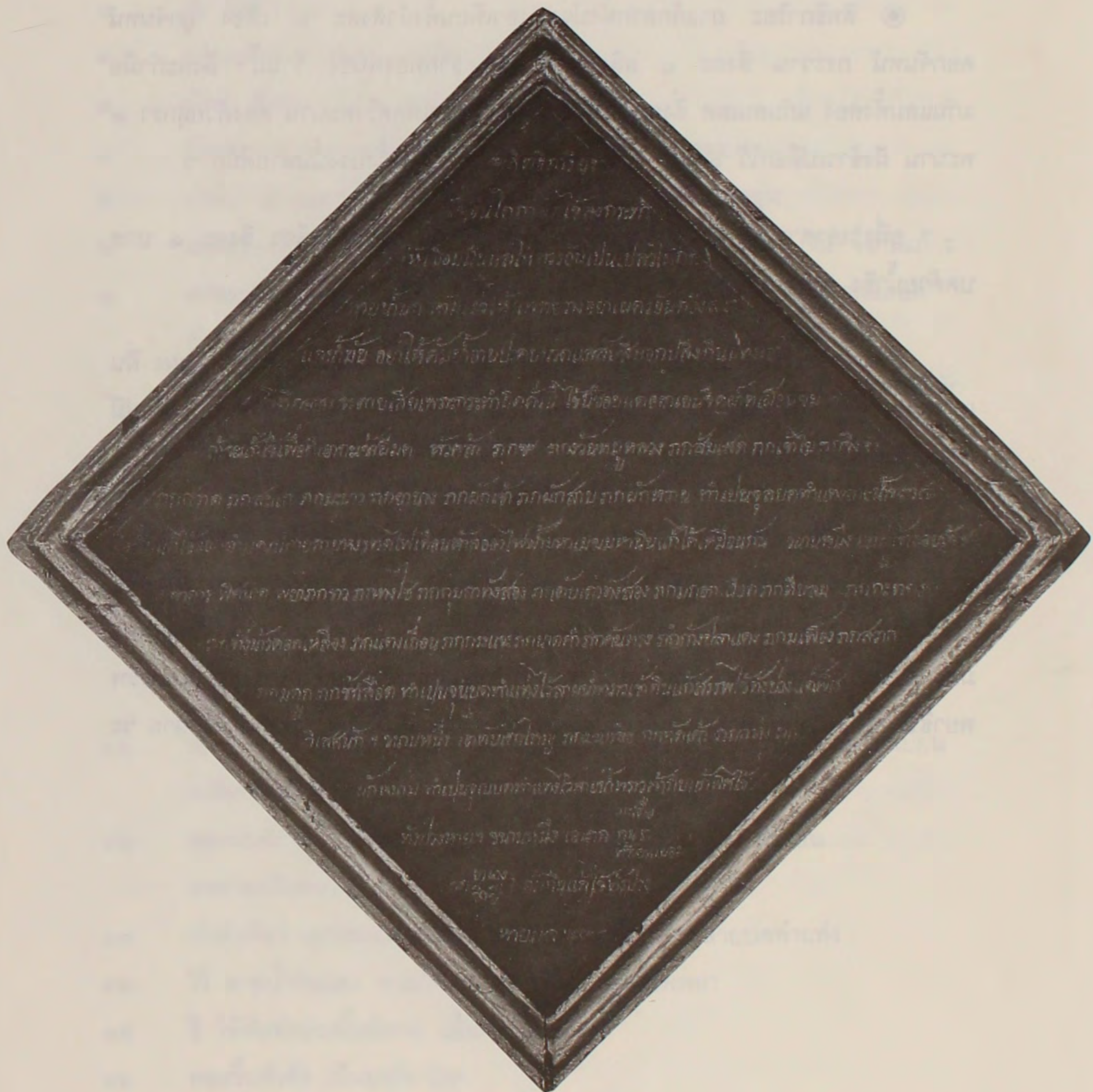
๐ สิทธิการียะ ยาแก้กลากทั้งปวง เอาเทียนทั้งห้าสิ่งละ ๑ เฟื้อง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน สิ่งละ ๑ สลึง แก่นเหล็ก รากทองพันชั่ง ว่านน้ำ สิ่งละกำมือ แก่นแสมทั้งสอง แก่นสนเทศ สิ่งละ ๒ กำมือ ลูกชุมเห็ดเทศครึ่งทะนาน ดองด้วยสุกรา ๓ ทะนาน ผิงข้าวเปลือกไว้ ๗ วัน จึ่งกินแก้สรรพกลากเกลื้อนทั้งปวงนั้นหายดีนัก ฯ

อนึ่ง เอาสารหนู ๒ สลึง ลูกสลอด ถ่านไม้ซาก กำมะถันเหลือง สิ่งละ ๑ บาท บดด้วยน้ำขิง ละลายน้ำมะนาวทากลากทั้งปวงหายดีนัก เป็นยาเฒ่า ฯ

อนึ่งเอาจุณเหล็ก รากทองพันชั่ง ส้านแดง ลูกชุมเห็ดเทศ ลูกในมะนาว ปูนผง ผืน เอาเสมอภาค บดด้วยน้ำกระเทียม ละลายน้ำมะนาว ทาแก้สรรพกลากทั้งปวง ซึ่งมีแม่มี ตัวนั้นให้ตกสิ้นหายดีนัก ฯ

อนึ่ง เอาหางไหลแดง เอื้องเพชรม้า ลูกในมะนาว ลูกในชุมเห็ด เบญจเหล็ก เปลือก กระเบา เปลือกกระเบียน เปลือกเลี่ยน รากทองพันชั่ง รากทองหลาง ลูกมะแว้งเครือ ลูกมะเขือขึ้น ผืน พิมเสน หรดาบกลีบทอง บัลลังก์ศิลา เอาเสมอภาค ทำเป็นจุณน้ำ มะนาวเป็นกระสาย บดทำแท่งไว้ละลายน้ำจันทน์แดงทาแก้คันกลากเกลื้อน แลสรรพ พยาธิให้คันทั้งปวงนั้นก็หาย แก้แดงเป็นแผ่นพองขึ้นทั้งตัว เป็นมสุริกาโรคอันหนักก็หาย ฯ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๔

คำจารึกแผ่นที่ ๓๔

๑. ๐ สิทธิการิยะ
๒. ใช้ันใดถาล้มใช้ลงกระทำ
๓. ให้เชื่อมมึนแลให้ตัวร้อนเปนเปลวให้กระ
๔. หายน้านัก ห้ามอย่าให้แพทยวางอย่าเผดร้อนต้องสุรา
๕. แลน้ำมัน อย่าให้ต้มน้ำอาบประคบนวดแลสับสีกอกปลิงกินแทงเอา
๖. โลหิตออกจะตายเสียเพราะกระทำผิดดังนี้ ใช้นี้ชอบแต่อย่าเย็นจิตผดผื่นอนขม ฯ
๗. ถ้าจะแก้ไขเพื่อดีเอากะเข้าฝึมด หัวคัล้า รากช้า รากจ้วนหมูหลวง รากสั้มเสด รากเข้าไม้ รากจิงจำ
๘. รากสวาด รากสะแก รากมะนาว รากยานาง รากผักเข้า รากผักหวาน ทำเปน จุลบด ทำแทงลายน้ำทราวเข้า
๙. ให้กินแก้ไข้อกดำแดงปกายดาปหงรทต ไฟเดือนห้าลองไฟฟ้ามหาเมฆหมานิน แก้ได้เหมือนกัน ขนานหนึ่งเอาปุ้เจาลอยถ้าหัว
๑๐. มหาการพิศนาค พจยารากขาวรากท่งไซ รากตุ้มคาทั้งสอง รากตับเต่าทั้งสอง รากมกอกเผือก รากหีบลม รากกะทกรก
๑๑. รากช้างน้ำวดอกเหลือง รากแดงเถื่อน รากกระแจะรากนาคดำ รากคั้นทรง รากก้างปลาแดง รากมเฟือง รากสวาด
๑๒. รากมดุก รากช้าเลือด ทำเปนจุนบดทำแทงไว้ลายน้ำทราวเข้ากิน แก้สรรพไข้ ทังปวงแก้พิศ
๑๓. วิเสดนัก ฯ ขนานหนึ่งเอาตับเต่าใหญ่ รากมะเกลือ รากคั้คั้ รากลนุ่ ราก
๑๔. ผักหนาม ทำเปนจุนบดทำแทงไว้ลายน้ำ ทราวเข้ากินแก้พิศไข้
๑๕. ทังปวงหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาราก

มะเดื่อ	}
คนทา	
ท้าวยายม่อม	
๑๖. ราก

ยานาง	}
ชิงชี	

 ต้มกินแก้ไข้ทังปวง
๑๗. หายแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๔

๐ สิทธิการียะ ใช้อันใดถ้าล้มไข้ลงกระทำให้เชื้อมมื่น แลให้ตัวร้อนเป็นเปลว ให้กระหายน้ำนัก ห้ามอย่าให้แพทย์วางยาเผ็ดร้อนต้องสุราแลน้ำมัน อย่าให้ดื่มน้ำอาบ ประคบนวด แลสับสีกอกปลิงกินแทงเอาโลหิตออก จะตายเสียเพราะกระทำผิดดังนี้ ใช้นี้ ชอบแต่ยาเย็น จืด ฝาด เปื้อน ขม ฯ

ถ้าจะแก้ไขเพื่อดี เอากระเช้าฝีมด หัวคล้า รากชา รากง้วนหัวหมูหลวง รากส้มแสด รากข้าวใหม่^๑ รากจิงจ้อ รากสวาด รากสะแก รากมะนาว รากย่านาง^๒ รากผักข้าว^๓ รากผักหวาน ทำเป็นจุนบดทำแท่งละลายน้ำชาข้าว^๔ ให้กินแก้ไข้สดำแดง ประกาย ดาษหงส์ระทด ฟเดือนห้า ละอองไฟฟ้ามหาเมฆ มหานิล แก้ได้เหมือนกัน

ขนานหนึ่ง เอาปูเจ้าลอยท่า ห้วมหากาฬ พิษนาศน์ พญารากขาว รากทงไชย รากตุ้มกา^๕ ทั้งสอง รากตับเต่าทั้งสอง รากมะกอกเผือก รากหีบลม รากกะทกรก รากช้าง น้ำวดอกเหลือง รากแดงเถื่อน รากกระแจะ รากหนาดดำ รากคันทรง รากก้างปลาแดง รากมะเฟือง รากสวาด รากมะตูม รากข้าวเลือด ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ละลายน้ำชาข้าว กินแก้สรรพไข้ทั้งปวง แก้พิษวิเศษนัก ฯ

ขนานหนึ่ง เอาตับเต่าใหญ่ รากมะเกลือ รากคัตเค้า รากละหุ่ง รากผักหนาม ทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายน้ำชาข้าวกินแก้พิษไข้ทั้งปวงหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอารากมะเดื่อ รากคนทา รากเท้ายายม่อม รากย่านาง รากชิงชี ต้มกิน แก้ไข้ทั้งปวง หายแล ฯ๐ ๐๐

^๑ คำจารึกใช้ ข้าวใหม่

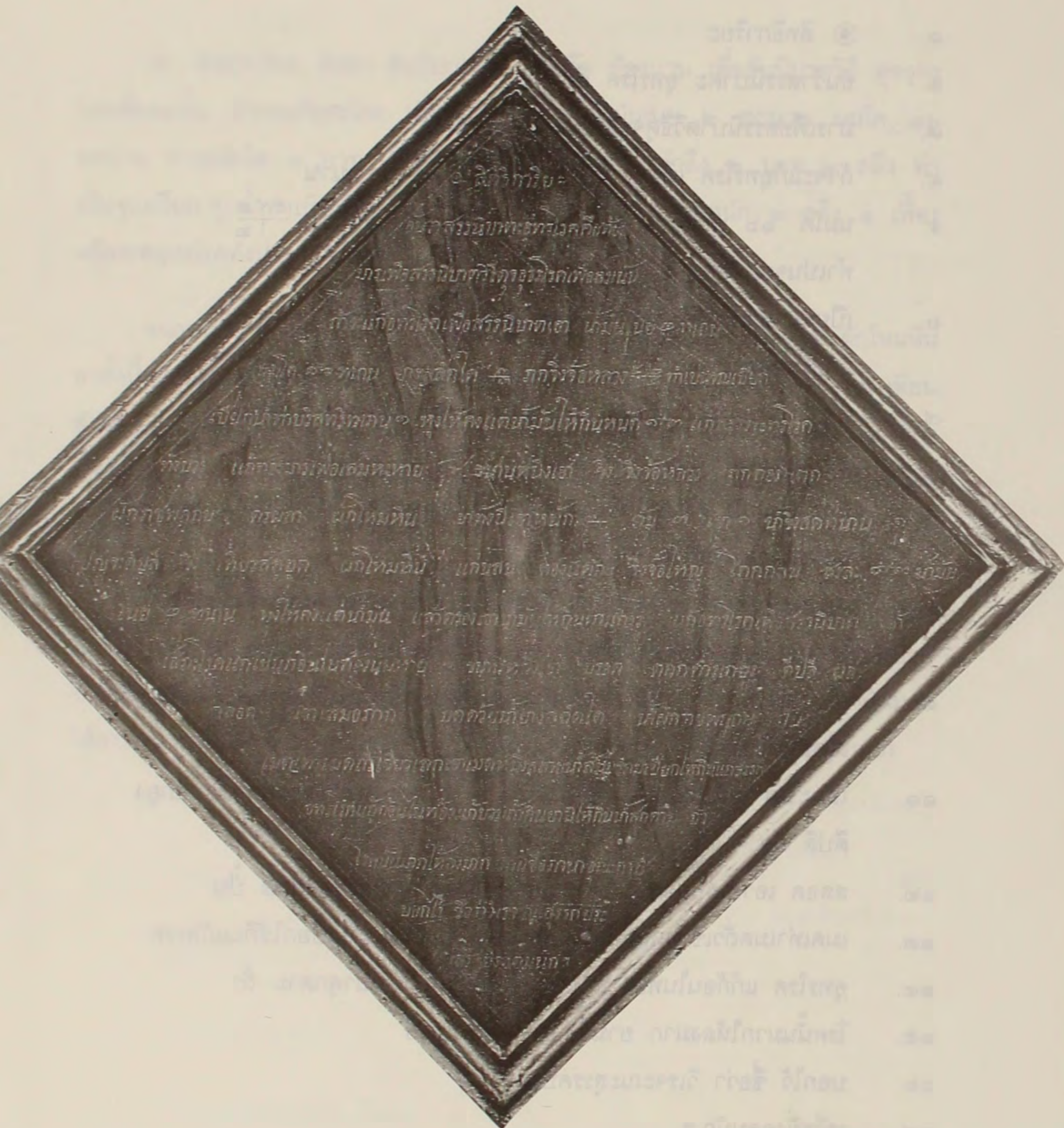
^๒ คำจารึกใช้ รากยานาง

^๓ คำจารึกใช้ ผักข้าว

^๔ คำจารึกใช้ ทราวข้าว

^๕ คำจารึกใช้ ตุ้มคา

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๕

คำจารึกแผ่นที่ ๓๕

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. อันว่าสรณินบาตะ อุทรโรค คือท้อง
๓. มารเพื่อสรณินบาตวิธีดูอุทรโรค เพื่อลมนั้น
๔. ถ้าจะแก้อุทรโรค เพื่อสรณินบาต เอาน้ำมันเนย ๒ ทนาน
๕. นมโค ๑๖ ทนาน ยางสลัดได $\frac{3}{3}$ รากจึงจ้อหลวง $\frac{5}{2}$
ทำเปนจุนเปียก
๖. เปียกน้ำท่าบริสุทธิ์ ทนาน ๑ หุงให้คงแต่น้ำมันให้กินหนัก $\frac{1}{3}$
แก้สรรพอุทรโรค
๗. ทั้งปวงแก้ท้องมาร เพื่อเสมะหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาขิง จึงจ้อหลวง
รากตองแตก
๘. ผักราชพฤกษ์ ตรีนลา ผักโหมหิน ยามังนีเอาน้ำ $\frac{3}{3}$ ต้ม ๓ เอา ๑
น้ำขิงสด ทนาน ๑
๙. เบญจะดีปลี ขิง เทียรสัดบุค ผักโหมหิน แก่นสน ตองแตก จึงจ้อใหญ่
โคกกusunสิงละ $\frac{1}{2}$ น้ำมัน
๑๐. เนย ๒ ทนาน หุงให้คงแต่น้ำมันแล้วกรองเอาน้ำมันให้กินตามควร แก้อุทรโรค
เพื่อสรณินบาตแก้
๑๑. โสกะโรค แก้เพนก่อนในท้องนั้นหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาปอดตุกกต่ำ นกยูง
ดีปลี ผล
๑๒. สลด เอาเสมอภาค บดด้วยน้ำยางสลัดได น้ำผักราชพฤกษ์ ปั่น
๑๓. เมดเท่าเมดถั่วเขียวเล็ก เอาเมดหนึ่งลลายน้ำส้มขามเปียกให้กินแก้สรรพ
๑๔. อุทรโรค แก้ก่อนในท้อง แก้บวม ถ้ากินยานี้ให้กินน้ำสุกตาม ถ้า
๑๕. โรคนี้มากให้ลงมาก ยานี้ชื่อ ภาณาฐานะฤาษี
๑๖. บอกไว้ ชื่อว่า วิระจะณะสูตรประ
๑๗. เสริฐยังอุดมนัก ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๕

● สิทธิการียะ อันว่า สันนิบาตอุทรโรค คือ ท้องมาน เพื่อสันนิบาตวิธี ดุจอุทรโรคเพื่อลมนั้น ถ้าจะแก้อุทรโรค เพื่อสันนิบาต เอาน้ำมันเนย ๒ ทะนาน นมโค ๑๖ ทะนาน ยางสลัดได ๓ บาท ๓ สลึง รากจิงจ้อหลวง ๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง ทำเป็นจุนเปียก ๆ น้ำท่าบริสุทธิ์ทะนานหนึ่ง หุงให้คงแต่น้ำมันให้กินหนัก ๓ สลึง ๑ เพื่องแก้สรรพอุทรโรคทั้งปวง แก้ท้องมานเพื่อเสมหะหาย

ขนานหนึ่ง เอาขิง จิงจ้อหลวง รากตองแตก ฝักราชพฤกษ์ ตรีนลา ผักโหมหิน ยาทั้งนี้เอาหนัก ๓ ตำลึง ต้ม ๓ เอา ๑ น้ำขิงสดทะนานหนึ่ง เบญจดีปลี ขิง เทียน สัตตบุษย์ ผักโหมหิน แก่นสน ตองแตก จิงจ้อใหญ่ โศกกระสุน สิ่งละ ๓ สลึง ๑ เพื่องน้ำมันเนย ๒ ทะนาน หุงให้คงแต่น้ำมันแล้วกรอง^๑ เอาน้ำมันให้กินตามควรแก้อุทรโรคเพื่อสันนิบาต แก้โศกโรค แก้เป็นก้อนในท้องนั้นหาย

ขนานหนึ่ง เอาปรอทตุกตำ นกยูง ดีปลี ผลสลอด เอาเสมอภาคบดด้วยน้ำยางสลัดได น้ำฝักราชพฤกษ์ปั่นเม็ดเท่าเม็ดถั่วเขียวเล็ก เอาเม็ดหนึ่งละลายน้ำส้มมะขามเปียกให้กินแก้สรรพอุทรโรค แก้ก้อนในท้อง แก้บวม ถ้ากินยานี้ให้กินน้ำสุกตาม ถ้าโรคนั้นมากให้ลงมาก ยานี้ชื่อ ภาณาชุนะยา^๑บอไว้ ชื่อว่า วิระจะณะสูตร ประเสริฐยิ่งอุดมนัก

^๑ คำจารึกใช้ ตรง

คำจารึกแผ่นที่ ๓๖

๑. ๐ สิทธิการิยะ
๒. ลักษณะไข้เจ็ลียง พระสมุท
๓. นั้นเมื่อจะจับให้เมื่อยขบทุกข้อกระดูกให้
๔. หนาวสั่นให้หอบให้ร้อนกระหายให้ตื่นเย็นถึงน่องให้
๕. เสียวไปทั้งกายให้ปวดสีสะเพนกำลังกินอาหารมิได้ ให้ลองตื่นมือนั้น
๖. ชาวโทษเสมหะเพนกำลัง ฯ ถ้าจกัเอาพริกไท ขิงแห้ง กเทียม ไพล ข่า กชาย พริกเทศ
๗. บระเพชขมิ้นอ้อย ฝักราชพฤกษ์สิ่งลส่วน ไบมัด ๒ ส่วน ต้ม ๓ เอา ๑ ถ้ากินจะให้ลงแทรกยาดำลง
๘. กินเถิด แก้จับทุกวันก็ดีเว้นวันก็ดีกินยานี้หาย ฯ ขนานหนึ่ง เอาขมิ้นอ้อย ๑๐๘ แวน บระเพช ๑๐๘ แวน ก้านสเดา
๙. ๑๐๘ ก้าน ไบมนาว ๑๐๘ ไบ ฝักราชพฤกษ์ ๓ ฝักต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้ไข้เจ็ลียง ให้จับ กินเข้ามิได้ให้เมื่อยขบทั่วสรรพางตัวนั้นหาย
๑๐. ดินักแล ฯ ขนานหนึ่งเอา เบญจราชพฤกษ์ เบญจขี้เหล็ก สมอทั้งสาม ขมิ้นอ้อย รากทนต์ รากข้าพลุ ลูกมะตูมอ่อน
๑๑. หัวหมู หัวปากควาย สิ่งละกำมือ ไพล ๗ แวน พริก ๗ เม็ด กเทียม ๗ กลีบ ก้านสเดา ๓๓ ก้าน ต้ม ๓
๑๒. เอา ๑ ให้กินแก้ไข้เจ็ลียง ใช้จับครั้งเรือนั้นหายดินัก ขนานหนึ่งเอาใบคนที่สอใบ
๑๓. มตูม ใบเสนียด ใบทองหลางมน กเทียม ขิง } ดีปลี ไพล ขมิ้นอ้อย } สาน
ข่า } ดินปลิวขาว }
๑๔. ส้มเอาเสมหะภาค ไบสลอดหนึ่งเท่ายาทั้งหลาย ทำเป็นจุล
๑๕. บดทำแท่งลายน้ำ } ทำ } ก็ได้ ให้กินตามกำลัง
ข่า }
๑๖. ผายพิศไข้เจ็ลียงอันเกิดแต่
๑๗. เสมหะแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๖

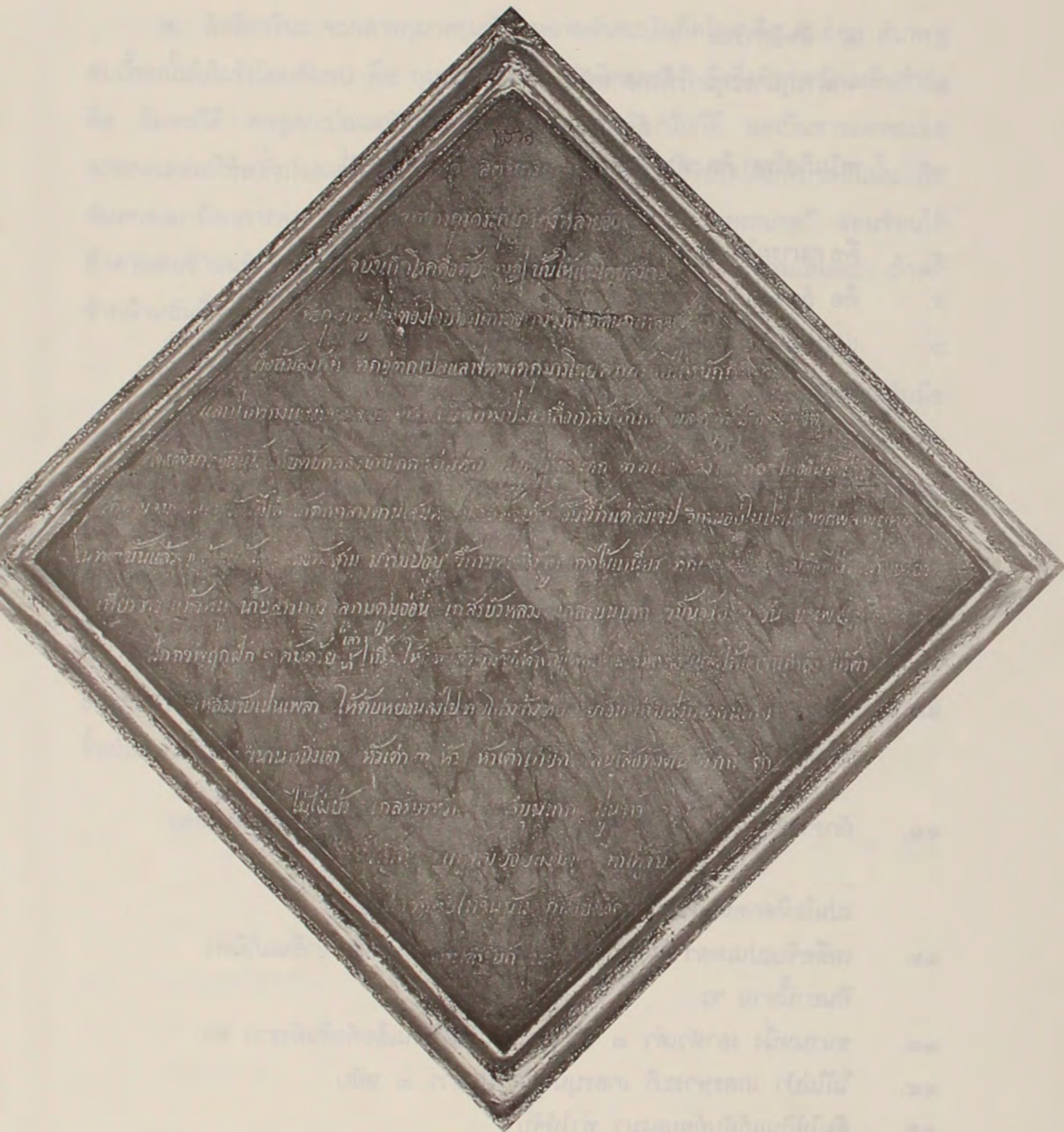
๐ สิทธิการียะ ลักษณะไข้เจ็ลียงพระสมุทธรนั้น เมื่อจะจับให้เมื่อยขบทุกข้อ
กระดูก ให้นำวสะท้านให้หอบให้ร้อนกระหาย ให้ตื่นเย็นถึงน่อง ให้เสียวไปทั้งกาย
ให้ปวดศีรษะเป็นกำลัง กินอาหารมิได้ ให้ละอองตีนมือนั้นขาว โทษเสมหะเป็นกำลัง ฯ
ถ้าจะแก้เอาพริกไทย ขิงแห้ง กระเทียม ไพล ข่า กระชาย พริกเทศ บอระเพ็ด ขมิ้นอ้อย
ฝักราชพฤกษ์ สิ่งละส่วน ใบมะกา^๑ ๒ ส่วน ต้ม ๓ เอา ๑ กิน ถ้าจะให้ลงแทรกยาดำ
ลงกินเถิด แก้จับทุกวันก็ดี เว้นวันก็ดีกินยานี้หาย ฯ

ขนานหนึ่งเอาขมิ้นอ้อย ๑๐๘ แว่น บอระเพ็ด ๑๐๘ แว่น ก้านสะเดา ๑๐๘ ก้าน
ใบมะนาว ๑๐๘ ใบ ฝักราชพฤกษ์ ๓ ฝัก ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้ไข้เจ็ลียง ให้จับกิน
ข้าวมิได้ให้เมื่อยขบทั่วสรรพางค์ตัวนั้นหายดีนักแล ฯ

ขนานหนึ่ง เอาใบคนที่ล่อ ใบมะตูม ใบเสนียด ใบทองหลางใบมน กระเทียม ขิง
ข่า ดีปลี ไพล ขมิ้นอ้อย ดินประสิวขาว สารส้ม เอาเสมหะภาค ใบสลอดหนึ่งเท่ายาทั้งหลาย
ทำเป็นจุนบดทำแท่ง (ละ)ลายน้ำท่า น้ำขาก็ได้ ให้กินตามกำลัง ฝายพิษไข้เจ็ลียงอันเกิด
แต่เสมหะแล

^๑ คำจารึกใช้ ใบมดกา

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๗

คำจารึกแผ่นที่ ๓๗

๑. ๐ สิทธิการยะ
๒. จกล่าวกุมาระกุมารี่ทั้งหลายอัน
๓. จบังเกิดโรค คือ ตับ ทруд } ย่อย
เรื้อย } นั้นให้แจ้งโดยสังเขป
๔. คือ กุมารภูโศ ต้องโอปักมิกกาภาอิ ถึงซึ่งพิฆาตนักเหลือกกำลัง
๕. คือ ล้มลงก็ดี ตกอยู่ตกเปลแลฟัดฟาดกุมารโดยความรักใคร่นักก็ดี
๖. แลเปนทรางแลหละ แลล่อง แลลมีพีศทั้งปวงเหลือกกำลังนักก็ดีแลธาตุ
สมุถารจึงวิปริต
๗. โดยพิฆาตอันนั้นถีบดับตกลงมีอาการต่างต่างสมมุติว่า ดานตก ถ้าดับตก
ข้างขวาซ้ายระไบอ่อนช้อนได้
๘. ถ้าดานลมชายแขงช้อนมิได้ ถ้าตกกลางดานเสมหะ ถ้าตกซ้ายม้าม อันนี้
ว่าแต่สังเขป วิถ่านอยู่ในปถมจินดาพลพยุหะ
๙. เฉท ๆ นั้นแลว ฯ ถ้าจแก้เอาสมอทั้งสาม มขามป้อม ขี้กาแดงครึ่งลูก
รากไฉ้เหนียว รากเลบมีอนาง เปลือกไข่เห่นา เทียรดำ
๑๐. เทียรขาว หัวหมู น้ำปสารทอง ลูกมตุ่มอ่อน เกสรบัวหลวง เกสรบุณนาก
ขมิ้นอ้อย ๓ ชื่น บรเพช ๓ องคุลี
๑๑. ผักราชพฤก ผัก ๑ ต้มด้วย } เล้า
น้ำ } ครึ่งให้กินแก้ทรางขึ้นหัวดับให้ลง
๑๒. เปนโลหิตกอนแล้วให้อาเปนกำลังตา
๑๓. เหลือจับเปนเพลลา ให้ดับหย่อนลงไปชายโครงข้างซ้าย ยาอื่นแก้มิพึง
กินยานี้หาย ฯ
๑๔. ขนานหนึ่ง เอาหัวเต่า ๓ หัว หัวเต่าเกียด ลิ่นเสือกทั้งตันทั้งราก ตา
ไม้ไผ่ป่า เกสรษาระภี เกสรบุณนาก ปูนขาว ๓ หยิบ
๑๕. ต้มให้กินแก้ดับย่อยลงมา ทำให้จับ
๑๖. แลชักให้ขึ้นนั้น ก็หายวิเสศ
๑๗. ประเสริฐนัก ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๗

๐ สิทธิการียะ จะกล่าวกุมารกุมารี่ทั้งหลายอันจะบังเกิดโรค คือ ตับย้อย ตับทุด ตับเรื้อยนั้นให้แจ้งโดยสังเขป คือ กุมารผู้ใดต้องโอบกัมิกาภาอิ^๑ ถึงซึ่งพิฆาตนักเหลือกำลัง คือ ล้มลงก็ดี ตกอุตกเปลแลฟัดฟาดกุมารโดยความรักใคร่นักก็ดี แลเป็นช่างแลหละแล ละอองแลลมมีพิษทั้งปวงเหลือกำลังนักก็ดี และธาตุสมุฏฐานจึงวิปริตโดยพิฆาตอันนั้น ถีบ ตับตกลงมามีอาการต่าง ๆ สมมติว่า ดานตก ถ้าตับตกข้างขวาซ้ายระบาย^๒ อ่อนช้อนได้ ถ้าดานลมซ้ายแข็งช้อนมิได้ ถ้าดานลมซ้ายแข็งช้อนมิได้ถ้าตกกลางดานเสมหะ ถ้าตก ซ้ายม้ามอันนี้ว่าแต่สังเขปวิตถารอยู่ในปถมจินดาพลพลุหะเนท ๆ นั้นแล้ว

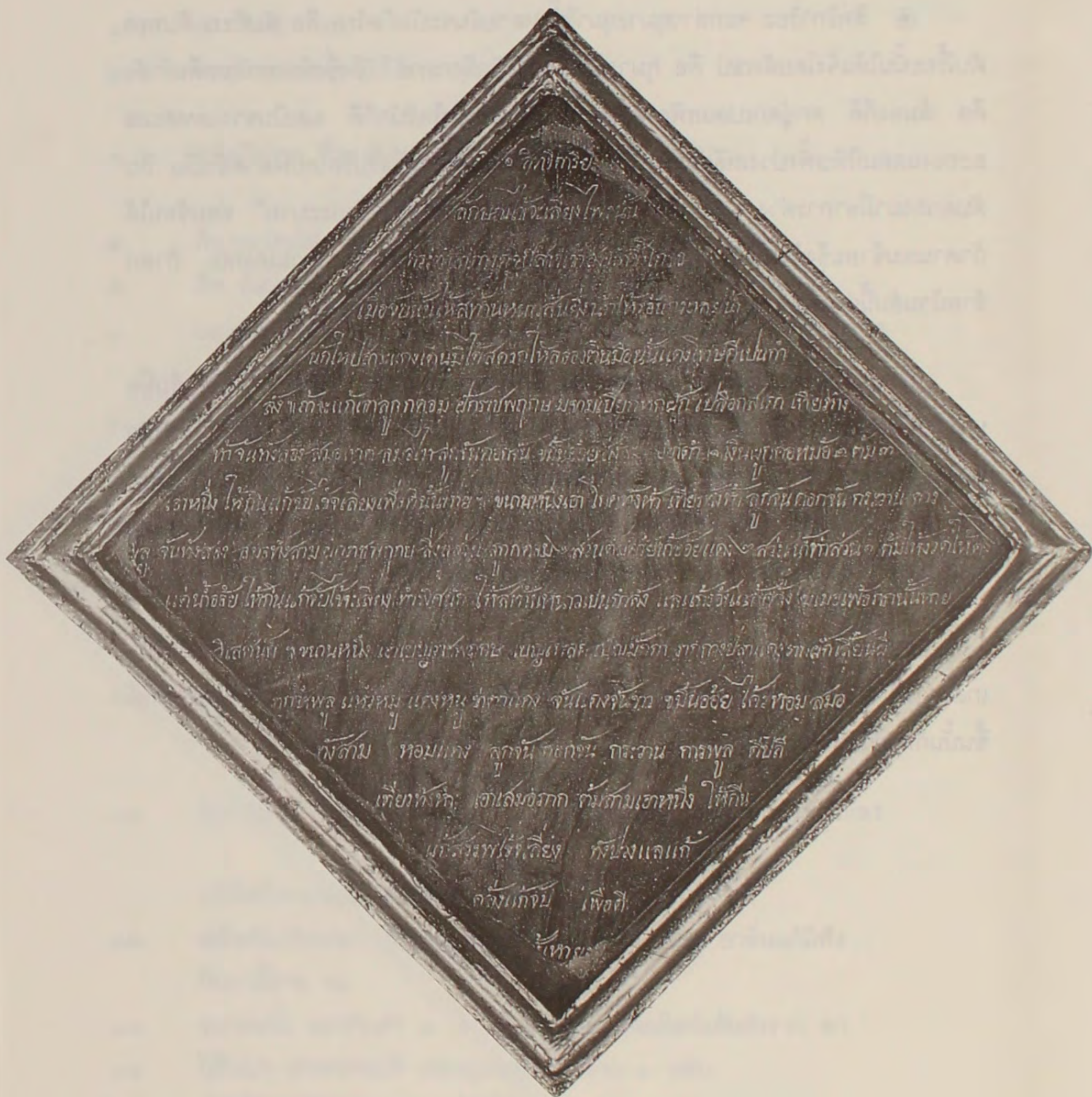
ถ้าจะแก้เอาสมอทั้งสาม มะขามป้อม ขี้กาแดงครึ่งลูก รากอ้ายเหนียว รากเล็บมือ นาง เปลือกไข่เน่า เทียนดำ เทียนขาว หัวหมู น้ำประสานทอง ลูกมะตูมอ่อน เกสรบัว หลวง เกสรบุณนาค ขมิ้นอ้อย ๓ ขึ้น บอระเพ็ด ๓ องคุลี ฝักราชพฤกษ์ฝัก ๑ ต้มด้วย เหล้าครึ่งน้ำครึ่งให้กินแก้ข้างขึ้นหัวตับให้ลงเป็นโลหิตก่อนแล้วให้ไอเป็นกำลังตาเหลือง จับเป็นเพลา ให้ตับหย่อนลงไปชายโครงข้างซ้าย ยาอื่นแก้มิพึง กินยานี้หาย

ขนานหนึ่ง เอาหัวเต่า ๓ หัว หัวเต่าเกียด ลิ่นเสือทั้งต้นทั้งราก ตาไม้ไผ่ป่า เกสรสารภี เกสรบุณนาค ปูนขาว ๓ หยิบ ต้มให้กินแก้ตับย้อยลงมา ทำให้จับและชักให้ ขึ้นนั้นก็หายวิเศษประเสริฐนัก

^๑ น่าจะเป็น โอบกัมิกัณฑิกาภาอิ

^๒ คำจารึกใช้ ระบาย

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๘

คำจารึกแผ่นที่ ๓๘

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ลักษณะไข้จะเลียงไพรนั้น
๓. กระทำอาการดุจปีศาจ เข้าสิ่งมักขึงโกรธ
๔. เมื่อจับนั้นให้สท้านหนาวสั่นยิ่งนัก ให้ร้อนกระหายน้ำ
๕. นัก ไพบสวาระแดงเดินมิได้สดวก ให้ลองตืนมือนั้นแดงโทษดีเปนกำ
๖. ล้ง ฯ ถ้าจะแก้เอาลูกกดอม ผักราชพฤกษ มขามเปียกหกฝัก เปลือกสเดา
 เทียรทั้ง
๗. ห้า จันทั้งสอง สมอเทศ สมอไท ลูกจัน ดอกจัน ขมิ้นอ้อย สิ่งละ $\frac{+}{2}$
 อยาดำ $\frac{+}{1}$ เงินผูกคอหม้อ $\frac{+}{1}$ ต้ม ๓
๘. เอาหนึ่ง ให้กินแก้จับไข้จะเลียงเพื่อตืนนั้นหาย ฯ ขนานหนึ่ง เอาโกดทั้งห้า
 เทียรทั้งห้า ลูกจัน ดอกจัน กระวาน การ
๙. พลู จันทั้งสอง สมอทั้งสาม ผักราชพฤกษ สิ่งลส่วน ลูกกดอม ๒ ส่วน
 ต้มด้วยน้ำอ้อยแดง ๒ ส่วน น้ำท่าส่วน ๑ ต้ม ให้งวด ให้คง
๑๐. แต่น้ำอ้อย ให้กินแก้จับไข้จะเลียง ทำพิศนัก ให้สท้านหนาวเปนกำล้ง แลแก้ร้อน
 แก้คล้ง มเมอเพือกภกนั้นหาย
๑๑. วิเสศนัก ฯ ขนานหนึ่ง เอาเบญจราชพฤกษ เบญจเหล็ก เบญจมักกา รากกางปลาแดง
 รากผักเสี้ยนผี
๑๒. รากข้าพลู แห้วหมู แตงหนู ข่าตาแดง จันแดง จันขาว ขมิ้นอ้อย ไคร้หอม สมอ
๑๓. ทั้งสาม หอมแดง ลูกจัน ดอกจัน กระวาน การพลู ดีปลี
๑๔. เทียรทั้งห้า เอาเสมอภาค ต้มสามเอาหนึ่ง ให้กิน
๑๕. แก้สรรพไข้จะเลียง ทั้งปวงแลแก้
๑๖. คล้งแก้จับ เพื่อดี
๑๗. นั้นหาย ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๘

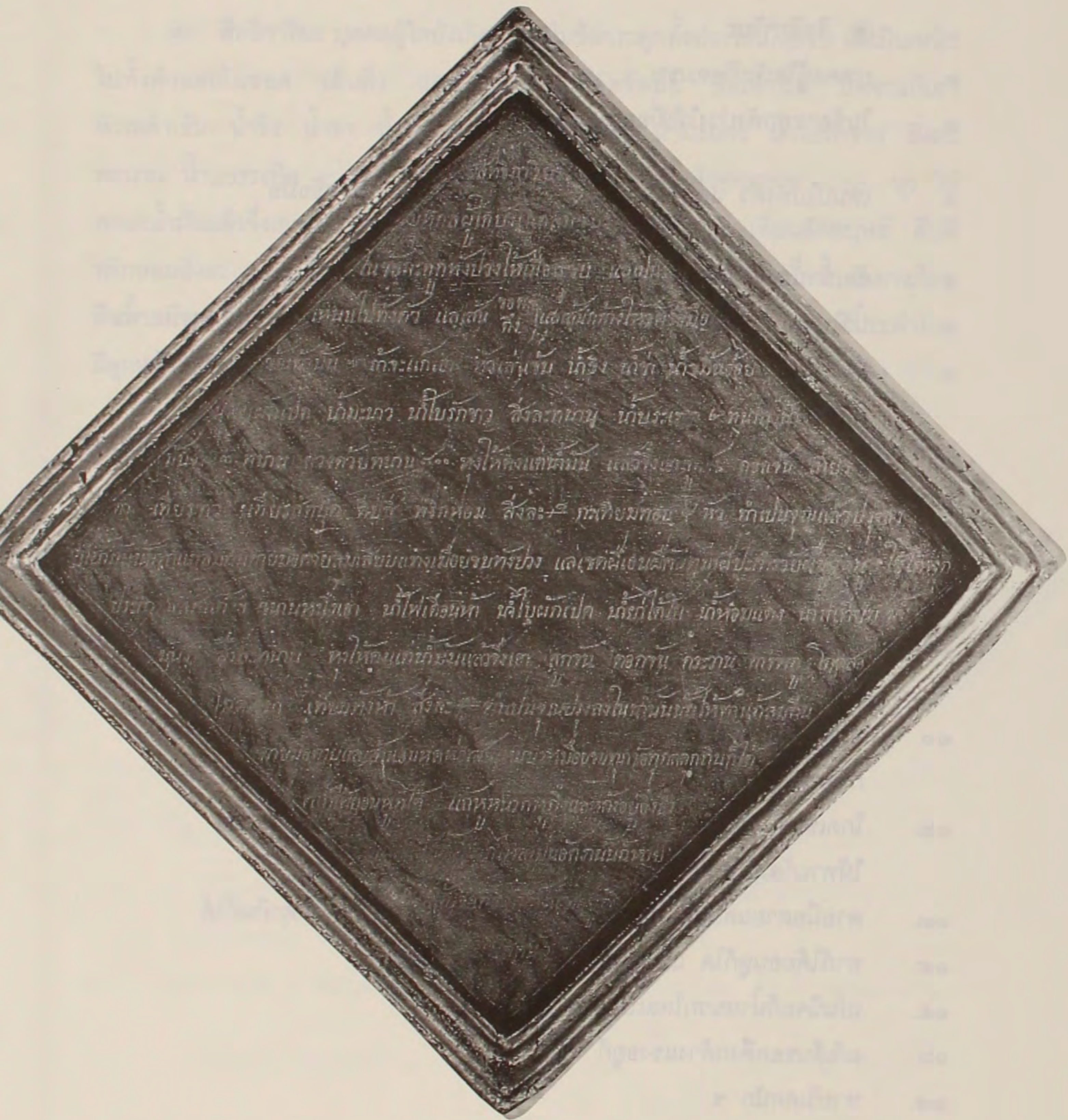
● สิทธิการียะ ลักษณะใช้เจ็ลียงไพรนั้น กระทำอาการดูจปีศาจเข้าสิงมักซึ่งโกรธ เมื่อจับนั้นให้สะท้านหนาวสั่นยิ่งนัก ให้ร้อนกระหายน้ำนักให้ปัสสาวะแดงเดินมิได้สะดวก ให้ละอองตื้นมือนั้นแดง โทษดีเป็นกำลัง ฯ ถ้าจะแก้เอาลูกกระดอม ฝักราชพฤกษ์ มะขาม เปียกหกฝัก เปลือกสะเดา เทียนทั้งห้า จันทน์ทั้งสอง สมอเทศ สมอไทย ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ขมิ้นอ้อย สิ่งละ ๒ สิ่ง ยาดำ ๑ บาท เงินผูกคอหม้อ ๑ บาท ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับไข้เจ็ลียงเพื่อดีนั้นหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอาโกฐทั้งห้า เทียนทั้งห้า ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู จันทน์ทั้งสอง สมอทั้งสาม ฝักราชพฤกษ์ สิ่งละส่วน ลูกกระดอม ๒ ส่วน ต้มด้วยน้ำ อ้อยแดง ๒ ส่วน น้ำท่าส่วน ๑ ต้มให้งวด ให้คงแต่น้ำอ้อย ให้กินแก้จับไข้เจ็ลียงทำพิษนัก ให้สะท้านหนาวเป็นกำลัง แลแก้ร้อน แก้คลื่น มะเมอเพื่อพกนั้นหายวิเศษนัก ฯ

ขนานหนึ่งเอาเบญจราชพฤกษ์ เบญจเหล็ก เบญจมะกา^๑ รากกำปลาแดง รากผัก เสี้ยนผี รากชะพลู หัวหมู แดงหนู ข่าตาแดง จันทน์แดง จันทน์ขาว ขมิ้นอ้อย ไคร้หอม สมอทั้งสาม หอมแดง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู ดีปลี เทียนทั้งห้า เอาเสมอภาคต้มสามเอาหนึ่ง ให้กินแก้สรรพไข้เจ็ลียงทั้งปวง แลแก้คลื่นแก้จับเพื่อดี นั้นแล ฯ

^๑ คำจารึกใช้ มักกา

ภาพจารึกแผ่นที่ ๓๙

คำจารึกแผ่นที่ ๓๙

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. บุพคลผู้ใดบังเกิดลมขบ
๓. ในข้อกะดุกทั้งปวงให้เมื่อยขบ แลเปน
๔. เหน็บไปทั้งตัว แลเส้น

ขอด
 ดึง

}

แลเส้น กด้างให้ขัดข้อมือ
๕. ข้อเท่านั้น ฯ ถ้าจะแก้เอา หัวเล้าเข็ม น้ำขิง น้ำข่า น้ำขมิ้นอ้อย
๖. น้ำใบผักเป็ด น้ำมะนาว น้ำใบรักขาว สิ่งละทนาน น้ำระเพ็ด ๔ ทนาน น้ำ
๗. มันงา ๓ ทนาน ตวงด้วยทนาน ๘๐๐ หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอาลูกจัน
๘. ดองจัน เทียร
๘. ดำ เทียรขาว เทียรสัตบุตร ดีปลี พริกหอมสิ่งละ $\frac{1}{2}$ กะเทียมทอก ๗ หัว
๙. ทำเปนจุนแล้วปรงลง
๙. ในน้ำมันทาแก้ลมตืนตายมือตายลมเสียบแทงเมื่อยขบทั้งตัว แลเช็ดฝีเอน
๑๐. ฝีคันทมา ฝีปะคำร้อย ฝีลูกหนู ใช้ได้ทุก
๑๐. ประการวิเศษนัก ฯ ขนานหนึ่งเอา น้ำไฟเดือนห้า น้ำใบผักเป็ด น้ำยาไต้ใบ
๑๑. น้ำหอมแดง น้ำกะเทียม น้ำ
๑๑. มันงา สิ่งละทนาน หุงให้คงแต่น้ำมันแล้วจึงเอา ลูกจัน ดองจัน กระวาน
๑๒. การพลู โกดสอ
๑๒. โกดเขมา เทียนทั้งห้า สิ่งละ $\frac{1}{2}$ ทำเปนจุนปรงลงในน้ำมันนั้น
๑๓. ให้ทาแก้ลมตืน
๑๓. ตายมือตายแลเส้นเอนหดห่อเส้นเหน็บชาเมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูกกินก็ได้
๑๔. หากได้ยอนหูก็ได้ แก้นูหนวกหูตึงแลหูตึงอยู่ฮ้างฮ้าง
๑๕. เปนนิจแก้หน้าหนวกไหลเปนอัตรานั้นก็หาย
๑๖. แก้เส้นขอดตึงกด้างแขงอยู่ก็
๑๗. หายวิเศษนัก ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๓๙

๐ สิทธิการิยะ บุคคลผู้ใดบังเกิดลมขบในข้อกระดูกทั้งปวงให้เมื่อยขบ แลเป็นเหน็บไปทั้งตัวแลเส้นขอด เส้นตึง แลเส้นกระด้างให้ขัดข้อมือ ข้อเท้า นั้น ถ้าจะแก้เอาหัวเหล้าเข้มข้น น้ำขิง น้ำข่า น้ำขมิ้นอ้อย น้ำใบผักเป็ด น้ำมะนาว น้ำใบรักขาว สิ่งละ ทะนาน น้ำบอระเพ็ด ๔ ทะนาน น้ำมันงา ๓ ทะนาน ตวงด้วยทะนาน ๘๐๐ หุง ให้คงแต่น้ำมันแล้วจึงเอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เทียนดำ เทียนขาว เทียนสัตตบุษย์ ดีปลี พริกหอมสิ่งละ ๑ บาท กระเทียมทอก ๗ หัว ทำเป็นจุณแล้วปรุกลงในน้ำมันทาแก้ลม ตินตายมือตายลมเสียบแทง เมื่อยขบทั้งตัว แล้วเช็ดฝีเอ็น ฝีคันทมา^๑ (ลา) ฝีประจำรอย ฝีลูกหนูใช้ได้ทุกประการวิเศษนัก ฯ

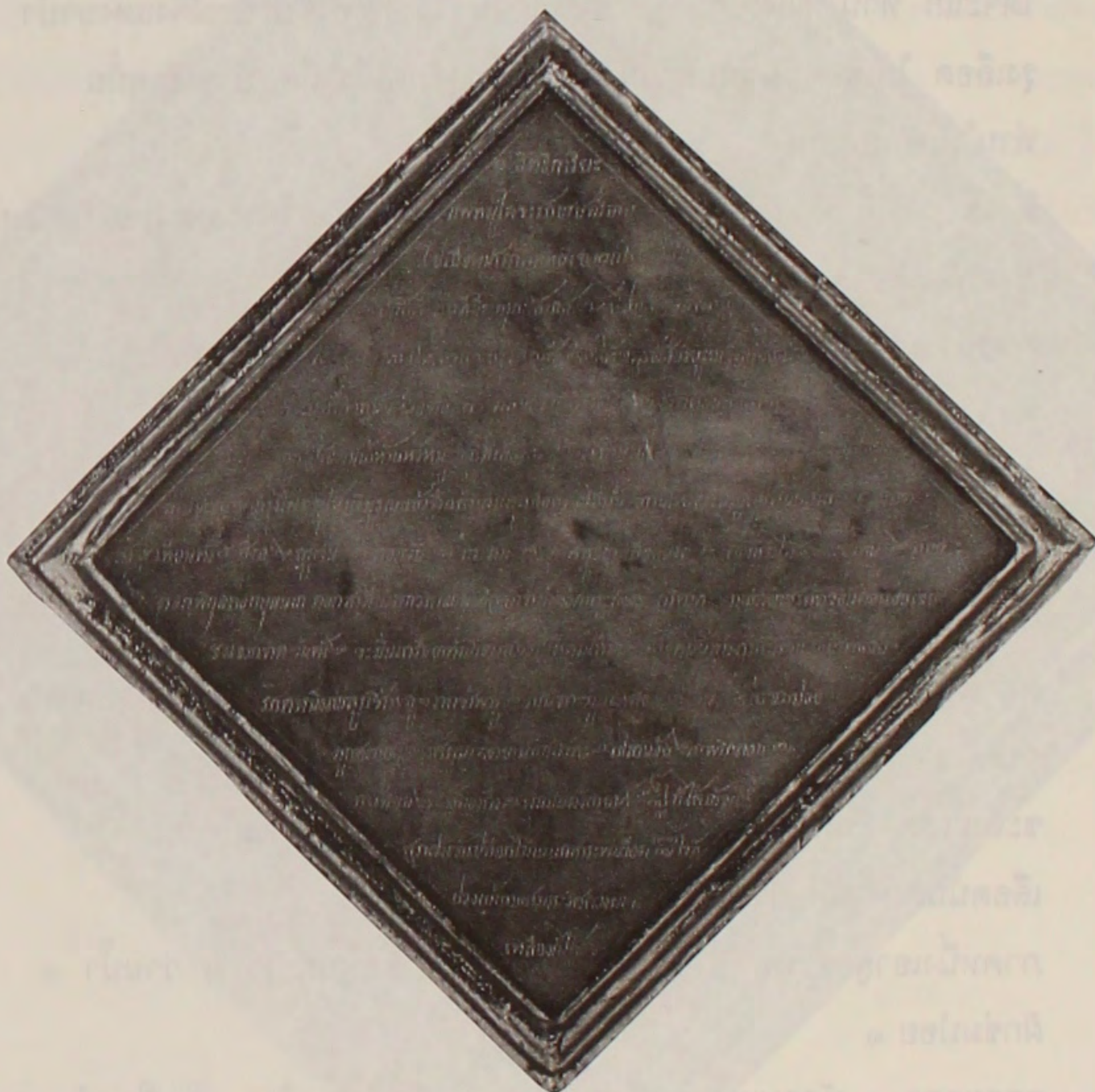
ขนานหนึ่งเอาน้ำไฟเดือนห้า น้ำใบผักเป็ด น้ำหญ้าไต้ใบ น้ำหอมแดง น้ำกระเทียม น้ำมันงา สิ่งละ ทะนาน หุงให้คงแต่น้ำมันแล้วจึงเอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน การพลู โกรฐสอ โกรฐเขมา เทียนทั้งห้า สิ่งละ ๑ บาท ทำเป็นจุณปรุกลงในน้ำมันนั้น ให้ทาแก้ลม ตินตายมือตายแลเส้นเอ็นหดห่อ เส้นเหน็บชาเมื่อยขบทุกข้อ ทุกกระดูก กินก็ได้ ทาก็ได้ ยอนหนูก็ได้ แก้นุหนวก นูตึง แลนูดงอยู่ยิ่งยิ่งเป็นนิจแก่น้ำหนวกไหลเป็นอัตรานั้นก็หาย แก้เส้นขอดตึงกระด้างแข็งอยู่ก็หายวิเศษนัก ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ฝีคันทมา

คำจารึกแผ่นที่ ๔๐

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. แพทผู้ใด จะรักษาชาติรักษา
๓. ไปเมื่อหน้าถ้าแลหยิงจำพวกใดก็ไม่มี
๔. ระดูมาก็ดี ลางที่มีระดูมาแล้วกลับแห้งไปก็ดี ถ้าแพทผู้
๕. ใดจะแก้ ท่านให้แต่งยาบำรุงธาตุเสียก่อน ให้ธาตุทั้งสี่บริบูรณ์จึงแต่งยาบำรุงเลือด
๖. ให้เลือดนั้นชุ่มออกแล้ว จึงแต่งยาขับต่อไปเถิด บำรุงธาตุนั้น
๗. ท่านให้อาเบญญ
๘. สิ่งละ $\frac{+}{-}^{\circ}$ ลูกผักชี วานน้ำ หัวเห้วหมู ลูกภิลังกาสา บระเพช ผีวมะกรูด
๙. ยาหกล้างนี้เอาสิ่งละ $\frac{+}{-}^{\circ}$ ตำเปนผง
๑๐. ลายน้ำชุ่มซ่าบำรุงไฟธาตุ ให้บริบูรณ์แล้วจึงแต่งยาบำรุงเลือดต่อไปนั้น
๑๑. ท่านให้อาเบญญหนักสิ่งละ $\frac{+}{-}^{\circ}$ โกด
๑๒. ทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ สิ่งละ $\frac{+}{-}^{\circ}$ ลูกจัน $\frac{+}{-}^{\circ}$ ดอกจัน $\frac{+}{-}^{\circ}$
๑๓. กระวาน $\frac{+}{-}^{\circ}$ การพลู $\frac{+}{-}^{\circ}$ เลือดแรด $\frac{+}{-}^{\circ}$ ดอกคำไท $\frac{+}{-}^{\circ}$
๑๔. ฝางเสน $\frac{+}{-}^{\circ}$ เกษร
๑๕. ดอกพิกุน ดอกบุณฑนาก ดอกสารภี บัวหลวง ดอกมะลิ ดอกจำปา ดอก
๑๖. กระดังงา กริศนา กะลำพัก ชะลูด ขอนดอก อบเชย
๑๗. ชะเอมเทศ จันทั้ง ๒ ขมิ้นเครือ ยาทั้งนี้ เอาเสมอภาคต้มให้กิน
๑๘. เลือดนั้นสุกงามดีอย่าสนเท่เลย ฯ
๑๙. ภาคหนึ่งเอาลูกชะพลู ๑ รากข้าพลู ๑ รากเจตมะนุเพลิง ๑ วานน้ำ ๑
๒๐. ฝักชมพู ๑
๒๑. ลูกสะลวด ๑ หัสคุณเทศ ยานี้เอาสิ่งละ $\frac{+}{-}^{\circ}$ เปล่าน้อย $\frac{+}{-}^{\circ}$ พริกลอน ๓
๒๒. กะเทียม ๒ หัวดองดิง ๑ ตำเปนผงละลายน้ำ
๒๓. } ชุ่มซ่า ก็ได้ ถ้าจแซ
๒๔. เลา

๑๕.	สุราฝ้งเข้าเปลือกไวกินแกสละระพเลือด	หน้า	} ทั้ง
		ร้าย	
๑๖.	ปวงแก้ลมเสมหะ วิศดวงผอม		
๑๗.	เหลืองก็ได้ ฯ		

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๐

◎ สิทธิการิยะ แพทย์ผู้ใดจะรักษาสตรีภาพไปเมื่อน้ำถ้าแลหญิงจำพวกใดยังไม่มีระดูมาก็ดี ลางที่มีระดูมาแล้วกลับแห้งไปก็ดี ถ้าแพทย์ผู้ใดจะแก้ท่านให้ตั้งยาบำรุงธาตุเสียก่อน ให้ธาตุทั้งสี่บริบูรณ์จึงตั้งยาบำรุงเลือด ให้เลือดนั้นชุ่มออกแล้ว จึงตั้งยาขับต่อไปเกิดบำรุงธาตุนั้นท่านให้เอาเบญจกุล สิ่งละ ๑ บาท ลูกผักชี วานน้ำ หัวเห้วหมู ลูกปลิงกาสา บอระเพ็ด ผิวมะกรูด ยานหสิ่งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ตำเป็นผงละลายน้ำส้มช้ำบำรุงไฟธาตุให้บริบูรณ์แล้ว จึงตั้งยาบำรุงเลือดต่อไปนั้น ท่านให้เอาเบญจกุลหนัก สิ่งละ ๑ บาท โกฐทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ๒ สิ่ง ลูกจันทน์ ๑ สิ่ง ดอกจันทน์ ๑ สิ่ง กระวาน ๑ สิ่ง กานพลู ๑ สิ่ง เลือดแรด ๑ บาท ดอกคำไทย ๑ ตำลึง ผางเสน ๒ บาท เกสรดอกพิบูล ดอกบุนนาค ดอกสารภี บัวหลวง ดอกมะลิ ดอกจำปา ดอกกระดังงา กฤษณา กระลำพัก ชะลูด ขอนดอก อบเชย ชะเอมเทศ จันทน์ทั้ง ๒ ขมิ้นเครือ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคต้มให้กิน เลือดนั้นสุกงามดี อย่าสนเท่ห์เลย ฯ

ภาคหนึ่ง เอาลูกชะพลู ๑ รากชะพลู ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ วานน้ำ ๑ ผักส้มป่อย ๑ ลูกสลอด ๑ หัสขุนเทศ ยานี้เอาสิ่งละ ๑ บาท เปล้าน้อย ๒ ตำลึง ๑ บาท พริกไทยล่อน^๑ ๓ ตำลึง กระเทียม ๒ ตำลึง หัวดองดึง ๑ บาท ตำเป็นผงละลายน้ำฝิ่งน้ำส้มช้ำ น้ำเหล้าก็ได้ ถ้าจะแช่สุราฝิ่งข้าวเปลือกไว้กินแก้สารพัดเลือดเน่า เลือดร้ายทั้งปวง แก้ลมเสมหะริดสีดวงผอมเหลืองก็ได้ ฯ

^๑ คำจารึกใช้ พริกลอน

คำจารึกแผ่นที่ ๔๑

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. รัตตะปิตตะโรคันัน คือ โลहित
๓. รคนกับด้วยวาตะเสมหะดี พร้อมกันทั้ง
๔. สามดังนี้แล้ว คือ กำเริบเพื่อสรวนีบาตดังนี้ เปนอดีไสย
๕. ว่าโรคันันหนัก แพทย์อย่าพึงรักษาเลยเปนอาการตัด ให้แก้ดู
๖. ตามบุญ ฯ ถ้าจะแก้เอารากสามสิบ รากมทราง รากมฟ้อ รากคา จันทัง ๒
๗. ขิงแห้ง ดีปลี เบญจจะเสนียด ลูกจัน การพลู พิมเสน เอาเสมอภาค
ทำเปนจุล เอาน้ำเปลือกข่อย
๘. เปนกระสายบดทำแท่งไว้ลายน้ำ โกดหัวบัว ต้มกินแก้รัตตะปิตตะ
เพื่อสรวนีบาตหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาแฝกหอม
๙. ไคร้หอม ไคร้บัว ไคร้บก กระवार บรเพช การบูร แก่นกันเดรา สุรามฤท
เจตมูลเพลิง เอาเสมอภาค ทำเปนจุล
๑๐. เอาน้ำขิง เปนกระสายบดทำแท่งไว้ลายน้ำเทพธำโร ต้มกินแก้รัตตะปิตตะ
เพื่อสรวนีบาตนั้นหายมหาวีเศศนัก
๑๑. ◎ ขนานหนึ่งเอาเปลือกโลด เปลือกกันเดรา การพลู ขิงแห้ง หนุ่ยมือเหล็ก
เอาเสมอ
๑๒. ภาค ต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้รัตตะปิตตะโรค เพื่อสรวนีบาตหาย ฯ ขนานหนึ่ง
๑๓. เอาบระเพ็ด เจตพงดี เปล่านอย กระवार การพลู
๑๔. ขิงแห้ง เอาเสมอภาคย ต้มสาม เอาน้ำหนึ่ง
๑๕. กินแก้รัตตะปิตตะ แลแก้ซึ่งโรคบังเกิด
๑๖. เพื่อสรวนีบาตนั้นหาย
๑๗. ดีนัก ฯ sw

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๑

● สิทธิการียะ รัตตะปิตตะโรคันั้น คือ โลหิตระดมกับด้วยวาตะเสมหะดี
พร้อมกันทั้งสามดังนี้แล้ว คือกำเริบเพื่อสันนิบาตดังนี้เป็นอดีไสย ว่าโรคันั้นหนัก แพทย์อย่า
พึงรักษาเลยเป็นอาการตัด ให้แก้ดูตามบุญ ฯ ถ้าจะแก้เอารากสามสิบ รากมะฆาง ราก
มะฝ่อ รากคา จันท์ทั้งสอง ชิงแห้ง ดีปลี เบญจเสนียด ลูกจันท์ กานพลู พิมเสน
เอาเสมอภาค ทำเป็นจุนเอน้ำเปลือกข่อยเป็นกระสายบดทำแท่งไว้ละลายน้ำโกฐหัวบัวต้ม
กินแก้รัตตะปิตตะเพื่อสันนิบาตหาย

ขนานหนึ่งเอาแฝกหอม ไคร้หอม ไคร้หน้า ไคร้บก กระวาน บอระเพ็ด การบูร แก่น
กันเกรา^๑ สุรามะริด^๒ เจตมูลเพลิง เอาเสมอภาคทำเป็นจุน เอน้ำชิงเป็นกระสายบดทำ
แท่งไว้ละลายน้ำเทพทาไรต้มกินแก้รัตตะปิตตะเพื่อสันนิบาตนั้นหายมหวิเศษนัก

● ขนานหนึ่งเอาเปลือกโลด เปลือกกันเกรา กานพลู ชิงแห้ง พญามือเหล็ก
เอาเสมอภาคต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้รัตตะปิตตะโรคเพื่อสันนิบาตหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอาบอระเพ็ด เจตพังคี เปล้าน้อย กระวาน กานพลู ชิงแห้ง เอาเสมอ
ภาคต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้รัตตะปิตตะ แลแก้ซึ่งโรคบังเกิดเพื่อสันนิบาตนั้นหายดีนัก ฯ

^๑ คำจารึกใช้ กันเดรา

^๒ คำจารึกใช้ สุรามฤต

คำจารึกแผ่นที่ ๔๒

๑. ๐ สิทธิการียะ
๒. จกล่าวด้วยกุมาร กุมารีนันมี
๓. อายุล่วงพ้นกำหนดทรงเจ้าเรือนแลทรางจาง
๔. นั้นแล้วคือมีอายุแล้ว $\left. \begin{array}{l} ๕ \\ ๖ \end{array} \right\}$ ขวบขึ้นไป แล้วเป็นลักษณะแห่ง
๕. ตานใจนั้น ด้วยบริโภคอาหารอันเป็นอนิธณะ คือ สำแดงที่มีได้เคยบริโภค
๖. มาแต่ก่อน จึงให้บังเกิดซึ่งโรคต่างๆ โดยจัดธาตุแลตรีสมุธานให้วิปริต
๗. บังเกิดก็มีชาติ ๘๐ จำพวก อันจะให้เบียดเบียนทุกตัวสัตว์มิได้เว้น ซึ่งกล่าวมานี้
๘. ถานอยู่ในคำภีร์ปถมจินดาผูก ๕ นั้นเสร็จแล้ว ฯ ถ้าจะแก้เอาชากทือ
๙. ลูกชีกา มกูด รากเลบมีอนาง ไค้รหอม พริก ๗ ขิง ๗ กเทียม ๗ ดีปลี ๗
๑๐. $\left. \begin{array}{l} \text{ขมิ้นอ้อย ๗} \\ \text{บรเพช ๗} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{เล่า} \\ \text{น้ำ} \end{array}$ ครึ่ง ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กิน
๑๑. แก่สรรพตานใจหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาลูกชีกาแดงเท่าอายุกุมารเอาเลดออกเสีย
๑๒. มกูด ๒ ลูก ฝ่าลูกละ ๔ ชีกทิง
๑๓. เสียชีก ๑ เอาแต่ ๗ ชีก ไพล ขมิ้นอ้อย รากเลบมีอนาง เปลือกไข่เห่น้ำ
๑๔. สิ่งละภาควรรบเพช ๗
๑๕. องคุลี ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กิน ขับโทษร้ายตานใจร ตกสิ้นเชิง แก่ตานใจรตก
๑๖. เสมหะโลหิต
๑๗. ก็หาย ฯ ขนานหนึ่งเอา บรเพชญ ๓ คานิวมีอ ขมิ้นอ้อย ๗ ขึ้น
๑๘. ไบกพังโหมกำมือหนึ่ง เปลือกถันทม ๓ คีบคนไข่
๑๙. ต้มสามเอาหนึ่ง ให้กินแก้ตานใจรให้ลงแล
๒๐. ตกเสมหะโลหิต ก็หายวิเศษประ
๒๑. เสริฐดีนัก ฯ ๐ ๐ ๐

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๒

๐ สิทธิการิยะ จะกล่าวด้วยกุมารกุมาริอันมีอายุล่วงพ้นกำหนดชาว^๑ เจ้าเรือนแลชาวช้าง^๒ นั้นแล้ว คือ มีอายุแต่ ๕ ขวบ ๖ ขวบ ขึ้นไปแล้วเป็นลักษณะแห่งตานใจรด้วยบริโภคอาหารอันเป็นอชิรณะ คือ ลำเลงที่มีได้เคยบริโภคมาแต่ก่อน จึงให้บังเกิดซึ่งโรคต่าง ๆ โดยจตุธาตุแลตรีสมุฏฐาน ให้วิปริตแล้วก็บังเกิดกิมิชาติ ๘๐ จำพวก อันจะให้เบียดเบียนทุกตัวสัตว์มิได้เว้นซึ่งกล่าวมานี้เป็นแต่สังเขป แจ้งวิตถารอยู่ในคัมภีร์ปถมจินดาผูก ๕ นั้นเสร็จแล้ว ฯ

ถ้าจะแก้เอาชำ กระจาย กระทือ ไพลหอม เปลือกสนุ่น เปลือกไข่น้ำ ลูกขี้กามะกรูด รากเล็บมือนาง ไคร้หอม พริก ๗ ขิง ๗ กระเทียม ๗ ขมิ้นอ้อย ๗ บอระเพ็ด ๗ เหล้าครึ่ง น้ำครึ่ง ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้สรรพตานใจรหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอาลูกขี้กาแดงเท่าอายุกุมาร เอาเล็ดออกเสีย มะกรูด ๒ ลูก ฝาลูกละ ๔ ซีก ทิ้งเสียซีก ๑ เอาแต่ ๗ ซีก ไพล ขมิ้นอ้อย รากเล็บมือนาง เปลือกไข่น้ำ^๓ สิ่งละพอควรบอระเพ็ด ๗ องคุลี ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กิน ขับโทษร้ายตานใจรตกลิ้นเชิง แก้ตานใจรตกเสมหะ โลหิตก็หาย ฯ

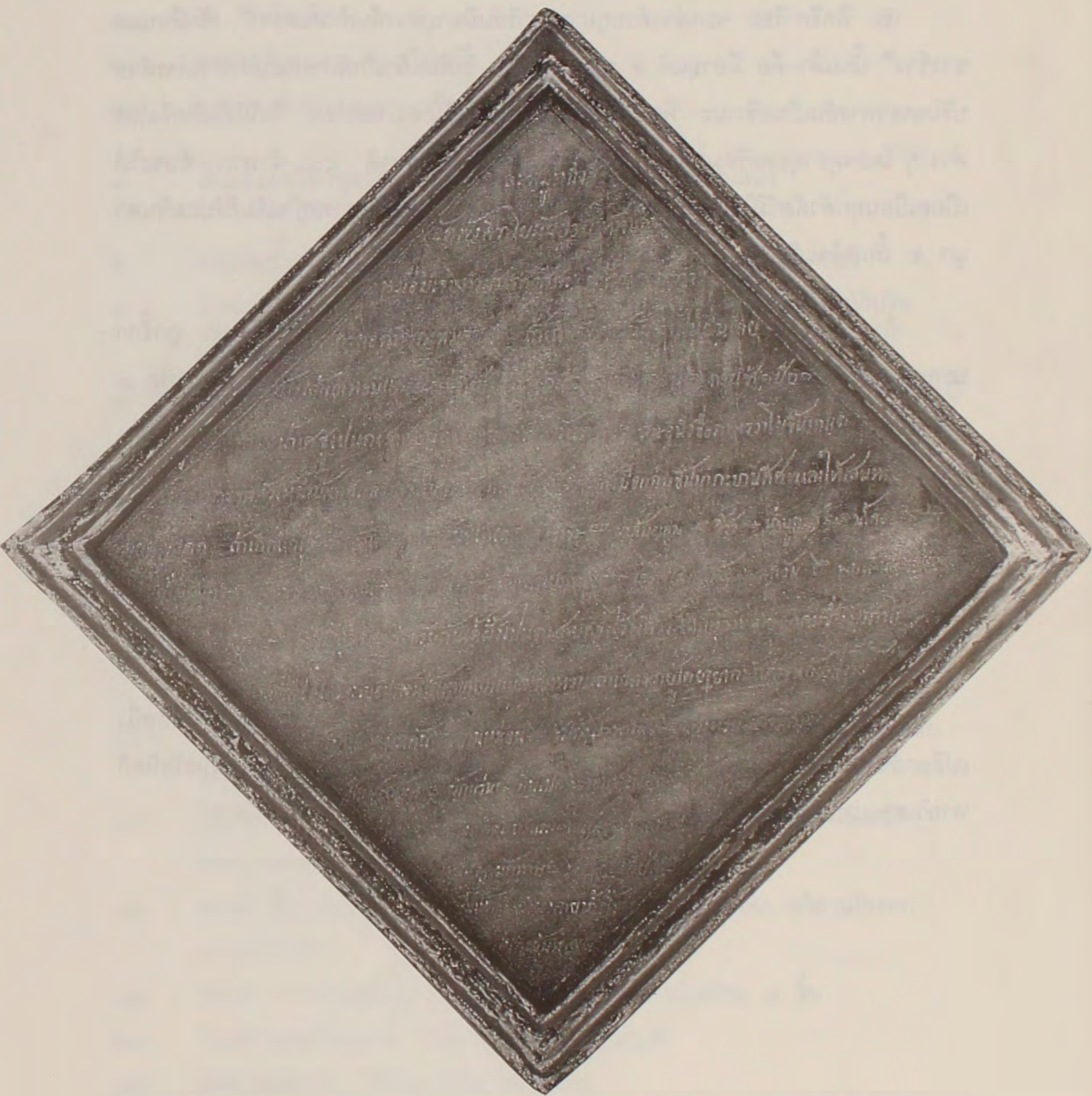
ขนานหนึ่ง เอาบอระเพ็ด ๓ ข้อนิ้วมือ ขมิ้นอ้อย ๗ ขึ้น ใบกระพังโหมกำมือหนึ่ง เปลือกลั่นทม ๓ คีบคนไข้ ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้ตานใจรให้ลงแลตกเสมหะโลหิตก็หายวิเศษ ประเสริฐดีนัก ฯ ๐ ๐ ๐

^๑ คำจารึกใช้ ทราง

^๒ คำจารึกใช้ จาง

^๓ คำจารึกใช้ ไข่น้ำ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๓

คำจารึกแผ่นที่ ๔๓

๑. ๐ ลมหมู่หนึ่งชื่อ
๒. อัดพังคี่วาโย มั่นย่อมให้เจ็บกระ
๓. หม่อม เจบหัวซารภางคี่สะ ขึ้นแต่ฝ่าเท้า
๔. ตะลอดถึงกะหม่อม ถ้าเกิดผู้ใด ผู้นั้นอายุไม่ยืนเลย
๕. ถ้าจแก้ เอาหอมแดง ๑ คนทิสอ ๑ คาเสื่อ ๑ พริกอ่อน ๑ กานซ้า ๑ ปีบ ๑
๖. ทำผงน้ำชาชู เปนกะสาย ปั้นลูกกอนกินทุกวันหาย ๐ ลมหนึ่งชื่อ ภาหุร
วาโยขึ้นมาแต่
๗. ช่องทวารจนหัวเหน่ามันกลับลงมาจับเอาหลังเท้า แล้วจับเอาหลังมือเล่น
ขึ้นมากะบานคี่สะ และให้เสมหะมูก
๘. ตกน้ำตาตก ถ้าเกิดแก่ผู้ใดถึงห้าเดือนจะลูกขึ้นมิได้เลย เอาชิง +^๓
น้ำส้มผอุม +^๒ ชีว +^๑ น้ำมุดม้า +^๑ น้ำดองดึง +^๑
๙. น้ำใบพุท +^๒ น้ำเปลือกม่วงคัน +^๒ น้ำผักไห่ +^๒ น้ำกะเทียมทอก +^๑
น้ำไฟเดือนห้า +^๑ ลูกจัน +^๒ พิมเสน +^๒ ลิ่นเทล +^๒
๑๐. การบูร +^๑ ทั้งนี้คูลีกานเข้าด้วยกัน น้ำผึ้งเปนกระสายดองไว้พลีจึงดีกิน
ทุกวันหาย ฯ ลมชื่อพิรุศวาโย
๑๑. มันจับแก้ใครจะเป็นอนตัวมิได้เลย หยากแต่ของหวาน ถ้าเกิดแก่ผู้ใดยายากนัก
ถ้าจะแก้เอาไพล
๑๒. +^๒ ดานน้ำ +^๒ ม่วงคัน +^๒ ดานหม่อน +^๒ ช่มกุ่ม +^๒
พรวลัน +^๒ เทงทวย +^๒ ทราก +^๒
๑๓. ปีบ +^๒ กัญชา +^๑ ผักแว่น +^๑ ดินเปด +^๑
ขอบขนางแดง +^๑ ช้าพลู +^๑
๑๔. ไปร่งฟ้า +^๑ ดานดำ +^๑ ถั่วระ +^๒ ใบสเดา +^๑ คนทิสอ +^๑
ลูกจัน +^๑
๑๕. พานงู +^๑ ลูกผักกาศ +^๑) ดีปลี +^๑
ดอกจัน +^๑
๑๖. ชึ่งแห้ง +^๑ ตำผงลายน้ำผึ้ง
๑๗. กินทุกวันหาย ฯ

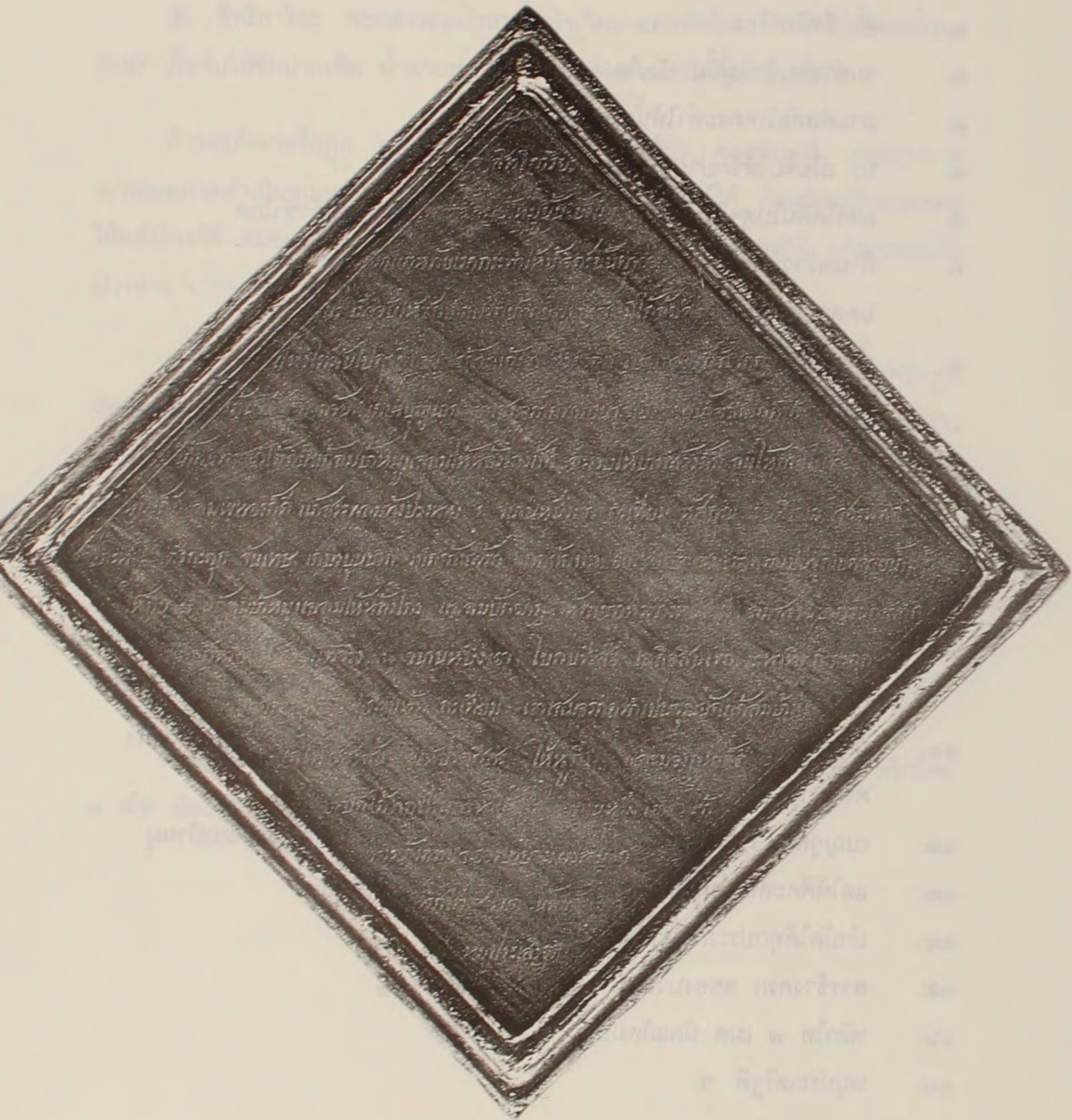
คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๓

๐ ลมหมู่หนึ่งชื่อ อัดพังคี่วาโย มั่นย่อมให้เจ็บกระหม่อม เจ็บหัว สารพางค์ศีรษะ ขึ้นแต่ฝ่าเท้าตลอดถึงกระหม่อม ถ้าเกิดผู้ใด ผู้นั้นอายุไม่ยืนเลย ถ้าจะแก้เอาหอมแดง ๑ คนทีสอ ๑ คาเสื่อ ๑ พริกกล่อน ๑ กัญชา ๑ ปีบ ๑ ทำผงน้ำส้มสายชูเป็นกระสาย ปั้นลูกกลอนกินทุกวันหาย

ลมอึ่งชื่อ ภาหุรวาโย ขึ้นมาแต่ช่องทวารจนหัวหน้าวมนักกลับลงมาจับเอาหลังเท้า แล้วจับเอาหลังมือแล่นขึ้นมากระบาลศีรษะและให้เสมหะ มูกตก น้ำตาตก ถ้าเกิดแก่ผู้ใด ถึงห้าเดือน จะลุกขึ้นมิได้เลย เอาขิง ๓ บาท น้ำส้มผอุน ๒ บาท ขี้วัว ๑ ตำลึง น้ำมูตรม้า ๑ ตำลึง ๑ บาท น้ำดองดิง ๑ บาท น้ำใบพุท ๒ บาท น้ำเปลือกม่วงคัน ๒ บาท น้ำผักไถ่ ๒ บาท น้ำกระเทียมทอก ๑ ตำลึง น้ำไฟเดือนห้า ๑ ตำลึง ลูกจันทน์ ๒ บาท พิมเสน ๒ บาท ลิ่นทะเล ๒ สลึง การบูร ๑ บาท ทั้งนี้คุลีการเข้าด้วยกัน น้ำผึ้งเป็นกระสายดองไว้พลีจึงดีกินทุกวันหาย

ลมชื่อ พิรุศวาโย มั่นจับแก้ใครจะเบือนตัวมิได้เลย อยากแต่ของหวาน ถ้าเกิดแก่ ผู้ใดยายากนัก ถ้าจะแก้เอาไพล ๒ บาท ตาน้ำ ๒ บาท ม่วงคัน ๒ บาท ตานหม่อน ๒ บาท ส้มกุ่ม ๒ บาท พรลัน ๒ บาท เทงทวย ๒ บาท ชาก ๒ บาท ปีบ ๒ บาท กัญชา ๑ ตำลึง ๒ บาท ผักแว่น ๑ ตำลึง ตีนเป็ด ๑ ตำลึง ขอบชะนางแดง ๑ ตำลึง ชะพลู ๑ บาท โปร่งฟ้า ๑ ตำลึง ตานดำ ๑ ตำลึง ถั่วระ ๒ บาท ใบสะเดา ๑ ตำลึง คนทีสอ ๑ ตำลึง พันงู ๑ ตำลึง ลูกผักกาด ๑ ตำลึง ลูกจันทน์ ๑ บาท ดอกจันทน์ ๑ บาท ดีปลี ๑ บาท ขิงแห้ง ๑ บาท ตำผง (ละ) ลายน้ำผึ้งกินทุกวันหาย

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๔

คำจารึกแผ่นที่ ๔๔

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. จกล่าวลมบ้าหมุนั้น บังเกิด
๓. มาแต่หทัยโรคกระทำให้น้ำจิตร์นั้นดูจว
๔. นร เมื่อจับให้ชักปากเปิดน้ำลายฟดหาสติมิได้ล้มลง
๕. แห่งใดตื่นไปดุจตีปลา ฯ ถ้าจะแก้เอาตริกระตุก เบญกุลเข้าข้าโกด
๖. ก้านพร้าว ดอกจัน เกษรบุญนาก เอาเสมอภาคทำเป็นจุน
 बदลายน้ำสลดใดก็ได้
๗. น้ำคนที่สอก็ได้กินแก้ลมบ้าหมูแลลมให้หลังโกงก็ดี ลมขับให้ปวดท้องก็ดี
 ลมให้ตายไปข้าง
๘. หนึ่งก็ดี ลมพุงพองก็ดี แก้สรรพลมทั้งปวงหาย ฯ ขนานหนึ่งเอากะเทียม หัสคุณ
 คนที่เขมา สรรพพิศ
๙. เปราะหอม ตริกระตุก จันทะ เกษรบุญนาก โกดก้านพร้าว โกดกั๊กกรา อบเชย
 เอาเสมอภาคทำเป็นจุน बदลายน้ำมจ้ว
๑๐. ให้กิน — ๑ แก้ลมบ้าหมูแลลมให้หลังโกง แลลมปัตฆาฏให้ตายจำหระข้างหนึ่ง
 ก็ดี ลมสรรพนิบาตอันกล้าก็ดี
๑๑. บำบัดหายประเสริฐแท้จริง ฯ ขนานหนึ่งเอาใบคนที่สอ เปลือสินเทา มะหาหิง
 ตริกระตุก
๑๒. เบญกุล เบญไฟเดือนห้า กะเทียม เอาเสมอภาคทำเป็นจุนนัดแก้ลมบ้าหมู
๑๓. แลให้ศีสะสัน ให้ปวดศีสะ ให้หูตึง และมองคร่อก็ดี ะ
๑๔. บำบัดได้ทุกประการหาย ฯ ขนานหนึ่งเอา เข้า
๑๕. สารข้างครก ลอบบวบขม ผงลานแก้สิ่งละ — ๒
๑๖. พริกไท ๗ เมด นัดแก้ลมบ้า
๑๗. หมูประเสริฐดี ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๔

◎ สิทธิการิยะ จะกล่าวลมบ้าหมูนั้นบังเกิดมาแต่หทัยโรค กระทำให้น้ำจิตนั้นดูจ
วานร เมื่อจับให้ชักปากเปิด น้ำลายฟดหาสติมิได้ ล้มลงแห่งใดดิ้นไปดุจตีปลา ฯ

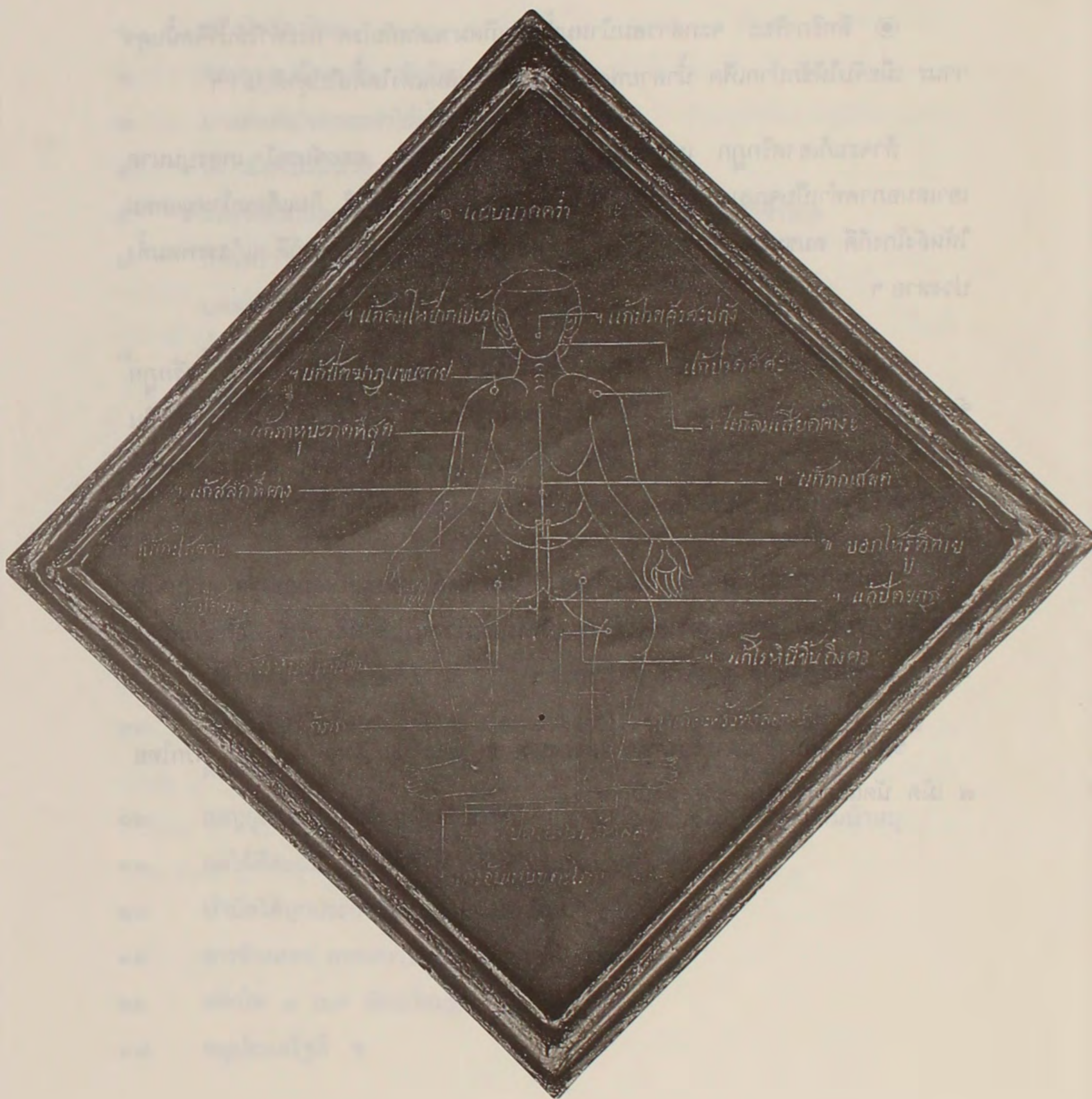
ถ้าจะแก้เอาตริกฏก เบญจกุล ข้าวข้าโกฐก้านพร้าว ดอกจันทร์ เกสรบุณนาค
เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบด (ละ) ลายนํ้าสลดใดก็ได้ น้ำคนที่สอก็ได้ กินแก้ลมบ้าหมูแลลม
ให้หลังโกงก็ดี ลมขับให้ปวดท้องก็ดี ลมให้ตายไปข้างหนึ่งก็ดี ลมพุงพองก็ดี แก้สรรพลมทั้ง
ปวงหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอากระเทียม หัสคุณ คนที่เขมา สรรพพิษ เปราะหอม ตริกฏก
จันทร์เทศ เกสรบุณนาค โกฐก้านพร้าว หัสคุณ โกฐกั๊กกรา อบเชย เอาเสมอภาคทำเป็น
จุนบด (ละ) ลายนํ้ามะจั่วให้กิน ๑ สิ่ง แก้ลมบ้าหมูแลลมให้หลังโกง แลลมปัดคาคให้
ตายจำหระข้างหนึ่งก็ดี ลมสันนิบาตอันกล้าก็ดี บำบัดหายประเสริฐแท้จริง ฯ

ขนานหนึ่งเอาใบคนที่สอ เปลือสินเฮอร์ มหาหิงค์ ตริกฏก เบญจกุล เบญจไฟ
เดือนห้า กระเทียม เอาเสมอภาคทำเป็นจุนนัดแก้ลมบ้าหมู แลให้ศิระชะส่น ให้ปวดศิระชะ
ให้หูตึง และมองคร่อก็ดี บำบัดได้ทุกประการ ฯ

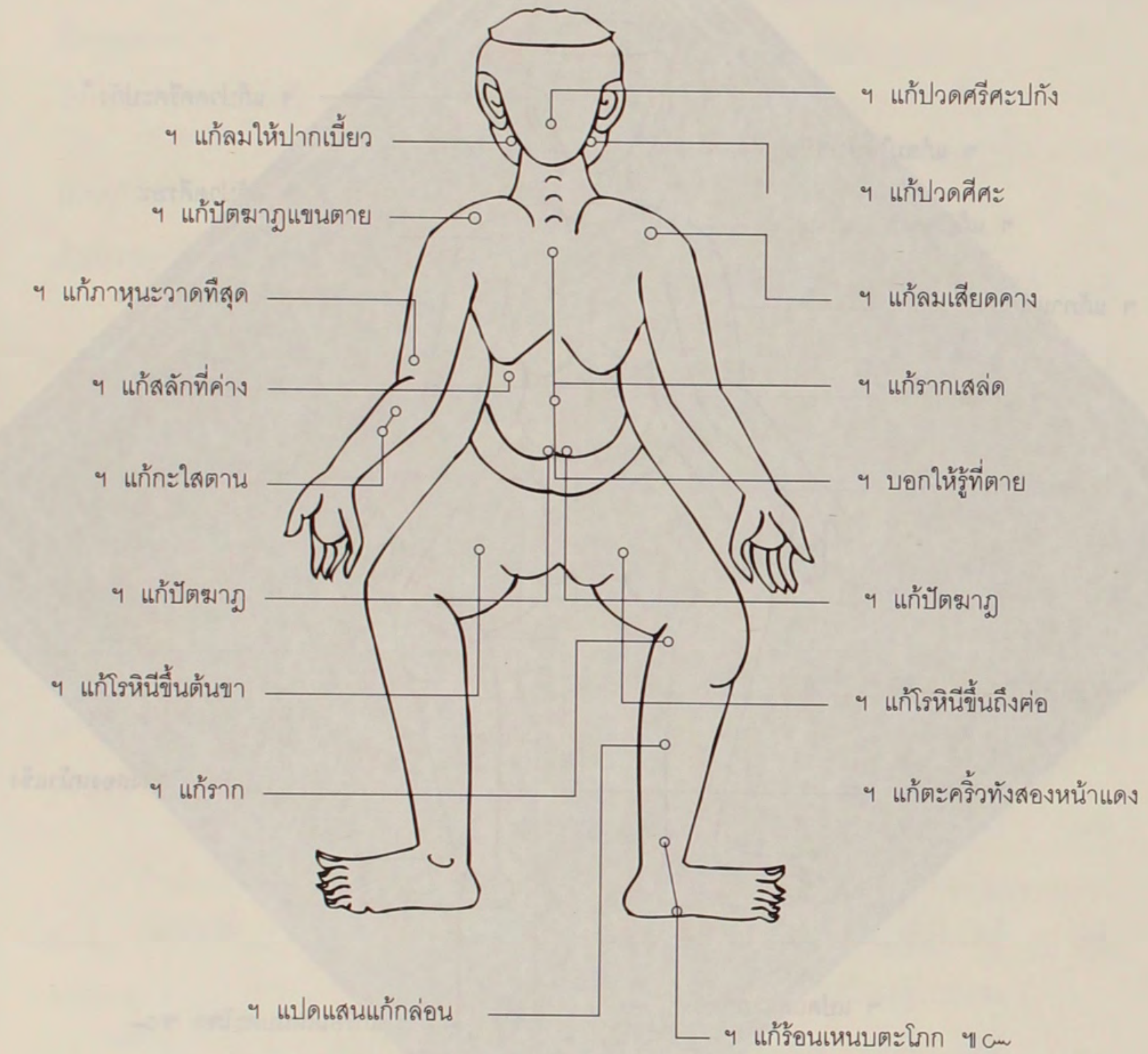
ขนานหนึ่งเอาข้าวสารข้างครก ละอองบวบขม ผงลานแก้สิ่งละ ๒ สิ่ง พริกไทย
๗ เม็ด นัดแก้ลมบ้าหมูประเสริฐดีนัก ฯ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๕

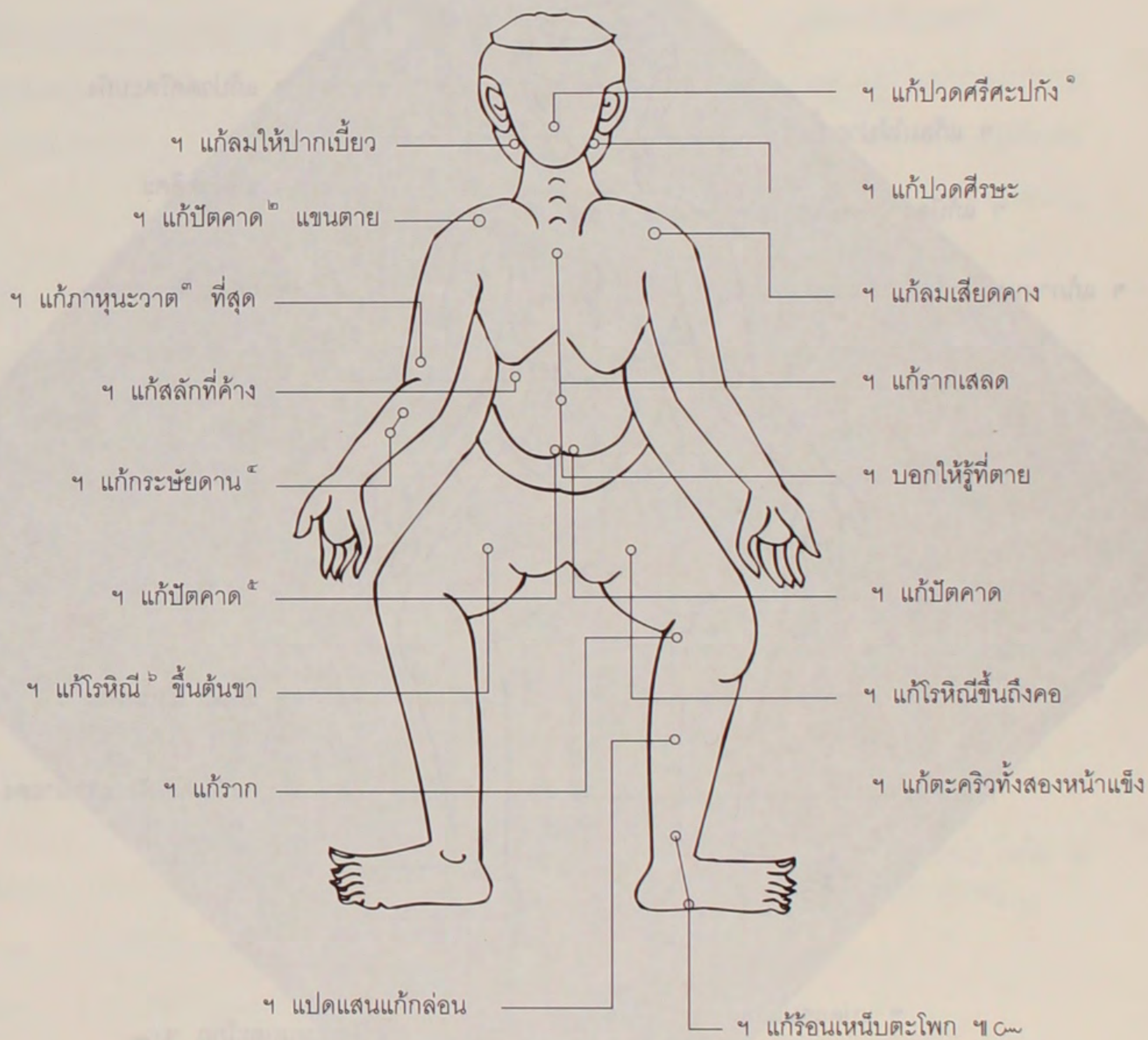
คำจารึกแผ่นที่ ๔๕

◎ แผนปลิงคว่ำ ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๕

◎ แผนปลิงคว่ำ ฯ

^๑ คำจารึกใช้ ศีระสะปกัง

๒ คำจารึกใช้ ปัตตมาง

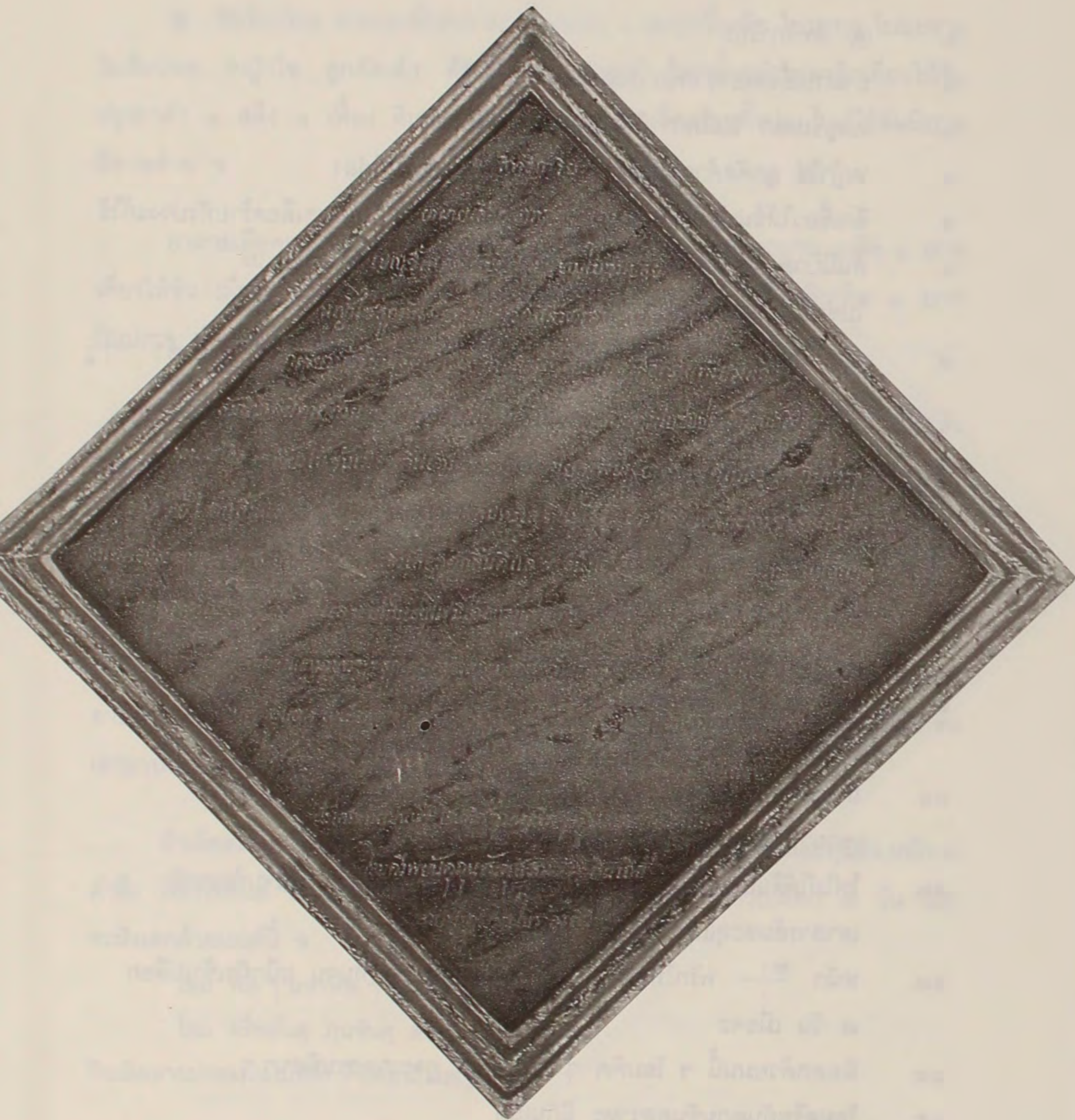
๓ คำจารึกใช้ ภาณุประวาด

๕ คำจารึกใช้ กะโหล่ตาน

๕ คำจารึกใช้ ปัตตมาภ

๖ คำจารึกใช้ โรหิณี

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๖

คำจารึกแผ่นที่ ๔๖

๑. ◎ สิทธิการียะ
๒. ยามายเลือดเอวรากชี้การแดง ๑
๓. เบญชีเหล็ก ไบมัดกา ไบมขาม ไบชุ่มปอย
๔. หญ้าไซ ลูกคัดค้ำต้มให้งวดแล้วตรงเอาน้ำชะย่ำใส่ลง
๕. อีกเขียวให้ชันปรุงยาดำ ๑+๑ ดีเกลือ ๑+๑ กินประจุเลือดร้ายทั้งปวงแก้ไข
๖. สันนิบาต ฝัดาดด้วย ฯ ยามายเลือดหน้าทั้งปวง เอาไบมะขาม
ไบชุ่มปอยตำเอาสิ่งลทะ
๗. นาน เกลือ ๑+๑ เขียวให้ชันเมื่อจะกินเอามะขามเปียกปลายจึงปรุงยาดำ ๑+๑
ดีเกลือ ๑+๑ กินประจุ
๘. เลือด หน้า
 } ตกลิ้นแล ฯ ยาบำรุงเลือด เอาแก่นแสมทะเล ๑ เปลือกมะขาง
 } ร้าย
๙. กานพลูกะสารส้ม ดินประสีขาว
เขียนดำเอาเสมอภาคตำผงลายเล่ากินได้ทำแล้ว เลือดตกลิ้นดีแล ฯ
อนึ่งเอาหัตศคุณเทศ แก่นแสมทะเลหญ้าของไฟขมื่นอ้อย
๑๐. บดลายเล่ากินให้ขับเลือดดีแล ฯ ยากินอยู่ไฟมิได้เอาสานซ่ม เกลือ
เขียนดำสิ่งละ ๑+๑ ตำปนผงกินก็ได้ลายน้ำร้อนก็ได้
๑๑. ถ้าจะทำเปนลูกกอน เอามะนาว ๑๐ ลูก เอาแต่น้ำใส่กะทะตั้งไฟขึ้น
เอายานั่นใส่ลงกวนไปให้ปนเปนก้อนกินแก้
๑๒. ไฟไม่ได้ดีแลฯ ถ้าเลือดตก หลุมขังอยู่ที่ในท้องน้อย กิดิ ให้เจ็บท้องหนัก
เอาสารส้มสะตุแล้ว
๑๓. หนัก ๒+ พริกไทยด ๒+ แซ่เถ่ากลั่น ๒ ทนาน ฝนึกฝังเข้าเปลือก
๗ วัน เมื่อจะ
๑๔. ฝังเศกด้วยมนนี้ ฯ โอมพิศ ฯ มหาพิศ ฯ ภูจะเกิดกานพิศนา ฯ
๑๕. โอมตรีพยันตุณชั้นตุสวาหะ ฝีกินเถิด
๑๖. หายปวดมวนในท้องดีวิเศษ
๑๗. นักแล ฯ ๐๓

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๖

๐ สิทธิการิยะ ยามายเลือดเอวรากชี้กาแดง ๑ เบญจชี้เหล็ก ไบมะกา ไบมะขาม ไบส้มป่อย หญ้าไซ ลูกคัดเค้า ต้มให้งวดแล้วกรอง^๑ เอน้ำขยำใส่ลงอีกเคียวให้ชั้น ปรงยาดำ ๑ สลึง ๑ เฟื่อง ดีเกลือ ๑ บาท กินประจุเลือดร้ายทั้งปวง แก้ไข้สันนิบาต ผิดาษด้วย ฯ

ยามายเลือดเน่าทั้งปวง เอาไบมะขาม ไบส้มป่อยตำเอาสิ่งละทะนาน เกลือ ๑ บาท เคียวให้ชั้น เมื่อจะกินเอามะขามเปียก (ละ) ลายลงจึงปรงยาดำ ๑ สลึง ดีเกลือ ๑ บาท กินประจุ เลือดเน่า เลือดร้าย ตกลิ้นแล ฯ

ยาบำรุงเลือด เอาแก่นแสมทะเล ๑ เปลือกมะขาง กานพลู กระสารส้ม ดินประสิว ขาว เทียนดำ เอาเสมอภาคตำผง(ละ)ลายเหล้ากินได้ ทำแล้วเลือดตกลิ้น ดีแล ฯ

อนึ่ง เอาหัตถ์คุณเทศ แก่นแสมทะเล หญ้าของไฟ ขมิ้นอ้อย บด (ละ) ลายเหล้ากิน ให้ขับเลือดดีแล ฯ

ยากินอยู่ไฟมิได้ เอาสารส้ม เกลือ เทียนดำ สิ่งละ ๑ บาท ตำเป็นผงกินก็ได้ (ละ) ลายนํ้าร้อนก็ได้ ถ้าจะทำเป็นลูกกลอน เอามะนาว ๑๐ ลูก เอาแต่นํ้า ใส่กะทะตั้งไฟขึ้น เอายานั้นใส่ลงกวนไปให้ปนเป็นก้อนกินแก้อยู่ไฟไม่ได้ดีแล ฯ

ถ้าเลือดตกหลุมขังอยู่ที่ในท้องน้อยก็ดี ให้เจ็บท้องหนัก เอาสารส้มสะอาดแล้ว หนัก ๒ ตำลึง พริกไทยบด ๒ ตำลึง แซ่ข้าวกลั่น ๒ ทะนาน ผนิกฝั งข้าวเปลือก ๗ วัน เมื่อจะฝั งเสกด้วยมนต์นี้ ฯ

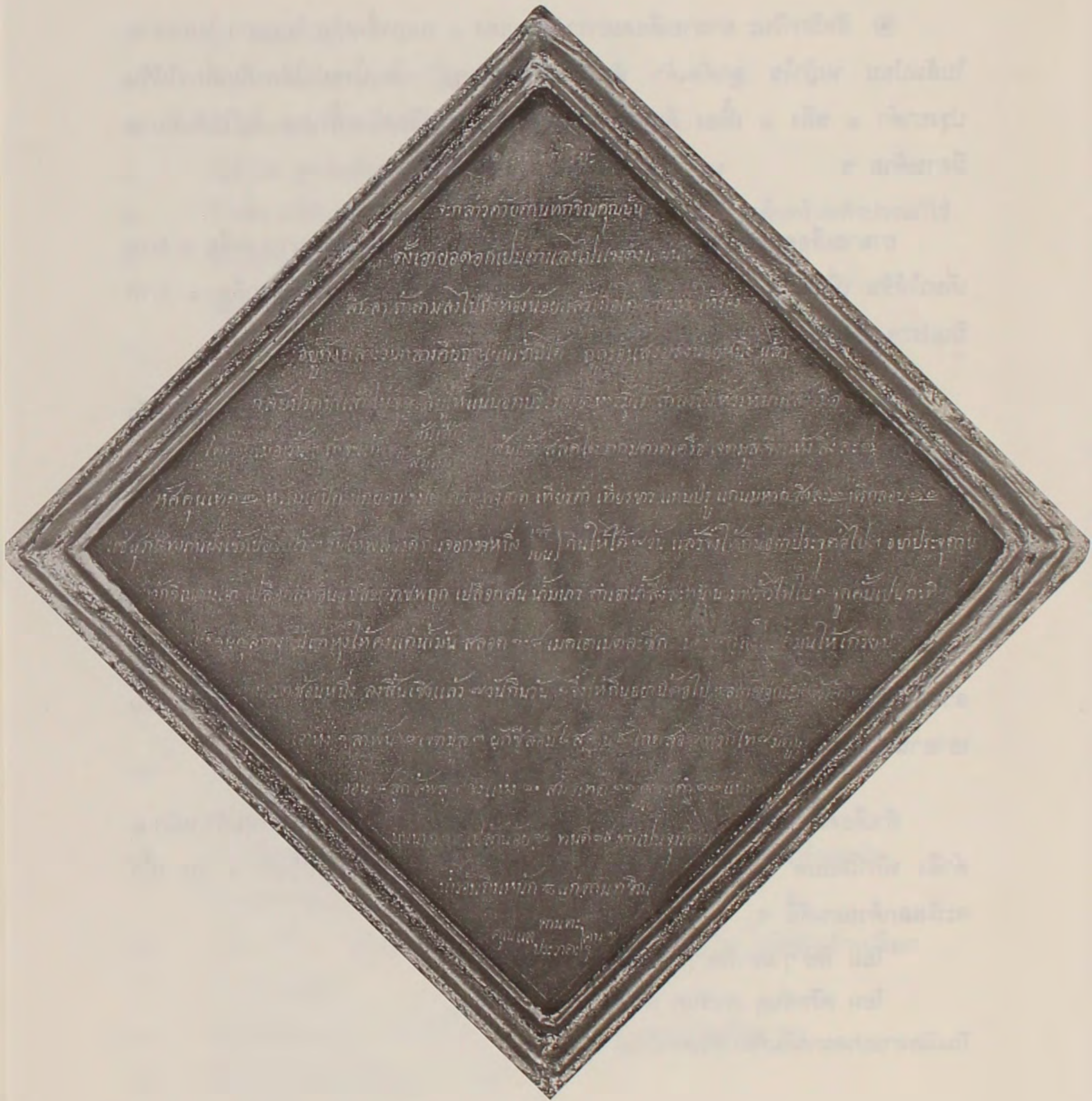
โอม พิช ๗ มหาพิช ๗ ภูจะเกิดการ พิชนา ๗

โอม ตริพยันตุ ภูนขันตุ สวาหะ ๗ ที

กินเถิดหายปวดมวนในท้อง ดีวิเศษนักแล ฯ ๐

^๑ คำจารึกใช้ ตรวง

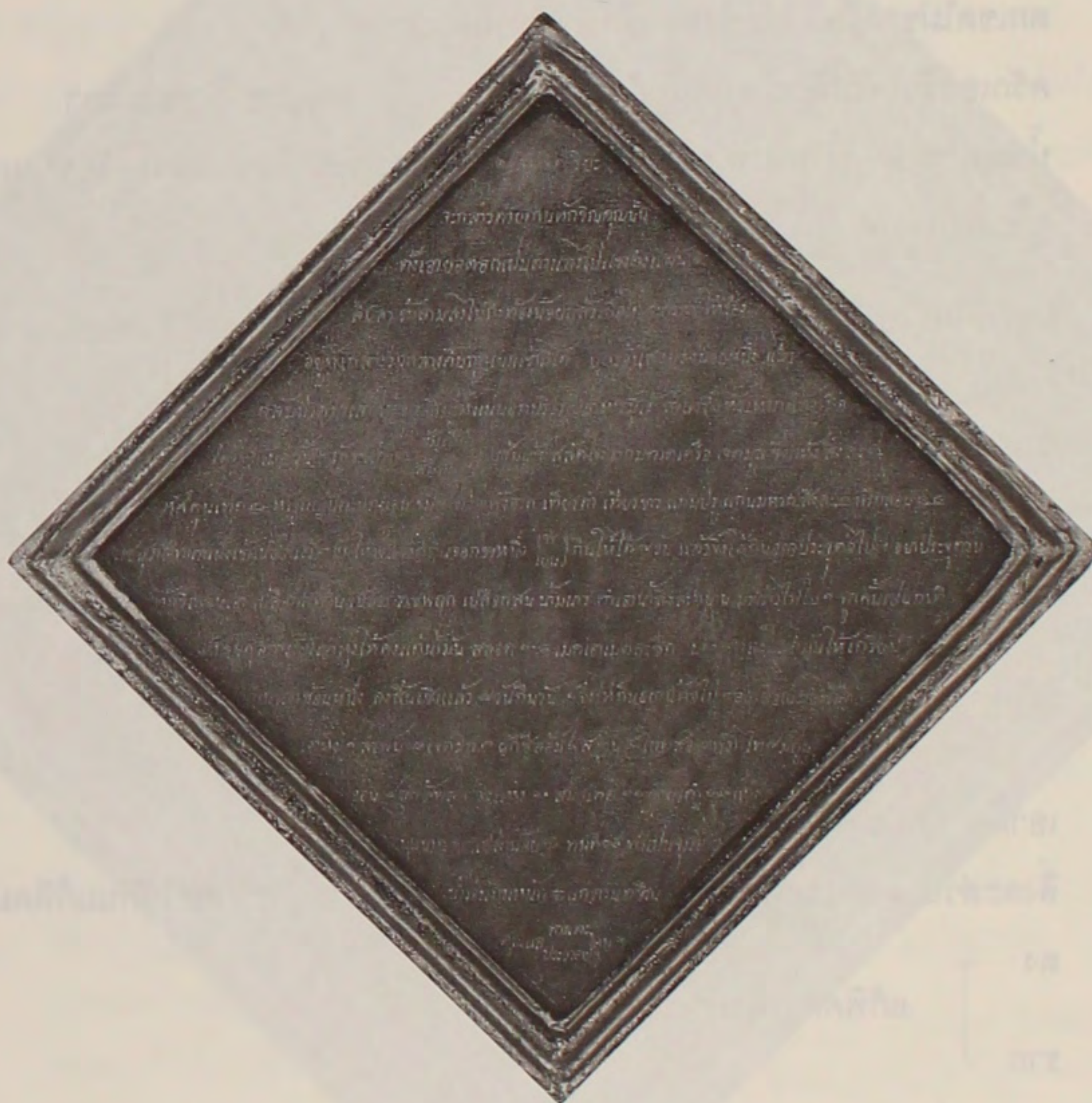
ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๗

คำจารึกแผ่นที่ ๔๗

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. ลักษณะปวงหีวนั้น กระทำ
๓. ให้ $\left. \begin{array}{l} \text{ลง} \\ \text{ราก} \end{array} \right\}$ ให้ตัวเอนเป้นเหน็บแล้วให้เหือ
๔. ตกเขตไม่ขาดมือ ให้ส่วงสวายในใจตั้งบุทคลมา
๕. ควักเอาหัวใจไปก็เหมือนกัน ถ้าแก้มีตอง ๓ วัน มรณะฯ ถ้าจะแก้เอา
๖. น้ำตานกรวด น้ำตานทราย น้ำตานโดนด สิ่งละส่วน ไบบัวหลวง ไบขนุนละมุด
ลูกมกอก
๗. เผาให้ไหม้เอาสิ่งละ ๔ ส่วน บดลายน้ำเข้าเขตให้กินแก้ $\left. \begin{array}{l} \text{ลง} \\ \text{ราก} \end{array} \right\}$ ทั้งปวงหาย ฯ
ขนานหนึ่งเอาชาด
๘. ก้อน $\frac{1}{2}$ ถั่วเขียวซัวเราะเปลือกเสีย $\frac{1}{2}$ ชึ่ง ๗ ชั่น พริกไท ๗ เมด
ดีปลี ๗ ดอก บดลายน้ำถั่วเขียวต้มให้กิน
๙. แก้ $\left. \begin{array}{l} \text{ลง} \\ \text{ราก} \end{array} \right\}$ แก้ตัวเอนให้อุ่นขึ้นแก้พิศมวิเสศนักร ฯ ขนานหนึ่ง
เอาดอกผักบั้ง ดอกมขาม ดอกผักปอด รยอ่มไค้รเครือ
๑๐. สิ่งละส่วน ดอกมะเฟือง ๒ ส่วน ตำเป้นจุล บดลายน้ำรากยอให้กินแก้พิศม
 $\left. \begin{array}{l} \text{ลง} \\ \text{ราก} \end{array} \right\}$ แก้พิศการทั้งปวงหาย
๑๑. ขนานหนึ่งเอา บันลังลิลลา บันลังสี บันลังคา รยอ่ม หมาสดำ ดอกมเฟือง ๕
๑๒. ทำเป้นจุล บดลายน้ำถั่วเขียวต้มก็ได้ น้ำดอกไม้ก็ได้ ให้กินแก้ $\left. \begin{array}{l} \text{ราก} \\ \text{ลง} \end{array} \right\}$

๑๓. เพื่อพิศทั้งปวงหาย ถ้าจะแก้ลงละลายน้ำเปลือกมะเดื่อต้ม
 ๑๔. แก้วรากลายน่ายอทั้งห้าต้มกินแก้ลงรากเพื่อพิศทั้ง
 ๑๕. ปวงหาย ฯ อนึ่งเอาดอกพิกุน ดอกมเพือง
 ๑๖. รยอ่ม ไคร้เครือ ต้มกินแก้
 ๑๗. ลงรากหาย

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๗

๐ สิทธิการียะ ลักษณะปวงหีวนั้น กระทำให้ลงให้รากให้ตัวเย็นเป็นเหน็บ แล้วให้เหื่อ^๑ ตกเช็ดไม่ขาดมือ ให้สวังสวายในใจดังบุคคลมาควักเอาหัวใจไปก็เหมือนกัน ถ้าแก้มีต้อง ๓ วันมรณะ ฯ

ถ้าจะแก้เอาน้ำตาลกรวด น้ำตาลทราย น้ำตาลโตนด สิ่งละส่วน ใบบัวหลวง ใบขุ่นละมุดลูกมะกรูดเผาให้ไหม้เอาสิ่งละส่วน ๔ ส่วน บดละลายน้ำข้าวเช็ดให้กินแก้ลงแก้รากทั้งปวงหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอาชาดก้อน ๑ บาท ถั่วเขียวคั่วเราะเปลือกเสีย ๒ ตำลึง ขิง ๗ ชื้น พริกไทย ๗ เม็ด ดีปลี ๗ ดอก บด(ละ)ลายน้ำถั่วเขียวต้มให้กิน แก้ลงแก้ราก แก้ตัวเย็นให้อุ่นขึ้นแก้พิษวิเศษนัก ฯ

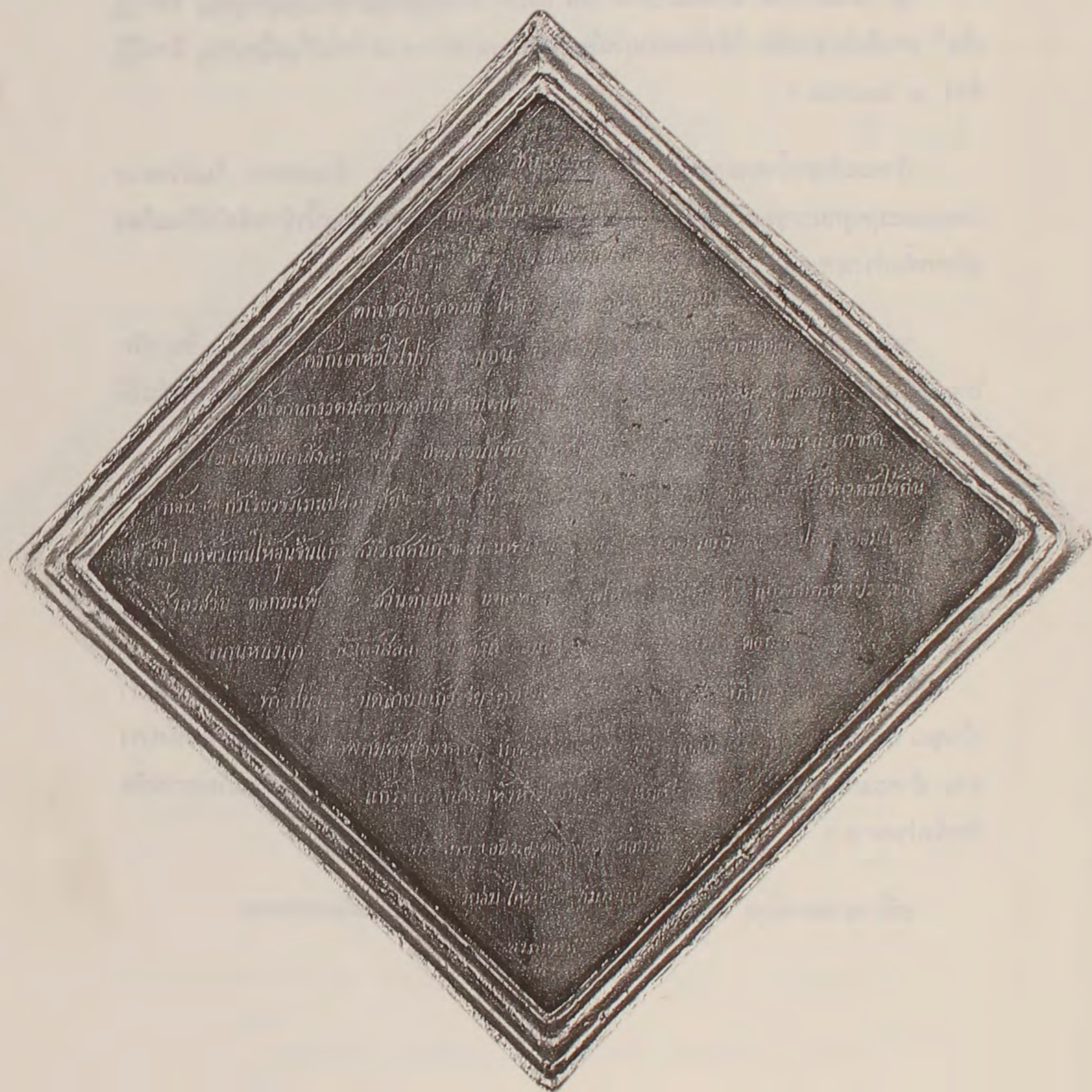
ขนานหนึ่งเอาดอกผักบุ้ง ดอกมะขาม ดอกผักปอด ระย่อม ไคร้เครือ สิ่งละส่วน ดอกมะเฟือง ๒ ส่วน ตำเป็นจุณ บดละลายน้ำรากยอให้กินแก้พิษลง พิษราก แก้พิษกาฬทั้งปวงหาย ฯ

ขนานหนึ่งเอาบัลลังก์ศิลา บัลลังก์สี บัลลังก์คา ระย่อม มหาสดำ ดอกมะเฟือง ทำเป็นจุณ บด(ละ)ลายน้ำถั่วเขียวต้มก็ได้ น้ำดอกไม้ก็ได้ ให้กินแก้ราก แก้ลงเพื่อพิษทั้งปวงหาย ถ้าจะแก้ลงละลายน้ำเปลือกมะเดื่อต้ม แก่รากละลายน้ำยอทั้งห้าต้มกินแก้ลงรากเพื่อพิษทั้งปวงหาย ฯ

อนึ่ง เอาดอกพิกุล ดอกมะเฟือง ระย่อม ไคร้เครือต้มกินแก้ลงรากหาย

^๑ เหงื่อ

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๘

คำจารึกแผ่นที่ ๔๘

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. จะกล่าวด้วยดานทักษิณคุณนั้น
๓. ตั้งเอายอดดอกเป็นดานลงไปแขงดังแผ่น
๔. สินลา ถ้าลามลงไปถึงท้องน้อยแล้วเมื่อใด จะกระทำให้ง
๕. อยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ถูกเอนเขามิได้ ถูกร้อนสงบลงน้อยหนึ่งแล้ว
๖. กลับปวดมาเลาให้จุกเสียดแน่นอกบริโภคอาหารมิได้ ถ้าลงถึงหัวเหน่าแล้วเมื่อ
๗. ใดตายเมื่อนั้นๆ ถ้าจะแก้เอา สัมผัสยาว
สัมผัสสั้นดาน } สัมผัสสลดไตรากม
๘. ดาตเคเรือ เจตมูล ชิงแห้ง สิ่งละ ๑ ๑ +
๙. หัตถ์คุณเทด ๓ + หัวเบญปัด มดยอบ ขมิ้นเคเรือพังอาด เทียรดำ เทียรขาว
 แก่นปฐู แก่นมหาด สิ่งละ + ๒ พริกกล่อน ๒ + ๒
๑๐. แซ่สุรา ๕ ทนนาน ผิงเข้าเปลือกไว้ ๓ วัน ให้พลีจดังกิน จอกชาหนึ่ง
 เข้า } กินให้ได้ ๗ วัน แล้วจึงให้กินอย่าประจูดต่อไป ๗ อย่าประจูดาน
 เยน }
๑๑. ทักษิณคุณ เอาเปลือกสท่อน เปลือกราชพฤก เปลือกสน น้ำมนาว
 ตำเอาน้ำสิ่งละทนนาน มพร้าวไฟใบ ๑ ชูตคั้นปนกะทิ
๑๒. ให้ค่นคูลิการกันเข้าหุงให้คงแต่น้ำมัน สลด ๑๐๘ เมด เอาเมดละซีก
 บดทอดลงในน้ำมันให้เกรียม
๑๓. กินแต่ช้อนหนึ่งลงลิ้นเชิงแล้ว ๗ วัน กินวัน ๑ จึงให้กินอยานี้ต่อไป ๗
 อยาซื้อ ณ รายพังค่าย
๑๔. เอาหิง ๑ ลำตัน ๒ เจตมูล ๓ ผักชีล้อม ๔ สค้าน ๕ โกดสอ ๖ พริกไท ๗ มตูม
๑๕. อ่อน ๘ ลูกข้าวพล ๙ ชิงแห้ง ๑๐ สมอเทศ ๑๑ เทียรดำ ๑๒ แก่น
๑๖. บุณนาก ๑๓ เปล้าน้อย ๑๔ ทนดี ๑๕ ทำเป็นจุนลาย
๑๗. น้ำร้อนกิน หน้า + ๑ แก่ดานทชิน
๑๘. คุณแล ดานตะ
ประวาตะ } คุณ ๗

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๘

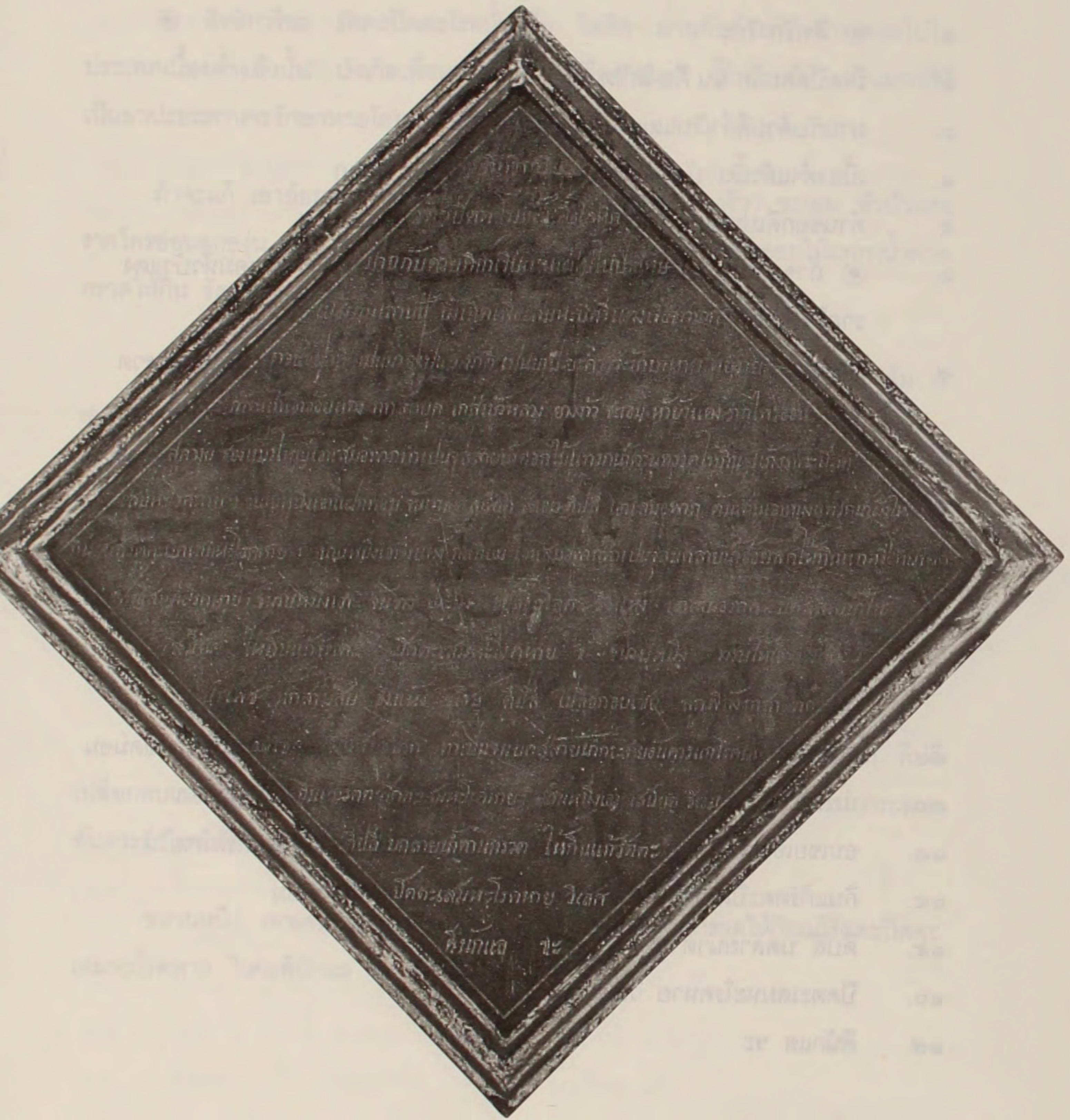
๐ สิทธิการิยะ จะกล่าวด้วยดานทักษิณคุณนั้นตั้งเอายอดอกเป็นดาน ลงไปแข่งดังแผ่นศิลา ถ้าลามลงไปถึงท้องน้อยแล้วเมื่อใดจะกระทำให้ง่องอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ถูกเย็นเข้ามิได้ถูกร้อนสงบลงน้อยหนึ่งแล้วกลับปวดมาแล้วให้จุกเสียดแน่นอกบริโภคอาหารมิได้ ถ้าลงถึงหัวหน้าแล้วเมื่อใดตายเมื่อนั้น ถ้าจะแก้เอาส้มเสี้ยว ส้มสันดาน ส้มเข้า สลัดได รากมะตาดเครือ เจตมูล ชิงแห้งสิ่งละ ๑ ตำลึง หัสคุณเทศ ๓ ตำลึง หัวเบญจัตระ^๑ มดยอบ ขมิ้นเครือ พังอาด เทียนดำ เทียนขาว แก่นปฐู แก่นมะหาด สิ่งละ ๒ บาท พริกอ่อน ๒ ตำลึง ๒ บาท แซ่สุรา ๕ ทะนาน ผิงข้าวเปลือกไว้ ๓ วัน ให้พลีจดี กินจอกขาหนึ่ง เข้าเย็นกินให้ได้ ๗ วัน แล้วจึงให้กินยาประจต่อไป

ยาประจูดานทักษิณคุณ เอาเปลือกสะท้อน เปลือกราชพฤกษ์ เปลือกสน น้ำมะนาว ตำเอาน้ำสิ่งละทะนาน มะพร้าวไฟใบ ๑ ขูดคั้นเป็นกะทิ ให้ชั้นคูลีการกันเข้าหุงให้คงแต่น้ำมัน สลด ๑๐๘ เม็ด เอาเม็ดละซีกบดทอดลงในน้ำมันให้เกรียม กินแต่ช้อนหนึ่งลงสิ้นเชิงแล้ว ๗ วัน กินวัน ๑ จึงให้กินยานี้ต่อไป

ยาชื่อนารายณ์ฟังก่ายเอา หิงคุ ๑ ลำพัน ๒ เจตมูล ๓ ผักชีล้อม ๔ สะค่าน ๕ โกงสุสอ ๖ พริกไทย ๗ มะตูมอ่อน ๘ ลูกชะพลู ๙ ชิงแห้ง ๑๐ สมอเทศ ๑๑ เทียนดำ ๑๒ แก่นบุณฑาค ๑๓ เปล้าน้อย ๑๔ ทนดี ๑๕ ทำเป็นจุนละลายน้ำร้อนกินหนัก ๑ สลึง แก้ดานทักษิณคุณแลดานตะคุณประวาตะคุณ

^๑ คำจารึกใช้ เบญจัต

ภาพจารึกแผ่นที่ ๔๙

คำจารึกแผ่นที่ ๔๙

๑. ◎ สิทธิการิยะ
๒. รัตตปิตตะ โท นั้น คือ โลहित
๓. มานกับด้วยดีกำเริบแลแผ่ไปในประเทศ
๔. เบื้องต่ำแล้วนั้น บังเกิดเพื่อเสมหะมีศรีแดง เจือขาวมาก
๕. ด้านอยก่ดีเปนมวกก่ดีเปนยาปะยะดาระจะรักษาหายโดยง่าย
๖. ◎ ถ้าจะแก้เอาอ้อยแดงรากสตับุตร เกสรบังหลวง ยางง้าว ชะเอมหัวบัวแดง
รากไทรออน
๗. ลูกองุ่น ช้องแมวใหญ่เอาเสมอพากทำเปนจุลลายน้ำดอกไม้แทรกน้ำตานกรวด
ให้กินรัตตะปิด
๘. เสมหะโรคหายฯ ขนานหนึ่งเอาแฝกหอม จันทะเสนียด ชะเอมดีป्लीเอาเสมอพาก
ต้มสามเอาหนึ่งแทรกน้ำผึ้งให้
๙. กินแก้รัตตะปิดเสมหะโรคหาย ฯ ขนานหนึ่งเอาชิงแห้งกะเทียมเอาเสมอพาก
ทำเปนจุลบลานน้ำอ้อยสดให้กินแก้ตรีโทษตกะ
๑๐. ปิดตเสมหะโรคหายฯ ขนานหนึ่งเอาจันขาว ประยงเปลือกโลด ชิงแห้งเอา
เสมอภาค บดลายน้ำใบ
๑๑. เสนียดให้กินแก้สตัตะ ปิดตเสมหะโรคหาย ฯ ขนานหนึ่ง ทานให้เอา ชั้ดมอน
๑๒. บรเพช รากสามสิบ ชิงแห้ง ชะเอม ดีป्ली เปลือกอบเชย ลูกพิลังกาสา
๑๓. อบเชยเอาเสมอพาก ทำเปนจุณบดลาย น้ำกระสายอันควรแกโรคหายให้
๑๔. กินแก้รัตตะปิดตเสมหะโรคหายฯ ขนานหนึ่งเอาเสนียดชะเอม
๑๕. ดีป्ली บดลายน้ำตานกรวด ให้กินแก้รัตตะ
๑๖. ปิดตเสมหะโรคหาย วิเสด
๑๗. ดินักแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๔๙

◎ สิทธิการียะ รัตตะปิตตะโรคันั้น คือ โลहित มานกับด้วยดีกำเริบแลแผ่ไปในประเทศเบื้องต่ำแล้วนั้น บังเกิดเพื่อเสมหะมีสีแดงเจือขาวมาก ดำน้อยก็ดี เป็นมวกก็ดี เป็นยาปะยะดานจะรักษาหายโดยง่าย

ถ้าจะแก้ เอาอ้อยแดง รากสัตตบุษย์^๑ เกสรบัวหลวง ยางง้าว ชะเอม หัวบัวแดง รากไทรอ่อนลูกองุ่น ช้องแมวใหญ่ เอาเสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำดอกไม้เทรบน้ำตาล กรวดให้กิน รัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอาแฝกหอม จันทร์เทศ เสนียด ชะเอม ดีปลี เอาเสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑ เทรบน้ำผึ้งให้กินแก้รัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอาชิงแห้ง กระเทียมเอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดละลายน้ำอ้อยสดให้กิน แก้วตรีโทษรัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย ฯ

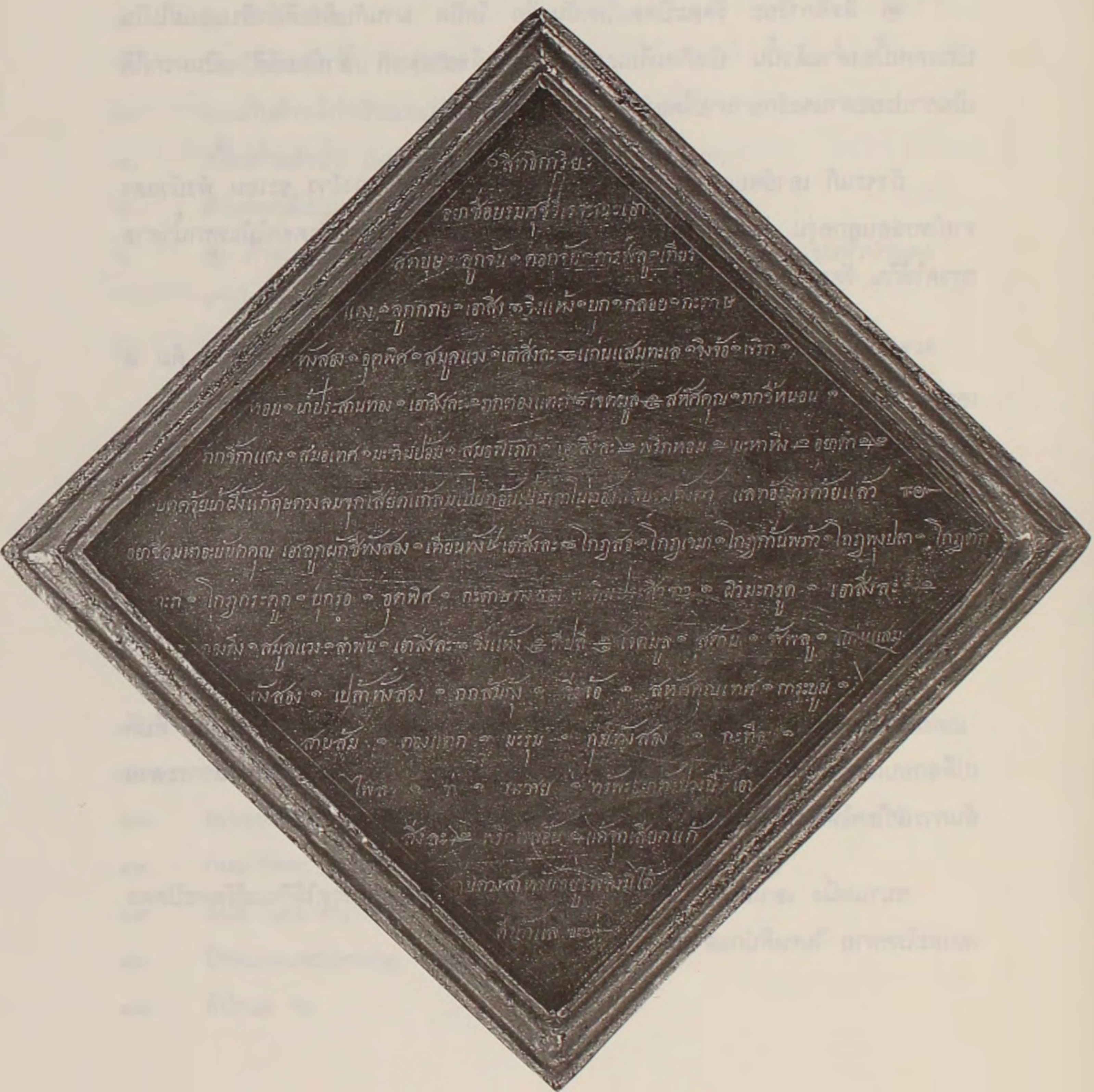
ขนานหนึ่ง เอาจันทน์ขาว ประยงค์ เปลือกโลด ชิงแห้ง เอาเสมอภาคบดละลายน้ำในเสนียดให้กินแก้รัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย ฯ

ขนานหนึ่ง ท่านให้เอาหัวข้ดมอน บอระเพ็ด รากสามสิบ ชิงแห้ง ชะเอม ดีปลี เปลือกอบเชย ลูกพิลังกาสา รากอบเชย เอาเสมอภาคทำเป็นจุนบดละลายน้ำกระสาย อันควรแก้โรคให้กินแก้รัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย ฯ

ขนานหนึ่ง เอาเสนียด ชะเอม ดีปลี บดละลายน้ำตาลกรวดให้กินแก้รัตตะปิตตะเสมหะโรคหาย วิเศษดีนักแล ฯ

^๑ คำจารึกใช้ สัตตบุค

ภาพจารึกแผ่นที่ ๕๐

คำจารึกแผ่นที่ ๕๐

๑. ๐ สิทธิการิยะ
๒. อยาช็อบรมศุชีวิเระณะเอา
๓. สัตบุษ ๑ ลูกจัน ๑ ดอกจัน ๑ การพลู ๑ เทียร
๔. แดง ๑ ลูกกราย ๑ เอาสิ่ง $\frac{1}{1}$ ชิงแห้ง ๑ บุก ๑ กลอย ๑ กระดาษ
๕. ทั้งสอง ๑ อุตพิศ ๑ สมุลแขว ๑ เอาสิ่งละ $\frac{1}{2}$ แก่นแสมทะเล ๑
จิงจ้อ ๑ พริก ๑
๖. หอม ๑ น้ำประสานทอง ๑ เอาสิ่งละ $\frac{1}{1}$ รากตองแตก $\frac{1}{1}$
เจตมูล $\frac{1}{2}$ สหฺสคุณ ๑ รากขี้หนอน ๑
๗. รากขี้กาแดง ๑ สมอเทศ ๑ มะขามป้อม ๑ สมอพิเภก ๑ เอาสิ่งละ
พริกหอม $\frac{1}{1}$ มะหาหิง $\frac{1}{1}$ อยาดำ $\frac{1}{2}$
๘. บดด้วยน้ำผึ้งแก้ฤษดวงลมจุกเสียดแก้ลมเพนก้อนเพนเถาในท้องแล
บวมทั้งตัว แลท้องมารด้วยแล้ว ฯ
๙. ๐ อยาช็อมหาอะนันตคุณ เอาลูกผักชีทั้งสอง ๑ เทียนทั้ง ๕ เอาสิ่งละ $\frac{1}{2}$
โกฐสอ ๑ โกฐก้านพร้าว ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐตัก
๑๐. กะรา ๑ โกฐกระดุก ๑ บุกรอ ๑ อุตพิศ ๑ กระดาษทั้งสอง ๑ ดินประสิว
ขาว ๑ ผิวมะกรูด ๑ เอาสิ่งละ $\frac{1}{1}$
๑๑. ดองดิ่ง ๑ สมุลแขว ๑ ลำพัน ๑ เอาสิ่งละ $\frac{1}{1}$ ชิงแห้ง $\frac{1}{2}$
ดีปลี $\frac{1}{2}$ เจตมูล ๑ สค้าน ๑ ช้าพลู ๑ แก่นแสม
๑๒. ทั้งสอง ๑ เปล้าทั้งสอง ๑ รากส้มกุ่ม ๑ จิงจ้อ ๑ สหฺสคุณเทศ ๑
การะบูน ๑
๑๓. สานส้ม ๑ ตองแตก ๑ มะรุม ๑ กุ่มทั้งสอง ๑ กะทือ ๑
๑๔. ไพล ๑ ข่า ๑ กะชาย ๑ ทรัพย์สินยาทั้งปวงนี้ เอา
๑๕. สิ่งละ $\frac{1}{2}$ พริกหล่อน $\frac{1}{1}$ แก้วจุกเสียด แก้ว
๑๖. ฤษดวงสำหรับอยู่เพลิงมิได้
๑๗. ดินักแล ฯ

คำอ่านจารึกแผ่นที่ ๕๐

◎ สิทธิการิยะ ยาซื้อบรมสุขีวสิเรจะณะ เอาสัตตบุษย์ ๑ ลูกจันท์ ๑ ดอกจันท์ ๑ กานพลู ๑ เทียนแดง ๑ ลูกกราย ๑ เอาสิ่ง (ละ) ๑ สิ่ง ชิงแห้ง ๑ บุก ๑ กลอย ๑ กระดาดทั้งสอง ๑ อุตพิต ๑ สมุลแว้ง ๑ เอาสิ่งละ ๒ สิ่ง แก่นแสมทะเล ๑ จิงจ้อ ๑ พริก ๑ หอม ๑ น้ำประสานทอง ๑ เอาสิ่งละ ๑ บาท รัตองแตก ๑ สิ่ง เจตมูล ๑ บาท ๒ สิ่ง สหฺสคุณ ๑ ราก ขี้หนอน ๑ รากขี้กาแดง ๑ สมอเทศ ๑ มะขามป้อม ๑ สมอพิเภก ๑ เอาสิ่งละ ๒ บาท พริกหอม ๑ ตำลึง มหาหิงค์ ๑ บาท ยาดำ ๑ ตำลึง ๒ บาท บดด้วยน้ำผึ้งแก้ริดสีดวงลมจุกเสียด แก้ลมเป็นก้อนเป็นเถาใน ท้องแลบวมทั้งตัว แลท้องมานด้วยแล้ว ฯะ ๐๓

ยาซื้อมหานันตคุณ เอาลูกผักชีทั้งสอง ๑ เทียนทั้งห้า เอาสิ่งละ ๒ สิ่ง โกงฺสุ ๑ โกงฺสุเขมา ๑ โกงฺสุก้านพร้าว ๑ โกงฺสุพุงปลา ๑ โกงฺสุกักรา^๑ ๑ โกงฺสุกระดูก ๑ บุกรอ ๑ อุตพิต ๑ กระดาดทั้งสอง ๑ ดินประสีขาว ๑ ผิวมะกรูด ๑ เอาสิ่งละ ๑ บาท ดองดิ่ง ๑ สมุลแว้ง ๑ ลำพัน ๑ เอาสิ่งละ ๑ สิ่ง ชิงแห้ง ๑ บาท ๒ สิ่ง ดีปลี ๑ บาท ๒ สิ่ง เจตมูล ๑ สะค้าน ๑ ชะพลู ๑ แก่น แสมทั้งสอง ๑ เปล้าทั้งสอง ๑ รากส้มกุ้ง ๑ จิงจ้อ ๑ สหฺสคุณเทศ ๑ การบูร ๑ สารส้ม ๑ ตองแตก ๑ มะรุม ๑ กุ่มทั้งสอง ๑ กะทือ ๑ ไพล ๑ ข่า ๑ กระชาย ๑ สรรพยาทั้งปวงนี้เอาสิ่งละ ๒ บาท พริกอ่อน ๑ ตำลึง แก้จุกเสียดแก้ริดสีดวงสำหรับอยู่เพื่องมิได้ ดินักแล ฯะ ๐๓

^๑ คำจารึกใช้ โกงฺสุตักกะรา

อธิบายศัพท์

ก

กก

ในที่นี้หมายถึงส่วนของพืชสมุนไพร ได้มาจากโคนของต้นตรงส่วนที่ติดพื้นดิน เช่น กกโคกกระออม ดูเพิ่มที่ โคกกระออม

กบิลไม้

พืชพันธุ์ไม้มีขนานชนิดที่มีฤทธิ์ มีสรรพคุณทางยาใช้แก้โรคต่าง ๆ ได้

กรอง

ในที่นี้หมายถึง แยกน้ำยาออกจากเครื่องยา โดยใช้ผ้าขาวบางสะอาดกรองเครื่องยานั้น

กระแจะ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นผลัดใบ ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับรูปขอบขนาน ขอบใบมีจักแบบฟันเลื่อยถี่ๆ ดอกออกเป็นช่อกระจุกสีเหลืองสด ผลเมื่อสุกสีดำมัน สรรพคุณแก้ปวดเมื่อย ขับพยาธิ แก้โรคน้ำเหลืองเสีย เป็นต้น บางที่เรียกว่า ตาลเหลือง ช้างน้ำว ตานนกกรด กำลังช้าง สาร ขมิ้นพระตัน ตะนาว ช้างโน้ม ช้างไหม ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ กระแจะตะนาว และพญายา

กระแจะตะนาว

วัตถุธสมุไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากส่วนผสมของผงเครื่องหอมจากไม้จันทน์เนื้อไม้ ชะมดเชียง หญ้าฝรั่น เป็นต้น บางที่เรียกว่า กระแจะ ก็มี

กระเจด

ดูที่ ผักกระเจด

กระชาย

พืชสมุนไพรมี ๓ ชนิด ได้แก่ กระชายดำ กระชายแดง และกระชายเหลือง ที่ใช้ปรุงอาหาร คือ กระชายเหลือง เป็นไม้ล้มลุกลำต้นอยู่ใต้ดิน เป็นหัวกลม มีรากสะสม

อาหารเรียงยาวเป็นกระจุก มีใบเป็นกออยู่เหนือพื้นดิน
สรรพคุณ บำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ แก้บิด มูกเลือด ภาษา
ถิ่นพ่ายัพเรียกกะแอน หรือละแอน

กระชายดำ

ดูที่ กระชาย

กระชายแดง

ดูที่ กระชาย

กระเช้าฝีมด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยลำต้นเป็นเถา ใบเป็นใบ
เดี่ยว รูปหอกแกมรูปไข่ โคนใบเว้าหยักลึกเป็นรูปหัวใจ ดอก
ออกเป็นช่อสั้น ๆ ผลลักษณะเป็นรูปกระเช้า สรรพคุณ
แก้โรคผิวหนัง ลดไข้ บำรุงธาตุ เป็นต้น บางทีเรียกว่า
กระเช้าสีดำ กระเช้ามด

กระเช้ามด

ดูที่ กระเช้าฝีมด

กระเช้าสีดำ

ดูที่ กระเช้าฝีมด

กระดอม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อยลำต้นห้าเหลี่ยม ผล
สีเหลี่ยม สุกมีสีส้ม รสขม

กระดังงา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบสีเขียว
อ่อน ดอกอ่อนสีเขียว แก่จัดเป็นสีเหลืองอมเขียว หรือ
เหลืองอ่อน มีกลิ่นหอมฉุน สรรพคุณ แก้ลม บำรุงธาตุ
 เป็นต้น

กระด้าง

ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้ตัว
แข็งหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือทุกส่วนของร่างกาย
เกร็งเคลื่อนไหวไม่ได้

กระดาด

พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ กระดาดแดง และกระดาดขาว
เป็นไม้ไม่มีแก่น เนื้ออ่อน จำพวกบอน

กระดาดแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน จำพวกบอน ลำต้นมีลักษณะคล้ายบอน กาบใหญ่ ยาวกว่าบอน ใบกลมโตกว่าใบบอน หรือใบเผือก ดอกคล้ายดอกหน้าวัว สีของต้นและกาบจะมีสีแดงเข้มเกือบดำ
กระดาดทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กระดาดขาวและกระดาดแดง ดูเพิ่มเติมที่ กระดาด
กระดังง่าเผือก	ดูที่ ขี้กาแดง
กระดุกไก่ดำ	ดูที่ สันพร้าวญ
กระดุกโค	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดุกของสัตว์ประเภทวัว
กระดุกงูเหลือม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดุกของสัตว์ประเภทงูเหลือม
กระดุกแพะ	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดุกของสัตว์ประเภทแพะ
กระดุกเสือ	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดุกของสัตว์ประเภทเสือ
กระถินแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ใบประกอบมีใบย่อย ดอกเป็นช่อ มีผลเป็นฝัก
กระท้อน	ดูที่ สะท้อน
กระท่อม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ขึ้นตามริมน้ำ ยอดใบอ่อน และก้านใบสีแดงเรื่อ ๆ ช่อดอกกลมสีเหลือง ใบมีรสขม สรรพคุณ แก้ปวดท้อง ลงท้อง บางที่เรียก “อีถ่าง”
กระเทียมยอด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกประเภทเดียวกับหญ้า ลำต้นกลมเป็นปล้องข้อสีแดงเรื่อ ๆ ใบเล็กฝอยเมื่อถูกกระเทือนจะหุบได้ ดอกเป็นกระจุกสีเหลืองสด สรรพคุณ

แก้พิษร้อนภายใน แก้ไข้และแก้ปัสสาวะพิการ เป็นต้น
กระเทียมยอบ จียอบต้นตาน นกเขาเจ้า ทียบยอด ไมยราบ
ก็เรียก

กระเทียมยอบ

ดูที่ กระเทียมยอด

กระทุงหมาบ้า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพันธุ์ไม้เลื้อยมีลำต้นเป็นเถากลม
เนื้อแข็ง ใบออกเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อตามบริเวณง่าม
ใบ ผลเป็นฝัก สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น
บางที่เรียกว่า ผักฮ้วนหมู เครือเขาหมู คันชุน กระทุงหมาบ้า
มวนหูกวาง เถาคัน

กระทุ้ม

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด ได้แก่ กระทุ้มบก หรือกระทุ้มโคก
กระทุ้มน้ำ หรือ ก้านเหลือง เป็นต้น เป็นไม้ต้นขนาดกลาง
ถึงขนาดใหญ่ใบออกเป็นคู่ตรงข้ามต้น ตามลำกิ่ง และใน
ระหว่างก้าน มีปลีใบรูปปากเปิดติดกับกิ่งทั้ง ๒ ด้าน ดอก
ออกเป็นช่อกลมสีเหลืองอ่อน กลิ่นหอม เนื้อไม้มีทั้งชนิดที่
เป็นไม้เนื้อแข็ง และไม้เนื้ออ่อน สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อย
บำรุงเลือด เรียกว่า กระทุ้มนา กระทุ้มใหญ่ กระทุ้มบก
กระทุ้มน้ำ กระทุ้มก้านยาว กระทุ้มโคก ก้านเหลือง ก็มี

กระทุ้มก้านยาว

ดูที่ กระทุ้ม

กระทุ้มโคก

ดูที่ กระทุ้ม

กระทุ้มทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กระทุ้มบก และกระทุ้มน้ำ ดูเพิ่ม
เต็มที่ กระทุ้ม และพิกัทยา

กระทุ้มนา

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ต้น มีทั้งขนาดกลาง และ
ขนาดใหญ่ เนื้อไม้มีทั้งชนิดเนื้อแข็ง และอ่อน ได้แก่
กระทุ้มบก หรือ กระทุ้มก้านยาว กระทุ้มขี้หมู

กระทุ่มนา	ดูที่ กระทุ่ม
กระทุ่มน้ำ	ดูที่ กระทุ่ม
กระทุ่มบก	ดูที่ กระทุ่ม
กระทุ่มใหญ่	ดูที่ กระทุ่ม
กระเทียม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกมีหัวอยู่ใต้ดิน เนื้ออ่อนสีขาวมีเปลือกนอกสีขาวหุ้มอยู่ ๒-๓ ชั้น ใบยาวเรียวแบน หัวและใบมีกลิ่นฉุน หัวมีรสเผ็ดร้อน สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ท้องอืด กระจายโลหิต หัวใช้ทาภายนอก แก้โรค กลากเกลื้อน เป็นต้น ถิ่นอีสาน เรียกหอมขาว ถิ่นใต้เรียกหัวเทียม ถิ่นพายัพเรียก หอมเทียม
กระเทียมกรอบ	กระเทียมที่แตกกลีบย่อยออกเป็นกลีบเล็กกลีบน้อย ดูเพิ่มเติมที่กระเทียม
กระเทียมทอด	กระเทียมหัวเดียว ไม่แตกกลีบย่อย กระเทียมโทน ก็เรียก ดูเพิ่มเติมที่กระเทียม
กระบวนโรค	อาการของโรค
กระเบน	สัตว์สมุนไพรมีหลายชนิด เป็นสัตว์น้ำประเภทปลาทะเล รูปร่างแบน พื้นหัวสีน้ำตาล สันหลังหยาบคม ชนิดหางยาวและเล็กเรียวยาวเรียกว่า กระเบนขาว ชนิดมีครีบเป็นธงอยู่ระหว่างกลางของหาง เรียกว่า กระเบนธง ชนิดมีจุดสีน้ำเงินบนพื้นหลัง มีเส้น เป็นสีน้ำเงินพาดจากหลังลงมาถึงหาง เรียกว่า กระเบนหิน ชนิดมีปีกและหัวแหลมคล้ายนก เรียกว่า กระเบนนก หรือกระเบนค้ำคาว ชนิดมีรูปปีกคล้ายปีกผีเสื้อแต่หางสั้นมีสีดำและขาวคั่นเป็นเปราะ ๆ เรียกว่า กระเบนเผือก ชนิดมีหัวกลมแบนหางไม่ยาว เรียกว่า กระเบนไฟฟ้า

กระเบา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เนื้อไม้มีสีน้ำตาลอมเทา ใบเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อสีขาวนวล ผลค่อนข้างกลมเปลือกมันหนาสีน้ำตาล สรรพคุณ แก้โรคเรื้อน โรคบนศีรษะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า กระเบาน้ำ กระเบาข้าวแข็ง กะดงเบา หัวค่าง เป็นต้น

กระเบาข้าวแข็ง

ดูที่ กระเบา

กระเบาหน้า

ดูที่ กระเบา

กระเปียน

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด เป็นไม้สูงปานกลางชนิดหนึ่ง ขึ้นอยู่ในลำคลองเปลือกต้นเกลี้ยงนวลแกมเขียวคล้ำเปลี่ยนสีเทา อีกชนิดหนึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดปานกลาง ชอบขึ้นในป่าตามลำต้นเป็นหนามห่าง ๆ เปลือกเกลี้ยงสีเทา ดอกสีขาวเมื่อโรยเปลี่ยนเป็นสีเหลืองนวล ผลกลมรีผิวคายสีน้ำตาลหม่น

กระโป

ดูที่ กะทกรก

กระโปรงทอง

พรรณไม้เถา ทั่ว ๆ ไปเรียกกะทกรก ยอดกินได้
ดูเพิ่มเติมที่ กะทกรก

กระพังโหม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย ลำต้นกิ่งก้านกลม มีกลิ่นเหม็น ใบเรียวเล็กเรียกว่า ตูดหมูตูดหมา ก็มี

กระพังโหมทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กระพังโหมป่า และกระพังโหมบ้าน ดูเพิ่มเติมที่ กระพังโหม

กระย่อม

ดูที่ ระย่อม

กระรอกน้ำ

ดูที่ ลูกเขยตาย

กระรอกน้ำขาว

ดูที่ ลูกเขยตาย

กระโรคใหญ่

ดูที่ ชิงชี

กระลำพัก

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากแก่นของเนื้อไม้ที่เป็นโรค มีเชื้อราเข้าไปกินอยู่ภายในทำให้กลายเป็นไม้มีกลิ่นหอม มีคุณสมบัติทางยา ส่วนมากได้มาจากแก่นของต้นสลัดได ลั่นทม หรือตาตุ่ม มีสรรพคุณแก้ลม บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย มีรสขม หวาน เย็น

กระวาน

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก เมล็ดมีกลิ่นหอม รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ใช้ขับลม ขับเสมหะ บำรุงธาตุ เป็นต้น

กระษัย

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคจะค่อยๆ ทำลายสุขภาพร่างกายให้เสื่อมโทรมไปที่ละน้อย ๆ เป็นเวลาต่อเนื่องกันยาวนาน ทำให้มีอาการชูกดม โลหิตจาง ผิวน้ำซีดเหลือง ไม่มีแรง มือเท้าชา เป็นต้น โรคกระษัยมีอาการโรคหลายลักษณะหลายชนิด กล่าวรวมๆ มี ๒๖ ชนิด แยกออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

๑. กระษัยโรคเกิดจากสมุฏฐานธาตุ (ธาตุสมุฏฐาน) มี ๘ ชนิด ได้แก่ กระษัยกล่อน ๕ ชนิด กระษัยน้ำ กระษัยลม และกระษัยไฟ
๒. กระษัยโรคที่เกิดเป็นอุปาทิกะโรค ๑๘ ชนิด ได้แก่ กระษัยล้น กระษัยราก กระษัยเหล็ก กระษัยปฐุ กระษัยจุก กระษัยปลาไหล กระษัยปลาหมอ กระษัยปลาดุก กระษัยปลวก กระษัยล้นกระปือ กระษัยเต่า กระษัยดาน กระษัยทัน กระษัยเสียด กระษัยไฟ กระษัยน้ำ กระษัยเชือก กระษัยลม

กระษัยเพลิง

โรคกระษัยเกิดเพราะธาตุไฟในร่างกายพิการ ทำให้กินอาหารไม่ได้ มีอาการพะอืดพะอมในท้อง พิษของไข้จับเป็นเวลาดัวเย็นไปทั้งกาย แต่ภายในร่างกายร้อนมีอาการปวดศีรษะ

วียงเวียน ทำให้เจ็บตา เจ็บเข้าไปรวมอยู่ที่อก เหมือนผี
มะเร็งทรวง พิชหนักถึงหน้าบวม ท้องบวม เป็นต้น ดูเพิ่ม
เต็มที่ กล่อน

กระษัยไฟ

ดูที่ กระษัยเพลิง

กระษัยลม

โรคกระษัยเกิดเป็นอุปาทิกะโรค มาจากลมในร่างกายนิด
ปกติ ทำให้มีอาการต่าง ๆ จำแนกอาการโรคได้ ๖ ชนิด คือ

๑. โรคกระษัยเกิดจากลมในลำไส้จับเป็นก้อนแข็ง ทำให้จุก
มีอาการแน่นในอก เป็นต้น
๒. โรคกระษัยเกิดจากลมนอกลำไส้ จับเป็นก้อนแข็ง
แล่นเข้าไปในกระดูก ทำให้เมื่อยในกระดูกไปทั่วทั้งกาย
๓. โรคกระษัยเกิดจากลมทั่วทั้งร่างกาย เริ่มต้นที่สะดือ
จับเป็นก้อนลม ขนาดเท่าผลมะเดื่อ ทำให้มีอาการจุก
เสียดแน่นในอก
๔. โรคกระษัยเกิดจากลมอุทรวาต เริ่มที่ปลายเท้า วิ่งขึ้น
มาถึงศีรษะ แล้ววนเข้าไปที่อกและลำไส้ ทำให้เกิดเม็ด
ขึ้นในลำไส้ ลักษณะเป็นฝักรวงผึ้ง เป็นต้น
๕. โรคกระษัยเกิดจากลมจับตัวกัน วิ่งจากปลายเท้าตลอด
ถึงกระหม่อม แต่พัดไม่ตลอด สะดุดหยุดเป็นที่ ๆ ขึ้น
มาถึงจุดใด ที่ใด ก็เจ็บปวด เพียงจุดนั้น ที่นั้น
๖. โรคกระษัยเกิดจากลมตามจุดทั้ง ๔ แห่ง คือ ที่ได้สะดือ
เหนือสะดือ ริมขวา ซ้ายของสะดือ สุดแต่จะตั้งขึ้นที่ใด
ลักษณะเป็นฝัคล้ายฝัสด้วน ฯลฯ เป็นต้น มีอาการจุก
เสียด แน่นหน้าอก หายใจขัด บริโภคอาหารไม่ได้
สลับตามผิวกายไปทั่วชุมชน เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ กล่อน

กระษัยเลือด

โรคกระษัยเกิดจากโลหิตในร่างกาย รวมตัวแข็งเป็นก้อนอยู่
ในท้อง ทำให้เจ็บปวด ตาเหลือง ชูบผอม หน้าซีดเผือด อีก
อาการหนึ่งก้อนเลือดอาจติดอยู่ตามสันหลัง ท้องน้อย หน้าอก

	เป็นมากเข้าอาจกลายเป็นมานเลือด อาการของโรคกระษัยเลือด จะคล้ายกับกระษัยกล่อน ดูเพิ่มเติมที่ กล่อน
กระษัยเหล็ก	ดูที่ กล่อนหิน
กระสาย	เครื่องแทรกยา เป็นส่วนที่ใช้เพิ่มลงในเครื่องยาซึ่งปรุงแล้ว เพื่อเพิ่มฤทธิ์ให้มีสรรพคุณยาสูงขึ้น ส่วนใหญ่จะทำเป็นน้ำ เรียกว่า น้ำกระสาย ดูเพิ่มเติมที่ น้ำกระสายยา
กระสารส้ม	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง มีรสเปรี้ยวฝาด มีคุณสมบัติเป็นเภสัชวัตถุที่มีฤทธิ์ส่วนมากต้องระตุกก่อนนำไปปรุงยา สรรพคุณ แก้ฟกบวม แก้ลมจุกเสียด แก้ลมอัมพาต แก้ผอมเหลือง แก้ริดสีดวงในท้อง แก้หืดไอ แก้พรรดึก เจริญไฟธาตุ ดูเพิ่มเติมที่ สะตุ
กระหม่อม	ส่วนของร่างกายบริเวณกลางกะโหลกศีรษะ
กระหายน้ำนัก	อาการไข้ ทำให้รู้สึกคอแห้ง อยากดื่มน้ำบ่อยๆ
GRAM แรด	อวัยวะส่วนพื้นด้านในที่อยู่ถัดเขี้ยวเข้าไปของสัตว์ประเภทแรด
กราย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ออกใบเดี่ยว เรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้บิด ลงท้องอย่างแรง บางที่เรียก หางกราย หนามกรายตานแดง แสนคำ ขี้อาย เป็นต้น
กรูงเขมา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้เถา ใบลักษณะสามเหลี่ยมปลายมน มีผลกลม เม็ดสุกสีแดง
กฤษณา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นค่อนข้างคดงอ เนื้อไม้อ่อนสีขาว ใบเรียวเขี้ยวเข้มเป็นมัน ดอกเป็นช่อสีขาวมีกลิ่นหอมฉุน ส่วนที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องยานั้น ได้มาจากผลของลำต้นที่ผู้มีเชื้อราเข้าไปกิน

อยู่ภายในทำให้เนื้อไม้เป็นสีดำ มีกลิ่นหอม กฤษณา ที่มีคุณสมบัติทางยาต้องมีน้ำหนักมาก เมื่อโยนลงน้ำจะจมทันที ถ้าลอยน้ำหรือยังลอยปริ่มน้ำ ไม่นิยมใช้เป็นเครื่องยา

กล้วยดิบเต่า

ดูที่ ดับเต่า

กล้วยดิบ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ลำต้นตั้งตรง มีเหง้าใต้ดินใบเดี่ยวเรียงสลับเวียนรอบต้นออกหนาแน่นที่ปลายยอด ดอกออกเป็นช่อแทงขึ้นจากเหง้าใต้ดิน กลีบดอกสีขาวใบประดับสีม่วง ก้านดอกยาว ผลไม่มีเมล็ด สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ปวดท้อง แก้อ่อนใน แก้วริดสีดวง เป็นต้น

กล้วยเต่า

ดูที่ ดับเต่า

กล้วยไม้

ดูที่ โกฐพุงปลา

กล่อน

โรคกระษัยชนิดหนึ่ง เรียกว่า กระษัยกล่อน ก็มี อาการของโรค เกิดแต่ สมุฏฐานธาตุทั้ง ๔ มี ๕ ชนิด คือ

๑. กระษัยกล่อนดิน หรือกระษัยดิน หรือกล่อนดิน เกิดขึ้นเพราะปถวีธาตุ หรือธาตุดินในร่างกายผันแปรผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้ท้องอืด เส้นท้องตึง เจ็บสะเอว จุก เสียด ท้องผูกมากจนเป็นพรรดิก มือเท้าชา นัยน์ตาฟาง เป็นต้น
๒. กระษัยกล่อนน้ำ หรือกระษัยน้ำ หรือกล่อนน้ำ เกิดขึ้นเพราะอาโปธาตุ หรือธาตุน้ำในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้มีอาการปวดขัดยอก จุก เสียดแน่นในท้องถึงยอดอก และทางเดินอาหาร น้ำปัสสาวะผิดปกติ เป็นต้น
๓. กระษัยกล่อนไฟ หรือกระษัยไฟ หรือกระษัยเพลิง เกิดขึ้นเพราะเตโชธาตุ หรือธาตุไฟในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้มีอาการจุกแน่นขึ้นใน

ทรวงอก ภายในกายร้อนรุ่มมีเหงื่อออกทุกซุมซน เป็นต้น

๔. กระจกกล่อนลม หรือกระจกหยาบ หรือกล่อนลม เกิดขึ้น เพราะวาโยธาตุ หรือธาตุลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้มีอาการจุกเสียด ท้องล้น เจ็บปวดในท้องเป็นลมแน่นขึ้นในอก เป็นต้น

๕. กระจกเภา เกิดเป็นลมขึ้นในกายอย่างต่อเนื่อง เสียดไปตามชายโครงถึงยอดอก เสียวตลอดขึ้นไปถึงลำคอ ทำให้เจ็บปวดแน่นในอกกระทบไปถึงระบบขับถ่าย ทำให้น้ำปัสสาวะขุ่นเป็นตะกอน เป็นต้น

กล่อนน้ำ

ดูที่ กล่อน

กล่อนลม

ดูที่ กล่อน

กล่อนหิน

ชื่อโรคกระจกชนิดหนึ่ง เกิดแต่ลมในท้องน้อยแน่นอัดดุจแผ่นเหล็ก แผ่นหิน ทำให้เจ็บปวด ท้องแข็งลามขึ้นไปถึงยอดอก บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น กระจกเหล็กก็เรียกดูเพิ่มเติมที่ กล่อน

กล่อนแห้ง

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการจุกเสียด ปวดเมื่อย ปวดถ่วงในท้อง เจ็บในอก เสียวในกายหรือชาเป็นส่วนๆ

กล่อนเอ็น

ดูที่ กล่อน

กลอย

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้เถาเลื้อยพัน ลำต้นมีหนาม มีหัวใต้ดิน ใบประกอบมี ๓ ใบย่อยเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อห้อยลง มีสีเหลือง ผลมีปีก ๓ ปีก สรรพคุณ แก้เถาตาน

กลัดทวาร

๑. อาการท้องผูก มีอุจจาระอัดแน่นอยู่ที่ทวารหนัก
๒. อาการโรคอย่างหนึ่ง มีอาการปวดหน่วงที่ทวารเบา หรือทวารหนัก

กลาก	ชื่อโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นวง มีอาการคัน
กลากเกลื่อน	อาการของโรคกลาก ซึ่งขึ้นเป็นวงรายทั่วไปตามผิวหนัง
กล่ำ	ชื่อมาตราเงินโบราณ สองกล่อมเท่ากับหนึ่งกล่ำ สองกล่ำเท่ากับหนึ่งไพ
กล่ำเครือ	ดูที่ มะกล่ำเครือ
กล่ำตาไก่	ดูที่ มะกล่ำเครือ
กวนให้สบกัน	คนให้เข้ากัน
กวาด	การใช้ปลายนิ้วชี้ป้ายยาไว้แล้ว ล้วงไปในลำคอ ปาดยาลงที่โคนลิ้น
กอกกั้น	ดูที่ ชะเอม
กอกปลิง	วิธีการรักษาโรคอย่างหนึ่ง ใช้ปลิงดูดเลือดออกจากร่างกาย
กอกเลือด	การรักษาโรคด้วยวิธีใช้ปลิงดูดเลือดออกจากร่างกาย
ก้องแกบ	ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก
กอมก้อขาว	ดูที่ แมงลัก
กะดงเบา	ดูที่ กระเบา
กะดอม	ดูที่ โคกกระออม
กะเดาะ	ดูที่ กะทกรก
กะดั่งใบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ใบประกอบเรียงสลับ หูใบแผ่เป็นแผ่น ดอกออกเป็นช่อ ผลรูปกลมแป้น เมื่อสุกสีแดงเข้ม สรรพคุณแก้ไข้ ขับเหงื่อ เป็นต้น เรียกว่า คenangใบทองจ้วม ทองด้อม บังบายต้น ก็มี

กะตุมุ	ดูที่ ขมิ้นอ้อย
กะทกรก	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ๑. ชนิดเป็นไม้เถา เนื้อไม้แข็ง ลำเถามีหนามห่าง ๆ ใบรูปไข่ปลายใบเรียวแหลม ดอกออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ ผลเล็กกลม สรรพคุณ ใช้เป็นยาคุมธาตุ ถอนพิษเบื่อเมา แก้ไข้ ขับพยาธิ เป็นต้น นางชม น้ำใจใคร่ นางจุม สอกทอก กะทอกม้า ชักกะทอก ควายเลือด ผักรูด กะเดาะ ผักเยี่ยววัว จากกรด อีทก อังนก ก็เรียก ๒. ชนิดเป็นเถาเลื้อยตามพื้นดิน เถาเป็นขน ใบป้อมเป็น ๓ หยัก ขอบใบมีมือเกาะ ดอกสีขาว ผลกลมมีใยหุ้ม ผลสุกมีสีเหลือง เมล็ดมีรสหวานอ่อน ๆ ชนิดนี้ไม่ใช่ทำยา เรียกว่า เาะป่า เถาเาะ กระโป กระโปรงทอง หน้ำรกช้าง เถาสิงโต และถลกบาตร ก็มี
กะทอกม้า	ดูที่ กะทกรก
กะทิ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้นออกมาจากเยื่อมะพร้าว หรือเนื้อมะพร้าวขูดใหม่
กะทิมะพร้าว	ดูที่ กะทิ
กะทือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก มีต้นเป็นเหง้าเป็นข้อ ๆ อยู่ใต้ดิน ใบออกซ้อนกันเป็นแผง มีดอกเป็นช่อ ช่อดอกอ่อนใช้เป็นผักเครื่องจิ้ม เหง้าอ่อนใช้เป็นเครื่องปรุงอาหาร สรรพคุณ แก้ไข้เรื้อรัง ขับเลือดเน่าในเรือนไฟ ขับปัสสาวะ เป็นต้น
กะทงหมาบ้า	ดูที่ กระทงหมาบ้า
กะบัง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่งได้มาจากดินขาว เป็นดินธรรมชาติ ซึ่งจะออกสีขาวปนชมพูอย่างสีควายเผือก

กะเพรา	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด ได้แก่ กะเพราขาว และกะเพราแดง เป็นพันธุ์ที่กิ่งและก้านใบสีเขียวอมแดง เรียกกะเพราแดง ถ้ามีสีเขียว เรียกกะเพราขาว
กะเพราขาว	ดูที่ กะเพรา
กะเพราแดง	ดูที่ กะเพรา
กะเม็ง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กะเม็งตัวผู้และกะเม็งตัวเมีย เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นมีขนละเอียด ใบเป็นรูปรียาวปลายแหลม ริมขอบใบหยักเป็นฟันเลื่อย ดอกสีขาว สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงโลหิต เรียกว่า กะเม็งตัวเมีย ส้อมเกี่ยว หญ้าสับ ก็มี
กะเม็งตัวผู้	ดูที่ กะเม็ง
กะเม็งตัวเมีย	ดูที่ กะเม็ง
กะเม็งทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กะเม็งตัวผู้ และกะเม็งตัวเมีย ดูเพิ่มเติมที่ กะเม็ง
กะเร	ดูที่ ช้องสามย่าน
กะลันทา	ดูที่ คนทา
กะเลียงแดง	ดูที่ เกววัลย์เหล็ก
กะเหนียด	ดูที่ เสนียด
กะแอน	ดูที่ กระชาย
กัญชา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุกใบมนแฉกเล็กเข้าไปทางก้าน หลายแฉก ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อดอกตัวผู้และดอกตัวเมีย (เรียกว่า กะหลีกัญชา) ผลเป็นเมล็ดกลมเล็ก ๆ สรรพคุณ แก้โรคหอบหืด แก้ปวดท้อง ลงท้อง เป็นต้น

กัณฑ์	ในที่นี้หมายถึงรักษาอาการโรคต่อ
กันเกรา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบออกเป็นใบเดี่ยวตรงกันข้าม เป็นกลุ่มตอนปลายกิ่ง ดอกออกเป็นช่อมีสีขาว เมื่อใกล้ร่วงมีสีเหลืองเข้ม มีกลิ่นหอมเย็น ผลกลมเล็ก สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้ไข้ แก้พิษฝีกาฬ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ตำเสา ทำเสา มันทปลา เป็นต้น
ก้าง	ดูที่ คาง
ก้างปลา	พืชสมุนไพรมีหลายชนิดเป็นไม้พุ่ม มักขึ้นริมน้ำ มีใบย่อย ๆ ดอกและผลเล็กเรียกก้างปลา ถ้ามีผลสีขาว เรียกก้างปลาขาว ผลสีแดง เรียกก้างปลาแดง ต้นเป็นเถาเรียกก้างปลาเครือ และยังมีอีก ๒ ชนิด คือ ก้างปลาเทศ และก้างปลาทะเล
ก้างปลาขาว	ดูที่ ก้างปลา
ก้างปลาเครือ	ดูที่ ก้างปลา
ก้างปลาแดง	ดูที่ ก้างปลา
ก้างปลาทะเล	ดูที่ ก้างปลา
ก้างปลาทั้งสอง	ก้างปลาขาว และก้างปลาแดง ดูเพิ่มเติมที่ ก้างปลา
ก้างปลาเทศ	ดูที่ ก้างปลา
กาจับหลัก	ดูที่ ราชดัด
กาชะลอง	ดูที่ ปีบ
กาดสะลอง	ดูที่ ปีบ
กานพลู	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ดอกตูม มีรสเผ็ดร้อน ตากแห้งแล้วใช้เป็นเครื่องเทศและทำยา

ก้านเหลือง

ดูที่ กระทุ้ม

กาบ

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเลกาบคู่ชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด หมวด
สิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

กาบหิน

ดูที่ โคกกระสุน

กาแย

ดูที่ มะหาด

การบูร

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ เปลือกและราก
ใช้กลั่นเป็นเกล็ดการบูร สรรพคุณ แก้ปวดบวม ชับน้ำเหลือง
และบำรุงธาตุ เป็นต้น

กาลสมุฏฐาน

ในที่นี้หมายถึงการกำหนดกาลหรือเวลาเป็นที่ตั้งแห่งสมุฏฐาน
โดยแบ่งช่วง เวลาภายใน ๑ วัน ออกเป็น ๒ ช่วง คือ
กลางวัน และกลางคืน ระยะเวลาที่กำหนดมี ๒ แบบ

แบบแรกมี ๔ ระยะ ดังนี้

- ระยะที่ ๑ ตั้งแต่เวลาย่ำรุ่งถึง ๓ โมงเช้า และเวลาย่ำค่ำถึง
ยาม ๑ สมุฏฐาน อาไปพิกัดเสมหะ
ระยะที่ ๒ ตั้งแต่เวลา ๓ โมงเช้าถึงเที่ยง และเวลายาม ๑
ถึงยาม ๒ (เที่ยงคืน) สมุฏฐานอาไปพิกัดโลหิต
ระยะที่ ๓ ตั้งแต่เวลาเที่ยงถึงบ่าย ๓ โมง และเวลายาม ๒
ถึงยาม ๓ สมุฏฐานอาไปพิกัดดี
ระยะที่ ๔ ตั้งแต่เวลาบ่าย ๓ โมงถึงย่ำค่ำ และเวลายาม ๓
ถึงย่ำรุ่ง สมุฏฐานวาโย

**แบบที่ ๒ มี ๖ ระยะ ตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย กำหนด
ไว้ ดังนี้**

- ระยะที่ ๑ ตั้งแต่เวลาย่ำรุ่งถึง ๔ โมงเช้าสมุฏฐานเกิดจาก
เสมหะกระทำ

ระยะที่ ๒ ตั้งแต่เวลา ๔ โมงเช้าถึงบ่าย ๒ โมง สมุฏฐาน
เกิดจากปิตตะกระทำ

ระยะที่ ๓ ตั้งแต่เวลาบ่าย ๒ โมงถึงย่ำค่ำ สมุฏฐานเกิด
จากวาตะกระทำ

ระยะที่ ๔ ตั้งแต่เวลาย่ำค่ำถึง ๔ ทุ่ม สมุฏฐานเกิดจาก
เสมหะกระทำ

ระยะที่ ๕ ตั้งแต่เวลา ๔ ทุ่มถึง ๘ ทุ่มหรือตี ๒ สมุฏฐาน
เกิดจากปิตตะกระทำ

ระยะที่ ๖ ตั้งแต่เวลา ๘ ทุ่มหรือตี ๒ ถึงย่ำรุ่ง สมุฏฐาน
เกิดจากวาตะกระทำ ดูเพิ่มเติมที่ สมุฏฐาน

กาหลง พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อม ใบมนปลาย
เว้ากลาง ดอกขาวใหญ่ หอมจาง ออกเป็นช่อสั้น ๆ ตาม
ง่ามใบ

กำเช่า ดูที่ ชะเอมเทศ

กำเช้า ดูที่ ชะเอมเทศ

กำทวด ดูที่ มะขามป้อม

กำแพงเจ็ดชั้น พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มแกมเถาหรือไม้พุ่มรอเลื้อย
ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม รูปวงรี ดอกออกเป็นช่อ ผลทรงกลม
เมื่อสุกสีส้มแดง สรรพคุณ แก้ท้องผูก แก้ปวดเมื่อย เป็นต้น

กำมะถัน แร่ธาตุสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กำมะถันเหลืองและกำมะถัน
แดง ชนิดสีเหลืองติดไฟง่าย กลิ่นเหม็นฉุน ใช้ทำยา ทำ
ดินปืน ฯลฯ บางทีเรียกสุพรรณถัน ธาตุลำดับที่ ๑๖ สัญลักษณ์
S เป็นอโลหะ ลักษณะเป็นของแข็งมีอัญรูปหลายแบบ
ใช้ประโยชน์ได้มากมาย

กำมะถันแดง	ดูที่ สุพรรณธันแดง หรือมโนศิลา
กำมะถันทั้งสอง	แร่ธาตุสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กำมะถัน หรือกำมะถันเหลือง หรือมาศเหลือง และกำมะถันแดง หรือมโนศิลา
กำมะถันเหลือง	ดูที่ มาศเหลือง
กำยาน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นสีเทาหม่นมีขนเล็กน้อย ใบเป็นรูปไข่ยาวเรียวขอบหยัก เล็กน้อย ดอกออกเป็นกระจุกสีแดงขาว ผลกลม ยางจาก ลำต้นมีกลิ่นหอม ถ้าใช้เป็นเครื่องยาต้องเลือกยางจากต้นที่มีอายุระหว่าง ๓-๖ ปี น้ำยางสีขาวมีคุณสมบัติทางยา มากกว่าต้นแก่ ยางส่วนที่นำมาใช้นั้นคือยางแห้งที่เกาะ อยู่กับลำต้น สรรพคุณ แก้ลม ขับปัสสาวะ และสมานแผล เป็นต้น
กำเริบ	ลักษณะอาการของโรคที่เกิดจากสมุนไพรใดสมุนไพรหนึ่ง มีความรุนแรงมากขึ้นกว่าปกติ จำแนกได้ ๒ ชนิด คือ ๑. ธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกายมีอาการผิดปกติ เกิดเป็นพิษ ขึ้น เรียกว่า ธาตุกำเริบ ๒. อาการไข้ที่เป็นอยู่แล้ว แต่มีสิ่งที่ทำให้อาการไข้นั้นทวี ความรุนแรงขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น รับประทานอาหาร ผิดสำแดงเข้าไป ทำให้อาการไข้นักมากขึ้น เรียกว่า ไข้กำเริบ
กำลั้ง	ในที่นี้หมายถึง ความรุนแรงของอาการโรคอันเกิดขึ้นจาก สมุนไพรทั้งหลาย
กำลั้งโคเถลิง	ดูที่ กำลั้งวัวเถลิง
กำลั้งช้างสาร	ดูที่ กระแจะ

กำลังลมกล้า	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ความรุนแรงของอาการโรคเกิดจากลมในร่างกาย เคลื่อนไหวรุนแรงและเร็วมาก
กำลังเลือด	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ความรุนแรงของอาการโรคเกิดจากเลือดในร่างกายผิดปกติหรือพิการ
กำลังวัวเถลิง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียงสลับ เปลือกต้นสีน้ำตาลไหม้ เนื้อไม้สีน้ำตาลอ่อน สรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ และเส้นเอ็น เป็นต้น เรียกว่า ข้าววัวเถลิง นมวัว กำลังโคเถลิง ก็มี
กิงหาย	ดูที่ หิงหาย
กินแก้จับไข้	กินรักษาอาการไข้
กินตามกำลัง	ในที่นี้หมายถึง กินมากหรือน้อยได้ตามสภาพของร่างกาย หรือตามอาการ ของโรคและหรือได้ตลอดเวลา โดยไม่มีข้อกำหนดว่า ก่อนอาหาร หลังอาหาร เวลาเช้าหรือเย็น เป็นต้น
กินตามควร	ในที่นี้หมายถึง กินมากหรือน้อยตามอาการของโรคหรือตามสภาพของร่างกายคนไข้
กินตามลักษณะโรค	ในที่นี้หมายถึง กินมากหรือน้อยตามอาการของโรค
กินแต่ฝานหอย	ในที่นี้หมายถึง กินยาแต่น้อยโดยประมาณเท่ากับน้ำที่ขังอยู่ในส่วนที่ปิดปากหอยหรือหุ้มตัวหอยซึ่งเปิดได้
กินแต่พอกำลัง	ดูที่ กินตามกำลัง
กินประจุเลือดร้ายทั้งปวง	กินยาที่ปรุแล้ว ใช้เป็นยาขับพิษ ถ่ายเลือดร้ายทั้งปวงให้ออกจากร่างกาย
กินพอกำลัง	ดูที่ กินตามกำลัง

กินพอสมควร

ในที่นี้หมายถึง กินมากหรือน้อยได้ ตามสภาพของร่างกาย หรือตามอาการ ของโรค

กิมชาติ

พยาธิ หรือหนอน ที่อาศัยอยู่ตามส่วนอวัยวะภายในร่างกาย คน หรือสัตว์ทำให้เกิดโรคขึ้นต่าง ๆ กิมชาติเหล่านี้มี ๘๐ ชนิด แต่ละชนิดมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ภายในกระเพาะอาหารมี ๗ ชนิด คือ กะตะ โอตะกะ คันทุปา ตาลหิระ สุจิ मुखะ ปวัตนันตุ และสุกะตะ
๒. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในสมอง กระดูก มี ๒ ชนิด คือ ยาวะ และโสภา
๓. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ที่ม้าม มี ๒ ชนิด คือ กะตะ และราตวัตถา
๔. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในหัวใจ มี ๔ ชนิด คือ ทะนันตะ มหาทะนันตะ โลหิตะ และมหาโลหิตะ
๕. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในปิตตะและในเสมหะ มี ๓ ชนิด คือ นิละกะ อุปะวะ และลามุชะ
๖. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในกระบอกตา มี ๓ ชนิด คือ มาณะ ตะกา และณะวะ
๗. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในบุพโพ (น้ำเหลือง) มี ๓ ชนิด คือ มัญชุ मुखะ และมิกชะละ
๘. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในตับ มี ๓ ชนิด คือ วระณะ ตะณะ และสวะระ
๙. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในปุง มี ๖ ชนิด คือ อะวิชา อะริวิชา วัตธา สิธา ทสะหะ และมุณฑะ
๑๐. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในมันเหลว มี ๒ ชนิด คือ ทิมันชา และเลมชะ
๑๑. กิมชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในทวารเบื้องต่ำ (ทวารหนัก เบา) มี ๓ ชนิด คือ กิททา ภายะ และปาลาตะ

๑๒. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่กลางลำตัว มี ๔ ชนิด คือ
โลหะमुखะ มหาโลหะमुखะ มุนะชา และมหามุนะชา
๑๓. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในปอด มี ๖ ชนิด คือ เสตะ
โลหิตะ จะวะกาล สีวาจา อัคคะ และมหาอัคคะ
๑๔. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ลำไส้เล็ก และลำไส้ใหญ่ มี
๖ ชนิด คือ วรระสิมहा วรระนะตา มหาวรระนะตา
สิบปา มหาสิบปา และสันตะอันตา
๑๕. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในมันชั้น มี ๓ ชนิด คือ
สุธาชะ สีเนหะชา และมหาสีเนหะชา
๑๖. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในบริเวณส่วนครึ่งล่างของร่าง
กาย ตั้งแต่สะดือ ถึงปลายเท้า เรียกว่า เบื้องต่ำ
อโรคะทวาร มี ๕ ชนิด คือ วิสรรหา สีวาระ เตชันตะ
สีวะรา และมหาสีวะรา
๑๗. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในผม มี ๒ ชนิด คือ
มะละวา และมหามะละวา
๑๘. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินน้ำมูกอยู่ในจมูก มี ๓ ชนิด คือ
ณะหาปັตระ ฉละมุคะ และสัทมุคะ
๑๙. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในลิ้น มี ๓ ชนิด คือ กาละ
มุขชา และมันนะเปละ
๒๐. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ใต้เล็บมือ เล็บเท้า มี ๓ ชนิด
คือ เลหะ รากะ และอะวัณณะ
๒๑. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในเนื้อ และเส้นเอ็น มี ๓ ชนิด
คือ กัณนะ รัชชะกะ และโลหิต
๒๒. กิมีชาติ อาศัยเกาะกินอยู่ในคอ มี ๒ ชนิด คือ รัมมะหา
และมหารัมมะหา

กิบมัลล

ดูที่ ว่านกิบแรด

กุ่ม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์น้ำ ไม่มีกระดูกสันหลัง มีหลายชนิดด้วยกัน ชนิดที่เรียกว่า กุ่มก้ามกราม กุ่มก้ามเกลี้ยง และกุ่มนางจะมีมันที่หัวสีเหลือง ๆ ปนแดง ใช้เคี้ยวเป็นน้ำมัน
กุ่ม	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กุ่มบก และกุ่มน้ำ เป็นไม้ยืนต้น ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย ๓ ใบ ดอกออกเป็นช่อ กลีบดอกเป็นสีขาวแล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่ ผิวนอกแข็งและสาก สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ เจริญอาหาร บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า รอดะ อำเภอ ก็มี
กุ่มทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ กุ่มบก และกุ่มน้ำ ดูเพิ่มเติมที่ กุ่ม และพิกัดยา
กุ่มน้ำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้น ใบออกเป็นช่อ ลักษณะเป็นรูปหอก ปลายใบแหลมเรียว หลังใบสีเทาอมน้ำตาลท้องใบมีขนละเอียดสีเทา ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นรูปรีเปลือกหนา สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ ขับเหงื่อ บำรุงกำลัง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ กุ่ม
กุ่มบก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้น ใบออกเป็นช่อมีใบย่อย ๓ ใบ ดอกช่อออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีขาวเมื่อแรกบานแล้วเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ผลเป็นรูปทรงกลมเมื่อสุกสีเทาอมเหลือง สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ ขับปัสสาวะ เจริญอาหาร ดูเพิ่มเติมที่ กุ่ม
กุ่มเพลิง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
กุ่มภักดิ์	ดูที่ ลมกุ่มภักดิ์
กุ่มภักดิ์ยักษ์	ดูที่ ลมกุ่มภักดิ์ยักษ์

กฐะ	ดูที่ สมอทะเล
กุลาขาว	ดูที่ เสนียด
กุลาดำ	ดูที่ สันพร้ามอญ
กูดดำ	ดูที่ มหาสดำ
เกิดเพื่อลม	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคเกิดขึ้นเพราะลม หรือเป็นไป เพราะลมใน ร่างกายผิดปกติ หรือพิการ เป็นต้น
เกียงผา	ดูที่ วันพระมอญ
เกียงพาย	ดูที่ สันพร้ามอญ
เกรียน	ดูที่ เลียน
เกล็ดหอย	ดูที่ หญาเกล็ดหอย
เกล็ดหอยเทศ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง น่าจะเป็น ไม้จากต่างประเทศ ดูเพิ่มเติมที่ หญาเกล็ดหอย
เกลียวคอ	เส้นเอ็นที่อยู่ภายในร่างกายบริเวณลำคอ
เกลือก	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่งมีรสเค็ม เป็นเครื่องยาที่มีชื่อเรียก ย่อยออกไป ๕ ชนิดรวมเรียกว่าเกลือกทั้งห้า หรือเบญจเกลือก ได้แก่ เกลือกพิก เกลือกฝ่อ (เกลือกฟอง) เกลือกสมุทรี เกลือก- สินเธาว์ เกลือกวิก ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยา เรียกชื่อตามพิกัด
เกลือกทั้งห้า	แร่ธาตุสมุนไพร ๕ ชนิด เบญจเกลือกก็เรียก ได้แก่ เกลือก- สินเธาว์ เกลือกวิก เกลือกพิก เกลือกฝ่อ (เกลือกฟอง) เกลือกสมุทรี

	ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เกลือเยวภาษา	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ เกลือพิเศษ ในคำ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เกลือสมุทร	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่งมีรสเค็มที่ได้จากน้ำทะเล ดูเพิ่มเติมที่ เกลือทั้งห้าในคำ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เกลือสินเธาว์	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ เกลือทั้งห้า ในคำ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เกลือสุวษา	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ เกลือพิเศษ ในคำ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เกลืออน	ชื่อโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นดวงขาว หรือเป็นขุยตามร่างกาย โดยเฉพาะส่วนที่มีเหงื่อออกมาก ๆ เช่น หลัง หน้าอก ใบหน้า เป็นต้น
แก้	ในที่นี้หมายถึง การรักษาถูกกับโรค ทำให้อาการทุเลาและหายจากโรค
แก้เข้า	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคเป็นมากขึ้น หรือเป็นนานวัน
แก้จับ	ในที่นี้หมายถึง รักษาอาการของโรค หรืออาการไข้
แก้ตัว	ในที่นี้หมายถึง การรักษาให้ถูกกับโรค ทำให้อาการทุเลาหายจากโรค
แก่น	เนื้อไม้แข็งอยู่ภายในกระพี้ของลำต้น
แก่นเหล็ก	ดูที่ ขี้เหล็ก และพญามือเหล็ก

แก้มิพัง	ในที่นี้หมายถึง การรักษาไม่ทำให้อาการดีขึ้น หรือไม่ทุเลาจากโรค
แก้งลแก้งราก	ในที่นี้หมายถึง รักษาอาการท้องเสียและอาเจียน
แก้งลราก	ในที่นี้หมายถึง รักษาอาการท้องเสียและอาเจียน
แกลบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเปลือกข้าว
แก้ว	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหินแข็งใส ได้แกหินที่เป็นอัญมณี เช่น เพชร พลอยต่าง ๆ
แก้วมรกต	ดูที่ ละอองแก้วมรกต
แก้ววิเชียร	ดูที่ ละอองแก้ววิเชียร
โกก้าแล่น	ดูที่ ลำพัน
โกฐ	พืชสมุนไพรหลายชนิด ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืชแต่ละชนิด ประกอบกันเป็นส่วนเครื่องยาตามพิกัด ได้แก่ โกฐทั้งห้า คือ โกฐหัวบัว โกฐสอ โกฐเขมา โกฐเชียง และโกฐจุฬาลัมพา โกฐทั้งเจ็ดเพิ่ม โกฐกระดูก และโกฐก้านพร้าว โกฐทั้งเก้า ใช้โกฐทั้งเจ็ด แล้วเพิ่ม โกฐพุงปลา โกฐชฎามังสี โกฐพิเศช ใช้โกฐทั้งเก้า แล้วเพิ่มอีก ๓ ชนิด คือ โกฐกะกัลลิ่ง โกฐกักรา และโกฐน้ำเต้า ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา
โกฐกระดูก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรากไม้ยาวเปลือกเป็นร่องเล็ก ๆ โตขนาดเท่าต้นอ้อยขนาดเล็ก กลิ่นหอม ของอินเดียว กลิ่นหอมจัดและราคาแพงกว่าของจีน
โกฐกะกัลลิ่ง	ดูที่ โกฐกักลลิ่ง

โกฐกั๊กกรา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรากแห้งของไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง
โกฐกั๊กกลิ้ง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ เปลือกต้นเกลี้ยง มีสีเหลืองเทา ๆ ใบเป็นรูปมนรีปลายแหลมโคนมนขอบใบเป็นคลื่นเล็กน้อย ดอกออกเป็นช่อตามง่ามใบเขียวแกมขาว ผลเป็นลูกกลม สรรพคุณ แก้โรคท้องร่วง แก้ลมอัมพาต บำรุงธาตุ เจริญอาหาร เรียกว่า โกฐกะกลิ้ง ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ โกฐและพิกัทยา
โกฐก้านพร้าว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรากแห้งของไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ลักษณะคล้ายหางหนู โกฐก้านมะพร้าว ก็เรียก
โกฐเขมา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเหง้า และรากแห้งของ ไม้ล้มลุกหลายชนิด สรรพคุณ แก้ลมในลำไส้ บำรุงธาตุ เป็นต้น โกฐหอมก็เรียก
โกฐจุฬาลัมพา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก โคนต้นมีรากเป็นเหง้าติดอยู่ในดิน ใบหยักเป็นซี่ ๆ ออกเรียงสลับกัน ดอกออกเป็นช่อตั้งตรง สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ขับลมในลำไส้ ขับเสมหะ เป็นต้น
โกฐทั้งห้า	เบญจโกฐ พืชสมุนไพร ๕ ชนิด ได้แก่ โกฐหัวบัว โกฐสอ โกฐเขมา โกฐเชียง และโกฐจุฬาลัมพา ดูเพิ่มเติมที่ โกฐและพิกัทยา
โกฐทั้งเก้า	ดูที่ โกฐ
โกฐน้ำเต้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นเป็นโพรงกลวง มียางสีเหลือง ใบมีขนาดใหญ่ เป็นแฉก ก้านใบยาว ดอกออกเป็นช่อยาว สีขาวอมเขียว ส่วนที่ใช้เป็นเครื่องยา คือ ราก สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บำรุงธาตุ เป็นต้น

- โกฐพุงปลา ๑. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อย มีลำต้นเป็นเถา ต้องอาศัยเกาะยึดกับต้นไม้อื่น บริเวณลำต้นเป็นข้อ มีรากออก ใบมี ๒ อย่าง อยู่ในต้นเดียวกัน อย่างแรก ลักษณะคล้ายถุงปากแคบแบน ท้องใบสีม่วง อย่างที่ ๒ ลักษณะค่อนข้างกลม ใบหนาอวบน้ำ ดอกออกเป็นช่อสั้น ผลเป็นฝัก ส่วนที่ใช้เป็นเครื่องยา คือ ใบ และราก สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ปวดท้อง ใช้ภายนอก เป็นยาสมานแผล เรียกว่า จุกโรหิณี กล้วยไม้ บวบลม พุงปลา และเถาพุงปลา ก็มี
๒. เป็นรังหนอนซึ่งเกาะอาศัยทำรังออกลูกอยู่ตามใบของ ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลักษณะเหมือนพุงปลาสีน้ำตาลโตเท่าหัวแม่มือ รสฝาดจัด

โกฐสอ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรากเหง้าของไม้ล้มลุกหลายชนิดในสกุล Angelica วงศ์ Umbelliferae

โกฐหอม คูที่ โกฐเขมา

โกฐหัวบัว ชื่อเรียกเหง้า ราก ใบ และดอกเหง้าของไม้ล้มลุก ๓ ชนิด ในวงศ์ Umbelliferae

บ

ขนชัน อาการอย่างหนึ่งที่ขนตามผิวหนังตั้งขึ้น บางทีใช้ว่า ขนลุก ขนพอง

ขนาน ลักษณะนามเรียกยาที่ปรุงขึ้น เช่น ยาขนานหนึ่ง เป็นต้น

ขนุน พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ใบออกสลับกัน รูปกลมรี ดอกออกเป็นช่อ ผลรวม ลักษณะกลมยาว สรรพคุณ บำรุงเลือด รักษาแผลหนอง เป็นต้น

ขนุนละมุด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มี
น้ำยางขาวผลกลม ภายในมีเยื่อสีเหลือง เนื้อเหลว รสหวาน
จัด สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง เป็นต้น

ขบฟัน

กัดฟัน เอาฟันแน่นกัน

ขม

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยน้ำจืด รูปคล้ายหอยโข่ง แต่ตัว
เล็ก ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตาม
พิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

ขมิ้น

พืชสมุนไพรหลายชนิด ได้แก่ ขมิ้นขาว ขมิ้นป่า ขมิ้นอ้อย
ขมิ้นชัน ขมิ้นเครือ เป็นต้น เป็นไม้ล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดิน
ลำต้นเป็นปล้อง ใบยาวเป็นใบเดี่ยวขนาดใหญ่ ดอกออกเป็นช่อ
เหง้าใช้ทั้งสดและแห้ง เหง้าแห้งนิยมนวดเป็นผง
สรรพคุณ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ แก้กท้องขึ้น เป็นต้น

ขมิ้นชัน

ดูที่ ขมิ้นอ้อย

ขมิ้นเครือ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้เถาอาศัยต้นไม้ใหญ่ ใบกลม
หนาโตขนาดเท่าใบโพ สีเขียว ปลายใบแหลม เถาและราก
สีเหลือง สรรพคุณ แก้กท้องอืด ขับลม บำรุงน้ำเหลือง เป็นต้น

ขมิ้นชัน

ดูที่ ขมิ้น

ขมิ้นทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด ได้แก่ ขมิ้นอ้อย และขมิ้นชัน ดูเพิ่ม
ได้ที่ ขมิ้น

ขมิ้นพระตัน

ดูที่ กระเจาะ

ขมิ้นหัวขึ้น

ดูที่ ขมิ้นอ้อย

ขมิ้นอ้อย

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดินเป็นข้อ ๆ

	เนื้อในสีเหลือง ลำต้นเป็นปล้อง ใบยาวเรียว เหน้งามีรสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แผลฝีต่าง ๆ เป็นต้น ว่านเหลือง ขมิ้นชันหรือขมิ้นหัวขึ้น ก็เรียก ถิ่นใต้เรียกกะตุมุ
ขย่ำ	กำย่ำ ๆ ข้อความว่า เอน้ำขย่ำ ในที่นี้หมายถึงเติมน้ำลงใน เครื่องยาแล้วกำย่ำ ๆ เครื่องยานั้นให้ทั่ว
ขวง	พืชล้มลุกชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้ บางที่เรียกผักขวง ขี้ขวง สะเดาดิน ผักขี้ขวง
ขวบ	ปี รอบปี ใช้นับอายุเด็กตั้งแต่ ๑๒ ปีลงมา
ขอนดอก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากแผลของลำต้นไม้ซึ่งผู้มีเชื้อรา เข้าไปกินอยู่ภายใน ส่วนมากเกิดจากต้นพิกุล หรือตะแบก สรรพคุณ แก้อ่อนเพลีย แก้ลมกองละเอียด แก้อ่อนใน บำรุงหัวใจ บำรุงตับ ปอด
ขอบชะนาง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ขอบชะนางขาว และขอบชะนาง แดง เป็นไม้ล้มลุกและเลื้อยแผ่ไปตามพื้นดิน ใบเดี่ยว ดอก สลับ ขอบชะนางขาว ใบค่อนข้างมนกลม ต้นและใบสี เขียวอ่อน ท้องใบขาวมีเส้นใบเป็นริ้ว ๆ ดอกสีเขียวมเหลือง ขอบชะนางแดง ใบรูปปลายหอก ใบสีเขียวเข้ม ท้องใบสีแดง จัด ดอกมีสีแดง สรรพคุณ ขับพยาธิ ดับพิษ เป็นต้น เรียกว่า หนอนขาว หนอนแดง หนอนตายอยากขาว หนอนตาย อยากแดง หญ้าหนอนตาย หญ้ามูกมาย ก็มี
ขอบชะนางขาว	ดูที่ ขอบชะนาง
ขอบชะนางแดง	ดูที่ ขอบชะนาง
ขอบชะนางทั้งสอง	ดูที่ ขอบชะนาง
ขอบริมฝีปากดงยวงฝ้าย	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคทำให้ขอบริมฝีปากแห้งเป็น

	แผ่นผ้าขาว เหมือนเส้นใยขาว ๆ ที่หุ้มเมล็ดฝ้าย ปุยฝ้าย ก็เรียก
ช่อย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นมีน้ำยางขาว ใบเดี่ยว เรียงสลับ ผิวใบสากคาย ดอกเป็นช่อออกที่ซอกใบกลีบดอก สีเหลือง ผลสดรูปไข่เมื่อสุกสีเหลือง
ช่อยดิน	ดูที่ ช่อยหยอง
ช่อยหนาม	ดูที่ ช่อยหยอง
ช่อยหยอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบกลม ริมขอบใบเป็นจัก ลำต้น มีหนามแหลม สรรพคุณ แก้กระษัย ไตฟิการ ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า ช่อยหนาม ผักรูด ช่อยดิน หัสสะท่อน ก็มี
ชะแจะ	ดูที่ พญาบาท
ขัด	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้รู้สึกว่ามีอาการผิดปกติบริเวณ ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย
ขัดโครง	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้รู้สึกว่ามีอาการผิดปกติบริเวณ กระดูกซี่ข้าง
ขัดเบา	ดูที่ ขับปัสสาวะ
ขัดปัสสาวะ	โรคอย่างหนึ่ง มีอาการปัสสาวะไม่ออก ทำให้เจ็บปวดทรมาน มาก
ขัดมอน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง เปลือกลำต้น เหนียว ดอกสีเหลือง คัดมอนหรือยุงปัตแม่ม่าย หญ้าขัด ก็เรียก
ขัดหัวหนาว	โรคอย่างหนึ่งมีอาการเจ็บปวดอวัยวะบริเวณใต้ท้องน้อยลงไป

ขัดดอก	โรคอย่างหนึ่งมีอาการแน่นในอก หายใจไม่สะดวก
ขัดอุจจาระ ปัสสาวะ	โรคอย่างหนึ่ง มีอาการอุจจาระ ปัสสาวะไม่ออก ทำให้เจ็บปวดทรมานมาก
ขันข้อ	ดูที่ เพชรสังฆาต
ขันทสกร	เภสัชวัตถุชนิดหนึ่งมีคุณสมบัติคล้ายน้ำตาลกรวด ดินน้ำตาลก็เรียก
ขับพิษร้าย	ในที่นี้หมายถึงขับพิษของโรค
ขับเลือด	การทำให้ระดูหรือประจำเดือนของหญิงออกตามปกติ ไม่ตกค้างเกิดเป็นพิษขึ้นในร่างกาย หรือหากเป็นพิษร้ายขึ้นแล้ว ก็ทำให้ออกจากร่างกายจนพิษร้ายหมดไป
ชำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุก ต้นขึ้นเป็นกอ มีเหง้าในดิน ลำต้นเป็นปล้อง ตามข้อมีใบ ดอกสีขาวเป็นช่อออกที่ปลายยอด เหง้ามีกลิ่นฉุนรสเผ็ด สรรพคุณ แก้ท้องอืด และใช้ภายนอกแก้กลากเกลื้อน เป็นต้น
ชำตัน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เนื้อไม้ฟามเบาสีน้ำตาลอ่อน มีกลิ่นหอมฉุน สรรพคุณ ขับโลหิต ขับน้ำเหลือง ขับลมในลำไส้ บางที่เรียกว่า ไม้จวง จวงหอม เทพทาโร จะได้ต้น ตะไคร้ตัน
ชำตาแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยและต้นแตกขึ้นเป็นกอ เหมือนชำใหญ่ หน่อสีแดงจัด เรียกว่า ตาแดง กลิ่นฉุน สรรพคุณ ขับลม แก้โลหิตเป็นพิษ เป็นต้น
ชาวกะบัง	ชื่อยาแก้โรคทางใจ และละอองขาว เครื่องยาประกอบด้วย

	พืชมเสน ๒ ไพ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ สิ่งละ ๑ เฟื้อง เบี้ยผู้เผา จันทน์ขาว สิ่งละ ๑ สลึง กะบัง ๑ บาท ทำเป็นจุน บดทำ แท่งละลายสุรากินหรือกวาดก็ได้
ข้าวกลั่น	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการกลั่นข้าวให้น้ำ
ข้าวข้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้พันธุ์เดี่ยว ต้นและใบคล้าย โสมมีหัวใช้ทำยา
ข้าวเปลือก	เมล็ดข้าวที่ยังไม่ได้เอาเปลือกออก
ข้าวผอกนางสีดา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
ข้าวเม่าเหล็ก	ข้าวเปลือกที่ยังไม่แก่จัดเอามาคั่ว แล้วตำแต่ไม่แบนอย่าง ข้าวเม่าทั่วไป ยังเป็นเม็ดแข็งอยู่
ข้าวเย็นทั้งสอง	ดูที่ ยาข้าวเย็น
ข้าวเย็นเนิน	ดูที่ โลดทะนง
ข้าวสารข้างครก	ในที่นี้หมายถึงข้าวสารที่ได้มาจากการตำข้าวเปลือกด้วยครก ไม่ให้เป็นข้าวสาร ซึ่งในขณะที่ตำจะมีข้าวสาร กระเด็นออก มาจากครกตกหล่นอยู่โดยรอบ และการตำครั้งหนึ่งมี ข้าวสารตกหล่นอยู่เท่าใดก็ใช้เท่านั้นเข้าเครื่องยา
ข้าวสารคั่วร่างแรง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำข้าวเปลือกใส่กะทะตั้ง ไฟให้ร้อน แล้วคนไปจนสุก เมื่อสุกแล้วนำไปร่อนเอาเปลือก ออก จะได้ข้าวสาร
ข้าวใหม่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ลำต้นตั้งตรง มีขนยาว สีขาวตลอดต้น ใบประกอบเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อสีขาว ผลเป็นฝักโค้งงอ สรรพคุณ แก้กะดูขาว บางที่เรียกว่า เชื่อง

ข้าวใหม่ มะขามผีใหญ่ ก็มี

ชิง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกมีลำต้นเป็นเหง้าอยู่ใต้ดิน
เหง้าชิงเมื่อแก่มีรสเผ็ดร้อนมาก สรรพคุณ แก้ท้องอืด คลื่น-
ไส้อาเจียน ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ เป็นต้น ชิงแครง ชิง
แกลงก็เรียก

ชิงแกลง

ดูที่ ชิง

ชิงแครง

ดูที่ ชิง

ชิงสด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเหง้าชิงสด ดูเพิ่มเติมที่ ชิง

ชิงแห้ง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเหง้าชิงที่แก่จัด แล้วตาก
แห้งไว้ ดูเพิ่มเติมที่ ชิง

ขี้กา

ดูที่ ตุมกาขาว

ขี้กาเครือ

ดูที่ ฟักข้าว

ขี้กาแดง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพันธุ์ไม้เถา ลำเถาเป็นเหลี่ยม
มีมือเกาะ ใบใหญ่แบน ผลกลมใหญ่ขนาดผลส้ม เมื่อสุก
สีแดง เมล็ดเป็นพิษเบื่อเมา สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ
บางที่เรียก กระดิ่งช้างเผือก มะกาดิน ขี้กาลาย

ขี้กาลาย

ดูที่ ขี้กาแดง

ขี้ขวง

ดูที่ ผักขี้ขวง

ขี้คาก

ดูที่ ชุมเห็ดเทศ

ขี้นกพิราบ

แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากมูลของนกพิราบ

ขี้ผึ้ง

ดูที่ สีมึง

ชี้ไฟนกคุ้ม

ดูที่ สังกรณี

ชี้วัว

วัตถุสมุนไพรรชนิดหนึ่ง ได้มาจากมูลของวัว

ชี้หนอน

พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบมีใบย่อย ๖-๑๒ ใบ ผลมีปีกเหมือนผลสะแก มีสีเหลือง สรรพคุณ แก้ไข้ บางที่เรียกว่า ชี้หมอด

ชี้หมอด

ดูที่ ชี้หนอน

ชี้เหล็ก

พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดกลางถึงใหญ่ ใบเป็นใบ รวม ดอกเป็นช่อสีเหลือง ฝักแบนอวบยาวคล้ายฝักแค สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ เป็นต้น

ชี้เหล็กโคก

ดูที่ แสม

ชี้เหล็กทั้งห้า

ดูที่ เบญจชี้เหล็ก ดูเพิ่มเติมที่ ชี้เหล็ก

ชี้เหล็กบ้าน

ดูที่ ทองบาดาล

ชี้เหล็กป่า

ดูที่ แสม

ชี้เหล็กสาร

ดูที่ แสม

ชี้้าย

ดูที่ กราย

ขึ้น

ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคฝีอย่างหนึ่ง เป็นเม็ดผุดขึ้น ตามผิวหนัง

เขนทะ

ดูที่ ลูกเขยตาย

เขมน

อาการที่กล้ามเนื้อกระดูกเต้นเบา ๆ ขึ้นเอง

เขยตาย

ดูที่ ลูกเขยตาย

เขยตายแม่ยายชักปก	ดูที่ ลูกเขยตาย
เขากวาง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากอวัยวะส่วนหนึ่งของกวาง อยู่บนศีรษะ แข็งมีลักษณะรูปร่างเหมือนกิ่งไม้
เขากวางอ่อน	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเขากวางที่เป็นกระดูกอ่อนแต่ กำเนิดมีหนังหุ้ม ดูเพิ่มเติมที่ เขากวาง
เขาเกลบ	ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก
เข้าลายมือ	ในที่นี้หมายถึง ละเอียดเป็นผงจนสามารถแทรกลงในเส้นลาย มือได้
เขม่า	โรคชนิดหนึ่ง มีอาการเหมือนฝ้า ผิวหนังดำหมองคล้ำคล้าย ควัน มักเกิดตามหน้าผาก ช่อกจุมูก เป็นต้น
เขียงพรันางแอ	ดูที่ สันพรันางแอ
เขี้ยวชี้ทอง	๑. ชื่อยาแก้โรคทางใจ และละอองเขี้ยว เครื่องยาประกอบ ด้วย ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู การบูร โหระเดือยไก่ สิ่งละ ๑ เฟื้อง เขี้ยวชี้ทอง ๑ บาท ทำ เป็นจุน บดทำแท่งละลายสุรา กินหรือกวาดก็ได้ ๒. แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากสนิมหรือสิ่งสกปรก ส่วนที่ลอยเป็นฝ้าเกาะขึ้นที่ปากเบ้าขณะเผาละลาย ส่วนผสมของทองแดงกับทองเหลือง หรือทองสัมฤทธิ์ ชี้ทองที่ลอยขึ้นมานี้มีสีเขี้ยวอมดำ หากไม่ตักทิ้งก็จะ ติดรังอยู่ที่ปากเบ้า เมื่อนำขึ้นมาแล้วทิ้งไว้ให้เย็น เมื่อจะใช้ปรุยาต้องสะดุ หรือชำระให้บริสุทธิ์เสียก่อน ทำนองเดียวกับการสะดุเหล็ก ดูเพิ่มเติมที่ สะดุ
เขืองข้าวไหม้	ดูที่ ข้าวไหม้

แขนตาย	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคอย่างหนึ่ง อวัยวะส่วนแขน เคลื่อนไหวไม่ได้
ไข้	ความเจ็บป่วยเกิดเป็นโรคขึ้นในร่างกาย พิษของโรคทำให้ตัว ร้อน เบื่ออาหาร เป็นต้น
ไข้กำแพงทะเลาย	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นไข้ เชื่อมซึม ร้อนใน กระหายน้ำ มีเม็ดผุดขึ้นเพียง ๑ เม็ด มีพิษมาก ฟกบวม มีน้ำเหลืองแตกออก ถ้ารักษาไม่หยุดอาจถึงตาย
ไข้กำเริบ	ดูที่ กำเริบ
ไข้งูสวัด	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง มีอาการปวดศีรษะ สะท้านร้อนสะท้าน หนาว มีเม็ดผุดขึ้นเป็นแถวแนวยาว รูปลักษณะเหมือนงูเลื้อย เป็นเม็ดพอง มีหนอง ปวดแสบ ปวดร้อน เหมือนถูกไฟ ถ้ำขึ้นรอบตัวรักษาไม่ได้ถึงตาย
ไข้จับครึ่งเครือ	อาการไข้เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ไม่หายขาด
ไข้เจ็ลียง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นไข้มีอาการจับวันเว้นวัน
ไข้เจ็ลียงพระสมุทร	ชื่อไข้ชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้มีอาการเมื่อยขบตามข้อ กระดูก หนาวสะท้าน หอบ ร้อนใน กระหายน้ำ แท้เย็น ขึ้นไปถึงน่อง ให้เสียวไปทั้งร่างกาย ปวดศีรษะ รับประทาน อาหารไม่ได้
ไข้เจ็ลียงเพือด	อาการไข้เกิดจากดีในร่างกายผิดปกติ ดูเพิ่มเติมที่ ไข้เจ็ลียง ไพร
ไข้เจ็ลียงไพร	ชื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดจากดีในร่างกายผิดปกติ เป็นโทษขึ้น ทำให้เป็นไข้มีอาการหนาวสั่น และร้อน กระหายน้ำสลับไปมา ปัสสาวะแดง มือแดง เดินไม่สะดวก อารมณ์ฉุนเฉียว โกรธง่าย อาการเหมือนปีศาจเข้าสิง

ไข้เจ็ดยางอากาศ	ชื่อไข้ชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้มีอาการหนาวสะท้าน เท้าเย็น ร้อนใน กระหายน้ำ อุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ออก ดูเพิ่มเติมที่ ไข้เจ็ดยาง
ไข้เต่า	ดูที่ ตับเต่า
ไข้นี้ชอบ	ในที่นี้หมายถึง อาการไข้หรืออาการโรคจะหายได้ก็ต้องใช้ยา ที่มีคุณสมบัติตรงกับโรค
ไข้เน่า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ชอบขึ้นตามป่า ดิบและที่ราบลุ่ม ใบเป็นช่อ ๆ หนึ่งมีใบย่อย ๕ ใบ ดอก เล็กสีม่วงอ่อน ผลลักษณะรูปไข่ สุกกินได้ มีรสหวาน สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก้ท้องร่วง เจริญอาหาร
ไข้ประกายดาบ	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้มีเม็ดผุดขึ้นเต็มตัว มี อาการตัวร้อน ปวดตามเนื้อตัว กระตุก ศีรษะ ลั่นกระด้าง คางแข็ง เป็นต้น
ไข้ประกายเพลิง	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง พิษและอาการของโรคเหมือนกับ ไข้ประกายดาบ แต่รุนแรงมากกว่า เม็ดที่ผุดขึ้นตามผิวหนัง มีขนาดใหญ่กว่า กับมีขนาดต่าง ๆ ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ตัวร้อนจัดมากดุจเปลวเพลิง เป็นต้น
ไข้เปิด	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากฟองของเปิด
ไข้เพื่อดี	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นอาการไข้ที่เกิดขึ้นเพราะดีในร่างกาย ผิดปกติ ทำให้ตัวเหลือง ตาเหลือง เป็นต้น
ไข้ไฟลามทุ่ง	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง มีอาการดูไข้ลามลายเพลิง แต่อาการ เป็นรุนแรง และรวดเร็วมากกว่า
ไข้ลาลายเพลิง	ชื่อโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง มีอาการปวดศีรษะ มึนงง และเป็น เม็ดผุดขึ้น ลักษณะเป็นแผ่นแดงตามตัว มีน้ำเหลืองด้วย

ไข้สัมประชวร

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะเลือด เสมหะ ดี เล้น และลม
ในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดพิษไข้ขึ้น คูที่ สัมประชวร

ไข้หงส์ระทด

คูที่ หงส์ระทด

ไข่ออกดำแดง

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการตัวร้อนจัด แต่เมื่อทำเย็น ปวดศีรษะ
มาก ตาแดง กระหายน้ำ มีเม็ดผุดขึ้นตามตัว หากขึ้นทั้ง
ตัวมีสีแดงดังผลตำลึงสุก และดำดังสีผลหว้าสุก เป็นต้น

ไข้

ชื่อหอยน้ำจืดชนิดหนึ่ง เป็นหอยกาบเดี่ยวม้วนเป็นวง ตัวป้อม
ค่อนข้างกลม สีเขียวอ่อน

ค

คนทา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ขึ้นเป็นหมู่ในป่าโปร่ง
ลำต้นมีหนาม ใบคล้ายใบมะขวิด ดอกขาว ผลกลมแป้น
ทุกส่วนมีรสขม สรรพคุณ แก้ไข้พิษ และอาการลงท้อง
เป็นต้น บางที่เรียกกะลันทา หรือสีฟันคนทา ภาษาถิ่น
พายัพเรียกหนามจีหรือจี

คนที่เขมา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม กิ่งมีกลิ่นหอม ส่วนกิ่งอ่อน
จะเป็นเหลี่ยมมีสีเทา และมีขนอ่อนปกคลุม ใบมีกลิ่นหอม
ออกตรงข้ามเป็นรูปใบรวม มีลักษณะคล้ายมือ ใบย่อย
ประมาณ ๓-๕ ใบ ดอกมีขนาดเล็กเป็นช่ออยู่ปลายยอด
ผลกลมเมื่อแห้งเปลือกแข็ง มีสีน้ำตาล รูปกลมรี สรรพคุณ
แก้ไข้หวัด แก้ปวดท้อง เป็นต้น

คนที่สอ

พืชสมุนไพรหลายชนิด เช่น คนทีสอขาว คนทีสอดำ
คนที่สอทะเล เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ผิวของต้นเป็นสีเทา
กระด้างเป็นสีดำ ขาวและเขียว พื้นหน้าใบเป็นสีเขียว ท้อง

ใบเป็นสีเขียวนวล ดอกเล็กสีม่วงออกเป็นช่อตรงปลายกิ่ง ผลกลมแข็ง สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงธาตุ เรียกว่า ฝัสน้อย ดอกสมุทร คุณดีสอ ดินสอฝัสน้อย มุดเพ็ง สีสอ ก็มี

คนที่สอขาว

ดูที่ คนที่สอ

คนที่สอดำ

ดูที่ คนที่สอ

คนที่สอทะเล

ดูที่ คนที่สอ

ครึ่ง

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ตัวเล็กคล้ายแมลงหวี่ ตัวเมียไม่มีปีก ตัวอ่อนมีขาและหนวด เมื่อลอกคราบจะไม่มีขา ดูดกินน้ำเลี้ยงจากพืช แล้วผลิตสารออกมาเรียกว่า “ขี้ครึ่ง” สรรพคุณ ครึ่งที่อาศัยอยู่กับต้นกำมกรามใช้แก้ท้อง ท้องเสีย เป็นต้น

ครันตัว

อาการของโรคทำให้มีอาการร้อน ๆ หนาว ๆ หรือที่เรียกว่า สะบัดร้อน สะบัดหนาว

คร้านน้ำ

อาการของโรคชนิดหนึ่ง ไม่ชอบดื่มน้ำ

ครึ่งส่วน

การกำหนดน้ำหนักหรือจำนวนเครื่องยาเท่ากับครึ่งหนึ่งของเครื่องยาที่ใช้ เช่น เครื่องยาที่ใช้หนัก ๒ บาท ก็ใช้เพียง ๑ บาท คือ ครึ่งส่วนนั่นเอง

คลั่ง

อาการผิดปกติ กระวนกระวาย เสียสติ ของร่างกายและจิตใจ มี ๒ ชนิด คือ โรคที่เกิดขึ้นในจิตใจ อารมณ์แปรปรวน ทำให้ฟุ้งซ่าน คลั่งขึ้น กับเกิดอาการคลั่งเพราะพิษไข้ในร่างกาย อันอาจมาจากการถูกพิษ หรือที่เรียกว่า โรคทางกายทำให้คลั่ง

คล้า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อย ลำต้นเป็นกอ ออกเป็นข้อ ๆ ใบรูปไข่ยาว ปลายแหลม ดอกสีขาว สรรพคุณ แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ลดความอ้วน เป็นต้น บางที่เรียกว่า คลุ้ม แห้ง ก็มี

คล้าย	ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคลดน้อยลง
คลุ้ม	ดูที่ คล้า
ควยงน้อย	ดูที่ พันงูแดง
ควายเลือก	ดูที่ กะทกรก
คอกิ้ว	ดูที่ หวายตะมอย
ค้อนหมาแดง	ดูที่ คันทรง
คอหม้อ	ในที่นี้หมายถึง คอหม้อยา
คะนางใบ	ดูที่ กะดังใบ
คัดเค้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเนื้อแข็ง ตามลำต้นและกิ่ง ก้านมีหนามแหลม ดอกสีขาวปนเหลือง มีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงโลหิต เรียกว่า หนามลิดเค้า คัดเค้าเครือ เค็ดเค้า จี้เก้า ก็มี
คัดเค้าเครือ	ดูที่ คัดเค้า
คัดมอน	ดูที่ ขัดมอน
คันชุน	ดูที่ กระทุงหมาบ้า
คันทรง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดย่อม ใบโตยาวรวมเป็น กระจุกอยู่ตรงยอด สรรพคุณแก้โรคไต เหน็บชา เป็นต้น บางที่เรียกว่า ลั่นควาย ค้อนหมาแดง ลั่นกวาง
คั่ว	การทำให้สุกด้วยวิธีนำของสิ่งนั้นใส่กระทะหรือกระเบื้องตั้งไฟ อ่อน ๆ ให้ร้อน แล้วคนไปเรื่อย ๆ จนสุก หรือสุกจนเกือบ ไหม้ เรียกว่า เกรียม หรือคั่วให้เกรียม
คั่วให้เกรียม	ดูที่ คั่ว

คา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกมีเหง้าอยู่ใต้ดิน ใบออกเป็นกระจุกรูปหอกเรียวยาว ริมขอบใบคม มีขนเป็นกระจุก ดอกออกเป็นช่อเหมือนพู่ สรรพคุณ แก้โรคไต แก้โรคฝี ประจำร้อย เป็นต้น บางที่เรียกว่า หญ้าคา
คาง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ กิ่งอ่อนมีขนละเอียดสีน้ำตาล ใบประกอบแบบขนนกสองชั้นเรียงสลับมีหูใบ ดอกออกเป็นช่อที่ซอกใบ กลีบดอกมีสีเหลือง ผลเป็นฝักแบนสีน้ำตาลแดง สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ลำไส้พิการ บำรุงธาตุ เรียกว่า อะราง คางฮุ่ง คางรุ่ง จามจุรีป่า ก้าง คางแดง ก็มี
ค้ำ	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้อวัยวะบางส่วนเคลื่อนไหวไม่ได้ ดังเช่น บริเวณตะโพกส่วนที่ขยับไปยกมานั้น เคลื่อนไหวไม่ได้ แข็งอยู่ และเจ็บปวดมาก เป็นต้น
คางแข็ง	อาการของโรคชนิดหนึ่ง ทำให้อวัยวะส่วนขากรรไกรเคลื่อนไหวไม่ได้
คางแดง	ดูที่ คาง
คางทุม	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการคางบวม หายใจขัด แน่นในอก
คางปลาช่อนข้างล่าง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดูกส่วนกรามล่างของปลาช่อน
คางรุ่ง	ดูที่ คาง
คางฮุ่ง	ดูที่ คาง
คาเสื่อ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
คำเงาะ	ดูที่ คำไทย และแทงทวย

คำไทย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ใบบางนุ่ม สีเขียวเหลืองแดง ดอกออกเป็นช่อตามปลายกิ่ง สีชมพูอ่อน ผลมีขนสีแดงเข้ม สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ เป็นต้น บางที่เรียกว่า คำเงาะ คำแสด ชาด มะกายหยุ่ม แสด เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แทงทวย
คำพอง	ดูที่ หนาด
คำแสด	ดูที่ คำไทย และแทงทวย
คุณ	อาถรรพ์ คือ พิธีทำร้ายต่ออมิตร โดยเสกสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าในตัว หรือฝังรูปฝังรอย
คุณวิथाคม	การทำร้ายด้วยเวทมนตร์คาถา
คุดทะราด	ดูที่ มะเร็งคชราช
คุลีการ	คลุกเคล้าให้เข้ากัน
คูน	ดูที่ ราชพฤกษ์
เค็ดเค้า	ดูที่ คัดเค้า
เคียน	ดูที่ เลียน
เคี้ยว	ดัมให้เดือดนาน ๆ เพื่อให้งวดหรือให้เปื่อย
เคี้ยวให้ชัน	ดัมนาน ๆ จนน้ำงวดเกือบแห้ง
เครือเขามวก	ดูที่ งวงชุม
เครือเขาหน้ง	ดูที่ เถาวัลย์เปรียง
เครือเขาหมู	ดูที่ กระทุงหมาบ้า
เครือเขาใหม่	ดูที่ อบเชย

เครื่องคางควาย	ดูที่ ตานขโมย
เครื่องตาปลา	ดูที่ เกววัลย์เปรียง
เครื่องไหล	ดูที่ เกววัลย์เปรียง
เครื่องเทศ	ของหอมฉุนและเผ็ดร้อนที่ได้จากต้นไม้ สำหรับใช้ทำยาไทย และปรุงอาหาร โดยมากมาจากต่างประเทศ
เครื่องสมุนไพร	เภสัชวัตถุที่ได้จากพืช สัตว์ แร่ธาตุ ที่มีคุณสมบัตินำไปปรุงให้เกิดฤทธิ์ มีสรรพคุณแก้โรคต่าง ๆ หรือที่นิยมเรียกว่ามีสรรพคุณทางยา ดูเพิ่มเติมที่ สมุนไพร
แครง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเลสองกาบตัวป้อม กาบทั้งคู่เท่ากัน ที่กาบมีร่องไปตามตัว ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัดหมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เณวหอย
แคแห้ง	ดูที่ สันพร้านางแอ
ไคร้	ดูที่ ไคร้หน้า
ไคร้เครือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาชนิดลงรากใหญ่ ส่วนที่ใช้คือราก สรรพคุณ แก้ไข้ เจริญอาหาร
ไคร้หน้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มลำต้นตรง ใบออกเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อที่ซอกใบ เป็นดอกขนาดเล็กไม่มีกลีบดอก ผลแห้งแตกได้รูปทรงกลมมีขน สรรพคุณ แก้ปวดท้อง ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ไคร้พุ่ม ไคร้หิน
ไคร้บก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ลำต้นตั้งตรง ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกออกเป็นช่อ มีสีขาว กิ่งม่วงอ่อน

	ผลแห้งรูปกระสวยแตกตามตะเข็บ สรรพคุณ แก้ไข้ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ราชาวดีป่า ไคร้หางหมา ดอกฟู มะหาดน้ำ ดอกถ่อน แม่มาย ดอกแม่มาย ดอกด้ายน้ำ
ไคร้พุ่ม	ดูที่ ไคร้หน้า
ไคร้หอม	ดูที่ ตะไคร้หอม
ไคร้หางนาค	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออก ที่ซอกใบเป็นช่อกระจุก กลีบดอกสีแดงเข้ม ดอกแยกเพศ อยู่ในต้นเดียวกัน ผลรูปกลมแป้น สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลา ขับเลือดเสียหลังคลอด เป็นต้น
ไคร้หางหมา	ดูที่ ไคร้บก
ไคร้หิน	ดูที่ ไคร้หน้า
โคกกระสุน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกทอดเลื้อยไปตามผิวดิน ใบ เล็กแตกกิ่งก้านสาขาแผ่กระจายไปตามพื้นดิน ดอกมีสีเหลือง ออกตามซอกระหว่างกิ่งและใบ ผลมีหนามแหลมเป็นคู่ ๆ สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ ไตพิการ และขับระดูขาว เป็นต้น หนามกระสุน หนามดิน กาบินหนี ก็เรียก
โคกกระออม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาขนาดกลาง ใบประกอบเรียง สลับ ดอกออกเป็นช่อ มีมือเกาะ กลีบดอกสีขาว ผลแห้ง แตกได้ รูปทรงกลมแกมสามเหลี่ยม สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพิษ บำรุงน้ำดี เป็นต้น ลูกลิบเครือ ตุ่มตอก โพออม กระดอม วิหี ก็เรียก
โครง	กระดูกซี่ข้างทั้ง ๒ ข้าง ของร่างกาย
โคนสับปะรด	ดูที่ สับปะรด

พ

หม้องสามย่าน

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ล้มลุก ใบอวบน้ำ บางชนิด ดอกสีเหลือง หม้องสามย่านตัวเมียเรียก กะเร

หม้องสามย่านตัวเมีย

คู่มือ เบญจพัตร

ป

ป่วนหัวหมูหลวง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง

ปา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ใบสีเขียวเรียวแหลม ดอกสีขาว ผลเป็นฝักภายในมีเมล็ดเล็ก ๆ สีดำเรียกกาดำ สีขาวเรียกกาดำ สรรพคุณ แก้ท้องผูก บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ เป็นต้น

ปาข้าง

อวัยวะส่วนหนึ่งของข้าง

ป้าว

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ลำต้นมีหนาม ใบประกอบแบบนิ้วมือเรียงสลับ ใบย่อยรูปหอกหรือรูปไข่ ดอกเป็นดอกเดี่ยวออกที่ปลายกิ่ง มีสีขาว ผลรูปกระสวย สรรพคุณ แก้อาหารเป็นพิษ

ปั่ว

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพรรณไม้ยืนต้นผลัดใบขนาดใหญ่ ตามลำต้นมีหนามปลายแหลมคมติดอยู่ทั่วทั้งลำต้น ใบเป็นแบบใบรวม ดอกใหญ่เป็นช่ออยู่ที่ปลายกิ่ง ผลเป็นรูปมนรีที่ปลายทั้งสองข้างของผลจะแหลม เมื่ออ่อนสีเขียว แก่เป็นสีน้ำตาล ภายในผลมีเส้นใยเป็นปุยสีขาวและเมล็ดสีดำ สรรพคุณ แก้อักเสบ แก้ท้องร่วง เป็นต้น

งูทับทง

ชื่อเรียกงูพิษชนิดหนึ่ง เช่น งูสามเหลี่ยม ซึ่งบางครั้งเรียกงูทับทงเหลือง งูทับสมิงคลา บางครั้งเรียก งูทับทงขาว เป็นต้น

งูเห่ล้อม

ชื่องูชนิดหนึ่ง

เงินผูกคอหม้อ

ในที่นี้หมายถึง เงินเหรียญของไทยในสมัยก่อน เป็นเหรียญมีรูทำด้วยทองแดง ใช้ผูกกับหม้อตรงส่วนที่คอดระหว่างตัวหม้อกับปากหม้อ เรียกว่า คอหม้อ

เงาะป่า

ดูที่ กะทกรก

จ

จตุกาลธาตุ

ธาตุกาลสี่ คือ วานน้ำ เจตมูลเพลิง แคนเตร พนมสวรรค์

จตุธาตุ

ธาตุทั้งสี่ อันมีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ

จตุบาทวายุ

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดลมขึ้นในคอ ทำให้เป็นคางทูม มีอาการคางบวม หายใจขัด แน่นในอก

จมลง

ในที่นี้หมายถึง พิษของโรคเข้าภายในร่างกาย ทำให้เกิดอาการโรคมามากขึ้น

จมูกปลาหลด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพันธุ์ไม้เถา ลำเถามียางสีขาว ใบออกเป็นใบเดี่ยว เรียงกันเป็นคู่ ๆ ตรงข้ามกันรูปใบแคบ ยาวขอบเรียบ ดอกเป็นดอกเดี่ยว ด้านในสีชมพู ด้านนอกสีขาว กลีบดอกมีเส้นสีม่วง และจุดประสีน้ำตาล ผลเป็นฝักสรรพคุณ แก้เจ็บคอ แก้โรคดีซ่าน เป็นต้น บางทีเรียกว่า สะอึก ตะมูกปลาไหล จมูกปลาไหล ฝักไหม

จุมกปลาไหล	ดูที่ จุมกปลาหลด
จรดพระธรณี	ดูที่ เท้ายายม่อม
จวงหอม	ดูที่ เทพทาโร และชำตัน
จอกชา	ถั่วยชา
จะไค้ตัน	ดูที่ ชำตัน
จะไค้มาซูด	ดูที่ ตะไคร้หอม
จักษุโรค	โรคตา
จันท์	ดูที่ จันท์โอ
จันท์ขาว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ดอกมีสีขาว เนื้อไม้มีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ไข้ จันทนา จันท์ตะเปี้ย จันท์หอม ก็เรียก
จันท์แดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นเกลี้ยง สีเทานวล ใบแตกเป็นช่อ ก้านใบมีลักษณะเป็นกาบ ดอกออกจากโคนก้าน เนื้อไม้สีแดง สรรพคุณ แก้ไข้ จันท์ผา ลักจัน ก็เรียก
จันท์ตะเปี้ย	ดูที่ จันท์ขาว
จันท์ทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ จันท์แดงและจันท์ขาว ดูเพิ่มเติมที่ จันท์แดง จันท์ขาว และพิกัดยา
จันท์เทศ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ส่วนที่นำมาใช้เป็นเครื่องยา คือ รกหรือเยื่อบาง ๆ ที่หุ้มเมล็ดของผล เมื่อผลแก่รกที่หุ้มเมล็ดจะมีสีค่อนข้างขาวนวล ถ้าผลแก่จัดมากจนแตกอ้า

	ออกมารกจะมีสีแดงปนเหลืองอ่อน ๆ เรียกว่า ดอกจันทน์ ส่วนเมล็ดในของผลเรียกว่า ลูกจันทน์ สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงหัวใจ
จันทน์ผา	ดูที่ จันทน์แดง
จันทน์หอม	ดูที่ จันทน์ขาว
จันทน์โอ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เปลือกต้นสีดำ ดอกมีสีขาวนวล ผลกลมมีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ไข้ จันทน์ ก็เรียก
จันทนา	ดูที่ จันทน์ขาว
จับ	๑. อาการของโรคกำเริบขึ้น ๒. เป็นไข้ มีอาการไข้ ตัวร้อน ปวดศีรษะ เป็นต้น
จับเป็นเพลลา	จับเป็นเวลา ในที่นี้หมายถึง อาการไข้ หรืออาการของโรค กำเริบขึ้นเป็นเวลา
จับโปง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้มีอาการ ปวดเมื่อยตามข้อต่างๆ ของร่างกาย
จับเพ็ดดี	อาการไข้ หรืออาการของโรคเกิดขึ้นเพราะดีหรืออุจจาระน้ำดีผิด ปกติ หรือพิการ
จับสะท้าน	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรค หรืออาการไข้ ทำให้ร่างกาย หนาวสั่น
จับหืด	อาการหืด
จากกรด	ดูที่ กะทกรก
จามจุรีป่า	ดูที่ คาง

จำปราบ	ดูที่ ลมจำปราบ
จำปา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง เป็นไม้ใบเดี่ยว ดอกออกเดี่ยวตามง่ามใบ สีเหลืองเข้ม สรรพคุณ บำรุงหัวใจ แก้ไข้ผัดสำแดง ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ เป็นต้น
จำปาหอม	ดูที่ ลั่นทม
จำปาขาว	ดูที่ ลั่นทม
จำปาลาว	ดูที่ ลั่นทม
จำปาหอม	ดูที่ ลั่นทม
จำเริญ	๑. บำรุง ๒. นำเครื่องยาที่จืดแล้ว หรือเลิกใช้แล้วไปทิ้งในที่สะอาด ๆ หรือในลำคลองที่มีน้ำไหล ซึ่งใช้กับยาต้มเสมอ บางทีเรียกว่า จำเริญยา
จำเริญธาตุ	บำรุงธาตุ หมายถึงทำให้ธาตุต่าง ๆ ในร่างกายสมบูรณ์
จำเริญอาหาร (เจริญอาหาร)	ในที่นี้หมายถึง รับประทานอาหารได้มาก
จำเริญยา	ดูที่ จำเริญ
จำหระ	อวัยวะส่วนด้านข้างของร่างกาย
จิก	พืชสมุนไพรมี ๓ ชนิด คือ จิกสวน จิกบ้าน และจิกเล เป็นไม้ต้นขนาดกลาง สรรพคุณ แก้ปวดท้อง จุกเสียด ขับพยาธิ เป็นต้น
จิงจ้อ	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้เถา ได้แก่ จิงจ้อขาว หรือ จิงจ้อเหลี่ยม ลำต้นเป็นเหลี่ยม หรือมีครีบ ดอกขาว จิงจ้อใหญ่ จิงจ้อเหลือง หรือจิงจ้อขน ลำต้นกลมมีขนมาก ดอกเหลือง

จิงจ้อขน	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อขาว	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อทั้งสาม	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อหลวง	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อเหลี่ยม	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อเหลื่อง	ดูที่ จิงจ้อ
จิงจ้อใหญ่	ดูที่ จิงจ้อ
จียอบตันตาน	ดูที่ กระที่บยอด
จ๊ะ	ดูที่ คนทา
จ๊ะเก๋า	ดูที่ คัดเค้า
จุกโรหินี	ดูที่ โกรฐพุงปลา และสังกรณี
จูงจะลิง	ดูที่ บอระเพ็ด
จูงจะลิงตัวพ่อ	ดูที่ ชิงช้าชาลี
จูงจะลิงตัวแม่	ดูที่ ชิงช้าชาลี
จูน	ป่น ละเอียด ผง
จูนเหล็ก	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นผงเหล็ก ได้มาจากการใช้ตะไบ คราง (ขัด) เหล็ก ให้เป็นผงละเอียด
จับแจง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเลกาบเดียว ตัวค่อนข้าง ยาว เปลือกหนา สีส้มน ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่ม เครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

จุมเห็ด	ดูที่ ชุมเห็ดเทศ
เจตพังคี	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กชนิดลงรากต้นสูงไม่เกิน ๒ ฟุต รากใหญ่เท่านิ้วมือ เปลือกหุ้มรากสีเหลือง ท้องใบขาว
เจตมูล	พืชสมุนไพรมี ๓ ชนิด คือ เจตมูลเพลิงขาว เจตมูลเพลิงแดง และเจตมูลเพลิงฝรั่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก แตกกิ่งก้านสาขาออกรอบ ๆ ต้น เมื่องามมากจะพาดไปตามพื้นดิน ใบเป็นใบเดี่ยวออกสลับกันตามข้อต้น ดอกออกเป็นช่อสีขาวเรียกเจตมูลเพลิงขาว สีแดงเรียกเจตมูลเพลิงแดง สรรพคุณ รากแก้ กลากเกลื่อน ปวดตามข้อ และขับประจำเดือน ใบแก้ฟกช้ำ เรียกว่า เจตมูลเพลิง ปิดปิวขาว และปิดปิวแดง ก็มี
เจตมูลเพลิง	ดูที่ เจตมูล
เจตมูลเพลิงขาว	ดูที่ เจตมูล
เจตมูลเพลิงแดง	ดูที่ เจตมูล
เจตมูลเพลิงฝรั่ง	ดูที่ เจตมูล
เจตมูลย่าน	ดูที่ บอระเพ็ด
เจตมูลหนาม	ดูที่ บอระเพ็ด
เจ้าเรือน	เป็นอยู่เดิม เป็นมาก่อน มีอยู่แต่เดิม
เจลิยง	ดูที่ ไข่เจลิยง
เจือ	ผสม ปน เพิ่ม

ฉ

ฉะดัด

ดูที่ ราชดัด

เจียงพรัานางแอ

ดูที่ สันพรัานางแอ

เจียงพรัานบ้าน

ดูที่ สันพรัามอญ

เจียงพรัามอญ

ดูที่ สันพรัามอญ

เจียงพรัาม่าน

ดูที่ สันพรัามอญ

ช

ชบา

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ต้นเนื้อไม้อ่อน เปลือกเหนียว รูปใบมน ปลายใบแหลม ริมขอบใบเป็นจัก คล้ายฟันเลื่อย ดอกมีหลายสี เฉพาะสีแดง และสีขาว ใช้ทำยา สรรพคุณ แก้พิษฝี และฟกบวม ขับระดู บำรุงธาตุ เจริญอาหาร เป็นต้น ดอกใหม่ ใหม่แดง ชุมบาแดงใหม่ ก็เรียก

ชบาทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ชบาแดง และชบาขาว ดูเพิ่มเติมที่ ชบา และพิกัตยา

ชมชื่น

ดูที่ ลูกเขยตาย

ชโลม

วิธีรักษาโรคโดยการไฉยาที่ปรุแล้ว ลูบทาภายนอกตามผิวหนังให้เปียกชุ่ม เพื่อลดพิษของโรค หรือดับพิษโรค

ช้องนางทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ช้องนางดอกขาวและช้องนางดอกสีม่วงน้ำเงิน

ช้อนหอย

ช้อนกระเบื้อง

ชะ	เรียกวิธีการรักษา โดยใช้ยาที่ปรุงแล้ว ล้างแผลให้พิษของโรค ลดลง หรือเบาบางลง หรือทุเลา
ชะพลู	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขึ้นเป็นกอ ใบเหมือนใบพลู ขนาดย่อม สีเขียวแก่มีรสเผ็ดเล็กน้อย ดอกออกยาวเป็น ปุ่ม ๆ คล้ายดอกดีปลีแต่สั้นกว่า สรรพคุณ แก้เสมหะ บำรุง ธาตุ เจริญอาหาร ช้ำพลู พูลูก ผักปูก ผักปลิง นมวา ผักแค ผักปลิง ผักอีเล็ด ก็เรียก
ชะมด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก สูงประมาณ ๔-๕ ฟุต ต้นและใบเป็นขนใบแหลมหยักปลาย ดอกโตกลีบ ใหญ่สีเหลืองกลางดอกเป็นสีเลือดหมู ผลกลมยาวเป็นเฟือง คล้ายผลมะเฟืองมีขนคาย เรียกฝ้ายผี จับเจียวก็มี สรรพคุณ แก้กลากเกลื้อน ขับพยาธิ เป็นต้น
ชะมดต้น	ดูที่ ชะมด
ชะลูด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาขนาดเล็ก ลำต้นเกลี้ยง เปลือกสีดำ มีน้ำยางสีขาว ใบเป็นใบเดี่ยว ดอกมีสีเหลือง กลิ่นหอม ผลแห้งแข็งมีรูปรี มีความยาวประมาณ ๑ ซม. สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงกำลัง
ชะเอม	พืชสมุนไพรหลายชนิด ได้แก่ ชะเอมไทย ชะเอมป่า และ ชะเอมเทศ เป็นไม้ เถาขึ้นต้น ใบเล็กละเอียดเป็นฝอย ดอกเล็กพู่เป็นช่อ มีสีขาว เถามีรสหวาน ตามลำต้น และ กิ่งก้านมีหนาม สรรพคุณ ขับเสมหะ บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า กอกั่น สัมปอยหวาน อ้อยช้าง ชะเอมไทย ก็มี
ชะเอมจีน	ดูที่ ชะเอมเทศ
ชะเอมเถา	ดูที่ ชะเอมป่า

ชะเอมทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือชะเอมไทย และชะเอมเทศ ดูเพิ่มเติมที่ ชะเอม
ชะเอมเทศ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก ตามลำต้นจะมีขนสั้น ๆ เปลือกของต้นมีสีน้ำตาลเข้ม ใบเป็นใบประกอบ ออกสลับ ดอกออกเป็นช่อ สีม่วงอ่อน ผลเป็นฝัก รากมีรสหวานออกขมเล็กน้อย สรรพคุณ ขับเสมหะ บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า ชะเอมจีน ถ้าเข้า ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ ชะเอม มะกล่ำเครือ
ชะเอมไทย	ดูที่ ชะเอม
ชะเอมบ้าน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ดอกออกเป็นพวง มีกลิ่นหอม รูปทรงคล้ายเจดีย์ สรรพคุณ ขับเสมหะ บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า ชะเอมสวน ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ ชะเอม
ชะเอมป่า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถายืนต้นขนาดกลาง ใบเล็กเป็นฝอยละเอียด ดอกเล็กฟูเป็นช่อสีขาว มีกลิ่นหอม ตามเถาและกิ่งก้านมีหนาม เนื้อในเถา มีรสหวาน สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ และบำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า ชะเอมเถา ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ ชะเอม
ชะเอมสวน	ดูที่ ชะเอมบ้าน
ชัก	อาการของโรคชนิดหนึ่ง ทำให้กล้ามเนื้อตามร่างกายกระตุกอย่างแรงและถี่ เท้าอืด ตีนกำ มือกำ ตาเหลือกขึ้นมองเหนือศีรษะ เป็นต้น
ชักกะทอก	ดูที่ กะทกรก
ชักเขม่น	อาการของโรคชนิดหนึ่ง ทำให้กล้ามเนื้อตามร่างกายกระตุก
ชักเท้ากำมือ	ดูที่ ชัก

ชักเท้า ชักมือ	ดูที่ ชัก
ชักมือกำ ชักตีนกำ	ดูที่ ชัก
ชักหัวเข้า	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการกล้ามเนื้อบริเวณหัวเข้า กระตุกอย่างกระตั้นหันและรุนแรง
ชักให้ขึ้น	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคตับย้อยดีขึ้น หรือหายจาก โรคตับย้อย
ชั้นตะเคียน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากยางของต้นตะเคียน เมื่อ แห้งแล้วเรียกว่า ชั้นตะเคียน
ชั้นย้อย	ยางไม้ประเภทหนึ่ง
ชั้นรำโรง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรังของแมลงชั้นโรง เป็น รังเหนียวในรัง มีน้ำหวาน
ชั้นโรง	แมลงชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ ชั้นรำโรง
ชา	๑. ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคอย่างหนึ่ง เนื้อตัวตายถูก สัมผัสไม่มีความรู้สึก เคลื่อนไหวไม่ได้ ๒. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพันธุ์ไม้ขนาดย่อมถึงขนาด กลาง ใบเดี่ยวดอกเรียงสลับ ใบหนาเหนียว ขอบใบ เป็นจักเล็ก ๆ ดอกออกเป็นช่อ เป็นกระจุกสีขาวนวล กลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ท้องเสีย บำรุงหัวใจ
ช้าน้ำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออก เป็นช่อที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีเหลือง ผลเมื่อสุกสีม่วงหรือดำ สรรพคุณ แก้ผดผื่นแดง แก้เบาหวาน เป็นต้น ช้างน้ำ ท้องปลิง หางกวักผู้ ก็เรียก ดูเพิ่มเติมที่ กระแจะ
ช้าน้ำดอกเหลือง	ดูที่ ช้างน้ำ

ข้างใน้ม	ดูที่ กระแจะ และข้างน้ำว
ข้างโหม	ดูที่ กระแจะ
ขาด	แร่ธาตุสมุนไพรมีหลายชนิด ได้แก่ ขาดก้อน ขาดหรรคุณ ขาดจอสแะ เป็นต้น ได้มาจากหินธรรมชาติชนิดหนึ่ง สีแดง และค่อนข้างเหลือง สรรพคุณ มีรสเย็น ใช้ดับพิษภายใน บำรุงธาตุ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ คำไทย และซาก
ขาดก้อน	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ลักษณะคล้ายหิน สีแดง สรรพคุณ มีรสเย็น บำรุงธาตุ ดับพิษภายใน
ข้างพลู	ดูที่ ชะพลู
ขาลี	ดูที่ ชิงช้าขาลี
ข้าเลือด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหนาม ใบเป็นฝอย ดอก เป็นช่อสีเหลือง มีฝัก ใบและช่อมีกลิ่นเหม็นฉุนคล้ายกลิ่น ตัวเลือด บางที่เรียกปู้ย่า
ข้า้วเถลิง	ดูที่ กำลั้งว้วเถลิง
ข้า้มะเลียง	ดูที่ พุมเรียง
ข้าระ	ในที่นี้หมายถึงการทำให้เภสัชวัตถุมีฤทธิ์อ่อนลงหรือฆ่าพิษ ให้ลดลง หรือแปรรูปให้เป็นเภสัชวัตถุบริสุทธิ์ เป็นการ เปลี่ยนคุณสมบัติให้มีสรรพคุณทางยา ทำนองเดียวกับการ สะตุ หรือประสะ เช่น ข้าระ สังข์ เปี้ย ผู้ ตักต้ำน้ำทอง และดินถนำ โดยการเผาสุ่มด้วยไม้สะแกให้สุก แล้วทิ้งไว้ให้ เย็นจึงนำไปใช้
ข้า้ว	ชื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดกับสตรี อาการของโรคเกิดจากความผิดปกติของกระเพาะปัสสาวะ หรือท่อปัสสาวะ ทำให้ไม่

สามารถกลั่นปัสสาวะได้เหมือนปกติ น้ำปัสสาวะอาจไหล
ออกเป็นครั้งคราวหรือตลอดเวลาก็ได้ มีอาการของโรค ๔
ประการ คือ

๑. เกิดจากการคลอดบุตร มีอาการมดลูกเน่า
๒. เกิดจากส่องแสงกับบุรุษเกินประมาณ ทำให้เป็นฝีใน
มดลูก
๓. เกิดจากโลหิตระดูจางเป็นน้ำเหลืองดั่งน้ำคาวปลา น้ำ-
เหลืองมีพิษ ทำให้ทวารเบาเปื่อย น้ำเหลืองไหลไปถึง
ไหน เกิดเป็นเม็ดพริ้งขึ้นรอบทวาร เป็นหัวขาว ๆ และ
แตกเปื่อยไปทั่ว ทำให้แสบร้อน
๔. เกิดจากปัสสาวะพิการ ปัสสาวะออกเป็นหยด ๆ ทำให้
ปวดแสบปวดร้อน

ชิงช้าชาลี

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อยพันต้นไม้ใหญ่ ลำเถา
กลมเกลี้ยง ดอกเป็น ช่อเล็ก ๆ มีสีเหลือง กลิ่นหอม เถา
มีรสขมจัด สรรพคุณ แก้พิษฝี ขับพยาธิ บำรุงธาตุ และ
เจริญอาหาร เป็นต้น จุงจะลิงตัวแม่ บรเพ็ดเถาเกลี้ยง
ตะชีคี ชาลี จุงจะลิงตัวพ่อ ก็เรียก

ชิงชี

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม มีหนามขนานโคน
ด้านในข้างละหนาม ดอกขาวโคนกลีบดอกเหลืองออกตาม
ลำกิ่งเป็นแผ่นพืด มีผลลักษณะรูปไข่ สุกสีแดง ก้านผลยาว
สรรพคุณแก้ไข้กาฬ และตะคริว บางทีเรียก กระโถกใหญ่
แช่ม้าลาย แช่ม้าทะลาย น้ำนอง

ชูปเสก

ทำให้ขลัง ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยมนตร์หรือคาถา

ชุมบา

ดูที่ ชบา

ชุมเห็ดเขาควาย

ดูที่ ชุมเห็ดไทย

ชุมเห็ดเทศ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ก้านใบยาว ใน
ก้านหนึ่งจะมีใบแตกออกเป็น ๒ ทาง ใบประกอบแบบขน
นก มีใบย่อยเรียงกันเป็นคู่ ดอกออกเป็นช่อมีสีเหลือง ผล
ออกเป็นฝัก สรรพคุณ ขับพยาธิ ถ่ายพิษ ตานชาง เป็นต้น
บางที่เรียกว่า ชุมเห็ดใหญ่ หมายกะลิงเทศ ขี้คาก ลับมื่น
หลาว ส้มเห็ด จุมเห็ด ก็เรียก

ชุมเห็ดไทย

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง มีขนอ่อนตาม
ลำต้นและท้องใบ ใบสีเขียว ดอกสีเหลือง ออกเป็นช่อ
สรรพคุณ แก้ท้องผูก กล่อมตับ และแก้ไข้ เป็นต้น
ลัษมีน้อย เล็บมีน้อย ชุมเห็ดเขาควาย ชุมเห็ดนา ชุม
เห็ดเล็ก ก็เรียก

ชุมเห็ดนา

ดูที่ ชุมเห็ดไทย

ชุมเห็ดเล็ก

ดูที่ ชุมเห็ดไทย

ชุมเห็ดใหญ่

ดูที่ ชุมเห็ดเทศ

เช็ด

ในที่นี้หมายถึง วิธีการรักษาโดยใช้ยาที่ปรุงแล้ว ทำความ
สะอาดบริเวณที่เกิดอาการภายนอก หรือตามผิวหนัง

เชือกเขา

ดูที่ อบเชย

เชื่อมม้ว

อาการของโรคอย่างหนึ่ง พิษไข้ หรือพิษของโรค ทำให้ใบ
หน้าหมองซึม นัยน์ตาปรือไม่กระปรี่ประเปร่า

เชื่อมมัน

ดูที่ เชื่อมม้ว

แช่

ในที่นี้หมายถึง การนำยาที่ปรุงแล้วไปหมักไว้ หรือจุ่มไว้ใน
น้ำ หรือของเหลวอย่างอื่น เช่น เหล้า น้ำผึ้ง เป็นต้น

ช

ชองแมว	ดูที่ ช้องแมวใหญ่
ช้องแมวควาย	ดูที่ ช้องแมวใหญ่
ช้องแมวน้ำ	ดูที่ ช้องแมวใหญ่
ชองแมวใหญ่	ดูที่ ช้องแมวใหญ่
ช้องแมวใหญ่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยยืนต้น ถ้าไม่มีที่พาดพิงก็จะเป็นพุ่ม ใบเล็กกลางใบแหลมแยกออกเป็น ๒ แฉก ดอกออกเป็นช่อ มีสีเหลืองเข้ม สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ ดับพิษภายใน เป็นต้น บางที่เรียกว่า ชองแมว ชองแมวใหญ่ ช้องแมวควาย ช้องแมวน้ำ
ชาก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เนื้อหยาบแข็ง และหนัก ใบดกหนาที่ใบดอกเป็นช่อลักษณะเหมือนใบประดู่ ดอกออกเป็นพุ่มสีเหลือง ผลเป็นฝัก สรรพคุณ แก้ไข้ ดับพิษร้อนในกาย บางที่เรียกว่า ชาด พันชาด ตะแบง
ชาง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กตั้งแต่แรกเกิดจนถึงอายุ ๑๒ ปี อาการของโรคมีหลายอย่าง เช่น ตัวร้อน เชื้อมซึม ปากแห้ง อาเจียน บริโภคอาหารไม่ได้ ท้องเดิน และที่สำคัญจะมีเม็ดขึ้นตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ในปาก ในคอ ลิ้นเป็นฝ้า เป็นต้น โรคชางมีหลายลักษณะ หลายชนิด จำแนกออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๒ กลุ่ม คือ ชางเจ้าเรือน และชางจร โรคชางทั้ง ๒ กลุ่มนี้ มีแม่ชางเป็นที่สังเกต
ชางกระดุก	ชื่อโรคชางชนิดหนึ่ง เป็นชางจร แทรกชางข้าง ซึ่งเป็นชางเจ้าเรือน ประจำเด็กที่เกิดวันศุกร์ มีเม็ดขึ้นที่โคนลิ้นเมื่อตั้งยอดได้ ๒ วัน แล้วก็หลบหายเข้าไปในท้องทำให้ลงท้อง มือ เท้า เย็น แม่ชางนั้นจะหลบมาขึ้นที่ต้นลิ้น ยอดแข็ง

ดังตาปลา ถ้าแพทย์ดูแน่แล้ว ให้แทงแกะออกก่อน แล้วจึง
ประกอบยาป้าย ยารักษาทั่วไป ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ช้างกระด้าง

ชื่อโรคช้างชนิดหนึ่ง เป็นช้างจรแทรกซางสะกอ ซึ่งเป็นช้างเจ้า
เรือน ประจำเด็กเกิดวันพุธ มีแม่ช้าง ๓ ยอด บริวารอีก ๓๐
ยอด แม่ช้างจะรายขึ้นในท้อง ๑ ยอดมีบริวาร ๑๐ ยอด
กระจายไปตามลำไส้และทรวงอก ขึ้นในคอ ๑ ยอดมีบริวาร
๑๐ ยอด กระจายไป ปาก เพดาน กระพุ้งแก้ม ลิ้น และ
ขึ้นในกระเพาะพร้อมบริวาร ซึ่งกระจายไปตามกระเพาะข้าว
กระเพาะเบ้า ทำให้มีอาการต่าง ๆ เช่น ท้องขึ้น ปวดท้อง
ลงท้อง จุกเสียด เป็นไข้ ตัวร้อน เบื่ออาหาร หายใจขัด
ร้องไห้ บิดตัว เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ช้างกระแนะ

ดูที่ ช้างกระแนะ

ช้างกระแนะ

ชื่อโรคช้างชนิดหนึ่ง เป็นช้างจรแทรกซางแดง ซึ่งเป็นช้างเจ้า
เรือน ประจำเด็กเกิดวันอังคาร มีแม่ช้าง ๓ ยอด มีบริวาร
๓๐ ยอด แม่ช้างทั้ง ๓ ยอด จะขึ้นที่ปลายลิ้น ต้นคาง
และทรวงอก หรือต้นลิ้น โดยมีบริวารล้อมแห่งละ ๑๐ ยอด
มีอาการทำให้ดูคนไม่ได้ ลิ้นกระด้าง คางแข็ง มือกำ เท้าอ
ถ้าแม่ช้างเลื่อนลงไปในท้อง จะทำให้ลงท้องเป็นมูกเลือดใส
ดั่งน้ำล้างเนื้อ หรือน้ำหมาก ร่างกายจะชubbมม เบื่ออาหาร
ปวดมวนท้องมาก เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ช้างกราย

ชื่อโรคช้างชนิดหนึ่ง เป็นช้างจรแทรกซางเพลิง ซึ่งเป็นช้าง
เจ้าเรือน ประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ มีแม่ช้าง ๔ ยอด บริวาร
๔๐ ยอด ขึ้นที่หัวหน้า ๒ ยอด ท้อง ๒ ยอด เมื่อเมิดซาง
ผูกขึ้น กระจายออกตามผิวหนังนั้น ลักษณะเหมือนผด หาก
เป็นมาก แม่ช้างจะมารวมกันที่ท้อง ทำให้มีอาการตัวร้อน

อาเจียน บริโภคอาหารไม่ได้ บิดตัว นอนสะดุ้ง จนถึง
ตกมูกเลือด เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ชาง

ชางกำเนิด

ดูที่ ชางเจ้าเรือน

ชางข้าวเปลือก

ชื่อโรคชางชนิดหนึ่ง เป็นชางจรแทรกชางโค ซึ่งเป็นชางเจ้า
เรือน ประจำเด็กเกิดวันพฤหัสบดี มีแม่ชาง ๕ ยอด มีบริวาร
๕๐ ยอด แม่ชางทั้ง ๕ ยอด จะขึ้นที่ขม่อม กลางหลัง นากี
รักแร้ ๒ ข้าง แม่ชางทั้ง ๕ มีบริวารแห่งละ ๑๐ ยอด มี
อาการครั้งแรกให้ปากร้อนและลงท้องก่อน ต่อไปมือเท้าเย็น
ต่อเมื่อแม่ชางที่สันหลัง และรักแร้เลื่อนไปอยู่ที่นากี ชาง
บริวารขึ้นรายไปทั้งตัว สัญญาณดังเม็ดหัดหรือปาน จะมี
อาการลงท้อง อาเจียน ท้องขึ้น มือกำ เท้าอ ลื่น
กระด้าง คางแข็ง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ชาง

ชางโค

ชื่อโรคชางชนิดหนึ่ง เป็นชางเจ้าเรือน ประจำเด็กเกิดวัน
พฤหัสบดี มีแม่ชาง ๔ ยอด ขึ้นแข็งดังตาปลาที่โคนลิ้น
ปลายลิ้น ข้างลิ้น มีบริวาร ๔๐ ยอด ขึ้นในปาก กระเพาะ
อาหาร ทำให้มีอาการเป็นไข้ ตัวร้อน กระหายน้ำ อาเจียน
มือเท้าเย็น หอบ ลงท้อง ตกโลหิต ชุบผอม เป็นต้น ดู
เพิ่มเติมที่ แม่ชาง

ชางจร

หรือชางแทรก คือโรคชางที่บังเกิดเป็นแทรกขึ้นระหว่างโรค
ชางเจ้าเรือน ชางจรนี้จะเป็นอย่างนี้จนถึงอายุ ๑๒ ปี จึงจะพ้น
จากโทษของโรคชาง ดูเพิ่มเติมที่ ชางและแม่ชาง

ชางเจ้าเรือน

หรือชางกำเนิด คือโรคชางที่เกิดกับกุมารเมื่อยังอยู่ในครรภ์
มารดาตั้งแต่ ครรภ์ได้ ๓ เดือน จนถึงอายุได้ ๕ ขวบ จึงจะ
พ้นระยะโทษของโรคชางเจ้าเรือน และต่อไปจะกลายเป็น
โรคตาน ดูเพิ่มเติมที่ ชาง และแม่ชาง

ซางโจร

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือน ประจำเด็กเกิดวันเสาร์ มีแม่ซาง ๙ ยอดขึ้นตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย มีลักษณะสัญญาณต่าง ๆ กัน เช่น ขึ้นที่ปากและเหงือก จะมียอดสีเหลืองจัด ถ้าขึ้นที่สะดือ จะมียอดแหลม ตรงกลางเป็นสีดำ ขอบโดยรอบเป็นสีเหลืองและแดง เป็นต้น และมีอาการตัวร้อน เป็นไข้ ลงท้องไม่หยุด อาเจียน เบื่ออาหาร ปวดมวนท้อง ผอมเหลือง และคร่ำน้ำ เป็นต้น จัดเป็นโรคซางที่มีพิษร้ายมาก และอาจจะบังเกิดแทรกได้ ทุกซาง ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางโจรนางริน

ดูที่ ซางนางริน

ซางซ่าง

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันศุกร์ มีแม่ซาง ๘ - ๙ ยอด ขึ้นในที่ ๓ แห่ง คือ ที่ท้อง ๓ ยอด ทรวงอก ๓ ยอด เพดาน ๒ - ๓ ยอด มีบริวาร ๘๐ ยอด ขึ้นรายกระจายไปตามร่างกาย ที่แขน ขา ขายโครง กลางหลัง เป็นต้น มีอาการไอ คอแห้ง เจ็บคอ อาเจียนลม คอเปื่อย ค้นทั้งตัว กับมีแผลพุพอง หากขึ้นที่กระเพาะ ลำไส้ จะทำให้ บริโภคอาหารไม่ได้ เบื่ออาหาร ท้องผูกจนเป็นพรรดิก เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางแดง

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอังคาร มีแม่ซาง ๖ ยอด ขึ้นมีขม่อม ๓ ยอด สันหลัง ๓ ยอด มีบริวารรวม ๗๒ ยอด สังเกตได้ว่า แม่ซางจะขึ้นเป็นระยะ ๆ ละ ๑ ยอด ตั้งแต่เด็กเกิดได้ ๓ เดือน ๖ เดือน ๙ เดือน แม่ซางยอดเอกจะมีสีแดง ถ้าขึ้นที่สันหลัง บริวารจะออกมาที่ คอ รักแร้ คาง ขาหนีบ ทวารหนัก มีอาการอาเจียน กระหายน้ำ เป็นไข้ เชื่อมมื่น ไอ ตกมูกเลือด บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น จัดเป็นโรคซางที่มีพิษมาก ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางแทรก

ดูที่ ซางจร

ซางนางริน

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางจรแทรกซางโจร ซึ่งเป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันเสาร์ มีแม่ซาง ๔ ยอด บริวาร ๕๖ ยอด โรคนี้เกิดกับเด็กตั้งแต่ออกจากเรือนไฟ ขึ้นรายไปตามร่างกาย ทำให้มีอาการต่าง ๆ เช่น ขึ้นที่คอ ทำให้คอแห้ง ลื่นขาว ดูดนมไม่ได้ ไอ กระจายน้ำ ขึ้นที่ทรวงอก ทำให้ตมูกเลือด ตาแดง ขึ้นที่กระเพาะปัสสาวะ ทำให้ขัดเบา บางที่ปัสสาวะเป็นดั่งน้ำข้าว และดินสอพอง เป็นต้น ซางนางรินนี้ อาจจะบังเกิดแทรกได้ทุกซาง ถ้าเป็นขึ้นพร้อมกับซางโจร เรียกว่า ซางโจรนางริน เม็ดซางขึ้นที่กระเพาะชี้ ทำให้อุจจาระสีขาวหยาบ เหมือนคาวเป็นส่าเหล้า ทำให้อยากกินของสดคาว ถ้าขึ้นตามผิวหนังจะทำให้ผิวเป็นเกล็ด ลายดั่งปลากระทิง ถ้าขึ้นในอกทำให้หายใจไม่สะดวก หอบ ขึ้นในท้องทำให้ลงท้องเป็นเมือกมัน มีไข้ตัวร้อนมือเท้าเย็น อาจชักมือกำ เท้างอ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางน้ำ

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันจันทร์ มีแม่ซาง ๑๙ ยอด สันฐานโตขนาดใบพุทรา มีสีแดงดั่งผล ผักปรังห้าม มักขึ้นตามสีข้าง แขน ขา หลัง หน้าอก และแก้ม เมื่อเม็ดซางแตกเป็นแผล จะมีอาการไข้ ตัวร้อน เจ็บปวดในท้อง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางฝ้าย

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางจรแทรกซางน้ำ ซึ่งเป็นซางเจ้าเรือน ประจำเด็กเกิดวันจันทร์ ไม่มีเม็ดซางเป็นยอดตามผิวหนัง แต่ขึ้นในปาก เพดาน กระพุ้งแก้ม ไรฟัน ลิ้น มีอาการลื่นขาว เป็นฝ้า เป็นไยดั่งสำลี ตัวร้อนจัด ปากร้อนแห้ง ไม่มีน้ำลาย หุบปากไม่ลง บริโภคอาหารไม่ได้ อาเจียนท้องเดิน อุจจาระเหม็นเหมื่อนดั่งไข่น้ำ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางเพลิง

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ มีแม่ซาง ๔ ยอด เป็นเม็ดผุดขึ้นที่ฝ่าเท้า ยอดแดงดังผลมะไฟ มีบริวารอีก ๔๐ ยอดขึ้นตามขา คอ ตับ ปอด เป็นต้น มีอาการตัวร้อน เป็นไข้ฝ่ามือฝ่าเท้าแดง เด็กจะเป็นมากตอนอายุ ๘ - ๙ เดือน แม่ซางย้ายไปขึ้นที่ท้อง ทำให้มีอาการปวดท้อง ลงท้องเป็นมูกเลือด ถ้าเป็นซางเพลิง จักตัวผู้จะมีพิษร้ายแรงมาก มีอาการปากแดงฝ่ามือฝ่าเท้าแดง ลงท้องเป็นเสมหะ และโลหิตสด ตัวร้อนเป็นเวลา จับเชื้อมมื่น ถ้าถึงอาการทวารหนักแดง อาการถึงตัด (ตาย) ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

ซางไฟ

ดูที่ ซางเพลิง

ซางสะกอ

ชื่อโรคซางชนิดหนึ่ง เป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันพุธ มีแม่ซางขึ้นในท้อง ๔ ยอด ม้าม ๕ ยอด ขม่อม ๑ ยอด ขึ้นอยู่นาน ๓ เดือน จึงกระจายไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ขึ้นที่ลำไส้ ทำให้ขัดเบา เป็นพรรดิก ขึ้นในปาก ลิ้น คอ เหงือก ทำให้ตัวร้อน เป็นไข้ อาเจียน กระจายน้ำ กระสับกระส่าย จับเชื้อมมื่น เมื่อไปขึ้นในท้อง ทำให้ลงท้อง ตกมูก ตกโลหิต ท้องใหญ่ ไล่พอง เบื่ออาหาร ตาเหลือง มูตรเหลืองจัด บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง

แซ่ม้าลาย

ดูที่ ซิงซี่

ด

ดอกดำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
ดอกจันทน์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากส่วนที่เป็นรก หรือเยื่อบาง ๆ หุ้มเมล็ดของผลจันทน์เทศ เมื่อผลแก่รกจะมีสีค่อนข้างขาวนวล ถ้าแก่มากผลแตก้าออกมา รกจะมีสีแดงปนเหลืองอ่อน ๆ เรียกว่า ดอกจันทน์ ความจริงคือ รกจันทน์ ดูเพิ่มเติมที่ จันทน์เทศ
ดอกถั่วย่น้ำ	ดูที่ ไคร้บก
ดอกถ่อน	ดูที่ ไคร้บก
ดอกฟู	ดูที่ ไคร้บก
ดอกแม่ม่าย	ดูที่ ไคร้บก
ดอกไม้มอญ	ดูที่ เท้ายายม่อม
ดอกไม้เมืองจีน	ดูที่ ไฟเดือนห้า
ดอกใหม่	ดูที่ ชบา
ดอง	ในที่นี้หมายถึง แชะหรือหมักเครื่องยาด้วยน้ำ สุรา น้ำผึ้ง หรือน้ำยาอย่างอื่น ให้ตัวยาละลายตามกำหนดเวลาแล้วใช้ดื่มกินเป็นยารักษาโรค ถ้าแช่ด้วยสุรา เรียกว่า ดองสุรา แชะด้วยน้ำผึ้ง เรียกว่า ดองน้ำผึ้ง เป็นต้น
ดองดิง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหัวหรือเหง้าอยู่ใต้ดิน ลำต้นสูงอ่อนเป็นปล้อง ดอกสีเหลืองแดง กลีบดอกบิดเป็นเกลียว ผลแก่จัดจะแตกมีเมล็ดเป็นสีส้ม สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ และปวดตามข้อ เรียกว่า ดาวดิงส์ ดองดิงหัวขวาน พันมหา ก็มี

ดองดึงหัวขวาน

ดูที่ ดองดึง

ดับพิษ

การทำให้พิษของโรคบรรเทาลง หรือทำให้พิษลดลง หรือเบาบางลง แล้วจางหายไป หรือทุเลาแล้ว จิงหายจากโรค นั้น

ดาก

อวัยวะของร่างกายส่วนปลายลำไส้ใหญ่ที่ทวารหนัก (ก้น)

ด่าง

สิ่งที่เกราะออกจากเก้าของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเภสัชวัตถุ ดูเพิ่มเติมที่ โลด

ดาด

แผ่เต็ม มากมาย

दान

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคมีอาการเส้นเอ็นในร่างกายแข็งแน่นเป็นก้อน เป็นแผ่น เป็นต้น

दान

อาการของโรคผิวหนังหนึ่งเกิดเป็นก้อนแข็งอยู่ใต้ผิวหนัง หรือเม็ดพิษเกิดเป็นยอดแล้วยุบราบลง พิษของฝีหรือเม็ดพิษนั้น ทำให้อักเสบ ปวด ร้อน เป็นต้น

दानกระษัย

ดูที่ กระษัยदान

दानตะคฺณ

ชื่อโรคदानชนิดหนึ่ง

दानเถา

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีกมลเป็นลำแข็งตั้งขึ้นที่ยอดอก แล้วลามไปถึงท้องน้อย ทำให้มีอาการแน่นหน้าอก จุกเสียด เจ็บปวดมาก

दानทะเลฺณ

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคเป็นต่อเนื่องมาจากโรคदानเถา แล้วกลายเป็นदानกระษัย

दानทักขิณคฺณ

ชื่อโรคदानชนิดหนึ่ง มีอาการแน่นในอก แข็งแน่นลงไปถึงท้อง ทำให้จุกเสียดและปวดท้องมาก บริโภคอาหารไม่ได้ หากอาการแน่นลงไปถึงหัวหน้าวเมื่อใด ตายเมื่อนั้น

ดานประวาตะคุณ	ชื่อโรคดานชนิดหนึ่ง
ดานพืด	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเส้นเอ็นในร่างกายแข็งแน่น เป็นแผ่นอยู่ที่หน้าอกขยับหรือเคลื่อนไหวตัวไม่ได้
ดาวดิงส์	ดูที่ ดองดิง
ดำแดง	ดูที่ ไข่ออกดำแดง
ดินกิน	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดินธรรมชาติ ซึ่งมีหินปูน ผสมอยู่ ถ้าเป็นดินที่นำมาจากถ้ำลึก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ดินถ้ำน้ำถ้ำ หรือดินถ้ำน้ำ ถ้าเป็นดินที่นำมาจากบริเวณที่เคย เป็นส้วมลงดิน แล้วทิ้งร้างไว้นานสิบปีขึ้นไป จนดินนั้นแห้ง กลายเป็นดินแข็งร่วน มีสีเหลืองแก่ และไม่มีกลิ่นใด ๆ เรียกว่า ดินถ้ำน้ำถ้ำ ดินทั้ง ๒ ชนิด ก่อนนำไปใช้เป็น เครื่องยาต้องสะอาด หรือชำระให้บริสุทธิ์
ดินแดง	ดูที่ ดินแดงเทศ
ดินแดงเทศ	แร่ธาตุสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ดินแดง หรือดินแดงไทย และ ดินแดงเทศ เป็นธาตุประสมบดละเอียดสีแดง
ดินถ้ำน้ำ	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดินธรรมชาติภายในถ้ำลึก สรรพคุณ แก้โรคตา ขับปัสสาวะ ขับโลหิตระดู มีรสเค็มเย็น เมื่อจะใช้ต้องชำระให้บริสุทธิ์ด้วยไม้สะแก
ดินถ้ำน้ำถ้ำ	ดูที่ ดินกิน
ดินถ้ำน้ำถ้ำ	ดูที่ ดินกิน
ดินประสีว	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากมูลของค่างคาว ซึ่งนำมา ต้มเคี้ยวแล้วทิ้งไว้ให้เย็น เมื่อเย็นแล้วจะมีเกล็ดขาว ๆ เกาะ อยู่ข้างภาชนะนั้น เรียกเกล็ดนั้นว่า ดินประสีวขาว ส่วนดิน

	ประสิ้วที่มีสีอื่นเจือปนนั้น จัดเป็นคุณภาพชั้นรองลงไป สรรพคุณ ใช้ขับปัสสาวะ ขับลม เป็นต้น
ดินประสิ้วขาว	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ ดินประสิ้ว
ดินสอพอง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดินธรรมชาติ มีสีขาว สรรพคุณ ใช้ทาตัว แก้ผดผื่นคัน บดโรยแผลเรื้อรังต่าง ๆ
ดี	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากส่วนหนึ่งของอวัยวะภายใน ร่างกายของคนและสัตว์ ลักษณะเป็นถุงบรรจุน้ำขุ่นสีเขียว มีรสขม ซึ่งออกจากตับ สำหรับช่วยย่อยอาหาร เรียกว่าถุง น้ำดี และเรียกน้ำในถุงน้ำดีว่า น้ำดี ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
ดีกำเร็บ	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากตีผดปกติ หรือพิการ ทำ ให้มีอาการสะท้านร้อนสะท้านหนาว นอนไม่หลับ อาเจียน คอแห้ง ร้อนใน กระหายน้ำ ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง เป็นต้น
ดีเกลื่อ	สมุนไพรชนิดหนึ่ง เกิดในเกลื่อเมื่อยังอยู่ในนาเป็นเม็ดละเอียด สีขาว มีรสขม สรรพคุณ ใช้เป็นยาระบาย หรือยาถ่าย
ดีงูเห่ล้อม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดีของสัตว์ คือ งูเห่ล้อม สรรพคุณ แก้พิษภายในต่าง ๆ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ ดี
ดีงูเห่า	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดีของสัตว์ คือ งูเห่า ดูเพิ่ม เติมที่ ดี
ดีจระเข้	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดีของสัตว์ คือ จระเข้ ดูเพิ่มเติมที่ ดี
ดีตะพานน้ำ	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดีของสัตว์ คือ ตะพานน้ำ ดูเพิ่มเติมที่ ดี

ดินก่น้ำ

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากดีของสัตว์ คือ นกน้ำหรือนกกาน้ำ ดูเพิ่มเติมที่ ดี

ดีป्ली

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเนื้อแข็ง มีรากตามข้อของลำต้น ผลกลมเล็ก ๆ ออกเป็นช่อมีกลิ่นฉุน รสเผ็ด สรรพคุณแก้ปวดท้อง จุกเสียด และเจริญอาหาร พิษพญาไฟ ก็เรียก

ดีพล่ง

อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากน้ำดีในร่างกายผิดปกติ มีอาการไข้สูง เพ้อ ตัวเหลือง เป็นต้น

ดู

ดูที่ ประดู

ดูเตี้ย

ดูที่ โลดทะนง

ดูเบี้ย

ดูที่ โลดทะนง

เต็งจ๋อน

ดูที่ ไฟเดือนห้า

แตงพง

ดูที่ โลด

แดงใหม่

ดูที่ ขบา

เตื่อเกลี้ยง

ดูที่ มะเดื่อ

เตื่อน้ำ

ดูที่ มะเดื่อและสลอดน้ำ

เตื่อผา

ดูที่ สลอดน้ำ

เตื่อไฮเฮ

ดูที่ สลอดน้ำ

ต

ตก	๑. ทุเลา อาการดีขึ้นถึงหายจากโรค ๒. อาการของโรคที่มีน้ำเหลือง หรือเลือดออกจากร่างกายทางทวาร เช่น โลหิตออกทางทวารเรียกว่า ตกโลหิต หรือตกเลือด ถ้าน้ำเหลือง ออกทางทวารเรียกตกหนอง เป็นต้น
ตกมูกตกเลือด	ดูที่ มูกเลือด
ตกมูกเลือด	ดูที่ มูกเลือด
ตกเสมหะโลหิต	เมือกในลำคอและเลือดไหลออกมา
ตัม	การปรุงยาด้วยวิธีนำเครื่องยาทั้งหมดใส่หม้อ ใส่ น้ำพอท่วม ตั้งไฟให้น้ำเดือด แล้วตั้งเคี่ยวให้น้ำงวดลงตามส่วน
ตัม ๓ เอา ๑	หมายถึงการตัมยานั้นใส่น้ำเท่าใดก็ตามแต่ต้องท่วมเครื่องยาในหม้อดิน (หม้อยา) แล้วตั้งไฟ ตัมเคี่ยวจนน้ำงวดไป ๒ ส่วนเหลือ ๑ ส่วนจึงใช้ได้
ตัมให้งวด	ตัมนาน ๆ จนน้ำงวดเกือบแห้ง
ตรวย (กรวย)	เรียกพลูที่จีบแล้ว เป็นรูปเรียวยาวเหมือนกรวย
ตริกฏุก	พืชสมุนไพร ๓ ชนิด ในกลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัต ประกอบด้วย เม็ดพริกไทย ดอกดีปลี และเหง้าขิง (ขิงแห้ง) ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา
ตรีโทษ	อาการโรคอยู่ในระยะรุนแรงหรือหนักมาก เป็นช่วงที่ลมเสมหะ และเลือด บังเกิดเป็นพิษขึ้นพร้อมกัน ๓ อย่าง หรืออาการใช้ที่หนักใกล้จะตาย

ตรีผลา	พืชสมุนไพร ๓ ชนิด ในกลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิภัด ประกอบด้วย ผลสมออัพยา (สมอไทย) ผลสมอพิเภก และ ผลมะขามป้อม ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา
ตรีสมอ	ดูที่ สมอทั้งสาม
ตรีสมุฏฐาน	สมุฏฐานทั้ง ๓ คือ ดี ลม และเสมหะ (ปิตตะ วาตะ เสมหะ) อันเป็นที่แรกบังเกิดโรคในร่างกาย ๓ อย่าง
ตริงบาดาล	ดูที่ ทรงบาดาล
ต้อ	ชื่อโรคตาชนิดหนึ่ง มีอาการทำให้การมองเห็นไม่ชัด เหมือน กับมีฉาก หรือม่านบังไว้ ลักษณะของโรคมีหลายชนิด เช่น มีก้อนเนื้ออยู่ที่ตา เรียกว่า ต้อเนื้อ เป็นต้น
ต้อ	ถูก
ตองจ้วม	ดูที่ กะดังใบ
ตองต้อม	ดูที่ กะดังใบ
ตองแตก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สรรพคุณ แก้ท้อง ผูก แก้อาการบวม น้ำ และถ่ายเสมหะเป็นพิษ เป็นต้น ดู เพิ่มเติมที่ ทนดี
ต้อเนื้อ	ชื่อโรคตาชนิดหนึ่ง อาการของโรคมีเยื่อสีขาวขึ้นที่หัวตาหรือ หางตา และยื่นเข้าไปสู่ลูกตาดำจนมืด สมุฏฐานของโรค เกิดแต่หัวใจ
ต้อลำไย	ชื่อโรคตาชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นเม็ดผุดขึ้นในลูกตาดำคล้าย เม็ดสาคร เป็นสีขาวขุ่น ทำให้เมื่อยตา ส่วนใหญ่จะขึ้น ที่ ละข้าง มีอาการปวดตาบ้างเล็กน้อย สมุฏฐานเกิดจากท้อง น้อย

ต้อสาย	ชื่อโรคตามี ๒ ชนิด คือ ต้อสายฟ้าฟาด และต้อสายโลหิต ต้อสายฟ้าฟาด อาการของโรคเกิดเร็วมาก เป็นเยื่อสีขาว พาดผ่านนัยน์ตาดำจากซ้ายไปขวา หรือจากขวาไปซ้าย ขยายตัวเร็ว ทำให้ตาแดงเป็นจุด ๆ น้ำตาไหลและบวม สมุฏฐานเกิดเพื่อกำเดาหรือใช้พิษ ต้อสายโลหิต อาการของโรคเกิดจากเขม่นตาถี่ ๆ นัยน์ตา ขาวเปลี่ยนเป็นสีแดงเข้ม มีเส้นโลหิตขึ้นเห็นเป็นเส้นเล็ก ๆ เต็มลูกตา กับมีเม็ดเล็ก ๆ เหมือนเม็ดทรายขึ้นตามเส้น โลหิตนั้น นานวันตุ่มเลือดจะโตขึ้น เส้นเลือดก็ใหญ่ขึ้น และแดงจัดมาก สมุฏฐานเกิดเพื่อกำเดา
ต้อไส้	ดูที่ สันพร้านางแอ
ต้อหมอก	ชื่อโรคตาชนิดหนึ่ง อาการของโรคเป็น เส้นวงกลม เหมือน เป็นเงาอยู่กลางตาดำ เมื่อแรกเป็นฝ้าขาวอยู่ในลูกตาดำ ทำให้ตาบวมปวด หากเป็นช่วงเดือน ๕ - ๘ สมุฏฐานเกิด เพื่อโลหิต เดือน ๙ - ๑๒ เกิดเพื่อกำเดา เดือน ๑ - ๔ เกิด เพื่อเสมหะระคนกัน
ตะขบป่า	ดูที่ ตานเลื่อน
ตะเข็บ	ดูที่ หวายตะมอย
ตะคริว	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเส้น หรือกล้ามเนื้อในร่างกาย หดตัว ชักขมวดค้ำอยู่ หรือลมกระตุก ทำให้เกิดอาการ เจ็บปวด
ตะค้ำน	ดูที่ สะค้ำน
ตะเคียน	ดูที่ ชันตะเคียน
ตะไคร้แดง	ดูที่ ตะไคร้หอม

ตะไคร้ต้น	คูที่ เทพทาโร ขำตัน
ตะไคร้บก	คูที่ สนวน
ตะไคร้มะขูด	คูที่ ตะไคร้หอม
ตะไคร้หอม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกที่เกิดจากหัวหรือเหง้าใต้ดิน ต้นตั้งตรงแตกออกเป็นกอ กาบและขอบใบสีแดง ใบยาวแคบ ดอกออกเป็นช่อฝอย สรรพคุณ แก้แผลในปาก แก้ไข้ บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า ตะไคร้แดง ตะไคร้มะขูด จะไคมาขูด ก็มี
ตะชีคี้	คูที่ ชิงช้าชาลี
ตะนาว	คูที่ พญาया และกระแจะ
ตะบองราหู	คูที่ ลำบองราหู
ตะแบก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบออกเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อ สีม่วงปนขาว สรรพคุณ แก้บิด และมูกเลือด เป็นต้น
ตะแบง	คูที่ ชาก
ตะพั่น	คูที่ ตะพั่นไฟ
ตะพั่นไฟ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดแก่ทารกที่เพิ่งคลอดได้ ๑ - ๒ วัน มีอาการท้องขึ้น อาเจียน ตัวเย็นจัด ชัก มือกำ เท้างอ เป็นต้น
ตะมูกปลาไหล	คูที่ จมูกปลาไหล
ตะลุมพุกแดง	คูที่ ตุมกาแดง
ตับเต่า	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ ตับเต่าต้น หรือตับเต่าหลวง และตับเต่าน้อย หรือกล้วยเต่า

๑. ตับเต๋าดั้น เป็นไม้ยืนต้นใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกสีขาว ผลรูปไข่ สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ผดผื่นแดง เป็นต้น บางที่เรียกตับเต๋าลวง เรือนกวาง ตับเต๋าใหญ่ มะไฟผี เป็นต้น
๒. ตับเต๋าน้อย เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกสีเหลืองอ่อน ผลรูปทรงกลม หรือทรงกระบอกสีเหลือง สรรพคุณ แก้ปวดท้อง เป็นต้น บางที่เรียกว่า กล้วยเต๋า กล้วยตับเต๋า ไข่เต๋า เป็นต้น

ตับเต๋าดั้น	ดูที่ ตับเต๋า
ตับเต๋าทิ้งสอง	ดูที่ ตับเต๋า
ตับเต๋าน้อย	ดูที่ ตับเต๋า
ตับเต๋าลวง	ดูที่ ตับเต๋า
ตับเต๋าใหญ่	ดูที่ ตับเต๋า
ตับทรุด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคเกิดจากการล้มลงโดยแรง ตกจากที่สูง หรือเด็กตกจากเปล หรือถูกพัดพาโดยแรง ทำให้เป็นไข้ชาง ละออง หละ หรือธาตุสมุฏฐานในร่างกาย ผิดปกติ วิปริต ทำให้ตับเคลื่อนที่ หรือตับหย่อน ทำให้เกิดเจ็บป่วยขึ้น
ตับย่อย	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการดุจตับทรุด
ตับเรื้อย	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการดุจตับทรุด
ตับหย่อน	ดูที่ ตับทรุด
ตัวร้อนเป็นเปลว	ในที่นี้หมายถึง มีอาการไข้ตัวร้อนจัดมาก
ตากล่ำ	ดูที่ มะกล่ำเครือ

ตากให้แห้ง	ในที่นี้หมายถึง การนำเครื่องยาออกผึ่งแดด หรือตากแดด ให้ร้อนจนแห้งสนิท
ตาขลัว	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคทำให้ตาแห้ง ไม่มีประกาย มองเห็นไม่ชัด
ตาซ้อนขึ้นสูง	อาการของโรคอย่างหนึ่ง มีอาการตาดำเหลือกขึ้น มองเห็นอัสริษะ
ตาขำ	อาการของโรคตาอย่างหนึ่ง นัยน์ตาบวม แดง มีขี้ตา
ตะแบง	ดูที่ ชาก
ตาเป็นหมอกมัว	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้มองเห็นไม่ชัด หรือเหมือนมีม่านบังไว้
ตานขโมย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ลำต้นสีดำ ใบรูปวงรี สีเขียวอ่อนท้องใบมีนวล ดอกออกเป็นช่อแยก ดอกย่อยจำนวนมากสีขาว ผลเป็นฝัก เมื่อสุกสีน้ำตาล สรรพคุณ บำรุงธาตุ เรียกว่า เครือคางควาย หางไหล ก็มี
ตานขื่นก	ดูที่ ตานหม่อน
ตานใจ	โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๕-๖ ปี เป็นต้นไป จนถึง ๗ ปี หรือพ้นเขตการเป็นช่างเจ้าเรือน และมักจะเป็นโรคแทรกของช่างจร อาการของโรคเกิดจากการกินอาหารของเด็ก ซึ่งมักชอบกินของแปลก รสสดคาว ทำให้บังเกิดเป็นพยาธิขึ้นมีตัวดั่งเหียนปลา ตั้งเป็นตานขื่น แล้วกำเริบ มีเมือก หรือเสมหะหุ้มห่ออยู่ เมื่อแรกเป็นขึ้นแล้วจะเป็นคนกินอาหารจุ กินไม่เป็นเวลา แต่ไม่มีกำลัง ไม่อ้วน มีอาการท้องรุ่มพุงมาน พุงป่อง ท้องใหญ่ ไล่พอง เป็นต้น เมื่อแก้ตัวขึ้นประมาณ ๓ เดือน จะมีอาการลงท้อง ตกเลือด ดั่งน้ำล้างเนื้อ ปวดมวนเป็นมูกเลือด ดากออก ตัวผอมเหลือง

หากมีเม็ดผุดขึ้นพริ้งไปทั้งตัวดั่งผด เป็นอาการตานโจร ขึ้น
แทรกซางแดง หากแม่ซางอยู่ที่ลิ้นจะทำให้ลิ้นกระด้าง คาง
แข็ง แม่ซางขึ้นที่หู ก็เจ็บหู อยู่ที่ตา ก็จะเป็นเกล็ดกระดี่
นานวันจะกลายเป็นต้อกันหอย ถ้าขึ้นที่หน้าแข็ง ก็จะทำให้
หน้าแข็งแข็งดั่งหนังกระเบน เป็นต้น

อาการของโรคตานโจรมีหลายชนิด เกิดจากพยาธิ และ
โรคซางชนิดต่าง ๆ ดังนี้

๑. **พยาธิซ็อกัณณะ** โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรกขณะ
ที่เป็นโรคซางโจรอยู่แล้ว หรือบังเกิดขึ้นเนื่องจากโรคซางโจร
อาการของโรค เป็นตัวพยาธิเล็กดั่งตัวไรเข้าไปเกาะกินอยู่ใน
เนื้อ และเลยเข้าไปในกระดูกสันหลัง สมอง เส้นเอ็น
กระเพาะ และลำไส้ ทำให้มีอาการชัดเป็นนิว ท้องใหญ่
ไส้พอง นัยน์ตาฟางถึงมืด ปวดมวนท้อง ลงท้องถึงมูกเลือด
ร่างกายชুবวม เป็นต้น

๒. **พยาธิซื่อประธาตุบพ** โรคตานชนิดหนึ่ง บังเกิดขึ้น
เนื่องจากโรคซางเพลิง หรือเป็นโรคแทรกขณะที่เป็นโรคซาง
เพลิงอยู่แล้ว บังเกิดตัวพยาธิซื่อประธาตุบพก่อน อาการ
ของโรคเริ่มจากลงท้องถึงตกโลหิต ตัวเหลือง อ่อนเพลียมาก
อยากกินของสดคาว จากนั้นจะเกิดพยาธิขึ้นในร่างกาย ตัว
พยาธิซื่อปัดฉั่นนะ (ปัดฉั่นนะธาตุ) เกาะกินในช่องจุมก ทำ
ให้จุมกตึงและเหม็นเน่า จากนั้นก็ลามไปถึงโคนลิ้น ทำให้
คอแห้ง บริโภคอาหารไม่ได้ ถ้าจะรักษา ต้องแก้ที่ลิ้นและ
คอก่อน จากนั้นจึงแก้ในทางโลหิตต่อไป

๓. **พยาธิซื่อพะละพะหะ** โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรก
ขณะที่เป็นโรคซางแดงอยู่แล้ว หรือบังเกิดขึ้นเนื่องจากเป็น
โรคซางแดง และเมื่อสิ้นสุดเขตซางแดงแล้ว ตัวพยาธิจะ
บังเกิดขึ้นในลำไส้ตอนข้างในสะดือด้านซ้าย ตัวมีลายคล้าย
เหียนปลา มีเมือกหรือเสมหะห่อหุ้มตัวอยู่ขนาดโตเท่าผล
มะขามป้อม เมื่อเกิดเป็นขึ้นแล้ว ทำให้มีอาการเจ็บ และ

เสียดท้อง ถ้านานถึง ๓ เดือนแล้ว จะทำให้ลงท้อง ตกมูก เลือดใสดั่งน้ำล้างเนื้อ ปวดมวนเป็นกำลัง เบ่งจนถึงตากออก ร่างกายผอมเหลืองซีด อยากกินของเผ็ดเค็มและสดคาว จากนั้นจะมีเม็ดผุดขึ้นพริ้งไปทั้งตัว เหมือนโรคประดง เมื่ออาการถึงระดับนี้แล้ว โทษของโรคซางแดงก็จะบังเกิดขึ้น เรียกว่า โจรซางแดง โรคซางแดงซึ่งมีแม่ซางขึ้นอยู่ที่ต้น ลิ้นจะกำเริบขึ้น ทำให้บริโภคอาหารไม่ได้ บางทีจะมีอาการ ลื่นกระด้างคางแข็ง ส่วนแม่ซางซึ่งอยู่ที่หูก่อนนั้น ก็จะทำให้เจ็บหู เป็นน้ำหนอง แม่ซางที่ตากก็ทำให้ตาเจ็บ เป็นเกล็ดกระดี่ และบังเกิดเป็นต้อกันหอยขึ้น แดกภายใน ๗ วัน แม่ซางที่หน้าแข็ง มีรากดุจสิ่วเสี้ยน ทำให้หนังหน้าแข็งแข็ง เหมือนหนังกระเบน ถ้ารักษาหายแล้ว ๗ - ๙ วันจะบังเกิด พยาธิขึ้นอีกชนิดหนึ่ง ชื่อพรหมกิจ เกิดขึ้นในลำไส้ ตัวเหมือนไร ปากดำ ทำให้เกิดอาการกินอาหารไม่รู้อิ่ม อูจจาอะมาก ขาวเหม็น ตาฟาง มักชอบบริโภคของสด คาว พยาธิชนิดนี้รักษายาก แม้หายแล้ว เมื่ออายุสูงวัยขึ้น ก็มักเป็นโรคริดสีดวงแข็ง การรักษาโรคตานซางชนิดนี้ ห้ามวางยาผาย จงใช้แต่ยาชำระลำไส้ แต่อย่าเข้าสลอด

๔. พยาธิชื่อมูสกายธาตุ โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรก ขณะที่ เป็นโรคซางโคอยู่แล้ว หรือบังเกิดขึ้นเนื่องจากเป็นโรคซางโค ทำให้มีเม็ดผุดขึ้นทั้งตัวเหมือนหัด มีอาการคัน ยอดขาวแต่ไม่มีน้ำ ขึ้นอยู่ ๘ - ๙ วัน ก็จมลงไปทำให้ลงท้องใสดั่งน้ำล้างเนื้อ ชอบบริโภคของสดคาว เป็นอยู่ ๒ - ๓ เดือน แม่ซางซึ่งขึ้นที่ลิ้นก่อนนั้นจะกำเริบขึ้น เม็ดโตขนาด เมล็ดเดือย และแข็งดังตาปลา ถ้ากวาดยาแล้วไม่จม (หาย) จะมีเม็ดแดง ๆ ผุดขึ้นพริ้งทั้งตัว ดังไข้ระบุนขาด ทำให้ตัวร้อน มีไข้ มือเท้าเย็น กระหายน้ำ มีอาการหอบ ลื่นกระด้างคางแข็ง เป็นต้น

๕. พยาธิชื่อรัชชะกะ โรคตานชนิดหนึ่ง อาการของโรคเหมือนพยาธิ ชื่อ กัณณะ ดูเพิ่มเติมที่ ตานโจร ข้อ ๑. พยาธิชื่อกัณณะ

๖. พยาธิชื่อสันตธาตุ โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรกขณะที่เป็นโรคขางน้ำอยู่แล้ว หรือบังเกิดขึ้นเนื่องจากเป็นโรคขางน้ำ ทำให้ตัวเย็น ท้องขึ้น ปัสสาวะขาวดูจ่น้ำขาว หรือนิว่น้ำนม เป็นต้น

๗. พยาธิชื่อสุจิมุกขกาลหิระ โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรกขณะที่เป็นโรคขางข้าง และข้างอื่น ๆ ได้ทุกขาง หรือบังเกิดเป็นขึ้นเนื่องจากเป็นโรคขางข้างหรือขางชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่แล้ว มีอาการตัวพยาธิเกิดอยู่ในลำไส้ขนาดเล็ก หรือ ไส้เดือน เมื่อเป็นขึ้นแล้ว ทำให้ร่างกายชুবอม ท้องโรบริโภคอาหารไม่รู้อิ่ม ทำให้จุกเสียดในท้อง หากเป็นมานานประมาณ ๑ เดือน มักจะเดิน และเลือกตัวไปมา ทำให้ท้องล้น บางทีออกมาทางปาก ทวารหนัก และมีอาการใช้ตัวร้อน จับเป็นเวลา ตาแดงเป็นสายโลหิต เป็นต้น

๘. พยาธิชื่ออมุลธาตุ โรคตานชนิดหนึ่ง เป็นโรคแทรกขณะที่เป็นโรคขางอยู่แล้ว หรือบังเกิดขึ้นเพื่อโรคขาง ตั้งขึ้นในลำไส้ได้สะอาด ขนาดเท่าเมล็ดข้าวโพด ตั้งอยู่ ๙ - ๑๐ วันก็แตกออก ทำให้ลงท้องเป็นน้ำคาวปลา ตกโลหิตเป็นก้อน มีอาการกระหายน้ำ ตัวร้อน เชื่อมซึม เบื่ออาหาร ชুবอม เป็นต้น

๙. พยาธิชื่อวรรณณะ โรคตานชนิดหนึ่ง อาการของโรคเหมือนพยาธิชื่อกัณณะ ดูเพิ่มเติมที่ ตานโจร ข้อ ๑. พยาธิชื่อกัณณะ

๑๐. พยาธิชื่ออุทธธาตุ โรคตานชนิดหนึ่ง อาการของโรคเกิดในอุทร (ท้อง) มีอาการทำให้ร่างกายผอม หอบ เชื่อมซึม ถ้าเป็นนาน ๓ - ๔ เดือน จะทำให้ไส้พอง ท้องใหญ่ บางทีก็ตับบวมใหญ่ จนคับโครง

ตานดำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นสีดำ ใบรูปวงรี ดอกสีขาว ผลรูปกลมแป้น สีเหลืองแกมเขียว มีกลีบเลี้ยงติดอยู่ ๔ กลีบ สรรพคุณ แก้ไข้ ไตพิการ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ เรียกว่า ตานล้าน มะเกลือป่า ถ่านไฟมี ตุ่มดำ ส่าเกลือ ก็มี
ตานแดง	ดูที่ กราย
ตานทั้งห้า	พืชสมุนไพร ๕ ชนิด ได้แก่ รากตานดำ รากตานขโมย รากตาลโตนด รากตานเลื่อน และรากตานหม่อน ดูเพิ่มเติมที่ ตานขโมย ตานดำ ตาลโตนด ตานเลื่อน ตานหม่อน และพิกัดยา
ตานนกกกรด	ดูที่ กระแจะ
ตานน้ำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นสีดำ
ตานล้าน	ดูที่ ตานดำ
ตานเลื่อน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก ลำต้นมีหนามแหลม กิ่งก้านมีขน ใบรูปรีเว้า ปลายใบแหลมมน ดอกเป็นช่อมีดอกย่อย ผลรูปทรงกลม เมื่อสุกสีแดงคล้ำ สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ ขับพยาธิ แก้ท้องร่วง เป็นต้น เรียกว่า มะแคว้นนก มะแคว้นป่า ตะขบป่า ก็มี
ตานหม่อน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อย ใบเล็กและยาวโตประมาณ ๑ นิ้วฟุต ยาวประมาณสองนิ้วครึ่ง บนหลังใบสีเขียวสด ท้องใบและต้นสีขาว เหลือบเป็นมัน คล้ายกำมะหยี่ ดอกเป็นกระจุกคล้ายดอกหนาด ตานขึ้นนก ก็เรียก
ตาแป	ดูที่ มะหาด
ตาแปง	ดูที่ มะหาด

ตามบุญ	ในความว่าให้แก้ดูตามบุญ หมายถึง ให้รักษาไปตามสภาพของร่างกายที่มีอาการโรคนั้น
ตามืด	ตามองเห็นไม่ชัด หรือมองไม่เห็น
ตาไม้ไผ่ป่า	ดูที่ ไผ่ป่า
ตาริดสีดวง	ดูที่ ริดสีดวงตา
ตาล	ดูที่ ตาลโตนด
ตาลโตนด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้น ลำต้นตั้งตรงไม่แตกกิ่ง ใบเดี่ยวรูปพัดเรียงสลับที่ยอด ก้านใบมีหนามแข็ง ดอกออกเป็นช่อแตกแขนงขนาดใหญ่ สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก้ไข้เป็นต้น เรียกว่า ตาล โหนด ตาลใหญ่ ก็มี
ตาลเหลือง	ดูที่ กระแจะ
ตาลใหญ่	ดูที่ ตาลโตนด
ตาวัว	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเลชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย
ตาเสือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางและใหญ่ เปลือกมีรสฝาด ถิ่นพ่ายพเรียก มะหังก่าน
ตาเหลือก	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้นัยน์ตาดำขึ้นไปข้างบนทางศีรษะ
ตำกรอง	ในที่นี้หมายถึงการทำเครื่องยาให้ละเอียดแล้วกรองหรือร่อนด้วยตะแกรง ตาถี่ เพื่อแยกยาที่ละเอียดแล้วออกจากยาที่ยังหยาบอยู่

ตำเป็นจุน	ในที่นี้หมายถึง ตำเครื่องยาที่ปรุงแล้ว ให้ละเอียดเป็นผง
ตำเป็นผง	ดูที่ ตำผง
ตำผง	ในที่นี้หมายถึง การตำเครื่องยาที่ปรุงแล้วให้ละเอียดเป็นผง เรียกว่า ตำเป็นผง ก็มี
ตำลึง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ตำลึงตัวผู้ และตำลึงตัวเมีย เป็นไม้เถาเลื้อยมีมือ ใบเดี่ยวสลับไปตามลำเถา ดอกสีขาว ผลยาวรี ผลอ่อนมีสีเขียวลายขาว เมื่อสุกเป็นสีแดงสด สรรพคุณ แก้พิษร้อน ผักแคบ สืบบาท ก็เรียก
ตำลึงทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ตำลึงตัวผู้ และตำลึงตัวเมีย ดูเพิ่มเติมที่ ตำลึง และพิกัดยา
ตำเสา	ดูที่ กันเกรา
ตำหมักไว้	ในที่นี้หมายถึง การตำเครื่องยาสดที่ปรุงแล้วให้ละเอียด แล้วนำขึ้นจากครกใส่ภาชนะ หรือแช่ทิ้งไว้
ตำให้เป็นผง	ดูที่ ตำผง
ตำให้แหลก	ในที่นี้หมายถึงการนำเครื่องยาที่ปรุงแล้วตามตำรับใส่ในครก แล้วโขลกให้ละเอียด
ตำเอาน้ำ	วิธีการปรุงยาอย่างหนึ่ง โดยนำเครื่องยาสดที่ตำละเอียดในครก เมื่อคั้นกากออกจะได้น้ำเป็นตัวยา
ตั้งหาย	ดูที่ หิงหาย
ติสาร	ชื่อยาแก้ตติสารให้ลงท้องเพราะธาตุในร่างกายผิดปกติแปร เป็นริดสีดวง เป็นไข้ เป็นต้น

ตีขึ้น	ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคอย่างหนึ่งเกิดกองลมขึ้นในท้องแล้ว เคลื่อนขึ้นสู่อกทำให้อึดอัด แน่น หายใจไม่สะดวกหรือหมายถึงอาการของโรคกำเริบขึ้น
ดินคริน	ดูที่ โลด
ดินตายมือตาย	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคทำให้ไม่สามารถเคลื่อนไหวมือเท้า หรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้
ดินเปิด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นมียางสีขาว ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับรูปใบหอก ดอกออกเป็นช่อสีขาว ผลรูปทรงกลมเมื่อสุกสีม่วงเข้ม สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเสมหะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ดินเปิดน้ำ ดินเปิดทะเล
ดินเปิดเครือ	ดูที่ ลูกเอ็น
ดินเปิดทะเล	ดูที่ ดินเปิด
ดินเปิดน้ำ	ดูที่ ดินเปิด
ดินมือตาย	ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคที่ทำให้ไม่สามารถขยับเขยื้อนมือเท้าได้
ตุกดำ	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง มีสีดำเกิดจากดิน มีลักษณะคล้ายเปลือกหอย ซึ่งทับซ้อนกันหลายร้อยปี จนอัดตัวกันแน่นเป็นชั้น ๆ คล้ายหินชนวน สรรพคุณ ดับพิษ ระบายเสมหะ เป็นต้น
ตุกดำน้ำทอง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง มีสีดำเกิดจากดิน มีลักษณะคล้ายเปลือกหอย ซึ่งทับซ้อนกันหลายร้อยปี จนอัดตัวกันแน่นเป็นชั้น ๆ คล้ายหินชนวน สรรพคุณ ดับพิษ ระบายเสมหะ เป็นต้น เมื่อจะใช้ต้องชำระให้บริสุทธิ์ด้วยไม้สะแก

ตุ้มกา พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ได้แก่ ตุ้มกาขาว และตุ้มกาแดง

๑. ตุ้มกาขาว เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกสีเหลือง แกมขาว ผลกลม สรรพคุณ แก้ปวดตามข้อ แก้ท้องผูก เป็นต้น บางที่เรียกว่า มะติงตัน ชี้กา มะติงหมาก
๒. ตุ้มกาแดง เป็นไม้ยืนต้น ลำต้นและกิ่งก้านสีแดง โคนต้นมีหนามใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกออกเป็นช่อสีเหลือง แกมเขียว ผลรูปกระสวย มีกลีบเลี้ยงติด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ตะลุมพุกแดง มะคังแดง มะคังป่า มุยแดง ลุมปุกแดง

ตุ้มกาทั้งสอง คู่มือ ตุ้มกา

ตุ้มแซะ คู่มือ กระทุ้มนา

ตุ้มต้อก คู่มือ โคกกระออม

ตุ้มตัง คู่มือ พญายา

ตุ้มหมูตุ้มหมา คู่มือ กระพังโหม

ตุ้มกาแดง คู่มือ แผลงใจ

ตุ้มดำ คู่มือ ตานดำ

เตโชธาตุ ธาตุไฟ มีอยู่ในร่างกาย ๔ อย่าง คือ ไฟสำหรับอุ่นกายซึ่งทำให้ร่างกายอุ่นเป็นปกติอยู่ ไฟสำหรับร้อนระส่ำระสายทำให้คนต้องอาบน้ำพัชวี ไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า ทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรมทุพพลภาพไป ไฟสำหรับย่อยอาหารทำให้อาหารที่กินลงไปแหลกละเอียด ดูเพิ่มเติมที่ธาตุ

เตโชสมุฏฐาน	ที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุไฟ อันมีอยู่ในร่างกาย ซึ่งผันแปรผดผกิดไปต่าง ๆ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ และสมุฏฐาน
เต่า	ดูที่ หัวเต่า
เต่าเกิด	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ลงหัวในดิน จำพวกหญ้าขนาดเล็ก ใบรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม โคนใบเว้าเป็นรูปหัวใจ ก้านใบสีแดง ดอกคล้ายบอน สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง เป็นต้น บางที่เรียกว่า เต่าเขียด
เต่าเขียด	ดูที่ เต่าเกิด
เต่าร้าง	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้น ลำต้นตั้งตรงไม่แตกกิ่ง ใบประกอบเรียงสลับที่ยอด ใบย่อยรูปขนนกเป็ดกุ่ม ดอกออกเป็นช่อ ผลกลมเมื่อสุกสีส้มหรือแดงเข้ม สรรพคุณ บำรุงธาตุ เรียกว่า เต่าร้างแดง เชื่องหมู่มะเค็ง ก็มี
แตงแต้ว	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง ใบกลม แก่นแข็ง ยางใช้เป็นเครื่องฉาบทาได้
แตงเถื่อน	ดูที่ แตงหมู
แตงยา	ปรุ่่งยา ประสมยา
แตงหนู	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเกิดในประเทศไทย อีกชนิดหนึ่งเกิดในต่างประเทศ เป็นไม้เถา ตามเถามีขนสั้น ๆ ใบออกเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อมีสีเหลือง ชนิดที่เกิดในประเทศไทย ผลกลม ชนิดที่เกิดในต่างประเทศผลยาว สรรพคุณ แก้เสมหะ ขับปัสสาวะ แก้ไข้ เป็นต้น บางที่เรียก แตงเถื่อน
แต่พอกำลัง	ในที่นี้หมายถึงกินยามากน้อยตามสภาพความทรุดโทรม หรือแข็งแรงของร่างกาย

แต้ว พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง เนื้อแข็ง ใบกลม ดอกสีขาว

ถ

ถลกบาตร คู่มือ กะทกรก

ถ่อนดี คู่มือ ทนดี

ถอย ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคทุเลาลง ลดน้อยลง

ถั่วเขียว พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน ลำต้นมีขนสีน้ำตาล ใบเป็นใบรวม ประกอบด้วยใบย่อย ๓ ใบ ดอกมีสีเหลือง ผลเป็นฝัก มีขนสีน้ำตาลอยู่ทั่วฝัก สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้โรคท้องมาน ท้องร่วง เป็นต้น

ถั่วพู พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยจำพวกถั่ว ใบเป็นใบย่อย ปลายใบแหลม ดอกสีม่วง ผลเป็นฝัก รากออกหัวเป็นปมอยู่ใต้ดิน สรรพคุณ แก้อ่อนเพลีย เป็นต้น

ถั่วแระ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นสูงราว ๘ - ๑๐ ฟุต ดอกสีเหลือง ผลเป็นฝักเล็ก ๆ มีขน เมล็ดขนาดถั่วเหลือง สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก่น้ำเหลืองเสีย เป็นต้น

ถั่วจะถั่ว ในที่นี้หมายถึง ถั่วจะปรุงยารักษาโรคให้หาย

ถ่านไฟผิ คู่มือ ตานดำ

ถ่านไม้ซาก พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากไม้ซากที่เผาแล้วจนดำ ดูเพิ่มเติมที่ ซาก

ถ้ามีพัง	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคที่ใช้ยารักษาไปแล้วยังไม่มีอาการทุเลา หรือดีขึ้น
ถ้าให้ราก	พิษของโรคทำให้เกิดอาการอาเจียน หรือสำรอกอาหารออกทางปาก
เถาคัน	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ เถาคันขาว และเถาคันแดง เป็นไม้เถาดอกเป็นช่อใหญ่แบนแน่น ผลมีขนาดใหญ่เท่าผลมะแว้ง เมื่อดิบเป็นสีเขียวสุกแล้วจะเป็นสีดำ ถ้าบีบจะมีน้ำสีม่วงแดงซึ่งคันมาก สรรพคุณ แก้กระษัย ฟอกเลือด ขับลม ขับเสมหะ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ กระทู้งหมาบ้า
เถาคันขาว	ดูที่ เถาคัน
เถาคันแดง	ดูที่ เถาคัน
เถาเงาะ	ดูที่ กระทกรก
เถาดาน	ดูที่ ดานเถา
เถาพุงปลา	ดูที่ โกงฐพุงปลา
เถาวัลย์เขียว	ดูที่ ย่านาง
เถาวัลย์เปรียง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ใบรูปกลมเป็นใบประกอบ ดอกออกเป็นช่อห้อยลง มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า เครือเขาหนั่ง เครือตาปลา และเครือไหล ก็มี
เถาวัลย์เหล็ก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถากิ่งไม้พุ่ม กิ่งอ่อน มีขนสั้น ๆ ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อมีดอกย่อยจำนวนมาก กลีบดอกสีเขียวแกมเหลือง สรรพคุณ ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า รางแดง ก้องแกบ กะเลียงแดง เขาเกลบ ฮองหนั่ง ทรงแดง ปลอกเกลบ แสงอาทิตย์ ก็มี

เถาสีงโต

ดูที่ กะทกรก

เถาหัวด้วน

ดูที่ บอระเพ็ด

ท

ทงไชย

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง

ทนต์

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบคาย ๆ ริมใบเป็นจัก ๆ ดอกออกเป็นช่อสีขาวเหลือง สรรพคุณ แก้ฟกบวม แก้ท้องผูก เป็นต้น เรียกว่า ตองแตก เปล้าตองแตก ถ่อนดี นองป้อม ลองป้อม ก็มี

ทรงแดง

ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก

ทรงบาดาล

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง มีใบดกหนาที่ใบดอกออกเป็นช่อมีสีเหลือง ผลเป็นฝักแบน ๆ สรรพคุณ ใช้รากแก้ถอนพิษ แก้สะอึก เป็นต้น สะแก้ง ตรึงบาดาล ชีเหล็กบ้าน ก็เรียก

ทองคำเปลว

ทองคำที่ตีแผ่บางที่สุด ตัดใส่แผ่นกระดาษสองขา

ท้องน้อย

ส่วนของท้องระหว่างสะดือกับหัวหน่าว

ท้องปลิง

ดูที่ ช้างน้ำว

ทองพันชั่ง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มล้มลุก โคนลำต้นแข็ง ใบรีปลายใบแหลมเรียวสีเขียว มีจุดสีน้ำตาลแต้ม ดอกสีขาว สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ท้องผูก ใช้ภายนอก แก้ผื่นคัน เป็นต้น บางที่เรียกทองพันดูลย์ และหญ้ามันไก่

ทองพันดูลย์	ดูที่ ทองพันชั่ง
ทองมาน	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการท้องโตใหญ่อย่างหญิงมีครรภ์
ทองหลาง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ใบหนามนโตป้อม คล้ายใบถั่วพู ก้านหนึ่งมีใบย่อยรวม ๓ ใบ ตามต้นและกิ่งก้านมีหนามเล็ก ๆ แห่ลมคมตลอดต้น ดอกออกเป็นช่อแน่นคล้ายแคแดง สรรพคุณ แก้เสมหะ และลมพิษ เป็นต้น เรียกว่า ทองหลางน้ำ ทองหลางหนาม ทองหลางใบมน ก็มี
ทองหลางน้ำ	ดูที่ ทองหลาง
ทองหลางใบมน	ทองหลางชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ ทองหลาง
ทองหลางหนาม	ดูที่ ทองหลาง
ทะนง	ดูที่ โลดทะนง
ทะนงแดง	ดูที่ โลดทะนง
ทะนนาน	เครื่องตวงอย่างหนึ่ง ทำด้วยกะโหลกมะพร้าว อัตราตวงของไทยโบราณเท่ากับ ๘ ฟายมือ
ทั้งขึ้นทั้งล่อง	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการท้องขึ้น ท้องอืด แน่นในท้องถึงอก อืดอัดมาก ขณะเดียวกันก็มีอาการท้องเสีย อุจจาระนับครั้งไม่ถ้วนไปพร้อม ๆ กันด้วย
ทั้งลงทั้งราก	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการลงท้องหรือท้องเสีย ขณะเดียวกันก็มีอาการอาเจียน เกิดเป็นขึ้นพร้อม ๆ กัน
ทั้งห้า	๑. หมายถึง การกำหนดพิภักดสมุนไพรแต่ละชนิดมี ๕ อย่าง แพทย์โบราณ มักเรียกเป็นสามัญว่าทั้งห้า ได้แก่ ราก เปลือก (หรือต้น) ใบ ดอก ผล เช่น ยอทั้งห้า หมายถึง รากยอ เปลือกหรือต้นยอ ใบยอ ดอกยอ และผลยอ

	๒. พิกัดยา คู่มือ กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
ตัดดอกไม้	ส่วนอวัยวะตอนระหว่างหูกับขมับ
ทับทิม	๑. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นชนิดไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเป็นรูปยาวรี ดอกออกเป็นช่อสีส้ม หรือสีแดง ผลค่อนข้างกลม สรรพคุณ แก้ท้องเสีย ขับพยาธิ เป็นต้น
	๒. ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง คู่มือ ละอองทับทิม
ทา	ในที่นี้หมายถึงวิธีรักษาโรคภายนอกตามผิวหนัง โดยการใช้ยาป้าย หรือลูบบริเวณที่มีอาการโรค
ทาขโลม	การรักษาโรคด้วยวิธีใช้ยาลูบทาภายนอกตามผิวหนังให้เปียกชุ่ม เพื่อลดพิษของโรค หรือดับพิษโรค
ทำแท่ง	เครื่องยาที่บดจนละเอียดเป็นผงแล้ว ผสมกับน้ำ น้ำกระสาย หรือกวนให้เข้ากันจนเกือบแห้งแล้วปั้นเป็นแท่งผึ่งแดด หรือน้ำค้ำจุนแห้งสนิทเก็บไว้ใช้
ทำเป็นจุณ	เครื่องยาที่ปูลงแล้วบดจนละเอียดเป็นผง
ทำผง	เครื่องยาที่ปูลงแล้วบดละเอียดจนเป็นผง
ทำพิษนัก	อาการของโรคหนัก หรือหนักมาก
ทำเพศ	แสดงอาการ
ทำเสา	คู่มือ กันเกรา
ทึบยอด	คู่มือ กระทึบยอด

ทุมราชา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ลักษณะใบเป็นรูปหัวใจ ปลายใบแหลม ผลกลมเล็กสีชมพูอมม่วง สรรพคุณ ใช้เป็นยาระบายอ่อนๆ บางที่เรียกว่า โฟ พญาไม้ก็มี

ทุรวะสา

อาการของโรคทางเดินปัสสาวะ เมื่อปัสสาวะแล้วมีอาการแสบและเจ็บที่องคชาติ ปวดหัวหน้าว เป็นต้น และลักษณะของน้ำปัสสาวะ เมื่อออกมานั้นมีสีต่างๆ กัน เป็น ๔ จำพวกคือ

๑. สีขาวขุ่นดั่งน้ำขาวข้าว
๒. สีเหลืองดั่งน้ำมันสด
๓. สีดั่งน้ำคราม
๔. เป็นเลือดสด ๆ

ทุเลา

อาการของโรคลดลง ค่อยยังชั่ว

เทพทาโร

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบดกหนาทึบ เนื้อไม้สีขาวมีกลิ่นหอมฉุนเหมือนกลิ่นการบูร ใบมีกลิ่นหอม เป็นเครื่องเทศ มีชื่อเรียกต่าง ๆ ตามท้องถิ่น เช่น ภูเก็ต ใบการบูร จวงหอม ตะไคร้ต้น อบเชยจีน ฯลฯ

เท่าทั้งหลาย

ในที่นี้หมายถึง จำนวน หรือขนาดเท่ากับเครื่องยานานนั้น ทั้งหมดที่ใช้ปรุ้งยา

เท่ายา

จำนวน หรือขนาดเท่ากับเครื่องยานานนั้น ทั้งหมดที่ใช้ปรุ้งยา

เท่ายาทั้งหลาย

ในที่นี้หมายถึง จำนวน หรือขนาดเท่ากับเครื่องยานานนั้น ทั้งหมดที่ใช้ปรุ้งยา

เท่ายายม่อม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ลำต้นตรง ใบเรียวยาวออกเป็นคู่ ๆ สลับตามข้อของลำต้น ดอกเป็นช่อ

	ตั้งตรงสีขาว สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเสมหะ เป็นต้น เรียกว่า ปู่เจ้าปทุมราชา จรดพระธรรณี พญารากเดียว พญาลิงจ้อน ไม้เท้าฤๅษี วานพญาหอกหล่อ ไม้เท้ายายม่อม ดอกไม้มอญ ก็มี
เท้ายายม่อมน้อย	ดูที่ ราชดัด
เทียน	ดูที่ เทียนขาว
เทียนขาว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากผลแก่แห้งของไม้ล้มลุกชนิด หนึ่ง ใช้เป็นเครื่องเทศได้ ยี่หระ ก็เรียก
เทียนข้าวเปลือก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากผลของไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง ใบย่อยรูปเส้นยาวแคบ ดอกออกเป็นช่อสีเหลือง ผลรูป กระสวยแบนด้านข้าง สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ขับลม บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า ผักชีลาว เทียนตาตึกแตน ก็มี
เทียนดำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดแก่แห้งของไม้ล้มลุก ชนิดหนึ่ง
เทียนแดง	ดูที่ ไฟเดือนห้า
เทียนตึกแตน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ลักษณะต้น ใบ ดอก คล้ายคลึงกับ เทียนขาว และเทียนข้าวเปลือก เมล็ดกลมมีกรอบโดยรอบ คล้ายตาตึกแตน อีสานเรียกว่า ผักชีลาว บางที่เรียก เทียนตาตึกแตน
เทียนตาตึกแตน	ดูที่ เทียนตึกแตน และเทียนข้าวเปลือก
เทียนใต้	ดูที่ ไฟเดือนห้า
เทียนทั้งเจ็ด	เทียนทั้งห้า แล้วเพิ่มอีก ๒ คือ เทียนยาวพาณี และเทียน สัตตบุษย์ ดูเพิ่มเติมที่ เทียน

เทียนทั้งห้าหรือเบญจเทียน พืชสมุนไพรห้าชนิด ได้แก่ เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนดำ เทียนแดง และเทียนตาตั๊กแตน ดูเพิ่มเติมที่ เทียนทั้งห้า ในคำ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด

เทียนเยาวพานิ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้เล็ก ๆ จำพวกผักคล้ายต้นผักชีแต่สูงกว่าเล็กน้อย ใบเล็กเป็นฝอยเมล็ดเล็กขนาดเท่าเมล็ดงา ทางเมืองฝาง เรียกผักชี และรับประทานเป็นผัก

เทียนสัตตบุษย์ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากผลแก่แห้งของไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ใช้เป็นเครื่องเทศ

เท่าอายุกุมาร ในที่นี้หมายถึง จำนวนเครื่องยาที่ใช้เท่ากับอายุเด็ก เช่น อายุ ๓ ขวบ ใช้ลูกขี้กาแดง ๓ ผล เป็นต้น

แทงทวย พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ดอกสีเหลืองปนแดงผลเป็นพวงมีรสเปรี้ยว สรรพคุณ เป็นยาฝาดสมานแก้ไข้ เรียก คำแสด คำไทย คำเงาะ ก็มี

แทรก เพิ่มขึ้น เต็ม ปนเพิ่ม

โทษดี ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคเกิดจากดีในร่างกายผิดปกติหรือพิการ

โทษสันนิบาต อาการของโรคเกิดจากธาตุ ๓ กองในร่างกาย คือ น้ำดี เสลด และลม ผิดปกติ เกิดเป็นโทษขึ้นพร้อม ๆ กัน ทำให้ร่างกายเป็นไข้ พิษของไข้ มีอาการหนาวสั่น และเพ้อ เป็นต้น

โทษเสมหะ อาการของโรคเกิดจากเสมหะในร่างกายผิดปกติ หรือพิการ

ไทร พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ บริเวณกิ่งมีรากอากาศ ใบค่อนข้างกลม ผลกลม สรรพคุณ แก้กระษัย ขับปัสสาวะ เป็นต้น

ธาตุ	ในที่นี้หมายถึง ธาตุอันมีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุ น้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม
ธาดูกำเริบ	ดูที่ กำเริบ
ธาตุดิน	ดูที่ ปถวีธาตุ
ธาตุดินพิการ	ความผิดปกติของธาตุดินในร่างกาย ทำให้เกิดอาการของโรค ตามส่วนต่าง ๆ ของกองธาตุในร่างกาย ๒๐ อย่าง คือ เกศา (ผม) ถ้าพิการจะมีอาการเจ็บรากผม หนังศีรษะคันเป็น รังแค เป็นต้น ขน ถ้าพิการจะมีอาการเจ็บตามผิวหนังทุกขุมขนทั่ว สรรพางค์กาย เล็บ ถ้าพิการจะมีอาการเจ็บตามโคนเล็บ มีรอยชำ ดำเขียว เจ็บเสียวนิ้วมือนิ้วเท้า ฟัน ถ้าพิการจะมีอาการเจ็บตามไรฟัน เป็นรำมะนาด เลือดออกตามไรฟัน ฟันคลอน เป็นต้น หนัง ถ้าพิการจะมีอาการแสบร้อนตามผิวหนัง หรือเป็น ผื่นคัน ตัวเป็นผด เนื้อ ถ้าพิการจะมีอาการฟกบวมเป็นจ้ำ ๆ ตามเนื้อตัว หรือมีเม็ดผุดขึ้น เช่น ลมพิษ เป็นต้น เอ็น ถ้าพิการจะมีอาการร้อนใน กระสับกระส่าย เมื่อย เสียวไปตามเส้นเอ็นทั้งตัว เป็นต้น กระดูก ถ้าพิการจะมีอาการแตกออก หรือเคลื่อนที่ ทำ ให้เจ็บปวดในกระดูก เป็นต้น เยื่อในกระดูก หรือไข ถ้าพิการจะมีอาการปวดตามข้อ กระดูก เป็นต้น ม้าม ถ้าพิการจะมีอาการม้ามหย่อน

หัวใจ ถ้าพิการจะมีอาการใจคอระส่ำระสาย ไม่มีแรง
หงุดหงิดง่าย เป็นต้น

ตับ ถ้าพิการจะมีอาการต่าง ๆ เช่น ตับหย่อนและทรุด
มีเม็ดกาฬผุดขึ้นในตับ หรือฝีขึ้นในตับ จะทำให้
ลงท้องเป็นโลหิต ปวดมวนท้องมาก บริโภคอาหาร
ไม่ได้ เป็นต้น

พังผืด ถ้าพิการจะมีการกระหายน้ำ ออกเหงื่อ คอแห้ง หรือ
ที่เรียกว่า ริดสีดวงแห้ง

ไต ถ้าพิการจะมีอาการแน่นในอก ในท้อง บริโภค
อาหารไม่ได้

ปอด ถ้าพิการจะมีอาการร้อนในอก กระหายน้ำ หอบ
หายใจถี่ ๆ เป็นต้น

ลำไส้ใหญ่ ถ้าพิการจะมีอาการวิ่งเวียน หาวเรอ เสียดสีข้าง
เจ็บหลัง เจ็บคอ เจ็บเอว ลงท้องถึงตกเลือด ตก
หนอง เป็นต้น

ลำไส้เล็ก (ไส้ນ้อย) ถ้าพิการจะมีอาการปวดท้อง ลงท้อง
อาเจียน เป็นต้น

อาหารใหม่ในกระเพาะอาหาร ถ้าพิการจะมีอาการจุก
สะอึก ขัดถึงอก พะอืดพะอม เสียดท้อง และลงท้อง
 เป็นต้น

อาหารเก่า ถ้าพิการจะมีอาการท้องผูก ปวดท้อง ถ่ายยาก
ถึงเป็นริดสีดวง เป็นต้น

มันในสมอง (เยื่อในสมองศีรษะ) ถ้าพิการจะมีอาการปวด
ศีรษะมาก ตามัว หูตึง จมูกปากชักขึ้น และเปิด
ไป ลื่นกระด้าง คางแข็ง เป็นต้น

ธาตุทั้งสี่

ดูที่ ธาตุ

๕
ธำตุ่น้ำ

ดูที่ อาโปธาทู

ธาตุน้ำพิการ

ความผิดปกติของธาตุน้ำในร่างกาย ทำให้เกิดอาการของโรคตามส่วนต่าง ๆ ของกองธาตุน้ำในร่างกาย ๑๒ อย่าง คือ น้ำดี เสมหะ น้ำหนอง เลือด เหงื่อ มันทัน มันทลว (น้ำเหลือง) น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ น้ำมูตร (ปัสสาวะ) เช่น น้ำตาพิการ ทำให้มีอาการน้ำตาแห้ง ปวดศีรษะมาก หรือถ้า น้ำดีพิการ จะมีอาการนัยน์ตาเหลือง ตัวเหลืองซีด เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ อาโปธาตุ

ธาตุแปร

ธาตุทั้งสี่ หรือธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกายเปลี่ยนแปลงหรือกลับ
กลายเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ธาตุไฟ

ดูที่ เตโชธาตุ

ธาตุไฟพิการ

ความผิดปกติของธาตุไฟในร่างกาย ทำให้เกิดอาการของโรค
ตามส่วนต่างๆ ของกองธาตุในร่างกาย ๔ อย่าง คือ

๑. ทำให้มีอาการร้อนในอก ในใจ มือเท้าบวม ไอ เป็น
มองคร่อ ให้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ พะอืดพะอม
๒. ทำให้มีอาการมือเท้าเย็น ชีพจรเดินไม่เป็นปกติ ตัวเย็น
แต่ภายในร่างกายร้อน มีเหงื่อเม็ดโตผุดออกมาภายนอก
๓. ทำให้มีอาการนัยน์ตามัว มองเห็นเป็นบางครั้ง หูตึง
จมูกรับกลิ่นบ้าง ไม่รับบ้าง ลิ้นรู้รสบ้างไม่รู้รสบ้าง
เป็นต้น
๔. ทำให้มีอาการวิงเวียน บริเวณอาหารแล้วมักจุกเสียด
หายใจขัด ลมจับนิ่งไป เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ เตโชธาตุ

ธาตุลัม

ดูที่ วาโยธาทู

ธาตุลมพิการ

ความผิดปกติของธาตุลมในร่างกาย ทำให้เกิดอาการของโรค
ตามส่วนต่าง ๆ ของกองธาตุในร่างกาย เช่น นุติง เกิด

เป็นน้ำหนวก นัยน์ตาฟาง เมื่อยมือเท้า อาเจียนเป็นลมเปลา
ลงท้องจนหมดแรง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ วาโยธาตุ

ธาตุวิปริต

ธาตุในร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง ผันแปรผิดปกติ ซึ่งจะเป็น
เหตุให้เกิดโรคต่าง ๆ ตามกองธาตุที่ผิดปกติไปนั้น

ธาตุสมุฏฐาน

ที่เกิดแห่งโรค ตามอาการของธาตุทั้งสี่ อันมีอยู่ในร่างกาย
ได้แก่ ปถวีธาตุ หรือธาตุดิน อาโปธาตุ หรือธาตุน้ำ วาโย
ธาตุ หรือธาตุลม และเตโชธาตุ หรือธาตุไฟ ธาตุทั้งสี่นี้
หากพิการ หรือผันแปรผิดปกติไปในแต่ละสิ่ง ก็จะเป็น
สมุฏฐานของโรคต่าง ๆ ตามกองธาตุเหล่านั้น ดูเพิ่มเติมที่
สมุฏฐาน

ธาตุหย่อน

ดูที่ หย่อน

น

นกเขาเจ้า

ดูที่ กระเทียมยอด

นกน้ำ

สัตว์ปีกชนิดหนึ่งชอบหากินในน้ำ ตัวดำคล้ายกา บางที่เรียก
ว่า นกกาน้ำ

นกยูง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ตระกูลเดียวกับต้นยาง ดูเพิ่มเติมที่ หางนกยูง

นมโค

ดูที่ นมวัว

นมโคขัน

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองหม่น
มีกลิ่นหอม สรรพคุณ บำรุงน้ำนม เรียกว่า นมวัว ก็มี

นมจ้าว

ดูที่ กำลังวัวเถลิง

นมพิจิตร

ดูที่ บวบขม

นมแมว	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ นมแมว และนมแมวป่า เป็นไม้พุ่มลำต้นตรง ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อ ผลสุกมีสีเหลือง
นมแมวทั้งสอง	ดูที่ นมแมว
นมแมวป่า	ดูที่ นมแมว
นมราชสีห์	ดูที่ พิษนาศน์
นมวัว	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำนมของแม่วัว ดูเพิ่มเติมที่ นมโคชั้น
นมวา	ดูที่ ชะพลู
นวด	วิธีการรักษาอาการของโรคด้วยการบีบเส้นเอ็นตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
นองป้อม	ดูที่ ทนดี
นอแรด	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากอวัยวะที่งอกขึ้นเหนือจมูกแรด แข็งเหมือนเขาสัตว์
นัด	ในที่นี้หมายถึง เป่าหรือสูดยาเข้าในจมูก
นัยน์ตาซ้อนขึ้น	ดูที่ ตาซ้อนขึ้นสูง
นาคบุตร	ดูที่ บุณนาค
นางจุม	ดูที่ กะทกรก
นางชม	ดูที่ กะทกรก
นางรม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเลกาบคู่ชนิดหนึ่ง บางทีเรียกว่า อีรม ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

นางเหนียว	ดูที่ อ้ายเหนียว
นารายณ์พังค้าย	ชื่อยาแก้โรคตานตกขี้ณคุณ ดานตะคุณ ดานประวาตะคุณ
นาพิเก	มะพร้าวพันธุ์หนึ่ง ผลเล็กสีเหลือง หรือส้ม น้ำหอมหวาน
น้ำกระเทียม	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำหัวกระเทียมเคี้ยว หรือคั้นจากหัวกระเทียมสดให้ได้น้ำ
น้ำกระลำพัก	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี้ยวไม้กระลำพัก ให้ได้ตัวยาหรือน้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำกระสาย	น้ำชนิดต่าง ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องแทรกยา ดูเพิ่มเติมที่ น้ำกระสายยา
น้ำกระสายยา	น้ำชนิดต่าง ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องแทรกยา หรือเจือยา เช่น น้ำสุก น้ำเหล้า น้ำผึ้ง น้ำดอกไม้อุด น้ำขิง เป็นต้น น้ำกระสาย ยาดังกล่าวนี้อาจได้มาจากการคั้น ต้ม ผน แห่ ดอง หรือ โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เพื่อให้ได้น้ำจากตัวยาใช้เป็นน้ำกระสาย การใช้น้ำกระสายยาประกอบตัวยาก็เพื่อเพิ่มให้ฤทธิ์ยามี สรรพคุณตรงกับโรคยิ่งขึ้น หรือทำให้ยาขนานนั้น ๆ มีกำลัง ดับพิษโรคมากยิ่งขึ้น
น้ำแก่นประดู่	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี้ยวแก่นประดู่ให้ ได้ตัวยา หรือ น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำโกฐหัวบัว	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการต้มเคี้ยวโกฐหัวบัวให้ ได้ตัวยา
น้ำขมิ้นอ้อย	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้นหรือต้มเคี้ยวจาก หัวขมิ้นอ้อย
น้ำข่า	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้นหรือต้มจากเหง้า ของข่า

น้ำข้าว	ดูที่ ลูกเขยตาย
น้ำข้าวเช็ด	น้ำที่ได้จากการหุงข้าว เมื่อข้าวสุกเม็ดยาวบานได้ที่แล้วรินน้ำออกจากหม้อ เพื่อให้แห้ง น้ำที่ได้เรียกว่าน้ำข้าว หรือน้ำข้าวเช็ด วิธีหุงข้าวแบบนี้เรียกว่า หุงข้าวเช็ดน้ำ
น้ำขิง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้นจากขิงสด หรือนำเหง้าขิงมาฝานเป็นแว่นแล้วต้มเคี่ยวให้ได้น้ำ
น้ำขิงสด	ดูที่ น้ำขิง
น้ำขี้เหล็ก	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวขี้เหล็กทั้งห้าให้ได้ตัวยา หรือน้ำางวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำคาวปลา	น้ำที่ขับถ่ายจากช่องคลอด ภายหลังทารกคลอดแล้ว ปกติมีกลิ่นคาวเล็กน้อย
น้ำคาวปลาไหล	สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำล้างปลาไหล ซึ่งมีเมือกและเลือดปนอยู่ในน้ำนั้น
น้ำจันทน์แดง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวไม้จันทน์แดงให้ได้ตัวยา หรือน้ำางวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำจิต	ในที่นี้หมายถึง จิตใจ
น้ำใจใคร่	ดูที่ กะทกรก
น้ำชะเอม	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวเถาชะเอมให้ได้ตัวยา หรือน้ำางวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำชาวข้าว	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำล้างข้าวสารด้วยวิธีใช้มือคนให้ทั่ว เพื่อให้สะอาดก่อนหุงต้ม มักมีสีชาวขุ่นเล็กน้อย
น้ำดอกมะลิ	ดูที่ น้ำดอกไม้ม

น้ำดอกไม้	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ลอยดอกมะลิทิ้งไว้ ค้างคืน จะมีกลิ่นหอม ใช้ประสมหรือละลายยา บางตำรา เรียกว่า น้ำดอกไม้ หรือน้ำดอกไม้สด
น้ำดอกไม้เทศ	ชื่อเครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง เป็นน้ำมีกลิ่นหอม หรือน้ำหอม ทำจากดอกกุหลาบชนิดหนึ่ง เป็นของมาจากต่างประเทศ
น้ำดอกไม้สด	ดูที่ น้ำดอกไม้
น้ำดองดึง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการต้มเคี่ยวต้นดองดึงให้ได้ ตัวยาตามส่วนที่กำหนด
น้ำดับไฟ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยมีมือเกาะ ดอกสีขาวออก เป็นช่อยาว บางที่เรียกว่าหญ้าน้ำดับไฟ ก็มี
น้ำดี	ดูที่ ดี
น้ำดีปลี	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำผลดีปลีมาต้มเคี่ยว ให้น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนดจะได้น้ำดีปลี
น้ำตัน	ดูที่ น้ำเต้า
น้ำตาลกรวด	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำหวานของอ้อย เป็นก้อน สีขาวเหมือน กรวด (ก้อนหินเล็ก ๆ) ใช้ทำยาได้
น้ำตาลโตนด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำหวานของงวงตาล หรือ ดอกของต้นตาล
น้ำตาลทราย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากสารประกอบคาร์โบไฮเดรต ประเภทโมโนแซ็กคาไรด์ มีรสหวาน ทำจากอ้อย ทำให้เป็น เม็ด ๆ เหมือนทราย
น้ำเต้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย ตระกูลเดียวกับฟัก และแตง เถามีขนเล็กสาก ใบสีเขียวออกตามข้อเถามีมือเกาะ

	ดอกสีขาว ผลคล้ายคนโทใส่น้ำ เปลือกแข็ง ถิ่นพ่ายพเรียก น้ำตัน
น้ำเถาตำลึง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการตำเถาตำลึงให้ละเอียด แล้วคั้นเอาน้ำมาใช้ หรือต้มเคี่ยวเถาตำลึงให้งวดลงตาม ส่วนที่กำหนด
น้ำท่า	น้ำตามแม่น้ำลำคลองทั่วไป
น้ำเทพทาโร	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวไม้เทพทาโร ให้ได้ตัวยา หรือ น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด ดูเพิ่มเติมที่ เทพทาโร
น้ำนมราชสีห์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นมีขนละเอียดสี น้ำตาลอ่อน มียางขาวคล้ายน้ำนม ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงตรง ข้าม รูปขอบขนาน ผิวใบมีขนทั้งสองด้าน ดอกออกเป็นช่อ ออกที่ซอกใบ ผลแห้งแตกได้มี ๓ พู เมื่อสุกสีเหลือง สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ไอหืด บำรุงกำลัง เป็นต้น
น้ำนอง	ดูที่ ชิงชี
น้ำบอระเพ็ด	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้น หรือต้มเคี่ยว จากบอระเพ็ด
น้ำใบผักเป็ด	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้น หรือต้มเคี่ยวจาก ใบผักเป็ด
น้ำใบพุท	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้น หรือต้มเคี่ยวจาก ใบพุท ดูเพิ่มเติมที่ พุด
น้ำใบแมงลัก	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่คั้น หรือต้มเคี่ยวใบ แมงลักให้ได้ตัวยา หรือให้น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด

น้ำใบรักขาว	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำคั้น หรือต้มเคี่ยวจากใบดอกรักสีขาว
น้ำประสานทอง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเกลือเคมี มีคุณสมบัติเป็นเภสัชวัตถุที่มีฤทธิ์ ส่วนมากต้องสะดูก่อนนำไปปรุงยาสรรพคุณ เจริญไฟธาตุ แก้พิษ ดูเพิ่มเติมที่ สะตุ
น้ำเปลือกข่อย	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวเปลือกข่อยให้ได้ตัวยา หรือน้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำผึ้ง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำหวานของรังผึ้ง
น้ำฝักราชพฤกษ์	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่ต้มเคี่ยวฝักราชพฤกษ์ให้ได้ตัวยา หรือน้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำฝายหอยโข่ง	ในที่นี้หมายถึง น้ำซึ่งติดเฝ้ามอยู่ด้านในของแผ่นแข็ง ๆ ซึ่งปิดปากหอยโข่งอยู่นั้น ดูเพิ่มเติมที่ โข่ง
น้ำฝาง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำที่แช่เนื้อในไม้ฝาง ให้รสฝางละลายจนน้ำมีสีแดง รสฝาด ดูเพิ่มเติมที่ ฝาง
น้ำไฟเดือนห้า	น้ำที่ได้จากการคั้น หรือต้มเคี่ยวต้นไฟเดือนห้าให้ได้ตัวยา
น้ำมะตูม	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำผลมะตูมดิบมาฝานบาง ๆ ตากแดดให้แห้ง แล้วนำมาต้มเคี่ยวให้น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำมะนาว	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำคั้นจากผลมะนาว มีรสเปรี้ยว
น้ำมะพร้าวนาฬิกา	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำภายในผลมะพร้าวนาฬิกา มีรสหอมหวาน ดูเพิ่มเติมที่ มะพร้าวนาฬิกา

น้ำมันงา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากของเหลวที่สกัดจากเมล็ดงา ดูเพิ่มเติมที่ งา
น้ำมันงาจอก	ในที่นี้หมายถึง น้ำมันงา ๑ จอก
น้ำมันเนย	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากน้ำมันซึ่งทำจากน้ำมันของ สัตว์ให้นม เช่น วัว แพะ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ เนย
น้ำมันมะพร้าว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำเนื้อผลมะพร้าวแก่ตำ เคี้ยวจนได้น้ำมัน
น้ำมันหัวกุ้ง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากของเหลวที่เป็นน้ำสกัดจาก หัวกุ้ง หรือต้มเคี้ยวหัวกุ้งจนได้น้ำมัน
น้ำมูตรม้า	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากปัสสาวะของม้า
น้ำมูลม้าสด	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำมูลม้าสดมาละลาย ในน้ำสะอาด แล้วตั้งทิ้งไว้ให้ตกตะกอนหรือนอนก้น ใช้น้ำ ใสที่อยู่เหนือมูลม้านั้นเป็นเครื่องแทรกยา
น้ำยอทั้งห้า	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการต้มเคี้ยวส่วนทั้งห้า ของ ยอ ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก ผล ให้น้ำงวดตามส่วนที่ กำหนด ดูเพิ่มเติมที่ ยอ
น้ำรากถั่วพู	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการตำรากถั่วพูให้ละเอียด แล้วคั้นเอาน้ำมาใช้ หรือต้มเคี้ยวให้น้ำงวดลงตามส่วนที่ กำหนด น้ำที่ได้เรียกว่า น้ำรากถั่วพู
น้ำลายฟด	ในที่นี้หมายถึง อาการโรคทำให้น้ำลายเป็นฟองฟุ้งล้นปาก
น้ำลูกตำลึง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำผลตำลึงสุกมาคั้น แล้ว กรองเอากากออกจะได้น้ำ เรียกว่า น้ำลูกตำลึง

น้ำส้มซ่า	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการคั้นผลส้มซ่าให้ได้น้ำ เรียกว่า น้ำส้มซ่า
น้ำส้มผอุน	น้ำคั้นจากผลส้มอ่อน
น้ำส้มมะขามเปียก	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการคั้นเนื้อในผลมะขามกับ น้ำสุก (น้ำต้มเดือดแล้วทิ้งไว้ให้เย็น) ให้ได้น้ำ เรียกว่า น้ำ มะขามเปียก หรือน้ำส้มมะขามเปียก
น้ำส้มสายชู	ดูที่ น้ำสายชู
น้ำสายชู	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการกลั่นน้ำหวานจากพืช ให้เกิดฤทธิ์เป็นกรด มีรสเปรี้ยว บางทีเรียกว่า น้ำส้มสายชู
น้ำสุก	ในที่นี้หมายถึง น้ำที่ต้มให้เดือดแล้วทิ้งไว้ให้เย็น
น้ำหญ้าไต่ใบ	น้ำที่ได้จากการคั้นหรือต้มเคี่ยวหญ้าไต่ใบ
น้ำหนวก	ชื่อโรคอย่างหนึ่ง มีน้ำอยู่ในช่องหู ซึ่งมีอาการอักเสบ มีกลิ่นเหม็น อาจมีลักษณะใสเป็นมูกข้น หรือเป็นหนอง
น้ำหอมแดง	น้ำที่ได้จากการคั้น หรือต้มเคี่ยวหัวหอมแดง
น้ำเหี่ยวหมู	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการต้มเคี่ยวหัวเหี่ยวหมูให้ น้ำงวดลงตามส่วนที่กำหนด
น้ำอ้อย	ดูที่ น้ำอ้อยแดง
น้ำอ้อยแดง	เครื่องแทรกยาชนิดหนึ่ง ได้มาจากการคั้นลำต้นอ้อยแดง ให้ได้น้ำ มีรสหวาน ดูเพิ่มเติมที่ อ้อยแดง
นิรพัตร	ดูที่ เบญจพัตร
นิลกาฬ	ดูที่ หละนิลกาฬ

นี้

การทำให้สุกด้วยไอน้ำร้อน

เนย

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากไขมันหรือน้ำมันที่ทำจาก
น้ำมันสัตว์ มีทั้งเหลวและแข็ง

เนระกันถิ

ดูที่ หละเนระกันถิ

เนระพูสี

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ต้นเป็นกอ ก้านใบสีแดงคล้ำ สรรพคุณ
แก้พิษ บำรุงร่างกาย

เนาวหอย

ชื่อยาแก้โรคตานฟืด ตานเถา และโรคลมต่าง ๆ ดูเพิ่มเติมที่
พิกัตยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัตหมวดสี่ของ ๙
สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

เนื้อชาสาก

อาการของโรคชนิดหนึ่ง เนื้อตัวตาย ผิวหนังไม่เรียบ เมื่อ
สัมผัสจะระคายเหมือนกำนั่ว ไม่มีความรู้สึก เคลื่อนไหว
ไม่ได้

บ

บดด้วยน้ำขิง	ในที่นี้หมายถึง เครื่องยาที่ปรุงแล้วบดละเอียดเป็นผงไว้ก่อนแล้ว เมื่อจะใช้ยาจึงหยदन้ำขิงผสมลงบดให้เข้ากัน
บดด้วยน้ำผึ้ง	ในที่นี้หมายถึง เครื่องยาที่ปรุงแล้วบดละเอียดเป็นผงไว้ก่อนแล้ว เมื่อจะใช้ยาจึงหยदन้ำผึ้งผสมลงบดให้เข้ากัน
บดด้วยน้ำยางสลัดได	ในที่นี้หมายถึง เครื่องยาที่ปรุงแล้วบดละเอียดเป็นผงไว้ก่อนแล้ว เมื่อจะใช้ยาจึงหยदन้ำยางสลัดไดผสมลงบดให้เข้ากัน ดูเพิ่มเติมที่ สลัดได
บดด้วยหยัดสุรา	ในที่นี้หมายถึง วิธีการปรุงยาที่บดละเอียดเป็นผงแล้ว เมื่อจะใช้ยาให้หยदन้ำสุราแต่น้อยลงไปบดให้เข้ากัน
บดทำแท่ง	การทำยาที่ปรุงแล้วบดด้วยไม้ หินบดยา หรือโกร่งจนละเอียดเป็นผงแล้ว ผสมกับน้ำหรือกวนให้เข้ากันจนแห้งแล้วปั้นเป็นแท่ง ผึ่งแดด หรือน้ำค่างจนแห้งสนิทเก็บไว้ใช้
บดเป็นแท่ง	ในที่นี้หมายถึง บดยาให้ละเอียดแล้วปั้นเป็นแท่ง ดูเพิ่มเติมที่ บดทำแท่ง
บรมสุขีวิเรจะณะ	ชื่อยาแก้โรคริดสีดวง ลมจุกเสียด ลมเป็นก้อน เป็นเถาในท้อง ท้องมาน บวมทั้งตัว
บริบูรณ์	ในที่นี้หมายถึง ครบถ้วนทั้ง ๔ ธาตุ ในความว่า บำรุงไฟธาตุให้บริบูรณ์ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
บวบกลม	ดูที่ บวบขม
บวบขม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย ลำเถาอ่อน ยอดอ่อน มีขนนุ่ม ใบโตค่อนข้างกลม ปลายใบแหลม โคนใบเว้าเข้า ดอกเดี่ยวสีเหลือง ผลรูปทรงกระบอก มีรสขม สรรพคุณ

	แก้ท้องเสีย ขับเสมหะ เป็นต้น เรียกว่า บวบกลม มะนอยขมนมพิจิตร ก็มี
บวบกลม	ดูที่ โกงสุพุงปลา
บวม	อาการที่เนื้ออูมหรือนูนขึ้น เพราะอักเสบหรือฟกช้ำ
บอนแบ้ว	ดูที่ อุตพิด
บอระเพ็ด	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ บอระเพ็ด และบอระเพ็ดพุงช้าง เป็นไม้เถา เปลือกเถาเป็นตุ่ม ๆ มีรสขม บางถิ่นเรียกว่า เจตมูลหนาม เจตมูลย่าน เถาหัวด้วน จุ่งจะลิง และหางหนู สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงธาตุ และเจริญอาหาร
บอระเพ็ดเถาเกลี้ยง	ดูที่ ชิงช้าชาลี
บังบายตัน	ดูที่ กะตังใบ
บัตร	กระตังทำด้วยกาบกล้วย สำหรับใส่ เครื่องสังเวศ
บัลลังก์คา	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง
บัลลังก์ศิลา	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหินอ่อนชนิดหนึ่ง เนื้อเป็นสีขาว ชุ่มมัว สีออกเทา ๆ มีสีแดงสลับ ใช้เป็นยาเบื่อพยาธิ ดับพิษ และรักษาบาดแผลเรื้อรังทุกชนิด มีแผลกามโรค เป็นต้น บัลลังก์ศิลามีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองจีน
บัลลังก์สี	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง
บัวแดง	ดูที่ บัวหลวง
บัวทั้งห้า	ดูที่ บัวน้ำทั้งห้า
บัวน้ำทั้งห้า	พืชสมุนไพร ๕ ชนิด คือ บัวสัตตบุษย์ บัวสัตตบรรณ บัวลินจง บัวจงกลนี และบัวนิลอุบล บางที่เรียกว่า เบญจอุบล ดูเพิ่มเติมที่ บัวทั้งห้า ในคำพิกัตยา ๒. กลุ่มเครื่องยา เรียกชื่อตามพิกัต

บัวลาขาว	ดูที่ เสนียด
บัวลาดำ	ดูที่ สันพร้ามอญ
บัวลาแดง	ดูที่ ไฟเดือนห้า
บัวหลวง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นเป็นเหง้าอยู่ใต้ดิน ใบใหญ่ ก้านใบยาว มีหนามเล็ก ๆ ภายในเป็นข้อ ๆ โปรงดอกสีขาว บางชนิดมีสีชมพู หรือแดง กลิ่นหอม สรรพคุณแก้ร้อนใน บำรุงธาตุ
บางรักป่า	ดูที่ หญ้าหนวดแมว
บาดทะยัก	ดูที่ ลมบาดทะยัก
บานทะโรค	ดูที่ ริดสีดวง
บ่าน้ำแก้ว	ดูที่ พักทอง
บ่าพักแก้ว	ดูที่ พักทอง
บำรุงธาตุ	การทำให้ธาตุต่าง ๆ ในร่างกายสมบูรณ์ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
บำรุงเพลิงธาตุ	ดูที่ บำรุงไฟธาตุ
บำรุงไฟธาตุ	การทำให้ไฟธาตุในร่างกายสมบูรณ์ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
บำรุงเลือด	การทำให้เลือดในร่างกายสมบูรณ์เป็นปกติ
บิด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการท้องเสีย ปวดมวน อุจจาระเป็นมูกเลือด
บิดลงเลือด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการปวดมวน ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด มีน้ำเมือกและเลือดในลำไส้ติดออกมา

บุก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกลำต้นไม่มีแก่น ดอกจะ แทงก้านขึ้นมาจากพื้นตรงโคนต้น หัวบุกมีรสเปื้อเมา สรรพคุณ ใช้กัดเสมหะ หนองฝีต่าง ๆ เป็นต้น บุกรอ ก็เรียก
บุกรอ	ดูที่ บุก
บุขนาค	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง เปลือกลำต้น บาง ใบเดี่ยวหนาหยาบ ใบสีเขียว ยาวเรียว ดอกเดี่ยวออก เป็นกระจุกสีขาวนวล ดอกมี ๔ กลีบ กลิ่นหอม สรรพคุณ แก้เสมหะในคอ บำรุงเลือด และขับลมในลำไส้ เป็นต้น ถิ่นพ่ายัพเรียก สารภีดอย ถิ่นใต้เรียก นาคบุตร
บุพโพลีฮิต	น้ำเหลืองและเลือด
เบญจกานี	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ต้นเบญจกานี และลูกเบญจกานี เป็นไม้ล้มลุกในวงศ์เล็บครุฑ เล็บครุฑใบมนก็เรียก ส่วน ลูกเบญจกานี ได้มาจากปุ่ม หรือตุ่ม หรือกระเปาะ ซึ่งออก ติดอยู่ตามใบก้าน หรือเปลือกของต้นไม้บางชนิด ส่วนมาก เป็นต้นไม้ในวงศ์มะกอก หรือเกาลัด
เบญจ	ห้า หรือทั้งห้า ในที่นี้หมายถึง กำหนดให้ใช้ส่วนต่าง ๆ ของ พืชสมุนไพร ๕ ส่วน เป็นเครื่องยา คือ ดอก ผล ราก ใบ เปลือก หรือต้น
เบญจกะเพรา	ส่วนทั้งห้า ของกะเพรา ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ กะเพรา
เบญจกะเม็ง	ส่วนทั้งห้า ของกะเม็ง ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ กะเม็ง
เบญจกูล	พืชสมุนไพรห้าชนิด ในกลุ่มเครื่องยাজัดหมวดตามพิภัด ประกอบด้วย รากชะพลู เถาสะค่าน ดีปลี เหง้าขิง (ขิงแห้ง) และรากเจตมูลเพลิง

เบญจเกลือ

ดูที่ เกลือทั้งห้า

เบญจโกฐ

ดูที่ โกฐทั้ง ๕

เบญจขัน

๑. ชื่อยา ใช้เป็นยาแก้เลือดเน่า ใช้สมุนไพรมะไฟ ๕ ชนิด คือ เปลือกมะยมตัวผู้ เปลือกกระท้อน เปลือกมะไฟ ราก ตองแตก และใบสมอทะเล อย่างละเท่า ๆ กันนำมา ต้มกินน้ำ
๒. ชื่อยา ใช้เป็นยาแก้เลือดตกหมกอยู่ ใช้สมุนไพรมะไฟ ๖ ชนิด คือ หัวหอม ขิง เจตมูล ไพล ใบคนทีสอ และเทียนดำ นำมาตำคั้นเอาน้ำประสมเหล้ากิน

เบญจขี้เหล็ก

ส่วนทั้งห้าของขี้เหล็ก ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ ขี้เหล็ก

เบญจคัตเค้า

ส่วนทั้งห้าของคัตเค้า ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ คัตเค้า

เบญจชะพลู

ส่วนทั้งห้าของชะพลู ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ ชะพลู

เบญจดีปลี

ส่วนทั้งห้าของดีปลี ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ ดีปลี

เบญจตะแบก

ส่วนทั้งห้าของตะแบก ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ ตะแบก

เบญจเต่าร้าง

ส่วนทั้งห้าของเต่าร้าง ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ เต่าร้าง

เบญจไฟเดือนห้า

ส่วนทั้งห้าของไฟเดือนห้า ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ ไฟเดือนห้า

เบญจมะกา	ส่วนทั้งห้าของมะกา ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ มะกา
เบญจราชพฤกษ์	ส่วนทั้งห้าของราชพฤกษ์ ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และฝัก ดูเพิ่มเติมที่ ราชพฤกษ์
เบญจเสนียด	ส่วนทั้งห้าของเสนียด ได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผล ดูเพิ่มเติมที่ เสนียด
เบญจเหล็ก	เหล็กทั้งห้าเป็นกลุ่มวัตถุสมุนไพรร ประกอบด้วย สนิมเหล็ก วานสากเหล็ก เถาวัลย์เหล็ก แก่นขี้เหล็ก และพญามือเหล็ก ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด
เบญจอุบล	ดูที่ บัวน้ำทั้งห้า
เบญพัตร์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดเล็กมีชื่อเรียกต่าง ๆ คือ เผาะเผาะ เพลาะแพละ เผลาะแผละ ช้องสามย่านตัวเมีย นิรพัตร
เบา	ปัสสาวะ
เบาขาว	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการปัสสาวะเป็นสีขาวขุ่น ดูเพิ่มเติมที่ ทวารสา
เบาดำ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการปัสสาวะเป็นสีดำ ดูเพิ่มเติมที่ ทวารสา
เบาแดง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการปัสสาวะเป็นสีแดง ดูเพิ่มเติมที่ ทวารสา
เบี้ยผู้	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเปลือกหอยเบี้ยตัวผู้ เมื่อจะ ใช้ต้องชำระให้บริสุทธิ์ด้วยไม้สะแก
เบือนตัว	ในที่นี้หมายถึง หันร่างกายไปทางซ้ายหรือขวา
ใบหลม	ดูที่ หนาด

ป

ปถมจินดา	ชื่อคัมภีร์แพทย์ ว่าด้วยโรคสำหรับเด็ก และยาสำหรับแก้โรค นั้น ๆ
ปถวิธาตุ	ธาตุดิน มีอยู่ในร่างกาย ๒๐ อย่าง คือ เกศา (ผม) ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ (ส่วนที่เป็นกล้ามเนื้อและเป็นแผ่น) เส้นเอ็นและ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก หรือ ไขม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ในกระเพาะอาหาร และใส่น้อย อาหารเก่า (กากอาหารที่เลื่อนลงมาอยู่ในลำไส้ ใหญ่ตอนล่างและเล็ดตกไปถึงทวารหนัก) มันในสมอง ซึ่ง เป็นก้อนอยู่ในศีรษะ และกระดูกสันหลังติดกับเส้นประสาท ทั่วไป ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
ปถวิสมุฏฐาน	ที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุดินอันมีอยู่ในร่างกาย ซึ่ง ผันแปรผิดปกติไปต่าง ๆ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุและสมุฏฐาน
ปรอท	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นของเหลวสีเงิน สารประกอบของ ปรอทเป็นพิษ แต่บางอย่างใช้เป็นยาได้
ประกายดาษ	ดูที่ ใช้ประกายดาษ
ประคบ	การรักษาโรคด้วยวิธีใช้ผ้าห่อเครื่องยาที่ปรุงแล้วให้เป็น ก้อนกลม ๆ อังไอน้ำให้ร้อนแล้วใช้ห่อยาแน่นนาบ หรือนวดไป ตามผิวหนัง หรือบริเวณที่มีอาการของโรค
ประจำดีควาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ถิ่นพ่ายพเรียก มะชักหรือส้มป่อยเทศ สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ แก้ไข้ หืด หอบ และพิษร้อนทั้งปวง
ประจุ	เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้ว ใช้เป็นยาขับพิษ ถ่ายพิษ ฟอกพิษ หรือล้างพิษ ดูเพิ่มเติมที่ ยาประจุ

ประจุพิษ	ขับพิษ ถ่ายพิษ
ประชุมพร้อม	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคเกิดจากธาตุทั้งสาม (เสมหะ ดี ลม) พร้อมกัน
ประดงน้ำ	ดูที่ โลด
ประดู่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เปลือกลำต้น สีน้ำตาลเข้มหรือดำคล้ำ ใบรวมกันเป็นช่อ ๆ หนึ่งมีใบย่อย ลักษณะใบเป็นรูปมนรี ปลาย ใบแหลม ดอกเล็กสีเหลือง ออกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้เลือดกำเดาไหล และแก้ท้องเสีย เป็นต้น เรียกว่า ประดู่ป่า ประดู่ไทย ประดู่บ้าน และดู่ ก็มี
ประดู่ไทย	ดูที่ ประดู่
ประดู่บ้าน	ดูที่ ประดู่
ประดู่ป่า	ดูที่ ประดู่
ประเทศเบื้องต่ำ	ในที่นี้หมายถึง อวัยวะตอนล่างของร่างกายตั้งแต่บริเวณท้อง ลงไป
ประเทศสมุทฐาน	ในที่นี้หมายถึง สถานที่ หรือภูมิประเทศในแต่ละภูมิภาค ของโลก ย่อมมีสภาวะอากาศตามธรรมชาติแตกต่างกัน บุคคล เคยอยู่ในประเทศที่มีอากาศร้อนก็ดี หนาวก็ดี หรือในพื้นที่ มีฝนตกตลอดปีก็ดี ธาตุสมุทฐานอันมีอยู่ในร่างกายก็คั่น เคยกับภูมิอากาศในสภาพต่าง ๆ ของประเทศนั้น ๆ เป็นปกติ หากเปลี่ยนมาอยู่ในประเทศที่มีอากาศ ต่างออกไป เมื่อยัง ไม่คั่นเคยก็ย่อมจะเจ็บไข้เกิดโรคขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ประเทศ ที่อยู่จึงเป็นสมุทฐานที่ตั้งที่เกิดของโรคด้วย โดยจัดแบ่งไว้ ๔ ประการ คือ

๑. คนเกิดในประเทศที่สูง เช่น ชาวเขา เป็นพื้นภูมิ-ประเทศร้อน ที่ตั้งแห่งโรค ของคนประเทศนั้นเป็น สมุฏฐานเดโช
๒. คนเกิดในประเทศที่ลุ่ม มีน้ำ กรวด ทราย เป็นพื้นภูมิ-ประเทศอุ่น ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้นเป็นสมุฏฐาน อาโป
๓. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำฝนเปือกตม เรียกประเทศเย็น ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้นเป็นสมุฏฐานวาโย
๔. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำเค็มเปือกตม เรียกประเทศ หนาว ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้นเป็นสมุฏฐานปถวี ดูเพิ่มเติมที่ สมุฏฐาน

ประยงค์

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพรรณไม้พุ่มเตี้ย ลำต้นเปลือกแข็ง ใบสีเขียวเล็กคล้ายใบต้นแก้ว ดอกสีเหลืองกลมเล็กคล้าย ไข่ปลาตุก ออกเป็นช่อตามง่ามใบ กลิ่นหอม

ประยงค์ป่า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง

ประยงค์ใหญ่

ดูที่ ลูกเขยตาย

ประสะ

๑. การทำความสะอาด ฟอก ขำระหรือล้าง ให้รสหรือพิษ อ่อนลงหรือหมดไป เช่น ประสะสลอด หมายถึง การ ทำให้พิษของสลอดลดลงหรือหมดไป และเปลี่ยน คุณสมบัติให้มีสรรพคุณทางยา
๒. เรียกชื่อยาที่เข้าเครื่องยาล้างหนึ่งเท่ากับยาอย่างอื่น ๆ รวม กัน หรือการใช้ตัวยามีขนาดเท่ายาทั้งหลาย เช่น ประสะกะเพรา หมายถึง การปรุงเครื่องยาโดยเข้า กะเพราเท่ากับยาอย่างอื่นรวมกัน เป็นต้น

ประสะสลอด

การทำให้สลอดมีพิษลดน้อยลงหรือฤทธิ์อ่อนลง เปลี่ยน คุณสมบัติให้มีสรรพคุณทางยา โดยนำลูกสลอดต้มกับข้าว

	เปลือก และเกลือ ต้มเคี่ยวจนข้าวเปลือกแตก แล้วนำลูกสลอตไปล้างน้ำให้สะอาด ตากแดดจนแห้งจึงนำไปใช้ทำยาได้
ปรง	ประสม
ปรงลง	ในที่นี้หมายถึง ประสมเข้าด้วยกัน
ปฐ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเป็นรูปรี ปลายใบแหลม ดอกออกเป็นกระจุก สีขาวนวล สรรพคุณเปลือกมีรสฝาดใช้เป็นยาแก้ท้องร่วง จุก เสียด หอบหืด และแก้ไอ เป็นต้น มะตาปู มะเกลือกา ผลู หรือ ปลู ก็เรียก
ปฤษฎา	ดูที่ กฤษฎา
ปลอกเกลือบ	ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก
ปลู	ดูที่ ปฐ
ปวกหาด	ดูที่ มะหาด
ปวง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะธาตุในร่างกายผิดปกติ พิษของโรคทำให้เกิดอาการไข้ต่าง ๆ จำแนกได้ ๘ ประการ คือ ปวงงู ปวงลิง (มักกะฎา) ปวงลม ปวงศิลา ปวงนก หรือ ปวงลูกนก ปวงเลือด ปวงน้ำ ปวงโกษ (ปวงโกฐ)
ปวงลม	ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง มีอาการปวดเสียดท้อง และลงท้องมาก มีลมแน่นจุกอก ให้อาเจียนเป็นน้ำ นัยน์ตาแดง กระวน กระวาย เป็นต้น
ปวงหิว	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดเพราะธาตุในร่างกายไม่ปกติ พิษของโรคทำให้เกิดอาการตัวเย็น เป็นเหน็บ เหงื่อตกมาก ลงท้อง และอาเจียน ใจหิว สั่น เป็นต้น

ปะกัง	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการปวดหัวเวลาเช้า ๆ
ปะการัง	สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์ทะเล ไม่มีกระดูกสันหลัง มีโครงรูปขนาดเล็ก ๆ ต่างกันมีรูปทรงกระบอก เรียกว่า หินปะการัง
ปะโครง	กระทบกระดูกซี่ข้าง
ปะพะ	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคเกิดเป็นกองลมเคลื่อนขึ้นสู่เบื้องบนกระทบหัวใจทำให้แน่นในอก หายใจไม่สะดวก
ปัตคาด	ชื่อเส้นเอ็นที่อยู่ภายในร่างกายคู่ขนานไปกับเส้นเลือดบริเวณท้องน้อยและหน้าขา เป็นเส้นสำคัญ เมื่อกดเส้นนี้จะรู้สึกเต้นตุบ ๆ เป็นต้น บางทีเขียน ปฏุมาด ปัตมาฏ ก็มี
ปั้นแท่ง	ดูที่ ทำแท่ง
ปั้นเป็นลูกกลอน	เครื่องยาที่บดจนละเอียดเป็นยาผงแล้วผสมกับน้ำผึ้ง หรือต้มเคี่ยวกับเครื่องแทรกยา คนให้เข้ากันจนแห้งแล้วปั้นเป็นก้อนกลม ๆ ขนาดพอกลิ้นได้ เรียกว่าปั้นเป็นลูกกลอน ผึ่งให้แห้งเก็บไว้ใช้
ปั้นลูกกลอน	ดูที่ ปั้นเป็นลูกกลอน
ปัสสาวะมรรค	ทางเดินปัสสาวะ ท่อปัสสาวะ
ปากมิออก	อาการของโรค ทำให้อ้าปากไม่ออก พูดไม่ได้
ปิด	ในที่นี้หมายถึง วิธีรักษาโดยใช้ยาที่ปรุงแล้วปิดแผล เพื่อให้ทุเลาจนหายจากอาการของโรคนั้น
ปิดเต้าะ	ดูที่ พุงดอ
ปิดปิวขาว	ดูที่ เจตมูล
ปิดปิวแดง	ดูที่ เจตมูล

ปิดหนักปิดเบา	อาการของโรคชนิดหนึ่ง ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ
ปีศาจ	ผี
ปีจัน	ดูที่ มะกล่ำตาช้าง
ปีบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง ใบเป็นรูปหอกโคน ใบมน ปลายใบแหลม ริมขอบมีรอยหยัก ดอกออกเป็นช่อ ปลายกลีบแยกออกเหมือนปากแตรสีขาว ยาวราว ๒ นิ้ว มีกลิ่นหอม ผลเป็นฝัก สรรพคุณ แก้โรคหอบ หืด บำรุงปอด เป็นต้น ภาคเหนือเรียก กาชะลอง กาดสะลอง
ปุฟโฟ	น้ำหนอง น้ำเหลือง
ปู่เจ้าปทุมราชา	ดูที่ เท้ายายม่อม
ปู่เจ้าลอยท่า	ดูที่ ผักบุ้งรั้ว
ปู่เจ้าหายใจไม่รู้ชาติ	ดูที่ ทำวยายม่อมป่า
ปู่ตัน	ดูที่ เทพทาโร
ปูนขาว	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหินหรือเปลือกหอยเผา ให้ไหม้เป็นผงสีขาว
ปูนผง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหินหรือเปลือกหอยเผา ให้ไหม้เป็นผง
ปุ๋ยา	ดูที่ ข้าวเลือด
ปุ่หมาก	ดูที่ หมากผู้
เป็นกำลั้ง	เป็นอันมาก เช่น ปวดเป็นกำลั้ง หมายถึง ปวดมาก เป็นต้น
เป็นดานเป็นเถา	ดูที่ ดานเถา

เป็นน้ก	เป็นน้ก เป็นมาก
เป็นยาเผา	ในที่นี้หมายถึงยาที่ร้อนเมื่อทาตามผิวหนังจะทำให้ผิวหนังไหม้เกรียมได้
เป็นอำเภอแห่งสันนิบาต	ในที่นี้น่าจะหมายถึง เป็นอาการของโรคสันนิบาตเพียงอย่างเดียว ดูเพิ่มเติมที่ สันนิบาต
เปราะหอม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก หัวและใบมีกลิ่นหอม ดูเพิ่มเติมที่ ว่านเปราะ
เปลวไฟฟ้า	ดูที่ ละอองเปลวไฟฟ้า
เปล้าตองแตก	ดูที่ ทนดี
เปล้าน้อย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มลำต้นตรง ใบออกเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ ดอกเป็นช่อออกที่ซอกใบ มีสีขาว สรรพคุณ แก้ท้องเสีย ขับพยาธิ บำรุงเลือด เป็นต้น
เปล้าทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ เปล้าน้อย และเปล้าใหญ่
เป่า	วิธีการรักษาอาการโรคที่เกิดภายนอกตามผิวหนัง โดยการอมยาไว้ในปากแล้วใช้กำลังลมดันให้ยาในปากหลุดออกมาเป็นฝอยกระทบบริเวณที่เกิดโรคนั้น
เปลี้ยดำ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากร่างกายกระทบกับความเย็นจัดมาก ๆ ทำให้เกิดอาการหนาวสะท้าน เป็นตะคริว เป็นต้น
เปลือก	ในที่นี้หมายถึง ส่วนที่หุ้มอยู่ภายนอกต้นไม้ ผลไม้ หรือภายนอกตัวสัตว์บางชนิด เช่น เปลือกหอย เปลือกแมงดา หรือภายนอกฟองสัตว์ เช่น เปลือกไข่เป็ด
เปื่อยลาม	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นภายนอกตามผิวหนัง มีอาการเป็นแผลที่ยุ่ง่ายกินไปในเนื้อดีอยู่ตลอด

เปื่อยออกเป็นขุม	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีเม็ดผุดขึ้นตามผิวหนังเป็นเม็ดหนอง ผิวเนื่อยุ่ย
โปรงฟ้า	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ ชนิดหนึ่งเป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ต้นสูงประมาณ ๓ - ๔ ฟุต ใบโตขนาดใบมะหาด ใบใบมีต่อมน้ำมัน เอาใบสองดูจะเห็นโปรงเป็นจุด ๆ คล้ายใบทะเลชุทั้งใบ ดอกสีเขียว ๆ ขาว ๆ โตขนาดดอกแก้ว มีกลิ่นหอมมาก สรรพคุณ แก้กามโรค ตาเมืง ตาเมืง เป็นต้น บางที่เรียกว่า หวดหม่อนต้น หัสคุณคง อีกชนิดหนึ่งเป็นไม้เลื้อย ใบบาง เป็นฝอยคล้ายสนแผง ต้นเล็กปลูกเป็นไม้ประดับ
ไปส่ง	ในที่นี้หมายถึง นำไปวางบูชาที่โคนไม้ใหญ่ หรือในแม่น้ำ
พ	
ผง	สิ่งละเอียด เศษหยากเยื่อ
ผด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นผื่นเม็ดเล็ก ๆ ขึ้นภายนอกตามผิวหนัง เมื่อถูกอากาศร้อน จะมีอาการคัน
ผนิก	ปิดให้สนิท ปิดให้แน่น
ผมคน	วัตถุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเส้นผมที่อยู่บนศีรษะของคน
ผล	ลูกของพืช ลูกไม้ ผลไม้
ผลในมะกอก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดในของผลมะกอก ดูเพิ่มเติมที่มะกอก
ผลู	ดูที่ ปรู
ผักกระเฉด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยเนื้ออ่อนขึ้นในน้ำ ลำต้นมีปลอกเป็นปุยขาว เรียกว่า นม ใบเล็กฝอย เมื่อถูกกระเทือน

จะหุบได้ ดอกออกเป็นกระจุกมีสีเหลืองสด ผักรุ่มนอน ผัก-
หนอง ก็เรียก

ผักกาด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกฤดูเดียว ลำต้นตรงมีเนื้อ
อ่อน ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ ขอบใบเว้าลึกเป็นแฉกหยัก
ฟันเลื่อย ดอกช่อออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีขาว ผลเป็นฝัก
สรรพคุณ บำรุงเลือด ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ แก้ท้องอืด
เป็นต้น

ผักกาดนก

ดูที่ ผักกาดน้ำ

ผักกาดน้ำ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก มีเนื้ออ่อน
สรรพคุณ แก้เจ็บคอ ขับปัสสาวะ ใบใช้ห้ามเลือด หมอน้อย
หญ้าเอ็นอืด หรือหญ้าเอ็นยัด ก็เรียก

ผักกะโหลม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นแตกแขนง ใบเป็น
ใบเดี่ยวออกเป็นคู่ ๆ ตรงข้ามกัน ดอกออกเป็นช่อ สีน้ำเงิน
อมม่วง กลางดอกเต็มด้วยสีเหลือง สรรพคุณ แก้ไข้
ขับเสมหะ ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ผักกะโหลม
อัมกบ ก็มี

ผักกะโหลม

ดูที่ ผักกะโหลม

ผักขวง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกใบเดี่ยวแตกออกตามข้อต้น
ดอกสีขาว ผลแก่จะแตกออกเป็น ๓ แฉก เมล็ดภายในมีสี
น้ำตาลแดง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้หวัด แก่ร้อนใน เรียกว่า
ผักขี้ขวง สะเดาดิน ก็มี

ผักขี้ขวง

ดูที่ ผักขวง

ผักเข้า

ดูที่ ฟักข้าว

ผักโขมหนาม

ดูที่ ผักโหมหนาม

ผักโขมหิน

คู่มือ ผักโขมหิน

ผักคราด

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เช่น ผักคราดหัวแหวน ผักคราดทะเล เป็นต้น เป็นไม้ล้มลุก ต้นเล็กใบใหญ่ ลำต้นตั้งตรง ใบเป็นใบเดี่ยวรูปไข่ ปลายแหลม ขอบใบเป็นจักแบบฟันเลื่อย ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อตั้ง ดอกเดี่ยว ผลมีสีน้ำตาลเข้ม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ปวดศีรษะ เป็นต้น

ผักคราดทะเล

คู่มือ ผักคราด

ผักคราดหัวแหวน

คู่มือ ผักคราด

ผักแค

คู่มือ ชะพลู

ผักแคบ

คู่มือ ตำลึง

ผักชี

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง ภายในกลวง รากแก้วสั้น ใบแบนรูปทรงพัด ดอกออกเป็นช่อ ผลทรงกลม สีน้ำตาล สรรพคุณ แก้ท้องอืด บำรุงธาตุ เจริญอาหาร เป็นต้น เรียกว่า ผักชีลา ผักหอมป้อม ผักหอมน้อย ผักหอม ก็มี

ผักชีข้าง

คู่มือ หนาด

ผักชีดอย

คู่มือ ผักชีฝรั่ง

ผักชีฝรั่ง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง ใบมี ๓ ชนิด ใบที่โคนเป็นใบเดี่ยวขึ้นเป็นกอ รูปวงรีแคบยาว ใบกลางต้นเล็ก ขอบใบหยัก ใบที่ช่อดอกรูปไข่ สันเกือบเป็นรูปเหลี่ยม ขอบใบเป็นแฉก ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้ไข้ แก้อักเสบ เป็นต้น เรียกว่า ผักชีดอย หอมป้อมกุลา ก็มี

ผักชีล้อม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตรง ใบเล็กยาว ปลายแหลม ริมใบเป็นจัก ๆ ลำต้นอวบ กลวงใน ดอกออกเป็นช่อ แตกเป็นกระจุก ผลกลมเล็ก
ผักชีลา	คู่มือ ผักชี
ผักชีลาว	คู่มือ เทียนข้าวเปลือก
ผักตาโคง	คู่มือ ผักเบี้ยใหญ่
ผักทอดยอด	คู่มือ ผักบุ้งไทย
ผักบงใบ	คู่มือ เอื้องเพ็ดม้า
ผักบุ้งขัน	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด เป็นไม้เลื้อยขึ้นตามหาดทรายชายทะเล ชนิดใช้ทำยาใบมีขน ดอกสีม่วงอมชมพู สรรพคุณ แก้พิษจากแมงกะพรุน แก้ปวดท้อง และขับปัสสาวะ เป็นต้น ผักบุ้งทะเลก็เรียก อีกชนิดหนึ่งใบไม่มีขน ดอกสีขาว
ผักบุ้งแดง	คู่มือ ผักบุ้งไทย
ผักบุ้งทะเล	คู่มือ ผักบุ้งขัน
ผักบุ้งไทย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยตามพื้นดินหรือบนผิวน้ำ ดอกสีขาว หรือสีม่วงอ่อน ลำต้นกลวง สรรพคุณ แก้ท้องผูก เป็นต้น ผักบุ้งนา ผักทอดยอด ก็เรียก
ผักบุ้งนา	คู่มือ ผักบุ้งไทย
ผักบุ้งรวม	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด ๑. เป็นไม้เลื้อยเนื้ออ่อนขึ้นในน้ำ หรือในที่ดินชื้นแฉะ ลำต้นกลวงมีขนบาง ๆ ดอกเล็กสีขาว สรรพคุณ แก้ท้องผูก เจริญอาหาร เป็นต้น ถิ่นพ่ายัพเรียก ผักบุ้งปลิง หรือ ผักแปง ก็มี ๒. เป็นไม้ล้มลุกขึ้นในน้ำ หรือในที่ดินชื้นแฉะ ดอกสีขาว ใบมีรสขม บางที่เรียกว่า ปู่เจ้าลอยท่า

ผักเบี้ย	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ผักเบี้ยใหญ่ และผักเบี้ยหนู เป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน ลำต้นเล็ก เลื้อยพาดไปตามพื้นดินมี รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย
ผักเบี้ยหนู	ดูที่ ผักเบี้ย
ผักเบี้ยหิน	ดูที่ ผักโหมหิน
ผักเบี้ยใหญ่	ดูเพิ่มเติมที่ ผักเบี้ย ถิ่นโคราชเรียก ผักตาไค้
ผักปอด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขึ้นตามที่ลุ่มน้ำขัง ลำต้น อ่อน ดอกสีเขียว ๆ ขาว ๆ ใช้ทำยาได้ ผักปุมปลา ก็เรียก
ผักปุมปลา	ดูที่ ผักปอด
ผักปุนก	ดูที่ ชะพลู
ผักปลิง	ดูที่ ชะพลู
ผักเป็ด	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ ผักเป็ดขาว และผักเป็ดแดง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง หรืออาจเลื้อยก็ได้แล้วแต่สภาพ สิ่งแวดล้อม ลำต้นมีทั้งสีแดง และสีขาวอมเขียว มีราก ออกตามข้อของลำต้น ใบออกเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ แก้ท้องผูก บำรุงเลือด เป็นต้น เรียกว่า ผักเป็ดขาว ผักเป็ดแดง ผักเปี้ยวแดง ก็มี
ผักเป็ดน้ำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อยเนื้ออ่อนขึ้นในน้ำ มีรากอยู่ ตามข้อของลำต้นซึ่งภายในกลวง ใบเป็นใบเดี่ยว รูปรียาว ปลายและโคนแหลม ขอบใบเรียบ มีขน ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ แก้วัณโรค และหนองใน เป็นต้น
ผักไผ่	ดูที่ ผักแพว
ผักไผ่น้ำ	ดูที่ เอื้องเพ็ดม้า

ผักแพว	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ ผักแพวขาว และผักแพวแดง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นและใบมีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ท้องอืด ปวดข้อ ปวดกระดูก และรักษาเลือดลมให้ปกติ เป็นต้น เรียกเพี้ยนเป็น แฟ้งแพว พักแพว พัดแพว พลับแพว ก็มี ถิ่นพ่ายัพเรียก ผักไผ่
ผักแพวแดง	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ ผักแพวแดง และผักแพวขาว ดูเพิ่มเติมที่ ผักแพว
ผักเยี่ยวจั่ว	ดูที่ กะทกรก
ผักรูด	ดูที่ กะทกรก และข่อยหยอง
ผักรุ้นอน	ดูที่ ผักกระเฉด
ผักแว่น	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้จำพวกเฟิร์น มีเหง้าเรียวยาว ทอดเลื้อยแตกกิ่งก้านอย่างไม่เป็นระเบียบ ต้นและก้านใบ มีขนสีน้ำตาลอ่อน ใบประกอบแบบพัด มีใบย่อย ๔ ใบ สรรพคุณ แก้ไข้ผัดสำแดง แก้เจ็บคอ เป็นต้น
ผักส้มเสี้ยน	ดูที่ ผักเสี้ยนไทย
ผักเสี้ยนไทย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นมีขนอ่อนๆ เมื่อจับจะเหนียวติดมือ ดอกออกเป็นช่อ มีสีขาวหรือขาวปนม่วง สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อย ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ ถิ่นพ่ายัพเรียก ผักส้มเสี้ยน ผักเสี้ยนเรา ก็เรียก
ผักเสี้ยนผี	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็กจำพวกหญ้า ลำต้นมีขนอ่อนสีเหลือง มีเมือกเหนียวๆ ภายในลำต้น เมื่อเด็ดจะมีกลิ่นเหม็นเขียวฉุนๆ ใบเป็นใบรวมช่อหนึ่งมี ๓ - ๕ ใบ ดอกเป็นช่ออยู่ตามง่ามใบ ช่อดอกยาวแหลมสีเหลือง ผลเป็นฝักคล้ายถั่วเขียว แต่มีขนาดเล็ก ตรงปลายมีจงอย

	แหลม สรรพคุณ แก้ฝีในปอด ในลำไส้ ขับน้ำเหลือง และ พยาธิ เป็นต้น
ผักเสี้ยนเรา	คู่มือ ผักเสี้ยนไทย
ผักหนอง	คู่มือ ผักกระเฉด
ผักหนาม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ลำต้นทอด เลื้อยและชูยอดขึ้น มีหนาม ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ ขอบ ใบหยักเว้าลึก ดอกออกเป็นช่อสีชมพู สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเสมหะ เป็นต้น
ผักหวาน	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด ได้แก่ ผักหวานเย็น และผักหวานป่า เป็นไม้พุ่มลำต้นตรง ใบประกอบเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ ที่ซอกใบ สรรพคุณ แก้ไข้ ดับพิษร้อน เป็นต้น
ผักหวานบ้าน	คู่มือ ผักหวาน
ผักหวานป่า	คู่มือ ผักหวาน
ผักหอม	คู่มือ ผักชี
ผักหอมน้อย	คู่มือ ผักชี
ผักหอมป้อม	คู่มือ ผักชี
ผักไห่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาลำต้นเลื้อยพาดพันตาม ต้นไม้อื่นหรือตามรั้ว ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ ขอบใบหยัก ดอกออกเป็นดอกเดี่ยว สีเหลือง ผลรูปกระสวย ผิวขรุขระ มีปุ่มยื่นออกมา ผลอ่อนสีเขียว เมื่อสุกสีเหลืองอมแดง สรรพคุณ ขับลม ขับพยาธิ บำรุงธาตุ บางที่เรียกว่า มะระขี้นก
ผักไหม	คู่มือ จมูกปลาหลด

ผักโหม	ดูที่ กระพังโหม
ผักโหมหนาม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ฤดูเดียว ลำต้นตั้งตรง ดอกออกเป็นช่อ มีดอกย่อยเรียงตัวอัดแน่น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า ผักโหมหนาม
ผักโหมหิน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นเลื้อยบ้างตั้งตรงบ้าง ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงตรงข้ามกันเป็นคู่ ๆ ดอกเป็นดอกเดี่ยว สีชมพู ผลเป็นฝัก สรรพคุณ บำรุงโลหิต ขับลม ขับปัสสาวะ บางที่เรียกว่า ผักโหมหิน ผักเบี้ยหิน
ผักอีตู๋	ดูที่ แมงลัก
ผักอีเล็ด	ดูที่ ชะพลู
ผักฮ้วนหมู	ดูที่ กระทุงหมาบ้า
ผาย	ในที่นี้หมายถึง ขับพิษของโรค ระบายพิษของโรค
ผิ	หากว่า แม้นว่า
ผิว	ในที่นี้หมายถึง ส่วนของพืชสมุนไพรซึ่งได้มาจากเปลือกนอกของผล เช่น ผิวมะกรูด ผิวมะนาว เป็นต้น
ผีมอญ	ดูที่ สันพร้ามอญ
เผา	ในที่นี้หมายถึง การนำเครื่องยาใส่ลงไปในไฟเพื่อให้สุกหรือเกือบไหม้
เผาแฉะ	ดูที่ เบญพัตร์
เผลาแฉละ	ดูที่ เบญพัตร์
แผนนวดคว่ำ	แบบการรักษาอาการของโรคชนิดต่าง ๆ ด้วยวิธีนวดส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้านหลัง

แผนปลิงคว่ำ	แบบหรือวิธีการรักษาอาการของโรคชนิดต่าง ๆ โดยใช้ปลิงดูดเลือดออกจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้านหลัง
แผนปลิงหงาย	แบบหรือวิธีการรักษาอาการของโรคชนิดต่าง ๆ โดยใช้ปลิงดูดเลือดออกจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้านหน้า
แผ้ว	ในที่นี้หมายถึง หายจากอาการของโรค
ไผ่	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เช่น ไผ่ป่า ไผ่สีสุก เป็นไม้ยืนต้น ลำต้นแตกออกเป็นกอ มีหนามตามลำต้น ใบเดี่ยวเป็นรูปหอก ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้ไตพิการ ขับปัสสาวะ ตาไม้ไผ่ใช้แก้ร้อนในกระหายน้ำ
ไผ่ป่า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้น มีหนามมาก ดูเพิ่มเติมที่ ไผ่
ไผ่สีสุก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ลำต้นใหญ่มีหนามน้อย สีเหลือง ดูเพิ่มเติมที่ ไผ่

ผ

ผน	ในที่นี้หมายถึง การใช้เครื่องยาหรือยาที่ปรุงไว้เป็นแท่ง ผนหรือถูไปมากับน้ำกระสายในโกร่ง หรือฝ่าละมี ให้ตัวยาละลาย
ผ้งข้าวเปลือก	ในที่นี้หมายถึง หมกให้มิดในข้าวเปลือก เพื่อให้เครื่องยาร้อนระอุ เกิดสรรพคุณทางยามากขึ้น ดูเพิ่มเติมที่ ข้าวเปลือก
ผาง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดกลาง ตามลำต้นและกิ่งก้านมีหนาม เป็นไม้ใบรวม ดอกออกเป็นช่อ มีสีเหลือง

ผลเป็นฝัก เนื้อไม้เป็นสีแดง มีรสฝาด สรรพคุณ แก้ท้อง
ผางเสน ผางส้ม หนามคိုင် ก็เรียก

ผางเสน

ดูที่ ผาง

ผางส้ม

ดูที่ ผาง

ผาเท้า

ดูที่ พื้นของเท้า

ฝ้าย

ดูที่ ฝ้ายหีบ

ฝ้ายขาว

ดูที่ ฝ้ายหีบ

ฝ้ายแดง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเล็กเป็นแฉก
ลำต้นและกิ่งก้าน ใบมีสีแดง ใบเป็นใบเดี่ยวแยกออกเป็น
๔ - ๕ แฉก ปลายใบแหลม ดอกเป็นดอกเดี่ยว สีแดง
ผลมีใยสีขาว และเมล็ดดำเล็กแข็งอยู่ภายใน สรรพคุณ
แก้ไข้ แก้พิษ เป็นต้น

ฝ้ายไทย

ดูที่ ฝ้ายหีบ

ฝ้ายหีบ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ลำต้นมีสีเขียว
ใบใหญ่แยกออกเป็นแฉก ๔ - ๕ แฉก ปลายใบแหลมริม
ขอบใบเรียบ ดอกเป็นดอกเดี่ยวสีเหลืองนวล ผลมีใยสีขาว
และเมล็ดดำเล็กแข็งอยู่ภายใน สรรพคุณ ใช้เป็นยาขับระดูขาว
ขับประจำเดือน แก้ไข้ และกระทุ้งพิษ เป็นต้น เรียกว่า ฝ้าย
ฝ้ายขาว ฝ้ายไทย ก็มี

ฝิ่น

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ใบเป็นใบเดี่ยว ดอกเป็น
ดอกเดี่ยว ผลอ่อนมีสีเขียว ยางที่กรีดจากผลนำมาเคี้ยวให้
เหนียว ใช้เป็นยาเสพติด และยารักษาโรค สรรพคุณ แก้
ปวดเมื่อย แก้บิดเรื้อรัง เป็นต้น

ฝีกะแซ่	ชื่อโรคฝีชนิดหนึ่ง
ฝีคัณทมาลา	ชื่อโรคฝีชนิดหนึ่ง ขึ้นที่คอ ใต้หู หรือโคนขากรรไกร เชื้อหนองมักเกิดมาจากต่อมน้ำลาย รากฟัน หรือกลางลำคอ
ฝีดาษ	ชื่อโรคระบาดชนิดหนึ่ง เป็นฝีเม็ดเล็ก ๆ ขึ้นบนผิวหนัง ดาษทั่วไปตามตัว ยอดมีน้ำหนองและน้ำเหลือง
ฝีในตา	ดูที่ ริดสีดวงตา
ฝีประจำรอย	ชื่อโรคฝีชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นเม็ดผุดเรียงเป็นแถวตามลำคอ
ฝีปลวก	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเจ็บในทรวงอกถึงสันหลัง ไอแรง อาเจียนเป็นโลหิตมีหนองออกมาด้วย บริโภคอาหารไม่ได้ ทำให้ผอมซีด นอนไม่หลับ เป็นต้น
ฝีมะเร็งทรวง	ชื่อโรคฝีชนิดหนึ่ง อาการของโรคเริ่มจากวัณโรคทรวงอก แล้วลามกระจายไปทั่วตัว มีอาการไอ หอบ จุกเสียด แน่นในอก ลงท้องถึงมูกเลือด ชุบผอม ไม่มีแรง และปวดตามข้อ เป็นต้น
ฝีลูกหนู	ชื่อโรคฝีชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นไตแข็งอยู่ใต้ผิวหนัง ใต้หู เป็นต้น
ฝีหัด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นผื่นแดงขึ้นตามตัวมีอาการไข้ ปวดศีรษะ ตัวร้อน เป็นต้น
ฝีเอ็น	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้ปวดเมื่อยต้นคอ เส้นเอ็นบริเวณลำคอตึงแข็ง เป็นต้น
แผลหอม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ตระกูลเดียวกับต้นคา ขึ้นเป็นกอ ใบยาวบางเรียวแหลม ริมใบทั้งสองข้างคม ใช้กรองเป็นดับเหมือนดับจากมุงหลังคา เรียกว่าแผล ก็มี
แผลหอมตะนาว	หมายถึง แผลหอมที่ได้มาจากเมืองตะนาวศรี ดูเพิ่มเติมที่ แผลหอม

พ

พญาดง

ดูที่ เอื้องเพ็ดม้า

พญามือเหล็ก

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นแกมเถาขนาดกลาง ใบออกตรงข้ามกัน ใบโตรูปไข่ ดอกออกเป็นช่อ ผลกลมโต สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงธาตุ แก้คัน เป็นต้น บางที่เรียกว่า พญามูลเหล็ก ย่ามือเหล็ก ก็มี

พญามูลเหล็ก

ดูที่ พญามือเหล็ก

พญาไม้

ดูที่ ทุมราชา

พญายา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ลำต้นและกิ่งก้านมีหนามแหลม ใบเป็นใบรวม ดอกออกเป็นช่อสีขาว มีกลิ่นหอม ผลสี่เหลี่ยม สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงกำลัง เป็นต้น บางที่เรียกว่า ขะแจะ กระแจะ ตุ่มตั่ง พุดไท่ร ตะนาว ก็มี

พญารากขาว

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง

พญารากเดียว

ดูที่ เท้ายายม่อม

พญาลิงจ้อน

ดูที่ เท้ายายม่อม

พ่น

วิธีรักษาโรค โดยการอมยาไว้ในปากแล้วใช้กำลังลมส่งให้ยาในปากพุ่งออกมาเป็นฝอยกระทบตามผิวกายบริเวณที่เกิดโรค เพื่อลดพิษของโรค หรือดับพิษโรค

พยาธิ

๑. ความเจ็บไข้ โรค
๒. ตัวเชื้อโรคชนิดหนึ่ง รูปร่างลักษณะทั่วไปเหมือนหนอน เกิดขึ้นในร่างกาย อาศัยเกาะกินอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้เกิดอาการโรคต่าง ๆ ขึ้น ตามชนิดของพยาธิซึ่งอาศัยอยู่นั้น ดูเพิ่มเติมที่ กิมีชาติ

พรมมิ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นเดี่ยว แตกกิ่งก้านตามโคนต้น กิ่งที่แตกออกจะทอดเลื้อยไปตามพื้นดิน ใบออกตรงกันข้าม ดอกออกเป็นกระจุก ผลออกเป็นฝัก สรรพคุณ ขับเสมหะ ดับพิษ เป็นต้น
พรรตัก	โรคชนิดหนึ่ง มีอาการท้องผูก อุจจาระในร่างกายแข็งจนเป็นก้อนกลมเหมือนขี้แพะ ขี้แมว เป็นต้น
พรรลัน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
พรมพักตร	ชื่อยาแก้โรคหอบอดิสาร
พริก	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ล้มลุก ต้นเป็นพุ่มเตี้ย ๆ ใบเล็กเรียวยาว ดอกสีขาว ผลเล็กเรียวยาว สุกสีแดง มีเมล็ดเล็กแบน ๆ รสเผ็ด มีหลายชนิด อาทิ พริกขี้หนู พริกขี้ฟ้า พริกหยวก สรรพคุณ ช่วยเจริญอาหาร บำรุงธาตุ เป็นต้น
พริกเทศ	ดูที่ พริกหอม
พริกไทย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา เม็ดมีรสเผ็ดร้อน ใช้ปรุงอาหารและทำยามี ๒ ชนิด ถ้ามีเยื่อหุ้มเม็ดอยู่เรียกว่า พริกไทยดำ ถ้าเอาเยื่อเปลือกออกเรียกว่า พริกไทยขาว หรือ พริกไทยล่อน หรือพริกล่อน
พริกไทยขาว	ดูที่ พริกไทย
พริกไทยดำ	ดูที่ พริกไทย
พริกไทยล่อน	ดูที่ พริกไทย
พริกล่อน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดพริกไทยที่แก่ และล่อนเอาเปลือกออกแล้ว ดูเพิ่มเติมที่ พริกไทย

พริกหอม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มผลัดใบ ใบออกเป็นใบประกอบแบบขนนก มีหนามแหลมที่โคนใบ ดอกออกเป็นช่อ มีสีเหลือง ผลรูปกลมสีแดง เมื่อแก่จะแตกออกมีเมล็ดในสีดำ สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ ขับปัสสาวะ บางที่เรียกว่า พริกเทศ

พริ้ง

อาการของโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้มีไข้แล้วเกิดเป็นเม็ดผื่นขึ้นทันทีทันใดเต็มทั้งตัว

พลพยุหะ

ชื่อตอนหนึ่งในคัมภีร์ปถมจินดา ดูเพิ่มเติมที่ ปถมจินดา

พลับแพรว

ดูที่ ผักแพรว

พลี

ในที่นี้หมายถึง การบวงสรวงเชิญยามาใช้ หรือการขอแบ่งเครื่องยามาใช้รักษาอาการโรค โดยต้องทำพิธีบวงสรวงก่อนการบวงสรวงหรือพลีมีหลายวิธี เช่น

๑. เมื่อจะเก็บต้นยาหรือนำยาที่ปรุงแล้วมาใช้ทุกครั้งต้องพลีก่อน การพลีนั้นถ้าไม่มีเครื่องบวงสรวงก็ใช้วิธีง่าย ๆ โดยการนั่งคุกเข่าประนมมือหันหน้าเข้าหาต้นยา หรือหม้อยานั้น แล้วกล่าวคำดังนี้ “พ่อหมอเจ้า ขอแบ่งยาไปรักษาคนไข้ ยานี้รักษาได้นะ หายโรคนะ ขอให้คนไข้หายจากโรคร้ายประดุจดั่งปลิดทิ้งด้วยเถิด” เมื่อกล่าวจบก็นำยาไปใช้ได้
๒. เมื่อจะเก็บใบแมงมุมไปรักษาต้องพลีตามวิธีในข้อ ๑. แต่ต่างกันที่คำกล่าว โดยต้องกล่าวว่า “พ่อหมอร้องแร้งจะพาไปรักษาคนไข้ชื่อ..... นามสกุล.....หมอไปรักษาหน่อยนะ หายไหม หายนะ” เมื่อกล่าวจบก็นำใบแมงมุนั้นมาใช้ได้ ใช้ปิดปากแผลสด ห้ามเลือด ประสานเนื้อ ให้เลือดหยุด และไม่อักเสบ เป็นต้น

พลีกิน

ในที่นี้หมายถึง ก่อนจะกินยาต้องทำพิธีขอแบ่งยาเพื่อนำไปใช้รักษาอาการโรค วิธีพลีแบบหนึ่ง ผู้ประกอบพิธีพลีต้องนั่งหันหน้าไปที่เครื่องยา ยกมือประนมแล้วกล่าวคำดังตัวอย่างต่อไปนี้ “พ่อหมอที่เคารพ ข้าพเจ้าขอแบ่งส่วนเครื่องยาของท่านนำไปรักษาโรคให้หายด้วยเถิด” เมื่อกล่าวจบแล้วยกมือที่ประนมอยู่นั้นขึ้นจับเหนือศีรษะแล้ว เสร็จพิธี ต่อจากนั้นจึงนำยาไปกินไปใช้ได้ตามต้องการ

พลีจำปา

ในที่นี้หมายถึง การประกอบพิธีบวงสรวงขอใบจากต้นจำปาไปใช้เป็นเครื่องยารักษาโรคเลือดระดูของหญิงที่มีอายุระยะใกล้หมดระดู เพื่อบำรุงให้เลือดระดูเป็นปกติ ไม่เกิดเป็นพิษขึ้นในร่างกาย วิธีพลีนั้น ผู้ป่วยจะพลีเองหรือให้ ผู้อื่นพลีแทนก็ได้ วันประกอบพิธีหรือวันที่จะกินยาควรประมาณว่าเป็นระยะใกล้กำหนดจะมีระดู นำดอกไม้รูป เทียน หมากรุก ๑ คำ ไปที่โคนต้นจำปา จุดธูปเทียนบูชาแล้ว นั่งลงหันหน้าเข้าหาต้นจำปา พนมมือแล้วกล่าวคำดังนี้ ข้าพเจ้าชื่อ.....นามสกุล.....มีคนป่วยอาการใกล้หมดระดูทำให้รู้สึก.....(บอกอาการโรค).....ขอเชิญแม่หมอจำปาไปรักษา..... (บอกชื่อคนป่วย) ขอให้หายจากโรคทั้งปวง เสร็จแล้ววางดอกไม้ ธูป เทียน หมากรุก ไว้ที่โคนต้นจำปานั้น แล้วจึงเก็บยอดจำปาอ่อน ๓ ยอด ขณะเก็บต้องกลั่นหายใจ นำมาล้างให้สะอาดก่อนแล้วใช้ด้ายมัดรวมกัน ๓ เปราะให้แคะออกได้ แล้วใส่หม้อต้มด้วยน้ำ ๓ ถ้วย เมื่อเดือดแล้วเคี่ยวต่อไปอีก ๓ - ๕ นาที นำมาแบ่งกิน ๓ ครั้ง ภายใน ๑ วัน เมื่อรินยาถ้วยหนึ่งต้องปลดด้ายออก ๑ เปราะ ก่อนกินยาควรดื่มอุ่นทุกครั้ง เมื่อครบ ๓ เวลาแล้ว นำจำปาไปจำเริญในที่สะอาด หรือในลำน้ำ ทำเช่นนี้ ๓ เดือน ๆ ละครั้ง

พันธุ์เขียว

ดูที่ สรรพพืช

พันธุ์แดง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นเป็นข้อ มีสีแดง ใบเดี่ยวออกตรงข้ามกันเป็นคู่ ดอกออกเป็นช่อตั้งตรง สรรพคุณ แก้ไอ ขับปัสสาวะ แก้บิด และเบื่อเมา เป็นต้น เรียกว่า หญ้าพันธุ์แดง ควยงน้อย ก็มี

พันธุ์ทั้งสอง

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ พันธุ์ขาว และพันธุ์แดง ดูเพิ่มเติมที่ พันธุ์ขาว และพันธุ์แดง

พันธุ์เล็ก

ดูที่ พันธุ์ขาว

พันธุ์ชาด

ดูที่ ชาก

พันธุ์

ส่วนของพืชที่ใช้ปลูกเป็นต้นขึ้นได้

พันธุ์ผักกาด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดของผลผักกาดเป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก มีเนื้ออ่อน ดูเพิ่มเติมที่ ผักกาด

พาหุชะวาต

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง

พิกัด

จำนวนที่ได้กำหนดไว้ จำแนกเป็น พิกัดธาตุ พิกัดยา พิกัดสมุนไพร และพิกัดส่วนเครื่องยา

พิกัดธาตุ

ส่วนของธาตุอันมีอยู่ในร่างกาย ๔ ธาตุ คือ

๑. เตโชธาตุ หรือธาตุไฟ มี ๔ ชนิด คือ

- ไฟสำหรับอุ่นกาย ทำให้ร่างกาย อบอุ่นเป็นปกติอยู่
- ไฟสำหรับร้อนระส่ำระสาย ทำให้คนต้องอาบน้ำพัชวี
- ไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า ทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรมทุพพลภาพไป
- ไฟสำหรับย่อยอาหาร ทำให้อาหารที่กลืนกินลงไป แห่กลละเอียดย

๒. วาโยธาตุ หรือธาตุลม มี ๖ ชนิด คือ

- ลมสำหรับพัดตั้งแต่ศีรษะตลอดปลายเท้า บางตำราว่า ตั้งแต่กระเพาะอาหารถึงลำคอ ได้แก่ เรอ เป็นต้น
- ลมสำหรับพัดตั้งแต่ปลายเท้าตลอดถึงศีรษะ บางตำราว่า ตั้งแต่ลำไ้น้อยถึงทวารหนัก ได้แก่ ผายลม เป็นต้น
- ลมสำหรับพัดอยู่ในท้องนอกลำไส้
- ลมสำหรับพัดอยู่ในลำไส้และกระเพาะอาหาร
- ลมสำหรับพัดทั่วร่างกาย ลมในที่นี้แพทย์โบราณหมายถึง โลหิต
- ลมสำหรับหายใจเข้าออก

๓. อาโปธาตุ หรือธาตุน้ำ มี ๑๒ ชนิด คือ

- ปิตตัง คือ น้ำดี มี ๒ ชนิด คือ ดีในฝักและดีนอกฝัก
- เสมหะ มี ๓ ชนิด คือ คอเสมหะ อูระเสมหะ และคฤเสมหะ
- บุปผไฟ คือ หนอง
- โลหิต คือ เลือด
- เสโท คือ เหงื่อ
- เมโท คือ มันทัน
- อัสนุ คือ น้ำตา
- วะสา คือ มันทเลว
- เชพะ คือ น้ำลาย
- สังฆานิกา คือ น้ำมูก
- ลลิก คือ น้ำไขข้อ
- มุตตัง คือ น้ำมูตร

๔. ปถวีธาตุ หรือธาตุดิน มี ๒๐ ชนิด คือ เกศา (ผม) ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ (กล้ามเนื้อและแผ่นในกาย) เส้นเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูกหรือไข ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด

โต ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ในกระเพาะ
อาหาร และไส้ติ่ง อาหารเก่า (กากอาหารที่เลื่อนลง
มาอยู่ในลำไส้ใหญ่ตอนล่าง และเล็ดตกไปถึงทวารหนัก)
มันในสมองซึ่งเป็นก้อนอยู่ในศีรษะ และกระดูกสันหลัง
ติดกับเส้นประสาททั่วไป

พิภพ

ส่วนเครื่องยาแต่ละสิ่งที่กำหนดจำนวนไว้มี ๓ ชนิด คือ
จุลพิภพ พิกัดยา และมหาพิภพ ซึ่งกำหนดให้เครื่องยาแต่ละ
อย่างในพิภพเดียวกัน ต้องมีน้ำหนักเท่ากัน หรือเสมอภาค
กัน ดังมีรายละเอียดของพิภพต่าง ๆ ดังนี้

จุลพิภพ คือ เครื่องยาอย่างน้อย หรืออย่างเดียวกัน ซึ่งมีที่
แตกต่างกันเพียง ๒ ประการ คือ สี ขนาด รูปร่างหรือชนิด
และถิ่นกำเนิด ได้แก่

๑. กลุ่มเครื่องยามี ๒ สี คือ ชนิดสีขาว และสีแดง
หรือสีขาวกับสีเหลือง เช่น กะเพราทั้งสองหมายถึง
กะเพราขาว และกะเพราแดง แคทั้งสองหมายถึง
แคขาว และแคแดง อังกาบทั้งสองหมายถึง อังกาบ
ขาว และอังกาบเหลือง เป็นต้น
๒. กลุ่มเครื่องยามี ๒ ขนาด คือ ขนาดใหญ่และเล็กหรือ
น้อย เช่น โหมกทั้งสองหมายถึง โหมกใหญ่ และโหมกเล็ก
กระพังโหมทั้งสองหมายถึง กระพังโหมใหญ่ และ
กระพังโหมน้อย เป็นต้น
๓. กลุ่มเครื่องยามี ๒ รูปร่างหรือชนิด ในที่นี้หมายถึง มี
ทั้งที่เป็นไม้ต้น และไม้เถา เช่น มะแว้งทั้งสองหมายถึง
มะแว้งต้น และมะแว้งเครือ เป็นต้น
๔. กลุ่มเครื่องยามี ๒ ถิ่นกำเนิด คือ มีทั้งในประเทศและ
ต่างประเทศ ตามบ้านและในป่า บนบกและในน้ำ เช่น
ชะเอมทั้งสองหมายถึง ชะเอมไทย และชะเอมเทศ ยอด
ทั้งสองหมายถึง ยอดบ้าน และยอดป่า กลุ่มทั้งสองหมาย

ถึง กุ่มบก และกุ่มน้ำ เป็นต้น

พิกัดยา คือ การกำหนดเครื่องยาหลายสิ่งหลายอย่างรวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่ กำหนดเรียกชื่ออย่างเดียวหรือรวมเรียกเป็นชื่อเดียว ซึ่งมีทั้งที่เรียกเป็นคำตรงและคำศัพท์ และขนาดของเครื่องยาต้องเท่ากัน แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด และกลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด มีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดหมู่ตามพิกัด หมายถึง เครื่องยาต่างชนิดกันมีจำนวนตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป รวมเรียกชื่อเป็นพิกัดเดียวกัน จัดเป็นหมวดต่าง ๆ ดังนี้

หมวดสิ่งของ ๒ สิ่ง ได้แก่

- ทเวคันธา คือ รากบุรณาค และรากมะฆา
- ทเวตรีคันธา คือ ของ ๒ สิ่ง ๆ ละ ๓ ได้แก่ ดอกบุรณาค แก่นบุรณาค รากบุรณาค และดอกมะฆา แก่นมะฆา และรากมะฆา

หมวดสิ่งของ ๓ สิ่ง ได้แก่

- ตรีกฏุก คือ เม็ดพริกไทย ดอกดีปลี และเหง้าขิง (ขิงแห้ง)
- ตรีกันสวาต หรือ ตรีคันธวาต คือ ผลเร่วใหญ่ ผลจันทน์เทศ และกานพลู
- ตรีกาฬพิษ (ตริกาลพิษ) คือ รากกระชาย รากข่า และรากกะเพรา
- ตรีเกสรเพศ คือ เปลือกฝิ่นต้น และเกสรบัวหลวง ทั้งสอง (เกสรบัวขาว และเกสรบัวแดง)
- ตรีเกสรมาศ คือ เปลือกฝิ่นต้น เกสรบัวหลวง และผลมะตูมอ่อน
- ตรีฉินทลามกา หรือ ตรีฉันผลามักวา คือ โกฐน้ำเต้า รงทอง และสมออัพยา

- ตรีชาติ หรือ ตรีธาตุ คือ ดอกจันทน์ กระวาน และอบเชย
- ตรีญาณรส คือ ใ้หนาม รากสะเดา และเถา บอระเพ็ด
- ตรีทิพยรส คือ โกฐกระดุก กะลำพัก และขอนดอก หรือโกฐกระดุกเนื้อไม้ และอบเชยไทย
- ตรีทวารสา หรือ ตรีทรวสา คือ เมล็ดโหระพาเทศ ผลกระวาน และผลราชดัด
- ตรีธารทิพย์ คือ รากไทรย้อย รากราชพฤกษ์ และ รากมะขามเทศ หรือรากมะเดื่ออุทุมพร (มะเดื่อชุมพร) รากแคแดง และรากเพกา
- ตรีปิตผล หรือ ตรีปิตตะผล คือ รากเจตมูลเพลิง รากกะเพราแดง และรากผักแพวแดง
- ตรีผลธาตุ คือ รากกะทือ รากไพล และราก ตะไคร้หอม (ไคร้หอม)
- ตรีผลสมุฏฐาน คือ ผลมะตูม ผลยอ และผลผักชีลา
- ตรีผลา คือ ผลสมออัพยา (สมอไทย) ผลสมอพิเภก และผลมะขามป้อม
- ตรีพิษจักร คือ กานพลู ผลผักชีล้อม และผล จันทน์เทศ
- ตรีเพชรสมคุณ คือ ว่านหางจระเข้ ผักราชพฤกษ์ และรงทอง
- ตรีมธุรส คือ น้ำตาล น้ำผึ้ง และน้ำมันเนย
- ตรีโลหะ คือ ทอง เงิน และทองเหลือง
- ตรีโลหะ คือ ทองแดง ทองเหลือง และทองหล่อ (ทองสัมฤทธิ์)
- ตรีวาทผล คือ ผลสะค้าน รากข่า และรากพริกไทย
- ตรีสมอ คือ ผลสมอไทย (สมออัพยา) ผลสมอพิเภก

และผลสมอเทศ (สมอदीง)

- ตริสัตตกุลา คือ เทียนดำ ลูกผักชี (ผักชีลา) และขิงสด
- ตริสัฟโลहितผล หรือตริสันนิบาตผล คือ ผลดีปลี รากกะเพรา และรากพริกไทย
- ตริสาร คือ รากชะพลู รากเจตมูลเพลิง และเถาสะค้าน
- ตริสินธุรส คือ รากมะตูม เทียนขาว และน้ำตาลกรวด
- ตริสุคติสมุฏฐาน คือ รากมะเดื่ออุทุมพร (มะเดื่อชุมพร) รากแคแดง และรากเพกา
- ตริสุคนธ์ คือ รากอบเชยเทศ รากพิมเสน ต้น และรากอบเชย หรือใบกระวาน
- ตริสุรผล คือ สมุลแว้ง เนื้อไม้ และเทพทาวโร
- ตริเสมหผละ หรือตริเสมหะผล คือ ผลชะพลู รากดีปลี และรากมะกล่ำเครือ
- ตริอมฤต คือ รากมะกอก รากกล้วยตึบ และรากกะดอม
- ตริอากาศผล คือ รากขิง กะลำพัก และรากอบเชยเทศ

หมวดสิ่งของ ๔ สิ่ง ได้แก่

- จตุกาลธาตุ คือ หัวว่านน้ำ รากเจตมูลเพลิง รากแคแตร์ และรากพนมสวรรค์ (นมสวรรค์)
- จตุทิพยคันธา คือ รากชะเอมเทศ รากมะกล่ำเครือ ดอกพิกุล และเหง้าขิงแครง
- จตุผลาธิกะ คือ ผลสมออัพยา (สมอไทย) ผลสมอพิเภก ผลมะขาม บ๊อม และผลสมอเทศ
- จตุวาตผล คือ รากขิง กะลำพัก อบเชยเทศ และโกฐหัวบัว

หมวดสิ่งของ ๕ สิ่ง ได้แก่

- เบญจกุล คือ รากชะพลู เกาสะค้าน ดีปลี เหง้าขิง (ขิงแห้ง) และรากเจตมูลเพลิง
- เบญจกุลผลธาตุ หรือ เบญจผลธาตุ คือ รากกก ลังกา (หวักกลังกา) หัวเห้วหมู หัวหญ้าชันกาด หัวเปราะ และหัวเต่าเกียด
- เบญจมฤต คือ น้ำนมสด น้ำส้มสายชู น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำมันเนย
- เบญจมูลน้อย คือ หญ้าเกล็ดหอยทั้งสอง (หญ้าเกล็ดหอยเล็ก และเกล็ดหอยใหญ่) รากละหุ่งแดง รากมะเขือขื่น (หรือมะเขือขาว) และรากมะอึก (หรือมะเขือหนาม)
- เบญจมูลใหญ่ คือ รากมะตูม รากลำไย รากเพกา รากแคแตร์ และรากคัตรี
- เบญจโลกวิเชียร คือ รากมะเดื่ออุทุมพร (มะเดื่อชุมพร) รากคนทา รากท้ายายม่อม รากย่านาง และรากชิงชี
- เบญจโลหิกะ คือ แก่นจันทน์แดง แก่นจันทน์ขาว แก่นจันทน์ชะมด ต้นเนระพูสี และต้นมหาสดำ

หมวดสิ่งของ ๗ สิ่ง ได้แก่

- สัตตะเขา คือ เขาควาย เขาเลียงผา เขากวาง เขาวัว เขากะทิง เขาแพะ และเขาแกะ
- สัตตะประเมหะ หรือ สัตตะปรเมหะ คือ ต้นกันปัด ตำแยทั้งสอง (ตำแยตัวผู้หรือตำแยแมว และตำแยตัวเมีย) ผลกระวาน โกงสุกระดูก ผลรักเทศ และตรีผลาวะสัง คือ ลูกไม้ ๓ อย่าง (สมอไทย สมอพิเภก และมะขามป้อม) เอาแต่ละอย่างเดียว

หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่

- เนำวเขี้ยว คือ เขี้ยวสุกร เขี้ยวหมี เขี้ยวเสือ เขี้ยวแรด เขี้ยวช้าง (งา) เขี้ยวสุนัขป่า เขี้ยวปลาพญูน เขี้ยวจระเข้ เขี้ยวเลียงผา
- เนำวหอย คือ หอยขม หอยนางรม หอยแครง หอยจับแจง หอยสังข์ หอยตาวัว หอยกาบ (หอยมือเสือ) หอยมุก และหอยพิมพการัง
- เนำวเห็ด คือ เห็ดไม้รัง เห็ดไม้แดง เห็ดกระถินขาว เห็ดกระถินพิมาน เห็ดมะพร้าว เห็ดตาล เห็ดงูเห่า เห็ดมะขาม และเห็ดตับเต่า

หมวดสิ่งของ ๑๐ สิ่ง ได้แก่

- ทศกุลาผล คือ ผลเร่วทั้งสอง (เร่วน้อย และเร่วใหญ่) ผลผักชีทั้งสอง (ผักชีลาว และผักชีล้อม) ชะเอมทั้งสอง (ชะเอมเทศ และชะเอมไทย) อำพันทั้งสอง (อำพันทอง และอำพันขี้ปลา) และอบเชยทั้งสอง (อบเชยเทศ และอบเชยไทย)
- ทศมูลใหญ่ คือ เบญจมูลน้อย และเบญจมูลใหญ่ รวมกัน ได้แก่ หญ้าเกล็ดหอยทั้งสอง รากละหุ่งแดง รากมะเขือขึ้น (หรือมะเขือขาว) รากมะอึก (หรือมะเขือหนาม) รากมะตูม รากลำไย รากเพกา รากแคแตร์ และรากคั้ดริน

๒. กลุ่มเครื่องยาเรียกชื่อตามพิกัด หมายถึง เครื่องยาต่างชนิดที่มีชื่อเดียวกัน รวมเรียกชื่อตามพิกัดเครื่องยาเหล่านั้น ได้แก่

เกสรทั้งห้า คือ ดอกบุนนาค ดอกบัวหลวง ดอกสารภี ดอกพิกุล และดอกมะลิ

เกสรทั้งเจ็ด คือ ใช้เกสรทั้งห้า แล้วเพิ่มอีก ๒ ชนิด คือ ดอกจำปา และดอกกระดังงา

เกสรทั้งเก้า คือ ใช้เกสรทั้งเจ็ด แล้วเพิ่มอีก ๒ ชนิด คือ ดอกลำเจียก และดอกลำดวน

เกลือทั้งห้า หรือเบญจเกลือ คือ เกลือสินเธาว์ เกลือวิก เกลือพิก เกลือฝ่อ (เกลือฟอง) และเกลือสมุทร

วิธีทำเกลือทั้งห้า ให้เอาเกลือธำระ (เกลือทะเล) หรือเกลือสมุทรมาบดให้ละเอียด แล้วต้มด้วยน้ำท่า (น้ำในแม่น้ำ ลำคลอง) ในหม้อดิน เคี่ยวจนเกลือละลายและน้ำงวดจนแห้ง แล้วสุ่มไฟกลับไปจนหม้อแดง ทิ้งไว้ให้เย็น แบ่งเกลือที่สุ่มแล้วออกเป็น ๕ ส่วนเท่า ๆ กัน

ถ้าจะทำ**เกลือสินเธาว์** ให้นำเกลือที่แบ่งไว้ ๑ ส่วนนั้น มาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่า ๆ กัน ใช้น้ำนมโคจำนวนเท่ากับเกลือ ๑ ส่วน ลงกวนในเกลือที่แบ่งไว้ ๓ วัน ให้แห้ง จะได้เกลือสินเธาว์ มีรสเค็มมัน สรรพคุณ ทำลายพรรดึก แก้กะสำระสาย และสมุฏฐานตรีโทษ

ถ้าจะทำ**เกลือวิก** ให้นำเกลือที่แบ่งไว้ ๑ ส่วนนั้น มาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่ากัน ใช้สุราจำนวนเท่ากับเกลือ ๑ ส่วน ลงกวนในเกลือที่แบ่งไว้ ๓ วัน ให้แห้ง จะได้เกลือวิก มีรสเค็มร้อน สรรพคุณ แก้อภิญญาธาดู ทำลายโรคท้องมาน แก้ไส้พองท้องใหญ่ ทำให้กายชุ่มชื้น

ถ้าจะทำ**เกลือพิก** ให้นำเกลือที่แบ่งไว้ ๑ ส่วนนั้น มาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่ากัน ใช้น้ำผึ้งจำนวนเท่ากับเกลือ ๑ ส่วน ลงกวนในเกลือที่แบ่งไว้ ๓ วัน ให้แห้ง จะได้เกลือพิก มีรสเค็มหวาน สรรพคุณ ทำให้ชุ่มคอแก้ไอ เสี่ยงไฟเราะ

ถ้าจะทำ**เกลือฝ่อ** ให้นำเกลือที่แบ่งไว้ ๑ ส่วนนั้น มาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่ากัน ใช้น้ำมันงา และน้ำมันเปรี๊ยะจำนวนเท่ากับเกลือที่แบ่งไว้สิ่งละส่วน ลงกวนในเกลือที่แบ่งไว้ ๓ วัน ให้แห้ง จะได้เกลือฝ่อ มีรสเค็มมัน สรรพคุณ แก้เสียดแทง บำรุงไฟธาตุ แก้กุมารโรค แก้วรรดึก และแก้มูกเลือด

ถ้าจะทำเกล็ดสมุทร ให้ นำเกล็ดที่แบ่งไว้ ๑ ส่วนนั้น มาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่ากัน ใช้น้ำมูตรโคจำนวนเท่ากับ เกล็ด ๑ ส่วน ลงลงในเกล็ดที่แบ่งไว้ ๓ วันให้แห้ง จะได้เกล็ดสมุทร มีรสเค็มร้อนฉุน สรรพคุณ ทำให้อาหารงวด แก้กะเสาะระสาย เจริญธาตุทั้งสี่ แก้พรรดึก และดีเดือด แก้เสมหะพิการ บำรุงน้ำเหลือง

- เกล็ดพิเศษ เฉพาะ ๗ อย่าง คือ เกล็ดสุญจระ (เกล็ดสุนจระ) เกล็ดยาวกาสา (เกล็ดยาวภาษา) เกล็ดวิฑู (เกล็ดวิฑู) เกล็ดต่างคลี (เกล็ดต่างคะลี) เกล็ดกะตัง (เกล็ดกระตังมูตร) เกล็ดสมุทร และเกล็ดสุวสา (เกล็ดสุวษา)
- โกรฐทั้งห้า (เบญจโกรฐ) คือ โกรฐห้วบัว (โกรฐบัว) โกรฐสอ โกรฐเขมา โกรฐเขียง และโกรฐจุฬาลัมพา (โกรฐจุฬาลำพา)
- โกรฐทั้งเจ็ด (สัตตะโกรฐ) คือ ใช้โกรฐทั้งห้า แล้วเพิ่มอีกสอง คือ โกรฐกระดุก และโกรฐก้านพร้าว
- โกรฐทั้งเก้า (เนาวโกรฐ) คือ ใช้โกรฐทั้งเจ็ด แล้วเพิ่มอีกสอง คือ โกรฐพุงปลา และโกรฐฆฎามังสี (หรือโกรฐจุฬารส)
- โกรฐพิเศษ คือ ใช้โกรฐทั้งเก้า แล้วเพิ่มอีกสาม คือ โกรฐกะกลิ้ง โกรฐกั๊กกรา และโกรฐน้ำเต้า
- จันท์ทั้งห้า คือ แก่นจันท์แดง แก่นจันท์ขาว แก่นจันท์เทศ แก่นจันท์ชะมด และแก่นจันท์ทนา
- ต่างทั้งหก หรือต่างพิเศษ คือ ต่างไม้ขี้เหล็ก ต่างไม้สำโรง ต่างไม้ตาตุ่ม ต่างไม้ขี้หนอน ต่างงวงตาล และต่างหญ้าพันธุ์
- ดีทั้งห้า คือ ดีงูเห่า ดีหมูป่า ดีวัวป่า ดีจระเข้ และดีตะพาบน้ำ

- ดีทั้งเจ็ด คือ ใช้ดีทั้งห้า แล้วเพิ่มอีกสอง คือ ดีหมี่ และดีนกกาน้ำ
- ดีทั้งเก้า คือ ใช้ดีทั้งเจ็ด แล้วเพิ่มอีกสอง คือ ดีค่าง และดีควายเผือก
- ดานทั้งห้า (เบญจดาน) คือ รากตาลโตนด รากดานดำ รากดานขโมย รากดานหม่อน และรากดานเสี้ยน
- เทียนทั้งห้า (เบญจเทียน) เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก และเทียนตาตุ๊กแตน
- เทียนทั้งเจ็ด (สัตตะเทียน) ใช้เทียนทั้งห้า แล้วเพิ่มอีกสอง คือ เทียนยาวพาดณี และเทียนสัตตบุษย์
- เทียนทั้งเก้า (เนาวเทียน) ใช้เทียนทั้งเจ็ด แล้วเพิ่มอีกสอง คือ เทียนตากบ และเทียนเกล็ดหอย
- เทียนพิเศษ ใช้เทียนทั้งเก้า แล้วเพิ่มอีกสาม คือ เทียนลวด หรือเทียนหลอด เทียนชม และเทียนแถบ
- บัวทั้งห้า (บัวน้ำทั้งห้า หรือเบญจอุบล) คือ บัวสัตตบุษย์ บัวสัตตบรรณ บัวลินจง บ้างจงกลนี และบัวนิลอุบล
- บัวพิเศษ เฉพาะ ๖ อย่าง คือ บัวหลวงทั้งสอง (บัวขาว และบัวแดง) บัวสัตตบงกชทั้งสอง (บัวขาว และบัวแดง) บัวเผื่อน และบัวชม
- มหาภาพทั้งห้า คือ หัวถั่วพู หัวกระเช้าฝีมด หัวร้อยรู มหาภาพ นกยูง และมหาภาพใหญ่
- โลหะทั้งห้า (เบญจโลหะ) คือ รากทองกวาว รากทองหลางหนาม รากทองหลางใบมน รากทองพันชั่ง และรากทองไหลง
- โลหะทั้งเจ็ด (สัตตะโลหะ) ใช้โลหะทั้งห้า แล้วเพิ่มอีกสอง ได้แก่ รากผักทอง หรือรากขันทองพยาบาท และรากต้นไผตอง

- โลหะทั้งเก้า (เนาวโลหะ) ใช้โลหะทั้งเจ็ด แล้วเพิ่มอีกสอง ได้แก่ รากทองเครือ และรากจำปาทอง
- เหล็กทั้งห้า (เบญจเหล็ก) คือ สนิมเหล็ก ว่านสากเหล็ก เถาวัลย์เหล็ก แก่นขี้เหล็ก และแก่นพญามือเหล็ก
- โหราทั้งห้า (เบญจโหรา) คือ โหราอมฤต โหรามิกสิงคลี (โหรามิคสิงคลี) โหราทำสุนัข โหราบอน และโหราเดือยไก่
- โหราพิเศษเฉพาะ ๖ อย่าง คือ โหราผักกูด โหราข้าวเหนียว โหราเขาเนื้อ โหราเขากระบือ โหราใบกลม และโหรามหุรา
- โหราพิเศษเฉพาะ ๘ อย่าง คือ โหราผักกูด โหราข้าวเหนียว โหราเขาเนื้อ โหราเขากระบือ โหราใบกลม โหรามหุรา โหรามะโหร (โหรามโหร) และโหรามังโหร

มหาพิกัต คือ เครื่องยาหลายสิ่งและหลายอย่างมารวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่ กำหนดเรียกชื่ออย่างเดียว หรือรวมเรียกเป็นชื่อเดียวเหมือนกับพิกัตยา จะแตกต่างกันเฉพาะน้ำหนักของเครื่องยา ซึ่งในมหาพิกัตนั้นน้ำหนักไม่เท่ากัน ที่กำหนดเช่นนี้เพราะเครื่องยาในมหาพิกัตใช้แก้ในกองธาตุตามฤดูกาล อายุ และสมุฏฐานของโรค ดังนั้น ขนาดของเครื่องยาจึงมากน้อยไม่เท่ากันตามความเห็นของแพทย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- **มหาพิกัตตรีผลา** แก้ในกองปิตตะ (ดี น้ำดี) ช่วงฤดูร้อน ใช้ผลสมอพิเภก ๑๒ ส่วน ผลสมอไทย ๘ ส่วน ผลมะขามป้อม ๔ ส่วน

แก้ในกองวาตะ (ลม) ช่วงฤดูฝนใช้ผลสมอไทย ๑๒ ส่วน ผลมะขามป้อม ๘ ส่วน ผลสมอพิเภก ๔ ส่วน

แก้ในกองเสมหะ ช่วงฤดูหนาวใช้ผลมะขาม
ป้อม ๑๒ ส่วน ผลสมอพิเภก ๘ ส่วน ผลสมอไทย
๔ ส่วน

- **มหาพิกัฏฐิกฏก** แก้ในกองปิตตะ (ดี น้ำดี) ช่วง
ฤดูร้อน ใช้เหง้าขิงแห้ง ๑๒ ส่วน เม็ดพริกไทย ๘
ส่วน ดอกดีปลี ๔ ส่วน

แก้ในกองวาตะ (ลม) ช่วงฤดูฝนใช้เม็ด
พริกไทย ๑๒ ส่วน ดอกดีปลี ๘ ส่วน เหง้าขิงแห้ง
๔ ส่วน

แก้ในกองเสมหะ ช่วงฤดูหนาวใช้ดอกดีปลี
๑๒ ส่วน เหง้าขิงแห้ง ๘ ส่วน เม็ดพริกไทย ๔
ส่วน

- **มหาพิกัฏฐีสาร** แก้ในกองปิตตะ (ดี น้ำดี) ช่วง
ฤดูร้อนใช้รากเจตมูลเพลิง ๑๒ ส่วน เถาสะค้าน ๘
ส่วน รากชะพลู ๔ ส่วน

แก้ในกองวาตะ (ลม) ช่วงฤดูฝนใช้เถาสะค้าน
๑๒ ส่วน รากชะพลู ๘ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ๔
ส่วน

แก้ในกองเสมหะ ช่วงฤดูหนาวใช้รากชะพลู
๑๒ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ๘ ส่วน เถาสะค้าน ๔
ส่วน

พิกัฏฐสมุนไพโร

การกำหนดจำนวนเฉพาะส่วนของเครื่องยาประเภทพืช
สมุนไพรมุขแต่ละชนิดที่นำมาใช้ปรุงยา ส่วนตามพิกัฏฐสมุนไพโร
แต่ละชนิดมีห้าอย่าง แพทย์ไทยโบราณนิยมเรียกเป็นสามัญ
ว่าทั้งห้าหมายถึง ราก เปลือก (หรือต้น เถา) ใบ ดอก ผล
เช่น สมอทั้งห้าหมายถึง รากสมอ เปลือกสมอ ใบสมอ
ดอกสมอ และผลสมอ เป็นต้น

พิกัดส่วนเครื่องยา

การกำหนดจำนวนเครื่องยาเพื่อใช้ในการปรุงยาตามขนาด ปริมาณ และน้ำหนักของตัวยา มี ๓ ฐาน คือ บาท สลึง เพื้อง ซึ่งนำมาประสมใช้ได้หลายวิธี เช่น สับเป็นท่อนใช้ต้ม ตำเป็นผงใช้ละลายหรือปั้นเป็นลูกกลอน แขน้ำ หรือสุราใช้ ดอง เป็นต้น การปรุงยาโดยทั่วไป ถ้าจะทำยาต้ม ควร ต้องให้เต็มส่วน ๑ บาท ถ้าจะทำยาผงใช้ส่วน ๑ สลึง ถ้าจะทำยาแทรกใช้ส่วน ๑ เพื้อง ถ้าจะลดขนาดลงให้ กระทำด้วยวิธีลดลงถึงส่วนแทรก เป็นต้น

พิการ

ความผิดปกติ เพราะเกิดโรคขึ้นในร่างกายอันเป็นที่แรกเกิด จากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่ง เช่น เมื่อร่างกายผิดปกติไป ส่วนใดส่วนหนึ่ง เรียกว่า พิการ โดยบอกสมุฏฐาน หรือที่ แรกเกิด ของโรคว่า พิการบอกสมุฏฐาน

พิกุล

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบดกเป็นรูปมนรี ปลายแหลม ดอกเล็ก มีกลิ่นหอมมาก สรรพคุณ แก้ลม บำรุงหัวใจ ขับเสมหะ ขับปัสสาวะ เป็นต้น

พิฆาตนัก

ในที่นี้หมายถึง อาการรุนแรงมาก

พิมพการัง

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเล กาบคู่หนึ่ง เรียกว่า พิมปะการัง พิการัง ก็มี ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่ม เครื่องยาจัดหมวดตามพิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เเนวหอย

พิมเสน

พืชสมุนไพร ๒ ชนิด ได้แก่ ๑. ไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง มีเกสรอยู่ในเนื้อไม้ ๒. ไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ขอบใบเป็นจัก ขยี้ แล้วมีกลิ่นหอม ใช้กลั่นเป็นน้ำมันหอมระเหย สรรพคุณ แก้ ลม บำรุงหัวใจ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ หนาด

พิรุศวาโย

ดูที่ ลมพิรุศวาโย

พิลังกาสา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดย่อม ใบหนาและแข็ง ดอกเล็กออกเป็นช่อ มีสีเหลืองนวล ผลอ่อนมีสีแดง ผลแก่ สีม่วงดำ สรรพคุณ แก้ไข้ ท้องเสีย และดับพิษการ เป็นต้น
พิษกาฬ	ในที่นี้หมายถึง โรคไข้กาฬชนิดหนึ่งบางตำราว่าไข้กาฬ มี ๑๐ ชนิด คือ ไข้ประกายดาษ ประกายเพลิง หัด เหือด งูสวัด เริม น้ำค้ำง เริม น้ำข้าว ลำลาบเพลิง ไฟลามทุ่ง และ กำแพงทะลาย
พิษนาคราช	ดูที่ ลูกเขยตาย
พิษนาศน์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบประกอบเรียง สลับแนบกับพื้นดิน ใบย่อยรูปไข่ ผิวใบมีขนละเอียดสีขาว ดอกออกเป็นช่อตั้ง สีม่วงเข้ม ผลเป็นฝักมีขนละเอียดสีขาว สรรพคุณ แก้พิษฝี เป็นต้น เรียกว่า นมราชสีห์ ก็มี
พิษพญาไฟ	ดูที่ ดีปลี
พิษลงพิษราก	ในที่นี้หมายถึงโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้เกิดอาการ ท้องเสีย และอาเจียน เป็นขึ้นพร้อม ๆ กัน
พุดดอ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มเลื้อย มีหนามตามข้อ ปลายแหลมสีดำรากและลำต้นใช้ทำยา บางที่เรียก หนามพุดดอ หนามรอบตัว หนามเหม็น ภาษาถิ่นพายัพเรียก ปิดเต้าะ
พุดปลา	ดูที่ โกรฐพุดปลา
พุด	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด คือ ชนิดหนึ่งเนื้อละเอียดแน่นใช้ แกะตรา อีกชนิดหนึ่งดอกสีขาวเป็นกลีบซ้อน เรียกว่า พุดซ้อน อีกชนิดหนึ่งดอกไม่ซ้อนเรียก พุดลา ฯลฯ
พุดไทร	ดูที่ พญายา

พุทธรักษาขาวโย	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการให้เสียดชายโครง เจ็บกระดูก สันหลัง ลูกนั่งไม่ได้ ทำให้เป็นรำมะนาด และตามืด เป็นต้น
พุทรา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ลำต้นเปลือกหนา มีรสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง และอาเจียน เป็นต้น ถิ่นพ่ายัพเรียก บ่าทัน หมากตัน บ่าตัน ถิ่นอีสานเรียก กะทัน หรือทัน
พุมเรียง	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ได้แก่ พุมเรียงบ้าน และพุมเรียงป่า เป็นไม้ต้นใบยาว ผลสุกสีม่วงดำ รสหวานปนฝาด เรียกว่า ขำมะเลียง ก็มี
เพกา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบหนาโตมน คล้ายใบรงทอง เป็นพุ่ม มีฝักแบนเป็นแผ่นยาวคล้ายหาง นกยูงฝรั่ง ฝักอ่อนรับประทานได้ สรรพคุณ ขับน้ำเหลือง ขับเสมหะ เป็นต้น
เพชรสังฆาต	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อย ลำต้นเป็นเถาต่อกันเป็น ปล้องสีเหลี่ยม ใบเดี่ยวสีเขียว ใบออกตามข้อปล้อง มี มือเกาะ ดอกออกตามข้อต้น สรรพคุณ แก้โรคริดสีดวงทวาร สันชะฆาต สามร้อยต่อ ขันข้อ ก็เรียก
เพลาะแพละ	ดูที่ เบญจพัตร
เพศนาฏ	ดูที่ พิชนาศน์
เพลิงธาตุ	ไฟธาตุ ธาตุ ๑ ใน ๔ ธาตุ ที่มีอยู่ในร่างกาย ดูเพิ่มเติมที่ เตโชธาตุ
เพ้อพก	อาการของโรคชนิดหนึ่ง พืชของโรคทำให้พูดโดยไม่มีสติ
เพิงดี	ดูที่ สังกรณี
เพี้ยฟาน	ดูที่ หัสคุณ

เพื่อ	เกิดขึ้นเพราะ เป็นไปเพราะ เช่น จับเพื่อดี หมายถึง อาการ ใช้ หรืออาการของโรคเกิดขึ้นเพราะดี หรือน้ำดีในร่างกาย ผิดปกติ หรือพิการ เป็นต้น
เพื่อดี	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคที่เกิดขึ้นเพราะดีภายใน ร่างกายผิดปกติ
เพื่อลม	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคที่เกิดขึ้นเพราะลมภายใน ร่างกายผิดปกติ
เพื่อเสมหะ	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคที่เกิดขึ้นเพราะเสมหะผิดปกติ
แพ้งแพว	ดูที่ ผักแพว
โพ	ดูที่ ทุมราชา
โพบาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ โพใบก็เรียก สรรพคุณ ผลใช้เป็นยาระบายอย่างอ่อน
โพใบ	ดูที่ โพบาย
โพอม	ดูที่ โคกกระอม
ไพล	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดิน สี เหลืองอมเขียว ลำต้นเป็นปล้อง ใบออกตามข้อปล้อง สรรพคุณ ใช้เหง้าฝนทาแก้เคล็ดขัดยอก ฟกบวม กินแก้ ท้องร่วง และขับลมในลำไส้ เป็นต้น

ฟ

ฟักข้าว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เลื้อย มีลำเถาเป็นสี่เหลี่ยมตามข้อเถามีมือจับเกาะ ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงกันตามข้อต้น ดอกใหญ่สีขาวอมเหลือง ผลลูกกลมสีเขียว แก่จัดสี่เหลี่ยมและแดงเข้ม สรรพคุณ แก้วร้อนใน ดับพิษไข้ บางที่เรียกว่า ผักเข้า ฟักเข้าชี้กาเครือ
ฟักเข้า	ดูที่ ฟักข้าว
ฟักทอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย เถามีขนสาก ๆ ใบออกตามข้อเถา มีมือเกาะ ใบใหญ่สีเขียว ดอกสี่เหลี่ยมผลแบนเป็นพู เนื้อเหลือง สรรพคุณ แก้วพยาธิ บำรุงธาตุ เป็นต้น บำรุงแก้ว บ่อน้ำแก้ว ฟักเหลือง เหลืองเดชา หมากอี ก็เรียก
ฟักเหลือง	ดูที่ ฟักทอง
ฟันมหา	ดูที่ ดองดึง
เฟ็ด	อาการของโรคอย่างหนึ่ง ทำให้ส่วนของร่างกายหด สั่น เว็ดขึ้น แพลบลง เช่น ชักปากเฟ็ด หมายถึง ริมฝีปากเว็ดขึ้น เป็นต้น
ไฟ	ดูที่ มะไฟ
ไฟเดือนห้า	๑. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นภายนอก เป็นเม็ดผดขึ้นสีแดง แล้วกลับดำมีอาการชักปากเบี้ยว ตาตั้ง เป็นต้น ๒. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้นตั้งตรง มีน้ำยางขาว กิ่งอ่อนและช่อดอกมีขน ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม รูปใบหอก ดอกเป็นช่อออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีแดงระยงค์รูปมงกุฎสี่เหลี่ยม ผลแห้ง

แตกได้รูปกระสวยยาว เมล็ดสีน้ำตาล มีขนสีขาว
สรรพคุณ บำรุงธาตุ ขับประจำเดือน เป็นต้น บางที่
เรียกว่า เทียนแดง ดอกไม้เมืองจีน บัวลาแดง เทียนได้
แดงจ๋อน

ไฟธาตุ ธาตุ ๑ ใน ๔ ธาตุที่มีอยู่ในร่างกาย ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ

ภ

ภานาฐานะฤาษี ชื่อฤาษี
ภายนอก ในที่นี้หมายถึง อวัยวะส่วนที่อยู่นอกร่างกาย คือ ผิวกาย
ภายใน ในที่นี้หมายถึง อวัยวะส่วนที่อยู่ในร่างกาย
ภานุรวาโย ดุที่ ลมภานุรวาโย
ภุมรา ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดลมขึ้นในหัวใจแล้วเลื่อนขึ้นมาถึงศีรษะ
มีอาการให้คันหู คันหน้าตา กินอาหารมิได้

ม

มดยอบ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากยางไม้ชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม
ใช้เป็นเครื่องยาและอบกลิ่น
มนต์ ข้อความ หรือคำอันศักดิ์สิทธิ์
มโนศิลา แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า หรดาลแดง
หรือกำมะถันแดง สรรพคุณ แก้น้ำเหลืองเสีย ประดง
ผื่นคัน และแก้ลมในข้อ ในกระดูก มีรสปร่า (ฝาด หวาน ขม)

มรณ	ตาย
มรรค	ทาง
มวก	เมือก หรือเสมหะ
ม่วงคัน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้มะม่วงชนิดที่ยางมีพิษ ถูกผิวหนังแล้วทำให้คัน
มวนหูกวาง	ดูที่ กระตู่หมาบ้า
มสุริกาโรค	ชื่อโรค มีอาการตามผิวหนังแดงพองเป็นแผ่นขึ้นทั้งตัว
มหากาฬ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกลงหัว เนื้ออ่อน ใบหนา แข็งหยักเหมือนใบผักกาด ลำต้นสีเขียว ดอกออกเป็นกระจุกสีเหลือง สรรพคุณ แก้พิษภายนอก และใช้พิษเชื่อมซึม
มหานิล	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นภายนอก เป็นเม็ดสีดำผุดขึ้นตามร่างกาย
มหานิลกาฬ	ดูที่ หละมหานิลกาฬ
มหาเมฆ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นภายนอก เป็นเม็ดสีดำผุดขึ้นตามร่างกาย ดูเพิ่มเติมที่ ละอองมหาเมฆ
มหาสดำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นเฟิร์นต้นอายุหลายปี ลำต้นตั้งตรง เหง้าหนาสั้นมีเกล็ดสีน้ำตาลเข้มที่ปลาย ใบประกอบยาวตามใบมีตุ่มเล็ก ๆ เรียงเป็นแถวไม่เป็นระเบียบ สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนใน เป็นต้น เรียกว่า กูดดำ มหาสดำเขา ก็มี
มหาสดำเขา	ดูที่ มหาสดำ
มหาสมมิตร	ชื่อยา แก้โรคลมหทัยवाद

มหาสุริยาวัฑฐิ

ชื่อยาแก้ไข้ที่มีส่วนผสมของสมุนไพร ๗ ชนิด คือ พรอท
สุพรรณถัน โหระพา มหาหิงค์ ดีปลี กานพลู และสลอด

มหาหิงค์

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากยางของไม้หลายชนิด มีกลิ่น
ร้อนฉุน นิยมใช้เป็นยาทาภายนอก

มหาอนันตคุณ

ชื่อยาแก้จุกเสียด แก้วริดสีดวง สำหรับอยู่ไฟไม่ได้

มองคร่อ

โรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะคั่งอยู่มากกว่าปกติ ในส่วน
ที่พอง ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง จะไอหนักในเวลาเช้ามืด ห้าม
ผู้ที่เป็โรคนี้บวชเป็นภิกษุ

มะกรูด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง
ลำต้นและกิ่งมีหนามแหลม ใบเป็น ๒ หยัก ดอกสีขาว
ผลผิวขรุขระ มีรสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ลมจุกเสียด บำรุง
เลือด เป็นต้น เรียกว่า ส้มมะขี้เฒ่า ส้มกรูด ก็มี

มะกล่ำเครือ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ลำต้นเลื้อยยาว มีขน
ใบออกเป็นใบรวม มีใบย่อยเรียงสลับ ดอกออกเป็นกระจุก
ผลเป็นฝัก สรรพคุณ แก้เจ็บคอ ขับปัสสาวะ ใช้ภายนอก
แก้กลากเกลื้อน เป็นต้น เรียกว่า มะกล่ำตาหนู กล่ำตาไก่
กล่ำเครือ ชะเอมเทศ ตากล่ำ มะขามเถา ก็มี

มะกล่ำต้น

ดูที่ มะกล่ำตาช้าง

มะกล่ำตาไก่

ดูที่ มะกล่ำตาช้าง

มะกล่ำตาช้าง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ใบประกอบ มี
ใบย่อยเรียงสลับ ขอบใบเรียบ ปลายมน ดอกออกเป็นช่อ
ตั้งยาวเป็นพู่ สีขาวหรือเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ ผล
เป็นฝักแบนยาวสีน้ำตาล เมล็ดสีแดง สรรพคุณ แก้อ่อนใน
ดับพิษ แก้ท้องเสีย เป็นต้น เรียกว่า มะกล่ำตาไก่ มะกล่ำต้น
มะโห้แดง ปี่จั่น มะแค้ก ก็มี

มะกล่ำตานหนู	ดูที่ มะกล่ำเครือ
มะกอก	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด ได้แก่ มะกอกป่า มะกอกบ้าน มะกอกน้ำ มะกอกฝรั่ง หรือมะกอกเทศ เป็นไม้ต้นใหญ่ ใบอ่อนมีรสเปรี้ยวใช้เป็นผักดิบ ผลขนาดลูกหมากดิบ เมื่อสุกมีรสเปรี้ยวเจือฝาด สรรพคุณ แก้ร้อนใน ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ เป็นต้น
มะกอกเกลื่อน	ดูที่ มะกอกเลือด
มะกอกเทศ	ดูที่ มะกอก
มะกอกน้ำ	ดูที่ มะกอก
มะกอกบ้าน	ดูที่ มะกอก
มะกอกป่า	ดูที่ มะกอก
มะกอกเผือก	น่าจะเป็นมะกอกเลือด
มะกอกฝรั่ง	ดูที่ มะกอก
มะกอกเลือด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้น ใบออกเป็นใบรวม ดอกออกเป็นช่อ สีขาวแกมเหลือง ผลรูปไข่ สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า มะกอกเกลื่อน มะกั่ม โมกเลื่อม มะเลื่อม เป็นต้น
มะกา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มรอเลื้อย ใบรูปรีป้อม มีขนนุ่มละเอียดทั้ง ๒ ด้าน ดอกออกเป็นช่อกระจุก สรรพคุณ แก้โรคท้องผูก ขับโลหิต เป็นต้น เรียกว่า มะกาเครือ หัสอัยเครือ ส่าเหล้าเครือ หัสคุณผี ไอหน่วย สะไอ และ สะไอเครือ
มะกาเครือ	ดูที่ มะกา
มะกาดิน	ดูที่ ขี้กาแดง

มะกายหยุ่ม	ดูที่ คำไทย
มะเกีย	ดูที่ มะเกลือ
มะเก็ม	ดูที่ มะกอกเลือด
มะเกลือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบเป็นรูปไข่ ปลายสอบแคบเข้าหากัน โคนใบกลม ดอกออกเป็นช่อตามง่ามใบ ผลกลม เมื่อสุกมีสีดำ สรรพคุณ แก้ชางตานขโมย แก้กระษัย และขับพยาธิ เป็นต้น มะเกียหรือ มักเกลือ ก็เรียก
มะเกลือกา	ดูที่ ปรู
มะเกลือป่า	ดูที่ ตานดำ
มะแก้วนกก	ดูที่ ตานเสี้ยน
มะแก้วนป่า	ดูที่ ตานเสี้ยน
มะข่าง	ดูที่ สลอด
มะขาม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ เปลือกสีน้ำตาลอ่อน แตกสะเก็ดเป็นร่อง ใบเป็นใบรวมเรียงตามก้านใบ ดอกออกเป็นช่อเล็ก ๆ อยู่ตามปลายกิ่ง สีเหลือง มีจุดประแดงกลางดอก ออกดอกในฤดูฝน ผลเป็นฝักกลมโค้ง มีรสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ไอ แก้บิด ขับเสมหะในลำไส้ เป็นต้น
มะขามขบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเปลือกเมล็ดในของผลมะขาม ดูเพิ่มเติมที่ มะขาม
มะขามเถา	ดูที่ มะกล่ำเครือ

มะขามป้อม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง ใบเล็กเป็นฝอยคล้ายใบสี่เหลี่ยม ยอดปลายใบมีสีแดงเรื่อ ออกดอกเล็ก ๆ เป็นช่อ มีลูกโตกลมขนาดลูกหมากดิบ สีเขียวอ่อน เนื้อภายในแบ่งเป็นพู สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ตานขโมย แก้ไอ ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า กำทวด ก็มี
มะขามป้อมดิน	ดูที่ หญ้าไต่ใบ
มะขามเปียก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเนื้อของผลมะขามสุก มีรสเปรี้ยว
มะขามผีใหญ่	ดูที่ ข้าวใหม่
มะเขือขึ้น	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นตั้งแข็งแรง ใบเป็นรูปรี ปลายใบแหลม ดอกออกเป็นกระจุก ผลรูปกลมผิวเรียบ เมื่อสุกมีสีเหลือง
มะเขือปู	ดูที่ มะอึก
มะเขือหนาม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
มะคัง	ดูที่ สลอด
มะคังแดง	ดูที่ ตุมกาแดง
มะคังป่า	ดูที่ ตุมกาแดง
มะแค็ก	ดูที่ มะกล่ำตาช้าง
มะแคว้งขม	ดูที่ มะแว้ง
มะแคว้งดำ	ดูที่ มะแว้ง
มะงั่ว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก ผลคล้ายส้มโอ รสเปรี้ยวจัด ใช้ประสมกับขมิ้น เพื่อย้อมผ้า

มะขาง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ผลสีเขียว มียางมาก รสหวานเย็น
มะดีควาย	ดูที่ ราชดัด
มะดูก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้น ใบเดี่ยวออกเรียงสลับ ดอก ออกเป็นช่อสีขาวนวลอมเขียว ผลรูปกลม เมื่อสุกสีเขียว อมเหลือง สรรพคุณ แก้พิษภายใน เป็นต้น เรียกว่า ยายปลวก ก็มี
มะเดื่อ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีน้ำยางขาว กึ่งอ่อน และผลมีขนละเอียดสีขาว ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอก ช่อเกิดภายในฐานรองดอก ที่มีรูปร่างคล้ายผลออกที่ลำต้น และกิ่งผลสดรูปไข่แกมสามเหลี่ยม เมื่อสุกสีแดงแกมชมพู สรรพคุณ แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ เป็นต้น บางทีเรียกว่า มะเดื่อ- อุทุมพร มะเดื่อชุมพร เดื่อเกลี้ยง เดื่อน้ำ
มะเดื่อชุมพร	ดูที่ มะเดื่อ
มะเดื่ออุทุมพร	ดูที่ มะเดื่อ
มะต๋อง	ดูที่ สะท้อน
มะตังต้น	ดูที่ ตุมกาขาว
มะตังหมาก	ดูที่ ตุมกาขาว
มะตั้น	ดูที่ สะท้อน
มะตอด	ดูที่ สลอด
มะตาดเครือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ใบโต ผลกลม ๆ มียางเป็นเลือก (เมือก) ใช้รากทำยาได้
มะตาปู้	ดูที่ ปรู
มะตัง	ดูที่ ตุมกา

มะตูม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นและกิ่งมีหนาม ผลกลมทึบ เปลือกแข็ง เนื้อในมียางเหนียว ๆ สุกรสหวานเจือเฝื่อน สรรพคุณ แก้ร้อนใน บำรุงธาตุ และเจริญอาหาร
มะนอยขม	ดูที่ บวบขม
มะนาว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นต้นพุ่มเตี้ย ลำต้นและกิ่งมีหนาม ดอกออกเป็นช่อสีขาว สรรพคุณ ใช้เป็นยาแก้ไอ ละลายเสมหะ บำรุงธาตุ เป็นต้น
มะผู้มะเมีย	ดูที่ หนามผู้
มะฝ่อ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นผลัดใบ ท้องใบและช่อดอกมีขน ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกออกเป็นช่อที่ชอกใบ ผลสดรูปกลมแป้นมีขน ฉ่ำน้ำ สรรพคุณ แก้พิษคันตามผิวหนัง เป็นต้น
มะพร้าว	พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ต้นลำตรงสูงชะลูด ใบออกเป็นใบรวม มีใบย่อยเรียงสลับกันเป็นแผ่นแคบยาว ปลายใบแหลม ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นรูปทรงกลม สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ และบำรุงกำลัง เป็นต้น
มะพร้าวนาพิเก	ชื่อมะพร้าวชนิดหนึ่ง มีผลเล็กสีเหลืองหรือส้ม น้ำหอมหวาน สรรพคุณ บำรุงครรภ์ แก้อ่อนเพลีย เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่มะพร้าว
มะพร้าวป่า	ดูที่ ลำพัน
มะพร้าวไฟ	ชื่อมะพร้าวชนิดหนึ่ง ก้านใบ ผลมีสีแดงอมส้ม ดูเพิ่มเติมที่มะพร้าว
มะพูด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบใหญ่หนาเป็นมัน ผลกลม มีรสเปรี้ยว

มะเฟือง

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง อยู่ในวงศ์เดียวกับตะลิงปลิง เปลือกของลำต้นค่อนข้างขรุขระ มีตุ่มเล็ก ๆ สีน้ำตาลอ่อนใบเป็นใบรวมออกเรียงกันเป็นคู่ ๆ ใบเป็นแผง ดอกออกเป็นช่อสั้น ๆ ผลเป็นรูปเฟืองมี ๕ กลีบ สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน เป็นต้น

มะไฟ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง เปลือกลำต้นสีน้ำตาลอมเทา ใบเป็นรูปหอก ดอกออกเป็นช่อสั้น ผลกลมออกเป็นพวง รสเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ สรรพคุณ แก้พิษตานซาง เป็นต้น เรียกว่า ส้มไฟ ไฟ ก็มี

มะไฟเดือนห้า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองนวล ผลกลมสีเหลืองอมแดง สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ เป็นต้น เรียกว่า ลูกใต้ใบ ก็มี

มะไฟผี

ดูที่ ตับเต่า

มะม่วง

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เปลือกของลำต้นสีน้ำตาลอมดำ ผิวเปลือกขรุขระ ใบเป็นรูปหอก สีเขียวเข้ม ดอกเป็นช่อ สีเหลืองอ่อนหรือสีนวล ผลเป็นรูปกลมมนหรือยาวรี ผลอ่อนสีเขียว เมื่อแก่จะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองสด สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น

มะม่วงกะล่อน

พืชสมุนไพรมีหลายชนิด เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ผลเล็ก เนื้อไม้มีเสี้ยน เมื่อสุกมีกลิ่นหอมแรง สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น มะม่วงขี้ไต้ ก็เรียก

มะม่วงขี้ไต้

ดูที่ มะม่วงกะล่อน

มะเมอ

ละเมอ พุดเพื่อเมื่อเวลาหลับ หรือพุดโดยไม่มีสติ

มะยม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นตรง ผิวเปลือกลำต้นขรุขระสีเทาเข้ม ใบเป็นใบรวม

	มีใบย่อยเรียงกันเป็นคู่ ๆ ลักษณะเป็นแผง ดอกออกเป็นช่อหรือกระจุกตามลำต้น ผลออกเป็นพวง สรรพคุณ แก้ไข้ดับพิษ เป็นต้น ถ้าไม่มีผล เรียกมะยมตัวผู้
มะยมตัวผู้	ดูที่ มะยม
มะระ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ลำเถาเล็ก ใบออกตามข้อเถา มีมือเกาะ ดอกสีเหลือง ออกตามข้อใบ ผลสีเขียว สรรพคุณ แก้จุกเสียด ขับลม และบำรุงธาตุ เป็นต้น
มะระขี้นก	ดูที่ ผักไห้
มะรุม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ลำต้นเปราะ ใบเล็ก ดอกเป็นช่อสีขาว สรรพคุณ ใช้เป็นยาขับปัสสาวะ ใบสดใช้แก้โรคเลือดออกตามไรฟัน และตำพอกแผล ผักอีสุ่ม มะค้อนก้อม หรือ ปาค้อนก้อม ก็เรียก
มะเร็ง	ชื่อโรคมีหลายชนิด ได้แก่ มะเร็งคชราช มะเร็งคุด มะเร็งเปื่อย มะเร็งไฟฟ้า มะเร็งเพลิง เป็นต้น
มะเร็งคชราช	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นโรคติดต่อชนิดเรื้อรัง ซึ่งเกิดเป็นเม็ดผุดขึ้นภายนอกตามผิวหนัง เป็นตุ่มเล็ก ๆ คล้ายหูด แล้วค่อย ๆ โตขึ้น ลักษณะคล้ายดอกกะหล่ำปลี พิษของโรคทำให้มีอาการไข้ ตัวร้อน เบื่ออาหาร น้ำหนักลด ตุ่มดังกล่าวมากขึ้นตามใบหน้า บริเวณจมูก ขา เท้า เป็นต้น บางที่เรียกว่า คุดทะราด
มะเร็งคุด	ดูที่ มะเร็ง
มะเร็งเปื่อย	ดูที่ มะเร็ง
มะเร็งเพลิง	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง

มะเร็งไฟฟ้า	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีเม็ดผุดขึ้นตามผิวหนัง ยอดเป็นสีเขียวไหม้เหมือนถูกไฟ เป็นต้น
มะลิ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบออกเป็นใบเดี่ยว แตกใบเรียงกันเป็นคู่ ๆ ดอกมีทั้งชนิดดอกซ้อนและไม่ซ้อน สีขาวกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ปวดท้อง ปวดศีรษะ เป็นต้น
มะเลื่อม	ดูที่ มะกอกเลือด
มะแว้ง	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ มะแว้งต้นและมะแว้งเครือ เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นเล็กแข็ง มีหนาม ใบเป็นรูปรี ขอบใบหยักเว้าลึก ปลายใบแหลม ดอกออกเป็นกระจุกมีสีม่วง ผลรูปกลมเกลี้ยง เมื่อสุกสีแดงมีรสขม สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า มะแว้งต้น มะแว้งดำ มะแว้งขม แว้งคม ก็มี
มะแว้งเครือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหนามแหลมคมทั้งเถาตลอดจนใบและกิ่งก้าน ลักษณะใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ มีสีม่วงอมชมพู ผลกลม เมื่อสุกมีสีแดงสด สรรพคุณ แก้ไอ ขับปัสสาวะ ขับลม เป็นต้น
มะแว้งต้น	ดูที่ มะแว้ง
มะหนดน้ำ	ดูที่ สลอดน้ำ
มะหลุย	ดูที่ หัสคุณ
มะหังก่าน	ดูที่ ตาเลือดต้น
มะหาด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบโตหนาที่บเนื้อไม้ต้มเคี่ยวนาน ๆ จะเกิดเป็นฟอง ชาวเหนือเอาฟองนี้ใส่ผ้ากรองแล้วบีบน้ำให้แห้ง จะได้ฟองสีนวลจับ

	กันเป็นก้อน ย่างไฟจนเหลืองเก็บไว้ทำยา สรรพคุณ แก้ กระทบ ชับพยาธิ เปื้ออาหาร และปัสสาวะพิการ เป็นต้น หาดขนุน ปวกหาด หาดตาแปง ตาแป หรือกาแย ก็เรียก
มะหาดน้ำ	ดูที่ ไครับก
มะหุ้ง	ดูที่ ละหุ้ง
มะโหกแดง	ดูที่ มะกล่ำตาช้าง
มะโหรา	ดูที่ อุตพิด
มะอึก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก พุ่มเตี้ย ลำต้นกิ่งมีหนาม ใบและผลมีขน ผลกลมสุกสีเหลือง สรรพคุณ แก้ไข้ ละลายเสมหะ เป็นต้น เรียกว่า มะเขือปู ก็มี
มักเกลือ	ดูที่ มะเกลือ
มันกลอย	ดูที่ กลอย
มันปลา	ดูที่ กันเกรา
มันหมู	ดูที่ ลูกเขยตาย
มานทะลุน	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการบวมคล้ายโรคท้องมาน แต่บวมทั่ว ทั้งร่างกาย
มานโลหิต	ดูที่ โลหิตมาน
ม้าม	อวัยวะภายในร่างกาย ริมกระเพาะอาหารข้างซ้าย
มาศเหลือง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้แก่ กำมะถัน มีสีเหลือง กลิ่น เหม็นฉุน มีรสเมา สรรพคุณ แก้พิษต่างๆ สุพรรณถันเหลือง กำมะถันเหลือง ก็เรียก

มิดไฟแกลบ

ในที่นี้หมายถึง การใส่เข้าไปในกองไฟแกลบให้สุดจนมองไม่เห็น

มิต้อง

ในที่นี้หมายถึง ไม่ถูกกับโรคหรือไม่ทำให้อาการโรคดีขึ้น

มิพัง

ในที่นี้หมายถึง อาการของโรค เมื่อใช้ยารักษาแล้วอาการไม่ทุเลา หรือไม่หาย

มีแม่มีตัว

ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคมีลักษณะต่าง ๆ ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดเล็ก และลุกลามไปตามร่างกาย

มุก

สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นหอยทะเล ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยา จัดหมวดตามพิกัด หมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาวหอย

มุกกิด

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับหญิง อาการของโรคจะมีระดูขาว ลักษณะเหมือนน้ำปัสสาวะพุ่งขึ้นไหลออกมาแถบขอบปาก ทวาร มีเม็ดผุดขึ้น หรือแผลคันเปื่อยแสบ และเหม็นคาว ทำให้มีอาการปวดเมื่อยบริเวณชายกระเบนเหน็บ เสียวมดลูก และมักจะเป็นลม หน้ามืด เวียนศีรษะ เบื่ออาหาร เป็นต้น ลักษณะของโรคมุกกิดมี ๔ ชนิด คือ

๑. เบาเป็นหนอง คือ น้ำปัสสาวะสีเหมือนโลหิตจาง และเหมือนน้ำปลาเน่า
๒. เบาเป็นน้ำคาวปลา คือ น้ำปัสสาวะ เป็นโลหิตจาง เหมือนน้ำขานหมาก หรือน้ำล้างปลา
๓. เบาตั้งน้ำขาวขาว คือ น้ำปัสสาวะเป็นน้ำหนองจาง เหมือนน้ำขาวขาว
๔. เบาขาว คือ น้ำปัสสาวะเป็นเมือกคล่อง ๆ ชัด ๆ หยดย้อยเหมือนน้ำมูกไหลออกมา

อาการของโรคมุกกิดจะเหมือนกับโรคมุตฆาต ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแยกไม่ออกว่า น้ำที่ไหลออกมานั้นออกจากช่องคลอด

หรือช่องปัสสาวะ เพราะโดยทั่วไปจะมีอาการเหมือนกัน คือ ปวดหัวหน้าว เจ็บขัดตะโพก แสบในอก บริโภคอาหารไม่รู้ รส เป็นต้น

มุตฆาต

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคเกี่ยวกับน้ำปัสสาวะผิดปกติ หรือพิการ เมื่อปัสสาวะจะมีอาการเจ็บปวดมาก น้ำปัสสาวะ เป็นหนอง และเลือด ปวดเมื่อย ที่ตะโพก และกระเบนเหน็บ เป็นต้น ลักษณะของน้ำปัสสาวะที่เป็นโทษมี ๔ ประการ เหมือนกับโรคมุตกิด ดูเพิ่มเติมที่ มุตกิด

มุยแดง

ดูที่ ตุมกาแดง

มูกตกน้ำตาตก

ในที่นี้หมายถึง น้ำมูกไหล น้ำตาไหล

มูกน้อย

ดูที่ โมกมัน

มูกมัน

ดูที่ โมกมัน

มูกเลือด

อาการของโรคอย่างหนึ่ง เมื่อถ่ายอุจจาระจะมีมูก หรือน้ำ เหลือง และเลือดที่อยู่ในลำไส้ติดออกมาด้วย

มูตร

ปัสสาวะ

มูลโคดำ

สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง ได้มาจากอุจจาระของวัวซึ่งแห้งแล้วทิ้ง ไว้นานจนเป็นสีดำ

เมล็ดในมะนาว

พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดในของผลมะนาว

เมล็ดพันธุ์ผักกาด

ดูที่ พันธุ์ผักกาด

เมื่อยขบ

โรคอย่างหนึ่งเกิดจากอาการเพลียของกล้ามเนื้อ ทำให้ปวด เหมือนมีอะไรมาบีบมากดอยู่ตรงนั้น

แมงลัก

พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก ใบออกเป็นใบ เดี่ยวทรงกลมรี มีสีเขียวอ่อน มีขนนิ่ม ดอกออกเป็นช่อสีขาว

สรรพคุณ แก้ไอ ขับลม แก้ท้องร่วง เป็นต้น เรียกว่า
กอมก้อขาว ผักอีตู่ ก็มี

แม่ชาง

เมื่อดิษษุดขึ้นมาจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เป็นกลุ่ม กับ
มีบริวารกระจายอยู่โดยรอบ บริเวณที่แม่ชางขึ้นจะเป็นส่วน
ที่มีพิษมาก และมีอาการต่าง ๆ กันตามลักษณะของชาง
แต่ละชนิด แพทย์โบราณให้ข้อสังเกตไว้ว่า โรคชางที่เป็น
กับเด็กนั้น มีลักษณะอาการของโรคต่างกันตามวันเกิดของ
เด็ก กับยังมีโรคหละ ละออง และลมเกิดเพื่อชางประจำวัน
ต่าง ๆ อีกด้วย โดยกำหนดขอบเขตช่วงอายุของเด็กกับโรค
ไว้ดังนี้

เด็กเกิดวันอาทิตย์ ชางเจ้าเรือนคือชางเพลิงหรือชางไฟ
มีชางจรคือ ชางกราย หละชื่ออุทัยกาฬ ละอองชื่อเปลวไฟฟ้า
ลมไม่ได้กล่าวไว้ เมื่อเด็กอายุได้ ๒ ปี ๖ เดือน ๖ วัน
ก็จะพ้นจากโทษของชางเพลิง

เด็กเกิดวันจันทร์ ชางเจ้าเรือนคือชางน้ำ มีชางจรคือ
ชางฝ้าย หละชื่อแสงพระจันทร์ ละอองชื่อแก้ววิเชียร ลม
ไม่ได้กล่าวไว้ เมื่อเด็กอายุได้ ๒ ปี กับ ๑๕ วัน ก็จะพ้น
จากโทษของชางน้ำ

เด็กเกิดวันอังคาร ชางเจ้าเรือนคือชางแดง มีชางจร
คือ ชางกระแหนะ หรือชางกระแนะ หละชื่ออุทัยกาฬ
ละอองชื่อแก้วมรกต ลมชื่ออุทรวาท เมื่อเด็กอายุได้ ๕ ปี
กับ ๘ วัน ก็จะพ้นจากโทษของชางแดง

เด็กเกิดวันพุธ ชางเจ้าเรือนคือชางสะกอ มีชางจรคือ
ชางกระตัง หละชื่อเนระกันถึ ละอองชื่อแสงเพลิง ลมชื่อ
สุนทรวาท เมื่อเด็กอายุได้ ๒ ปี ๗ เดือน กับ ๑๗ วัน
ก็จะพ้นจากโทษของชางสะกอ

เด็กเกิดวันพฤหัสบดี ชางเจ้าเรือนคือชางโค มีชางจร
คือ ชางข้าวเปลือก หละชื่อนิลกาฬ ละอองชื่อมหาเมฆลม

ชื่อหัสตินี เมื่อเด็กอายุได้ ๓ ปี ๑๑ เดือน กับ ๑๙ วัน
ก็จะพ้นจากโทษของชาวโค

เด็กเกิดวันศุกร์ ชาวเจ้าเรือนคือชาวช้าง มีชาวจรคือ
ชาวกระดูก หละชื่อแสงพระจันทร์ ละอองชื่อแก้ววิเชียร
ลมชื่ออริต เมื่อเด็กอายุได้ ๓ ปี ๔ เดือน กับ ๒๑ วัน
ก็จะพ้นจากโทษของชาวช้าง

เด็กเกิดวันเสาร์ ชาวเจ้าเรือนคือชาวโจร มีชาวจรคือ
ชาวนางริน หละชื่อมหานิลกาฬ ละอองชื่อเปลวไฟฟ้า
หรือทับทิม ลมชื่อลมกุมภกันท์ ลมบาดทะยัก ลมจำปราบ
เมื่อเด็กอายุได้ ๕ ปี ๓ เดือน กับ ๑๐ วัน ก็จะพ้นจาก
โทษของชาวโจร

แม่ม่าย	ดูที่ ไคร้บก
แม่แสงพ่อแสง	ผี หรือเทวดา ที่เชื่อกันว่าสามารถทำให้อาการโรคกำเริบขึ้น
ไม้การบูร	ดูที่ เทพทาโร
ไม้จวง	ดูที่ ข่าตัน
ไม้เท้ายายม่อม	ดูที่ เท้ายายม่อม
ไม้เท้าฤๅษี	ดูที่ เท้ายายม่อม
ไม้ไผ่ป่า	ดูที่ ไผ่ป่า
ไมยราบ	ดูที่ กระเทียมยอด
ไม้สีสุก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ไผ่ชื่อไผ่สีสุก ดูเพิ่มเติมที่ ไผ่สีสุก
โมกมัน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ผิวเปลือกลำต้น สีน้ำตาล เปลือกมียางสีขาว ใบเป็นใบเดี่ยวลักษณะรีป้อม ออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน ดอกเป็นช่อ ผลเป็นฝัก สรรพคุณ

แก้ท้องเสีย รักษาธาตุ เจริญอาหาร ขับโลหิต แก้โรคไต
เป็นต้น เรียกว่า มูกมัน แหน่แก มูกน้อย ก็มี

โมกเลื่อม ดุที มะกอกเลือด

โมรา ดุที เสนียด

ย

ยอ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ผิวของ
ต้นเป็นสีน้ำตาลอมเทาเกลี้ยง ใบเป็นใบเดี่ยวออกเรียงกันเป็น
คู่ ๆ ไปตามข้อต้น ดอกเป็นช่ออยู่ตามง่ามใบ มีสีขาว
ขนาดเล็ก โคนกลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นท่อ ปลายดอกจะ
แยกออกเป็น ๕ กลีบ ผลเป็นลูกกลม ๆ รี ๆ ผิวจะเป็นตุ่ม
รอบ ๆ ผลอ่อนสีเขียว ผลแก่สีขาวอมเขียวหรือออกเหลือง ๆ
สรรพคุณ แก้กระษัยบำรุงธาตุ เจริญอาหาร เป็นต้น

ยอด ฝั เม็ดพิษ

ยอนหนู แยม หรือแหยมเข้าไปในหู

ย้อมตีนหมา ดุที ระย่อม

ยักกระสาย ในที่นี้หมายถึง การเปลี่ยนน้ำกระสาย แต่ยังใช้เครื่องยา
ขนานเดิม เพื่อให้ฤทธิ์ของยาตรงกับโรค หรือมีสรรพคุณในทาง
ระงับโรค ดับพิษของโรคให้หายได้

ยักย้าย ในที่นี้หมายถึง เปลี่ยนแปลงเครื่องแทรกยา หรือเลือกใช้น้ำ
กระสายยาตามอาการของโรค

ยาขับ ยาที่มีสรรพคุณในทางขับไล่พิษของโรคในร่างกายให้ตก หรือ
ให้ออกไปจากร่างกายทางทวารหนัก เป็นต้น จัดเป็นยาที่มี
ลักษณะเดียวกับยาถ่าย

ยาข้าวเย็น	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ ข้าวเย็นเหนือและข้าวเย็นใต้ เป็นไม้เถาเลื้อย หักมีหนาม ใบโตคล้ายกลอย เนื้อในหุ้มสีขาว ส่งมาจากจีน แต่ชนิดข้าวเย็นเหนือจะต่างจากชนิดข้าวเย็นใต้ ตรงที่เนื้อในหุ้มเป็นสีแดงปนน้ำตาลอ่อนสรรพคุณ แก้ไข้ เป็นต้น
ยาข้าวเย็นทั้งสอง	ดูที่ ยาข้าวเย็น
ยางมะตูม	ในที่นี้หมายถึง ลักษณะของเครื่องยาที่เป็นน้ำเหนียวข้น เปรียบเทียบกับยางของมะตูม
ยางทราย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย ใบใหญ่ เรียกว่า ย่านทรายก็มี
ยาชะ	เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้ว มีสรรพคุณล้างพิษของโรคให้ลดลง หรือเบาบางลง หรือทุเลาแล้วจึงหายจากโรคนั้น
ยาดำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นผลิตภัณฑ์ที่เตรียมจากน้ำยาง ซึ่งได้จากการกรีดโคน ใบตามขวางของพืชหลายชนิด นำไปเคี่ยวแห้งแล้วทิ้งไว้ให้แข็งตัวเป็นก้อน มีสีน้ำตาลเข้ม กลิ่นไม่ชวนดม รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ เป็นต้น
ยาทั้งนี้	ในที่นี้หมายถึง เครื่องยาที่นำมาประสมกันตามตำรับ
ย่านทราย	ดูที่ ยางทราย
ย่านาง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหัวหรือเหง้าใต้ดิน เป็นไม้ใบเดี่ยวออกเรียงสลับตามข้อต้น ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ แก้ไข้ และใช้พิษ แก้เบื่อเมา เป็นต้น บางทีเรียกเถาวัลย์เขียว
ยาประจุ	เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้วใช้เป็นยาขับพิษ ถ่ายพิษ ฟอกพิษ หรือล้างพิษ เช่น ยาประจุโลหิต หมายถึง ยาฟอกโลหิต เป็นต้น

ยาผายเลือด	เรียกประเภทยาที่ใช้เป็นยาขับเลือด หรือขับระดู
ยาเผา	เรียกประเภทยาที่ใช้ทาภายนอกตามผิวหนังให้ร้อนถึงไข
ยามือเหล็ก	ดูที่ พญามือเหล็ก
ยายปลวก	ดูที่ มะดุก
ยายากนั้ก	ในที่นี้หมายถึง ไม่มียาที่จะรักษาโรคได้
ยารุ	เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้วใช้เป็นยาถ่าย ยาขับ เป็นต้น
ยาโรย	เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้วตำป่นให้ละเอียดเป็นผง ใช้โปรยที่ ละออยลงที่แผลภายนอก
ยาสูบ	๑. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ทุกส่วนของลำต้นมี ขนอ่อนนุ่ม ใบเดี่ยวออกเรียงตรงข้ามกันเป็นคู่ ๆ ดอก ออกเป็นช่อยาว สรรพคุณ ใช้ใบเป็นยาเมา ทำให้ อาเจียน และขับเหงื่อ เป็นต้น ๒. เรียกประเภทยาที่ปรุงแล้ว ใช้มวนเป็นยาสำหรับสูบเอา ควันดับพิษโรคหรือรักษาโรค
ยาสูบดี	ในที่นี้หมายถึง ยาสูบที่มีคุณภาพดี ดูเพิ่มเติมที่ ยาสูบ
เยี่ยวัว	ดูที่ กะทกรก
เยื่อมะขามเปียก	ส่วนที่อยู่ระหว่างเปลือกกับเนื้อมะขามเปียก บางทีเรียกว่า รกมะขาม
ใยแมลงมุม	ดูที่ หมอรองแร่

ร

รกจันท์	ดูที่ ดอกจันท์
รกมะขาม	ดูที่ เยื่อมะขามเปียก
รงทอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากยางของต้นรงทอง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบกลมโต ปลายใบมน ๆ ลำต้นเมื่อเอามีดกรีดจะมียางสีเหลืองเข้มซึมออกมา ใช้ทำยาและเป็นสีระบาย รงทองปิ้งให้สุก คือ การสะตุรงทองดูเพิ่มเติมที่ สะตุ
ร้องไห้ ๓ เดือน	ดูที่ ลมอุทรวาท
รอตะ	ดูที่ กุ่ม
ร้อนทอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ตระกูลวาน
ร้อนระส่ำระสาย	อาการของโรคอย่างหนึ่งที่เกิดจากความร้อนในร่างกาย ทำให้กระสับกระส่ายทุรนทุราย
ร้อยชู้	ดูที่ กระเช้าผีมด
ระคน	ปะปน หมายถึง อาการของโรคเป็นขึ้นพร้อมกัน
ระดู	เลือดประจำเดือนที่ออกจากมดลูก
ระย่อม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก เปลือกต้นทุกส่วนมียางสีขาว ดอกเล็กสีชมพู ออกเป็นช่อตามยอด สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ ขับพยาธิ เป็นต้น เรียกว่า กระย่อม ย่อมตีนหมา ก็มี
ระส่ำระสาย	ดูที่ ให้ระส่ำระสาย
รักทะนง	ดูที่ โลดทะนง

รังปลวกใต้ดิน

ที่อยู่ของแมลงชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายมด ตัวสีขาวหรือสีครีม ไม่ชอบแสง อาศัยทำรังรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่อยู่บนดินหรือใต้ดิน

รัตตะปิตตะ

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากโลหิตระคนกับวาตะ เสมหะ และดี ในร่างกายผิดปกติ ทำให้บังเกิดโรค มีอาการต่าง ๆ ได้แก่ ปวดเอว ชาบริเวณตะโพก โคนขา เป็นต้น บางที่ใช้ รัตปิตตะ ก็มี

รัตนธาตุ

ชื่อยาแก้พิษสาร มีอาการให้ลงเลือดสด ๆ ออก ๑ วัน ๒ วัน มีกลิ่นเหม็นเน่า

รัตปิตตะ

ดูที่ รัตตะปิตตะ

ราก

๑. ในที่นี้หมายถึง ส่วนของพืชสมุนไพรซึ่งได้มาจากส่วนที่อยู่ใต้ดิน สำหรับดูดอาหารเลี้ยงต้น
๒. อาการของโรคชนิดหนึ่ง คือ อาเจียน หรือสำรอกออกมาทางปาก

รากไทรอ่อน

รากอากาศของไทร ดูเพิ่มเติมที่ ไทร

รากปีบ

รากของต้นปีบ

รากมะนาว

พืชสมุนไพร ได้มารากของต้นมะนาว สรรพคุณ แก้ฟกช้ำ ปวดบวม และแก้พิษสุนัขบ้ากัด เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ มะนาว

รากลมเปลา

อาการของโรคชนิดหนึ่ง คือ อาเจียนออกมาเป็นลมเปลา หรือ มีแต่ลม ดูเพิ่มเติมที่ อาเจียนลม

รางแดง

ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก

ราชดัด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบประกอบมีใบย่อยแผ่ออก ขอบใบหยักแบบซี่ฟัน ดอกออกเป็นช่อเล็ก ๆ สีแดง ผลเป็นรูปไข่ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิ บำรุงธาตุ

เป็นต้น เรียกว่า มะดีควาย กาจับเหล็ก ฉะดัด ทำยาย
ม่อมน้อย ก็มี

ราชพฤกษ์

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ใบประกอบมีใบ
ย่อยเป็นคู่ ลักษณะเป็นรูปไข่ ปลายแหลม ดอกออกเป็น
ช่อห้อยสีเหลือง ผลเป็นฝักรูปทรงกระบอกยาว ฝักอ่อนสีเขียว
เมื่อแก่มีสีดำ สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับพยาธิ แก้ไข้ เป็นต้น
เรียกว่า คุณ ลมแล้ง ลักเคย ลักเกลือ ก็มี

ราชวิเรนโอสถ

ชื่อยาแก้ไข้ที่มีส่วนผสมของสมุนไพร ๗ ชนิด คือ ตริภูก
ตรีผลา ปรอท เกลือสินเธาว์ สุพรรณถัน น้ำประสานทอง
ผลสลอด กินกับน้ำผึ้ง

ราชาวดีป่า

ดูที่ ไคร้บก

ราชยักษ์

ดูที่ ลมราชยักษ์

รำมะนาด

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดตามรากฟัน มีอาการทำให้เหงือกบวม
เป็นหนอง เป็นต้น

รำหัด

แทรก เจื่อ ใส รอย

ริดสีดวง

ชื่อโรคอย่างหนึ่ง มีอาการเหมือนฝีเป็นเม็ดตั้งขึ้นภายใน
ร่างกาย ตั้งแต่สะดือ บางทีลงมาถึงทวารหนักและทวารเบา
ถ้าเม็ดแตกจะบานออกเหมือนดอกบูก และมีโลหิตสด ๆ
จาง ๆ ไหลออกมาเป็นโลหิตใสเหมือนน้ำขานมากหรือน้ำ
ล้างเนื้อ ถ้าเป็นที่ทวารเบาของหญิงเรียกว่า ส้วงเลื่อนทวาร-
เบา ถ้าเป็นที่ทวารและบานออกทั้งหญิงและชายเรียกว่า
บานทะโรค

ริดสีดวงตา

ชื่อโรคตาอย่างหนึ่ง มีอาการเหมือนฝี เป็นเม็ดตั้งขึ้นที่ขอบ
นัยน์ตา หรือภายในดวงตา บางทีเรียกว่า ฝีในตา

ริตะวาด

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มักเกิดขึ้นที่เอวมีอาการเหมือนสันนิบาต

ริด	ในที่นี้หมายถึง วิธีการรักษาโดยใช้ยาที่ปรุงแล้วทาภายนอก ตามผิวหนังบริเวณที่มีอาการโรค ให้อาการทุเลาลง หรือให้หายจากโรค
รุ	ถ่ายออก ขับออก
รูกขชีวหา	ชื่อโรคริดสีดวงชนิดหนึ่ง เกิดที่ล้นทำให้ล้นเลือก คอเลือก ปวดแสบปวดร้อน ผิวชาสากดูจนนามบัว
เริม	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นเม็ดผุดขึ้นตามตัว เป็นแผ่นแดงกว้าง ๑ - ๔ นิ้ว ยอดเม็ดมีน้ำใส เรียกว่า เริมน้ำค้ำ ถ้าชุนเรียกว่า เริมน้ำข้าว พิษของโรคทำให้มีอาการตัวร้อน เป็นไข้ ปวดศีรษะ บางทีสะท้อนร้อนสะท้อนหนาว เป็นต้น
เริมน้ำข้าว	ดูที่ เริม และพิษกาฬ
เริมน้ำค้ำ	ดูที่ เริม และพิษกาฬ
เรียกเนื้อ	ในที่นี้หมายถึง ทำให้เนื้อด้งอกขึ้นมาในที่ๆ เป็นแผลภายนอก
เรือนกวาง	ดูที่ ดับเต่า
เรือนไฟ	เป็นช่วงเวลาที่มารดา ยังนอนอยู่ไฟ คือการนอนใกล้ไฟภายหลังการคลอดบุตรแล้ว เพื่อให้ร่างกายอบอุ่น เป็นการรักษามดลูกภายหลังจากคลอดบุตร
เรือนเหล็ก	ชื่อโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง เป็นเม็ดผื่นขึ้นตามผิวหนัง เป็นต้น
ไร	สัตว์เล็ก ๆ ชนิดหนึ่งชอบอาศัยอยู่ในขนปีกนก ปีกไก่ เป็นต้น
โรคแดง	ดูที่ โลหแดง
โรคขาว	ดูที่ ขาง
โรคตาน	ดูที่ ตาน
โรคละออง	ดูที่ ละออง

โรคสันทะคาด	ดูที่ สันทะคาด
โรคสำหรับบุรุษ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นโรคเกิดกับชาย มีอาการเหมือนอุปทม แต่ชายนั้นบริสุทธิ์ ไม่เคยประพฤติกามคุณ อาการของโรคเกิดจากโทษदानและกระษัยกล่อน ทำให้ขัดปัสสาวะแล้วกล่อนลงฝักถึงองค์กำเนิด บวม ปวดแสบ ปวดร้อน ปัสสาวะไม่ได้ เป็น ๆ หาย ๆ นานวันจะมีเลือดออกทางช่องทวารเบา เจ็บปวดมาก ดูเพิ่มเติมที่ อุปทม
โรคสำหรับเปื่อยลามเป็นหนอง	อาการของโรคที่เป็นแผลเปื่อย มีหนองเยิ้ม ปากแผลขยายออกไปเรื่อย ๆ
โรคหละ	ดูที่ หละ
โรย	เรียกวิธีการรักษาโดยใช้ยาที่ปรุงแล้วและตำจนละเอียดเป็นผง ใช้โปรยที่ละน้อยลงที่แผลนั้น
โรหิณี	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง

ถ

ลง	๑. อาการของโรคท้องเสีย ถ่ายอุจจาระบ่อย ๆ จนร่างกายอ่อนเพลีย ๒. อาการของโรคทุเลาลง หรือพิษของโรคลดลง
ลงท้อง	อาการท้องเสีย ถ่ายอุจจาระบ่อย ๆ เป็นมูกเลือด เป็นบิดเป็นต้น
ลงท้องเป็นเมือกมัน	อาการของโรคอย่างหนึ่ง เมื่อถ่ายอุจจาระจะมีลักษณะที่เป็นเลือดลื่น หรือน้ำเหลืองที่อยู่ในลำไส้ติดออกมาด้วย
ลงเลือด	อาการของโรคอย่างหนึ่ง มีอาการถ่ายอุจจาระเป็นเลือด

ลม

อาการของโรคอย่างหนึ่ง เกิดจากธาตุลมในร่างกายผิดปกติ

ลมกระษัย

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการลงท้อง คลื่นไส้ อาเจียน ถ้าอาการมากจะกลายเป็นบิด ถ่ายเป็นมูกเลือด

ลมกุมภกัณฑ์

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากกองลมอันเนื่องมาจากเป็นโรคทางใจอยู่แล้ว ทำให้มีอาการไข้และลม เมื่อจับจะมีอาการชัก มือเท้ากำอ ไม่รู้สึกตัว หมดสติ นัยน์ตาซ้อนขึ้น หน้าเขียว กัดฟัน หลังแอ่น นอกจากนั้น ลมชนิดนี้ยังจับเมื่อเด็กมีอาการพิษหรือบาดแผลมีพิษ เหมือนลมบาดทะยัก ดูเพิ่มเติมที่ แม่ชาง และลมบาดทะยัก

ลมกุมภกัณฑ์ยักษ์

ดูที่ ลมกุมภกัณฑ์

ลมไข้ลง

ในที่นี้ หมายถึง มีอาการไข้ เป็นไข้

ลมจำปราบ

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ทำให้มีอาการเหมือนถูกพิษงู เมื่อเริ่มจับจะดิ้นเสือกตัวไปมา แล้วชัก หลังแอ่นไปถึงตะโพก ตัวเย็น ขนกลับตั้งขึ้นเบื้องบน คอแข็ง คางแข็ง ถ้าไม่รู้วิธีแก้เส้นโลหิตจะแตกทุกซุมขน ดูเพิ่มเติมที่ แม่ชาง

ลมจุกเสียด

โรคชนิดหนึ่ง มีอาการแน่นในอก และเจ็บแทงอยู่ภายในร่างกาย

ลมบาดทะยัก (ลมบาทยักษ์)

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการเหมือนลมกุมภกัณฑ์ เกิดขึ้นขณะที่เด็กเป็นโรคทางใจอยู่แล้ว มีอาการตัวร้อนจัด ชักตาซ้อนขึ้นเบื้องบน ใบหน้าเขียว มือกำ เท้ากำ หลังแอ่น หรือเกิดจากพิษบาดแผลที่อักเสบ ทำให้เกิดอาการลมบาดทะยักขึ้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ชาง

ลมบ้าหมู

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการชักน้ำลายฟูมปากเป็นฟอง มือเท้ากำ ไม่รู้สึกตัว เป็นต้น

ลมป่วง	ดูที่ ป่วง
ลมปะกัง	ดูที่ ปะกัง
ลมปัตคาด	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง อาการของโรคเกิดจากลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้เส้นพองขวางตั้งแต่หัวหน้าวชายโครงขึ้นไปถึงยอดอกและลำคอ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ ปัตคาด
ลมเป็นก้อนเป็นเถาในท้อง	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เกิดจากกองลมในร่างกายผิดปกติ หรืออาหารไม่ย่อย ทำให้เกิดลมแน่นขึ้น ในช่องท้องอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีอาการจุก เสียด อึดอัด เป็นต้น
ลม ๘๐ จำพวก	อาการของโรคอย่างหนึ่ง เกิดจากธาตุลมในร่างกายผิดปกติ
ลมพิรุศวาโย	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการตัวแข็ง หันไปทางซ้ายขวาไม่ได้
ลมพิษ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นเม็ดผื่นแดง คัน ขึ้นตามผิวหนัง ผุดขึ้นเป็นปื้นตามร่างกาย ทำให้คัน แสบร้อนตามผิวหนัง เป็นต้น
ลมภาหุรวาโย	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เป็นกองลมขึ้นจากทวารถึงหัวหน้าว แล้วเคลื่อนไปหลังมือ หลังเท้า ถึงศีรษะ ทำให้น้ำมูกน้ำตาไหล เป็นต้น
ลมรัทวาด	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง
ลมราทยักษ์	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นไข้ ตัวร้อน ชักมือเท้ากำอง ลั่นกระด้างคางแข็ง คอแข็ง ตาเหลือง เป็นต้น
ลมลำโสก	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง
ลมแล้ง	ดูที่ ราชพฤกษ์
ลมสันนิบาต	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง

ลมสุนทรवाद

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เกิดกองลมขึ้นบริเวณสะดือและท้องน้อย ทำให้มีอาการลงท้อง ท้องขึ้น เจ็บท้อง ชักมือกำเท้าอ หน้าเขียว เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ลมหทัยवाद

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการจิตใจหงุดหงิด ไม่โปร่งใส มึนตึ๊ง ไม่อยากเจรจา มักโกรธ ใจน้อย ร้องไห้ หรือหัวเราะอย่าง ไม่มีเหตุผลอันสมควรอย่างที่เรียกว่า คุ่มดีคุ่มร้าย

ลมหัตถคินี

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กมีอายุ ๓ เดือนไปแล้ว และเป็นโรคทางโคอยู่เดิม มีอาการชัก มือกำ เท้าอ หลังแข็ง เหงื่อตก ท้องขึ้น ทำเย็นขึ้นมาถึงหัวเข่า เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ลมอริต

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กที่เป็นโรคละอองพระบาท หรือ กาฬสังคลี หรือเป็นโรคทางข้างอยู่แล้ว มีอาการชักคอ เขียวก่อน แล้วชักมือกำเท้าอ นัยน์ตากลอกไปมา น้ำลาย ฟุ้งปาก ลื่นกระด้าง คางแข็ง บางที่ชักเฉพาะจำหระซ้าย (ส่วนร่างกายข้างซ้าย) บางที่ชักเฉพาะจำหระขวา (ส่วนร่างกายข้างขวา) เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ลมอัตพังคิวาโย

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เป็นกองลมขึ้นจากฝ่าเท้าถึงกระหม่อม ทำให้เจ็บกระหม่อม และทุกส่วนของศีรษะ

ลมอัมพาต

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการกล้ามเนื้อ หรือประสาทพิการ เสื่อมสภาพ ไม่ทำหน้าที่ตามปกติ เป็นต้น

ลมอุทรवाद

ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง เป็นโรคลมประจำวันของเด็กที่เกิดวัน อังคาร เป็นโรคลมที่ติดมากับเด็กตั้งแต่แรกเกิดเรียกว่า ลม กำเนิด มีอาการร้องไห้ในเวลาเย็นเป็นนิจ (ทุกวัน) ตั้งแต่อยู่ใน เรือนไฟจนถึงอายุ ๓ เดือน อาการของโรคก็จะหายไปเอง หรือเลิกร้องไห้ อาการเช่นนี้พื้นบ้านเรียกว่า ร้องไห้ ๓ เดือน เป็นเด็กเลี้ยงยาก เมื่อมีอาการลมจะบังเกิดขึ้น

ในท้อง ทำให้ท้องขึ้น ขนชัน จับเชื่อมมัว และหอบ เป็นต้น ถ้าอายุเกิน ๓ เดือนขึ้นไปแล้ว ยังรักษาไม่หาย จะมีอาการ ชูบผอม ท้องขึ้น อาเจียน จุก เสียด ในที่สุดจะชักมือกำ เท้างอ ตาซ่อนขึ้นสูง เรียกว่า โรคตะบองราหูบ้าง ตะพั้งไฟบ้าง ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ลอมปอม

ดูที หนนดี

ละลาย

การนำยาผง หรือยาแท่ง ผ่นให้เป็นผงผสมกับน้ำ หรือ น้ำกระสายอย่างอื่น แล้วคนให้เข้ากัน เป็นยาน้ำ ใช้ดื่ม หรือทา

ละหุ่ง

พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ ละหุ่งแดง และละหุ่งขาว เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นและก้านใบสีแดง เรียกละหุ่งแดง ถ้าเป็นสีเขียว เรียกละหุ่งขาว ใบเป็นจักแหลมแผ่นกว้าง ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นลูกรีมีหนาม สรรพคุณ ใช้เมล็ดแก้ท้องผูก เรียกว่า มะหุ่ง ก็มี

ละหุ่งขาว

ดูที ละหุ่่ง

ละหุ่งแดง

ดูที่ ละหุ่ง

ລະບົບ

๑. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กตั้งแต่แรกเกิดจนโตใหญ่ อาการของโรคเกิดจากความร้อนในร่างกาย ส่งผลให้ความร้อนขึ้นจากภายในช่องท้องขึ้นมา ทำให้เกิดเป็นผื่น สีขาว ๆ เกาะอยู่บริเวณลิ้นและในปากมีสีต่าง ๆ ตามชนิดของโรค เช่น สีขาว เหลือง เขียว เป็นต้น โรคละออง เมื่อเป็นขึ้นแล้ว ทำให้รู้ว่าจะบังเกิดเป็นโรคอะไรหรือข้างต่อไป

๒. สิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นผง เป็นฝอยละเอียดยิบ

ละอองแก้วมรกต

ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง เป็นแก๊สที่เป็นโรคทางแดงอยู่แล้ว
เมื่อบังเกิดโรคขึ้นนั้น มีอาการใบหน้าเขียวคล้ำจนเกือบดำ

ลิ้นกระด้าง คางแข็ง อ้าปากไม่ออก ชักกำมือกำเท้า หรือ
มือกำเท้าอ ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ละอองแก้ววิเชียร

ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็ก อาการของโรคเกิดขึ้นที่
ลิ้น เพดาน ในบริเวณกระพุ้งแก้ม เป็นต้น ลักษณะ
เป็นฝ้าเห็นขาวเป็นมันเลือกทั้งปากและลิ้นดูมัวพร่าวเกะทิ
ทำให้มีอาการท้องขึ้น ท้องอืดมาก ขณะเดียวกันก็ลงท้อง
นับครั้งไม่ถ้วน เรียกว่าทั้งขึ้นทั้งลง ทำให้รู้สึกเบื่ออาหาร
บริโภคอาหารไม่ได้ ถ้าเป็นมากขึ้นจะมีอาการของโรคชางน้ำ
ทำให้ตัวร้อน นอนไม่หลับ สะดุ้ง ผวา บางทีลงท้อง
บางทีท้องผูก ท้องขึ้น ชักตาเหลือกขึ้น และไอ เป็นต้น
ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ละอองขาว

ดูที่ ละออง

ละอองเขียว

ดูที่ ละออง

ละอองดินมือ

ในที่นี้หมายถึง ผิวนองฝ่าเท้าฝ่ามือ

ละอองทับทิม

ดูที่ ละอองเปลวไฟฟ้า

ละอองเนียรกรรณ

ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่งเป็น แก่เด็กที่เป็นโรคชางข้างอยู่
แล้ว มีอาการเป็นฝ้าขึ้นมาแต่ลำคอถึงลิ้นแล้วดาดไปทั้งปาก
ทำให้ท้องเสีย และอาเจียนอย่างที่เราเรียกว่า ทั้งลงทั้งราก
กินอาหารไม่ได้ ตัวร้อน กระจายน้ำ เป็นต้น

ละอองเปลวไฟฟ้า

ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง เป็นอาการต่อเนื่องกับโรคชาง เป็น
แก่เด็กมีอาการลิ้นเป็นฝ้า มีเม็ดหรือยอดมุขขึ้นที่ฝ้านั้น
สีแดงดังชาด หรือยอดทับทิม ทำให้ลิ้นกระด้าง คางแข็ง
ตาค้าง ชักมือกำเท้าอ กัดฟัน ตัวร้อนจัด บางทีเรียกว่า
ละอองทับทิม ดูเพิ่มเติมที่ แม่ช้าง

ละอองพระเกษ	ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง
ละอองเพลิง	ดูที่ ละออง
ละอองไฟฟ้า	ดูที่ ละอองเปลวไฟฟ้า
ละอองมหาเมฆ	ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กที่เป็นโรคซาโคอยู่ก่อนแล้ว เมื่อเกิดเป็นละออง มีอาการลื่นเป็นฝ้า มีเม็ดหรือยอดผุดขึ้นที่ฝ้านั้น เมื่อแรกตั้งสีดังดอกตะแบก จับให้น้ำเขียวจนดำ ชักมือกำเท่างอ นัยน์ตาช้อนขึ้นสูง ท้องขึ้น ปิดหนักปิดเบา เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง
ละอองแสงเพลิง	ชื่อโรคละอองชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กที่เป็นโรคซาโคอยู่แล้ว เมื่อแรกเป็นนั้น มีฝ้าเป็นกระขาว ๆ ตามกระพุ้งแก้ม ขึ้นอยู่วันกับคืนแล้วเปลี่ยนเป็นสีเขียวคล้ำเหมือนสีใบไม้ พิษของโรคทำให้มีอาการเชื่อมมึน ลงท้อง อุจจาระสีเขียวดังสีใบไม้ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง
ละแอน	ดูที่ กระชาย
ลักเกลื่อ	ดูที่ ราชพฤกษ์
ลักเคย	ดูที่ ราชพฤกษ์
ลักจั่น	ดูที่ จันทน์แดง
ลั่นทม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ลำต้นเปลือกบาง ใบใหญ่ ยาวเรียว ดอกเป็นกลีบบาง สีขาวอ่อน โคนกลีบสีเหลือง กลิ่นหอมเย็น บางชนิดดอกสีแดงเข้ม จำปาหอมก็เรียก ภาษาถิ่นพายัพ เรียกว่า จำปาลาว ภาษาถิ่นอีสาน เรียกว่า จำปาวา ภาษาถิ่นใต้ เรียกว่า จำปาหอม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้โรคไขข้ออักเสบ ขับพยาธิ เป็นต้น

ลัมมีนน้อย	ดูที่ ชุมเห็ดไทย
ลัมมีนหลาว	ดูที่ ชุมเห็ดเทศ
ลาน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้มีลำต้นเดี่ยวไม่แตกกอ สูงใหญ่ และตั้งตรง ใบใหญ่คล้ายใบตาล ดอกออกเป็นช่อ ผลรูปกลมผิวเรียบมีสีเขียว สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก้ไข้ร้อนใน เป็นต้น
ลาย	ละลาย
ลำพัน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกมีเหง้าใต้ดิน ใบเดี่ยว เรียงสลับอยู่ในระนาบเดียวกัน ใบยาวรูปดาบ ก้านใบแผ่เป็นแผ่นหุ้มซ้อนกัน ดอกเป็นช่อที่ปลายกิ่งสีขาวนวล ผลรูปทรงกลมเมื่อสุกสีม่วงน้ำเงิน สรรพคุณ แก้พิษเรื้อรังต่างๆ เรียกว่า หญ้าหนูตัน โกง้าแล่น มะพร้าวป่า ศรีคันไชย หญ้าหนูหอมแดง ก็มี
ลำพันแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
ลำลาบ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นภายนอกตามผิวหนัง มีอาการเป็นเม็ดเปื่อยผุดขึ้น มีน้ำเหลืองเยิ้ม ลามออกเป็นทางไป ลำลาบเปื่อย ก็เรียก
ลำลาบเปื่อย	ดูที่ ลำลาบ
ลิ้นกระด้าง	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการลิ้นแข็ง ทำให้อ้าปากไม่เต็มที่ ออกเสียงพูดไม่เป็นภาษา
ลิ้นกวาง	ดูที่ คันทรง
ลิ้นควาย	ดูที่ คันทรง

ลั่นทะเล	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากกระดองของปลาหมึกชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นเปลือกแข็งสีขาว กลิ่นคาวจัด ปั่นให้เป็นผงใช้ขัดฟัน และสิ่งของต่าง ๆ สรรพคุณ ใช้บำรุงธาตุ เจริญอาหาร เป็นต้น
ลั่นเสือ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาเลื้อย
ลุมพุกแดง	ดูที่ ตุมกาแดง
ลูกกลอน	เม็ดยาเปียก ๆ ที่ปั้นเป็นก้อนกลมเพื่อกลืนกิน ดูเพิ่มเติมที่ ปั้นเป็นลูกกลอน
ลูกเขยตาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดกลางลำต้นโตประมาณต้นหมาก ผิวของลำต้นเป็นสีเทา ตกกระเป็นดวงสีขาว ๆ ใบปลายเรียวเล็ก ดอกเป็นช่อสีขาวยาว ๆ ผลสีแดง กลมโตเท่าผลมะแว้ง แก่จัดสีดำ มีรสหวาน สรรพคุณ แก้พิษภายในและภายนอก เรียกว่าเขยตาย ชมขึ้น สัมขึ้น พิษนาคราช มันทมู เขยตายแผ่ยายชักปก กระรอกน้ำ กระรอกน้ำขาว ประยงค์ใหญ่ น้ำขาว กระรอกน้ำขาว และเขนทะ ก็มี
ลูกจันทน์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดในของผลต้นจันทน์เทศ ดูเพิ่มเติมที่ จันทน์เทศ
ลูกจันทน์ทั้งสอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดในของผลต้นจันทน์แดง และจันทน์ขาว
ลูกไต่ใบ	ดูที่ มะไฟเดือนห้า
ลูกในมะนาว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดของผลมะนาว
ลูกในชุมเห็ด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเมล็ดของผลชุมเห็ด

	ขั้บระดูขาว เป็นต้น เรียกว่า หนามเล็บเหยี่ยว หนามหนาม เล็ดเหยี่ยว ก็มี
เลี่ยน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นชนิดผลัดใบ ใบออกเป็น ช่อ ลักษณะใบย่อยเป็นรูปไข่ ปลายแหลม โคนใบสอบ ขอบ ใบจักเป็นฟันเลื่อย ดอกออกเป็นช่อ มีสีม่วงอ่อน ผลเป็นลูกกลม ๆ สุกมีสีเหลืองอ่อน สรรพคุณ ขั้บระดู ขั้บปัสสาวะ บำรุงธาตุ บางทีเรียกว่า เคียน เกรียน ก็มี
เลือก	ลักษณะที่เป็นเมือกใส
เลือดตก	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีเลือดไหลออกตามส่วนต่าง ๆ ทั้ง ภายนอกและภายในของร่างกาย หรือออกทางทวาร
เลือดตกหมกอยู่	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคที่มีเลือดออกทางทวารไม่หมด ค้างอยู่ภายในร่างกาย เกิดเป็นพิษขึ้น ทำให้มีอาการไข้ทุรน ทุรายต่าง ๆ
เลือดดีขึ้น	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดเพราะเลือดลมในร่างกายผิด ปกติ เคลื่อนจากท้องขึ้นสู่อกทำให้แน่นอึดอัด หายใจ ไม่สะดวก ลิ้นหัด คางแข็ง อ้าปาก ไม่ออก เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ ดีขึ้น
เลือดนั้นชุ่มออก	ในที่นี้หมายถึง เลือดระดูของหญิง เริ่มไหลออกตามปกติ
เลือดแรด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
เลื่อมตา	เปิดตา ลืมตา กระพริบตา
ไลด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ ผลรูปไข่ เมื่อสุกสีน้ำตาลอมแดง แตกได้ สรรพคุณ แก้ไข้ เรียกว่า เหมือดไลด เหมือดควาย เหมือดหลวง ประดงข้อ พลึง ตีนครี้น แด่งพง ดำง ก็มี

โลดทะนง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ทุกส่วนของต้นมีขน ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ ผลค่อนข้างกลม เมื่อแห้งแตกได้มี ๓ พู สรรพคุณ แก้พิษเบื่อเมา แก้ฟกช้ำเป็นต้น เรียกว่า ข้าวเย็นเนิน ดู่เบี้ย ดู่เตี้ย ทะนง รักทะนง โลดทะนงแดง หนาดคำ ทะนงแดง ห้วยาข้าวเย็นเนิน ก็มี
โลดทะนงแดง	ดูที่ โลดทะนง
โลห	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด คือ โลทขาว และโลหแดง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก
โลหแดง	ดูที่ โลท
โลทขาว	ดูที่ โลท
โลหิตเน่าจาง	ในที่นี้หมายถึง โลหิตระดูเสีย โลหิตที่มีลักษณะเป็นน้ำใส ๆ เกือบไม่มีสีแดง
โลหิตมาน	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการท้องบวมพอง เพราะโทษของโลหิต อาการของโรคมีลักษณะแตกต่างกันไปตามสมุฏฐานโลหิต จำแนกได้ ๔ ชนิด คือ ๑. เกิดจากโลหิตระดูร้าง หรือระดูขัด ไม่มาตามปกติ ทำให้เกิดเป็นพิษขึ้น เมื่อระคนกับธาตุไฟ และธาตุลมในร่างกาย ทำให้โลหิตเป็นฟอง งวดแห้งจับเป็นก้อน อยู่เหนือสะดือ ทับให้ลมในท้องพัดไม่สะดวก จึงมีอาการท้องพองบวมขึ้น จุกในท้อง และอก สะบัดร้อน สะบัดหนาว บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น ๒. เกิดจากโลหิตระดูตกค้างอยู่ในร่างกาย ทำให้เกาะตัวเป็นลิ่มอยู่ในบริเวณต่อมโลหิต นานวันเกิดเป็นพิษขึ้น ระคนกับลมในร่างกาย ซึ่งเป็นลมกำเริบขึ้นในท้อง ทำให้ท้องพองใหญ่ขึ้น แต่ร่างกายกลับชুবวม มีอาการ

ไอ อาเจียน ร้อนหนาวสลับไปมา มือบวม เท้าบวม
ท้องขึ้น แน่นเฟ้อ เป็นต้น

๓. เกิดจากโลหิตระดูเน่าเสีย เป็นโลหิตระดูพิการ โลหิต
คลอบุตรที่ตกค้างอยู่จนเน่าเสีย ทำให้อาการผิดปกติขึ้น
ท้องอืด อาเจียน เหงื่อแตก น้ำลายมีรสขม หน้ามืด
เป็นลม ฟกบวมขึ้นตามตะโพก หัวเข่า ปลิ้น่อง สะดือ
และบวมขึ้นทั่วกายทำให้แน่นในอก ท้องดิ่งและใหญ่ขึ้น
หายใจเหนื่อย นอนไม่หลับ บริโภคอาหารไม่ได้ เป็นต้น

๔. เกิดจากโลหิตระดูจาง หรือที่เรียกว่า น้ำคาวปลา
ระคนกับโลหิตระดู มีอาการเบื้องต้น เมื่อมีมือ เท้า
สั่นหลัง วิงเวียน ตามัว จุกเสียด แน่นหน้าอก ท้องขึ้น
ถึงบวมพองทำให้ใหญ่ขึ้นจนผิดปกติ บริโภคอาหาร
ไม่ได้ เป็นต้น

โลหิตสุก

โลหิตดี เลือดดี

ว

วัณโรค

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการชบุบผอม ไอ มีไข้เล็กน้อย และมักมี
อาการไข้เวลากลางคืน นานเข้าไอเป็นโลหิต เป็นต้น

วันยังค่ำ

ตลอดวัน ตั้งแต่เวลากลางวันถึงกลางคืน

วางยา

ในที่นี้หมายถึง การให้ยารักษาโรค

วางยาปิด

ในที่นี้หมายถึง การให้ยารักษาหายจากการลงท้องหรือหยุด
การลงท้อง

วางยามิต้อง

ในที่นี้หมายถึง การให้ยารักษาไม่ถูกต้องกับโรค หรือยาที่รักษา
ไม่ทำให้อาการโรคดีขึ้น

วาตะ	ลม
ว่านกีบม้า	ดูที่ ว่านกีบแรด
ว่านกีบแรด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขนาดเล็กลงหัว ก้านใบยาว ใบเล็กเรียวยาว มีหัวสีน้ำตาลจวนดำ ลักษณะคล้ายกีบ แรด หรือกีบกระปือ สรรพคุณ แก้ไข แก้ท้องร่วง เป็นต้น เรียกว่า กีบม้าลม ว่านกีบม้า ก็มี
ว่านขุมเพชร	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก มีหัว
ว่านตีนดิน	ดูที่ ว่านเปราะ
ว่านแต่นดินเย็น	ดูที่ ว่านเปราะ
ว่านน้ำ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้มีเหง้าลักษณะเหมือนเป็น ลำต้นเส้นกลมแข็งเป็นข้อ ๆ สีแดงเรื่อ ๆ ขอนยาวไปตาม ผิวดิน มีรากเล็กเป็นฝอย ชอบขึ้นตามที่ชื้นและมีน้ำขัง สรรพคุณ แก้เลือดออกตามไรฟัน ท้องอืด ท้องเสีย เป็นต้น
ว่านเปราะ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกมีหัว ใบแทงขึ้นจากหัว ใต้ดิน ดอกสีขาว หัวและใบมีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ เลือดเป็นพิษ ขับลมในลำไส้ เป็นต้น เรียกว่า เปราะหอม ว่านหอม ว่านตีนดิน ว่านแผ่นดินเย็น ว่านแต่นดินเย็น หอมเปราะ ก็มี
ว่านแผ่นดินเย็น	ดูที่ ว่านเปราะ
ว่านพญาหอกหล่อ	ดูที่ เท้ายายม่อม
ว่านเพชรโองการ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก
ว่านมหาเมฆ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลงหัวเป็นเหง้าคล้ายขิง หรือไพร เนื้อในหัวมีสีเขียวอ่อน หรือสีม่วงแก่แกมฟ้า ถ้า

	เก็บไว้นานจะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ใบยาวกลางใบเป็นสีแดงเข้ม ดอกออกเป็นพวง สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้อักเสบ เป็นต้น
วานร	ลิง
ว่านร้อนทอง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ลงหัวขนาดเล็ก สูงราว ๑ ฟุต ใบเล็กยาวคล้ายใบกระชายลิง ดอกออกเป็นช่อสีเหลือง สรรพคุณ แก้พิษ แก้ตกมูกเลือดและบิด เป็นต้น
ว่านหอม	ดูที่ ว่านเปราะ
ว่านหางจระเข้	ดูที่ หางจระเข้
ว่านเหลือง	ดูที่ ขมิ้นอ้อย
วาโยธาตุ	ธาตุลม มีอยู่ในร่างกาย ๖ อย่าง คือลมพัดตั้งแต่ศีรษะ ตลอดปลายเท้าบางตำราว่า ตั้งแต่กระเพาะอาหารถึงลำคอ แล้วออกทางปาก ได้แก่ เรอลมพัดตั้งแต่ปลายเท้าตลอดถึง ศีรษะ บางตำราว่า ตั้งแต่ลำไส้น้อยถึงทวารหนัก ได้แก่ ผายลม ลมพัดอยู่ในท้องแต่นอกลำไส้ ลมพัดอยู่ในลำไส้ และในกระเพาะอาหาร ลมพัดทั่วสรีระกาย (ในที่นี้หมายถึง โลหิต ในสมัยก่อนเรียกโลหิตว่า ลม) ลมสำหรับหายใจเข้าออก ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
วาโยสมุฏฐาน	ที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุลมอันมีอยู่ในร่างกาย ซึ่ง ผันแปรผิดปกติไปต่าง ๆ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ และสมุฏฐาน
วิตถาร	ละเอียด ถั่ววน
วิปรีต	ผิดปกติ
วิเรจะณะสูตร	ชื่อยาแก้อุทรโรค หรือโรคในท้อง
วิหวี	ดูที่ ไคกกระออม

แว้งคม

ดูที่ มะแว้ง

แว่น

ลักษณะนามเรียกสิ่งกลม ๆ บาง ๆ ขนาดเล็กที่ตัดออกตาม
ขวางเป็นชิ้นบาง ๆ

ค

ศรีคันไชย

ดูที่ ลำพัน

ศุกขวิเรนนะไอสถ

ยาแก้ไข้ที่มีส่วนผสมของสมุนไพร ๘ ชนิด คือ การบูร
น้ำประสานทอง กระวาน โกรฐก้านพร้าว ลูกจัน ดอกจัน
สมอเทศ และผลสลอด กินกับน้ำขิง

ค

สน

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่
เปลือกลำต้นแตกเป็นสะเก็ดเล็ก ๆ สีน้ำตาลปนเทา ใบมี
ขนาดเล็ก แหลม ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นลูกกลม สรรพคุณ
แก้ปวดศีรษะ ขับปัสสาวะ แก้บิด สมานแผล เป็นต้น
บางที่เรียก สนทะเล

สนทะเล

ดูที่ สน

สนเทศ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่
ลำต้นบิด เปลือกต้นสีน้ำตาลอมแดง ใบเป็นใบรวม เรียง
ติดกันแน่นไปกับกิ่งเป็นแผง ดอกเป็นดอกเดี่ยว สรรพคุณ
แก้ไอ ขับปัสสาวะ ขับระดู และแก้ปวดตามข้อ เป็นต้น
เรียกว่า สนหางสิงห์ สนแผงก็มี

สนเท่ห์

ฉงน เคลือบแคลง แปลกใจ สงสัย ไม่แน่ใจ

สนแฉง	ดูที่ สนเทศ
สนหางสิงห์	ดูที่ สนเทศ
สนั่นไตรภพ	ชื่อยาน้ำมัน ใช้ทาแก้โรคตานทุกชนิด
สนุ่น	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขึ้นตามริมน้ำ ใบเรียวยาวเล็ก ท้องใบขาว เปลือกและรากใช้ทำยา บางที่เรียกตะไคร้บก
สบ	ในที่นี้หมายถึง การประสมเครื่องยาที่ปรุงแล้วให้เข้ากัน ใน ประโยคที่ว่า เคล้าไปให้สบกัน
ส้มกรูด	ดูที่ มะกรูด
ส้มกุ่ม	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ ส้มกุ่มน้อย เป็นไม้เถา ใบโต ปลายใบแหลม ดอกเล็ก ออกเป็นช่อทั้งใบและเถา มีรสเปรี้ยว อีกชนิดหนึ่งส้มกุ่มใหญ่ เป็นไม้เถายืนต้น ใบดกหนาที่ใบ ดอกเล็กออกเป็นช่อ เนื้อไม้และรากมีรสเปรี้ยวเล็กน้อย
ส้มกุ่มทั้งสอง	ดูที่ ส้มกุ่ม
ส้มขึ้น	ดูที่ ลูกเขยตาย
ส้มเช้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นจำพวกสลัดได ใบหนา แข็งออกตามปลายกิ่งก้าน ตอนเช้าใบจะมีรสเปรี้ยว พอสาย รสเปรี้ยวก็จางไป พอกลางวันก็หมดรสเปรี้ยว ส้มเช้ามี ๒ พันธุ์ คือ พันธุ์ต้นเตี้ย งอหงิกคล้ายดอกหงอนไก่ ใบไม่ ค่อยมี อีกพันธุ์ต้นสูงแตกกิ่งก้านสาขายาวเกะกะ มีใบมาก
ส้มซ่า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ใบ ดอก และ ผิวผลมีต่อมน้ำมัน กลิ่นฉุน ผลขรุขระ รสเปรี้ยวหรือหวาน ผิวและใบใช้แต่งกลิ่น และรสอาหาร
สมประดี (สมฤดี)	ความรู้สึกรัดๆ ความระลึกถึงได้ ความทรงจำ

ส้มป่อย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาขึ้นต้นใบเป็นฝอยคล้ายชะเอม ตามต้นและกิ่งก้านมีหนาม ใบมีรสเปรี้ยวจัด ดอกและฝักคล้ายกระถินเทศ ฝักใช้ฟอกผมและขัดล้างเครื่องเงินทองได้ดี
ส้มป่อยหวาน	ดูที่ ชะเอม
ส้มไฟ	ดูที่ มะไฟ
ส้มมั่วผี	ดูที่ มะกรูด
สมมุติว่าผีเอ็น	ในที่นี้จะหมายถึง มีอาการโรคเหมือนเป็นผีที่เส้นเอ็นบริเวณลำคอ
ส้มสันดาน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้เถา ใบโตยาวปลายใบแหลม ใบและเถามีรสเปรี้ยว ความเปรี้ยวจะคงที่อยู่เสมอถึงแม้จะเพิ่มปริมาณใบและเถาลงต้มมากเท่าใด ความเปรี้ยวก็จะไม่เพิ่มขึ้น จึงเรียกว่า ส้มสันดาน ส้มอ้อม ก็เรียก
ส้มเสี้ยว	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบดกหนาทึบ ใบแผดแตกกลาง เช่น ใบชงโค ดอกสีขาวมีฝักเล็กๆ แลดูคล้ายแผดติดกัน ใบมีรสเปรี้ยวและฝาด อีกชนิดหนึ่งเป็นไม้เถา ใช้เปลือกทำปอได้ดี สรรพคุณ ขับระดู ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า เสี้ยวนอก เสี้ยวดอกขาว ก็มี
ส้มเส็ด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
ส้มเห็ด	ดูที่ ชุมเห็ดเทศ
สมอ	พืชสมุนไพร มีหลายชนิด ได้แก่ สมอไทย หรือสมออัพยา สมอพิเภก สมอติงู สมอเทศ สมอป่า สมอทะเล และสมอร่องแร้ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สรรพคุณ แก้กัณฑ์ ผูก ขับเสมหะ และใช้เป็นยาสมาน เป็นต้น

สมอด้ง พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบโตและยาว ดอกสีเหลืองเป็นช่อเล็ก ๆ ผลกลมยาว ใหญ่กว่าสมอด้งของประเทศอินเดีย มีรสฝาดขม สรรพคุณ แก้โลหิตเป็นพิษ ท้องผูก และขับระดู เป็นต้น สมอหมึก สมอเหลื่อม และสมอเทศ ก็เรียก

สมอทะเล พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ขึ้นตามที่ ลุ่มน้ำขัง และริมคลองน้ำกร่อย ทุกส่วนมียางขาว ผลกลม แก่จัดแยกออกเป็น ๓ ซีก (กินได้เรียก กุระ) ดูเพิ่มเติมที่ สมอ

สมอทั้งสามหรือตรีสมอ เป็นส่วนเครื่องยาต่างชนิดกัน มีจำนวน ๓ สิ่ง อยู่เป็นกลุ่ม เครื่องยาจัดหมวดตามพิภคซึ่งเครื่องยาแต่ละอย่างในพิภค เดียวกันนี้ ต้องมีน้ำหนักเท่ากัน หรือเสมอภาคกันประกอบ ด้วย ผลสมออัพยา (สมอไทย) ผลสมอพิเภก และผล สมอเทศ (สมอด้ง) ดูเพิ่มเติมที่ สมอไทย สมอพิเภก และ สมอเทศ

สมอเทศ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีในประเทศ อินเดีย จัดเป็นไม้ประเภทเดียวกับสมอด้งของไทย แต่ผลเล็ก และมีเหลื่อมมากกว่าสมอด้งในประเทศไทย สรรพคุณ ใช้เป็นยาระบายได้แรงกว่าสมอด้งของไทยอีกด้วย บางที เรียกว่า สมอด้ง

สมอไทย พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีใบเดี่ยวเรียงสลับไปตามข้อ ผลเป็นลูกกลม ๆ คล้ายรูปไข่ สีเขียวอมเหลือง บางที่มีสีแดงปน สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับน้ำเหลืองเสีย และใช้เป็นยาสมาน เป็นต้น สมออัพยา ก็เรียก ดูเพิ่มเติมที่ สมอ

สมอป่า ดูที่ สมอ

สมอพิเภก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบกลมโต ใบดกและหนาที่ใบ ดอกเล็ก ๆ สีขาว ๆ เขียว ๆ ดอกเป็นช่อ ผลกลมโตขนาดผลหมาก สีสน้ำตาลเหลืองขาว ผลดกติดเป็นพวง ๆ ผลอ่อนรสเปรี้ยว ผลแก่รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ และใช้เป็นยาสมาน เป็นต้น สมอใหญ่ หรือสมอแห่น ก็เรียก ดูเพิ่มเติมที่ สมอ
สมอร่องแร้ง	ดูที่ สมอ
สมอหมึก	ดูที่ สมอติ่ง
สมอเหลี่ยม	ดูที่ สมอติ่ง
สมอแห่น	ดูที่ สมอพิเภก
สมอใหญ่	ดูที่ สมอพิเภก
สมออัพยา	ดูที่ สมอไทย
ส้มอ่อม	ดูที่ ส้มสันดาน
สมัดใบใหญ่	ดูที่ หัสคุณ
สมาน	ในที่นี้หมายถึง ทำให้ผิว เนื้อ บริเวณที่เป็นแผลติดกัน และหายจากโรค
สมุฏฐาน	ที่ตั้ง หรือที่แรกบังเกิดโรค บรรดาโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลาย จะบังเกิดขึ้นก็เพราะสมุฏฐานเป็นที่ตั้ง จำแนกได้ ๕ สมุฏฐาน คือ ชาติสมุฏฐาน อุตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน กาลสมุฏฐาน และ ประเทศสมุฏฐาน ดูเพิ่มเติมที่ ชาติสมุฏฐาน อุตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน กาลสมุฏฐาน และประเทศสมุฏฐาน
สมุฏฐานทั้งสาม	ดูที่ ตรีสมุฏฐาน
สมุทรเกลื่อน	ชื่อยาแก้พิษอดิสาร

สมุนไพรมะเร็ง

เภสัชวัตถุ ที่ได้จากพืชสัตว์ แร่ธาตุที่มีคุณสมบัตินำไปปรุงให้เกิดฤทธิ์ มีสรรพคุณแก้โรคต่าง ๆ หรือที่นิยมเรียกว่า มีสรรพคุณทางยา

พืชสมุนไพรมะเร็ง ที่ใช้เป็นเภสัชวัตถุ คือ ส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ราก เปลือก ใบ ดอก เกสร ผล แก่น ยาง เมล็ด กระพี้ เหง้า กาฝาก

สัตว์สมุนไพรมะเร็ง ที่ใช้เป็นเภสัชวัตถุ คือ ส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ ได้แก่ เขา กระดุก กรามหรือฟัน มูล มูตร เนื่อ สมอง เลือด ดี เปลือก เช่น เปลือกหอย เปลือกไข่ เป็นต้น

แร่ธาตุสมุนไพรมะเร็ง ที่ใช้เป็นเภสัชวัตถุ ส่วนใหญ่ต้องสะอาดหรือทำให้ฤทธิ์อ่อนลง ดูเพิ่มเติมที่ กบิลไม้ พิกัดสมุนไพรมะเร็ง และ สะตุ

สมุนไพรมะเร็งใช้แทนกัน

สมุนไพรมะเร็งชนิดกัน แต่มีคุณสมบัติเหมือนกัน หรือสรรพคุณเหมือนกัน นำมาใช้แทนกันได้ ตัวอย่าง เช่น

โกฐกระดูก ถ้าไม่มี ใช้กระทือบ้าน

รากอบเชย ถ้าไม่มี ใช้ใบกระวาน

ลูกจันทน์ ถ้าไม่มี ใช้กานพลู

ชิงช้าชาลี ถ้าไม่มี ใช้บอระเพ็ด

ผัดคราด ถ้าไม่มี ใช้แมงลัก หรือ กะเพรา เป็นต้น

สมุนไพรมะเร็ง

พืชสมุนไพรมะเร็งชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบหนาคล้ายใบอบเชย เปลือกต้นมีกลิ่นหอม ชุ่ม ป่า สมุนไพรมะเร็งมี ๒ ชนิด คือ ชนิดเปลือกบางกับชนิดเปลือกหนา อบเชยป่า ก็เรียก

สรรพคุณ

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการไอมากจนเสียงแหบแห้ง และเสมหะออกมามีสีดำ

สรรพคุณ

คุณสมบัติของเภสัชวัตถุ หรือสิ่งปรุงแต่งที่มีฤทธิ์หรือมีคุณสมบัตินำไปปรุงให้เกิดฤทธิ์ในทางรักษาโรค กำหนดเอารสเป็นประมาณ มีรสประธาน ๓ รส รสยา ๙ รส และรสพิเศษ ดังนี้ คือ

๑. รสประธาน ๓ รส ได้แก่

๑.๑ ยารสเย็น ได้แก่ ยาที่เข้าไปไม่ร้อน เกสร ดอกไม้ สัตตเขา เนาวเขี้ยว และของที่เผาเป็นถ่านแล้วปรุงเป็นยา เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ เป็นต้น มีสรรพคุณแก้ในทางเดโชธาตุ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้เพื่อเดโชธาตุกำเริบ เป็นต้น

๑.๒ ยารสร้อน ได้แก่ยาที่เข้า เบญจกูล ขิง ข่า พริกไทย เป็นต้น สำหรับแก้ทางวาโยธาตุ ขับผายธาตุ ให้ความร้อนแก่ร่างกาย บำรุงธาตุ เป็นต้น

๑.๓ ยารสสุขุม ได้แก่ ยาที่เข้ากฤษณา อบเชย เป็นต้น เช่น ยาหอมทั้งปวง มีสรรพคุณสำหรับแก้ทางอาโปธาตุ แก้เสมหะ โลหิตและลมกองละเอียด เป็นต้น

๒. รสยา ๙ รส ได้แก่

๒.๑ รสฝาด สรรพคุณสำหรับสมาน ปิดธาตุ คุมธาตุ แก้โรคบิด เป็นต้น

๒.๒ รสหวาน สรรพคุณสำหรับชุ่มซาบตามเนื้อ ทำให้น้ำชุ่ม บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย เจริญอาหาร

๒.๓ รสเมาเบื่อ สรรพคุณสำหรับแก้พิษต่างๆ

๒.๔ รสขม สรรพคุณสำหรับบำรุงโลหิต และดี แก้ไข้ ทำให้เจริญอาหาร เป็นต้น

๒.๕ รสเผ็ดร้อน สรรพคุณสำหรับแก้ลมจุกเสียด บำรุงธาตุ ขับผายลม เป็นต้น

- ๒.๖ รสมัน สรรพคุณสำหรับบำรุงเส้นเอ็น ไชข้อ ให้
ความอบอุ่นแก่ร่างกาย เป็นต้น
- ๒.๗ รสหอมเย็น สรรพคุณสำหรับ บำรุงหัวใจ แก่
อ่อนเพลีย เป็นต้น
- ๒.๘ รสเค็ม สรรพคุณสำหรับซึมซาบตามผิวหนัง แก่
โรคผิวหนังบางชนิด เป็นยาถ่ายพรรดิก เป็นต้น
- ๒.๙ รสเปรี้ยว สรรพคุณสำหรับกัดเสมหะ ฟอกโลหิต
ระบายท้อง เป็นต้น
- ๓. รสพิเศษ คือรสจืด หรือไม่มีรส สรรพคุณสำหรับขับ
ปัสสาวะ และแก้ในทางเตโชธาตุ เป็นต้น

สรรพคุณทางยา	ดูที่ สรรพคุณ
สรรพคุณยา	ดูที่ สรรพคุณ
สรรพพืช	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกใบเดี่ยวเรียงตรงข้ามรูป ขอบขนาน ออกดอกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีม่วงแกมน้ำเงิน ผลแห้งไม่แตกรูปขอบขนานยาว สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า พันธุ์เขียว สารพัดพืช ก็มี
สรรพพืชต่อ	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคต่อทุกชนิด
สรรพยาทั้งปวง	เครื่องยาทั้งหลาย หรือเภสัชสมุนไพรทั้งหมดรวมกัน
สรรพวาโย	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดลมขึ้นเป็นคราว ๆ ทำให้มีอาการเจ็บหลัง และเกลียวคอหนัก
สรรพางค์	ทั้งตัว ทัวทั้งร่างกาย ทัวตัว
สลับ	สลับติ หมดความรู้สึกตัว
สลด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อมถึงขนาดกลาง สูง ราว ๗ - ๘ ฟุต ใบกลมริมใบเป็นจักเล็ก ๆ มีใบเลี้ยง

เป็นใบสุกสีเหลืองแก่คล้ายสีส้ม ดอกเป็นช่อเล็ก ๆ สีขาว ผลกลมยาวเป็นสามพู ผลอ่อนสีเขียว ผลแก่สีเหลืองน้ำตาล อ่อน สรรพคุณ แก้ท้องผูก เรียกว่า สลอดตัน ลูกผลาญ คั้ตรู มะข่าง มะตอด หมายากทาง หัสคีน มะคัง หมายากยอง ก็เรียก

สลอดตัน

คู่มือ สลอด

สลอดน้ำ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มลำต้นตั้งตรงมียางสีขาว ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับรูปหอกปลายแหลม ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นลูกกลม สรรพคุณ แก้ลม เรียกว่า เตื่อผา เตื่อน้ำ เตื่อไฮเฮ และมะหนอดน้ำ ก็มี

สลัก

ส่วนของร่างกายที่เป็นกล้ามเนื้อบริเวณตะโพก ตอนที่ขายัก ไปยักมา

สลัดได

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม จำพวกกระบองเพชรขึ้นเป็นกอใหญ่ ลำต้นมักเป็นเหลี่ยม มีหนามเต็มต้น และมียางสีขาว ดอกสีแดงเล็ก ๆ ออกตามครีบเหลี่ยมต้น พอต้นแก่เข้าก็จะตาย เพราะเกิดมีแก่น ซึ่งเรียกว่า กระลำพัก และกระลำพักของสลัดได มีรสขม กลิ่นหอม ราคาแพง

สลาหลก

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ยังไม่พบหลักฐานชนิดของพันธุ์ไม้

ส้วงเลือนทวารเบา

คู่มือ ริดสีดวง

สวาด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหนาม ผลกลม เปลือกแข็งสีเทาเจือเขียว

สวิงสวาย

อาการที่เป็นลมทำให้มีดหน้าตาลาย ใจหวิววาบ ๆ หรือ กระสับกระส่าย

สหัสคุณ

พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด สหัสคุณเทศ และสหัสคุณไทย

ห้สคณเทศ	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มลำต้นตั้งตรง ใบเดี่ยว เรียงตรง ดอกออกเป็นช่อแยกแขนง กลีบดอกสีขาว กลิ่น หอม ผลเป็นฝักคู่ สรรพคุณ แก้ท้องเสีย บางที่เรียกว่า ห้สคณเทศ ห้สคณใหญ่ พุดน้ำ
สอกทอก	ดูที่ กะทกรก
๒ ส่วน	การกำหนดน้ำหนัก หรือจำนวนของเครื่องยาให้มากกว่า เครื่องยาอย่างอื่น เป็น ๒ เท่า เช่น เครื่องยาอย่างอื่นหนัก ๑ บาท เฉพาะเครื่องยาที่กำหนดว่า ๒ ส่วน ต้องใช้หนัก ๒ บาท เป็นต้น
สะแก	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก เป็นไม้ใบเดี่ยว ออกใบเป็นคู่ ๆ ตรงข้ามกัน ดอกออกเป็นช่ออยู่ตามส่วน ยอดของต้น ผลกลมมีปีก ๔ ปีก สรรพคุณแก้โรคตาขโมย ถ่ายพยาธิ แก้ปวดท้อง เป็นต้น บางที่เรียกว่า สะแกนา
สะแกนา	ดูที่ สะแก
สะแก้ง	ดูที่ ทรวงบาดาล
สะค้ำน	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ใบและเถามีกลิ่นฉุน รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ใช้บำรุงธาตุ ตะค้ำน ก็เรียก
สะดือ	ส่วนของร่างกายอยู่ตรงกลางพื้นท้อง เป็นรูหว้าเข้าไป
สะเดา	พืชสมุนไพรรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบมีรสขม สรรพคุณ แก้ไข้
สะเดาดิน	ดูที่ ฝักขวง
สะตุ	การทำให้เภสัชวัตถุมีฤทธิ์อ่อนลง หรือฆ่าพิษให้ลดลง หรือ แปรรูปให้เป็นเภสัชวัตถุบริสุทธิ์ หรือทำให้รสยาอ่อนลง เป็นการเปลี่ยนคุณสมบัติให้มีสรรพคุณทางยาด้วยกรรมวิธี

ทำให้ร้อนหรือสุกด้วยไฟ เครื่องยาแต่ละชนิด มีวิธีการระตุ
ต่างกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การระตุสารส้ม นำสารส้มบดละเอียดใส่ในหม้อดินแล้ว
ตั้งไฟจนสารส้มละลายฟูขาวดีแล้ว จึงนำไปใช้ได้

การระตุเหล็ก นำเหล็กที่จะระตุนั้นมาครางด้วยตะไบ (ขัด
ด้วยตะไบ) เพื่อให้ได้ผงเหล็ก นำผงเหล็กที่ครางออกมานั้น
ใส่ในฝาละมี หรือหม้อดิน แล้วใส่น้ำมะนาวให้ท่วม ยกขึ้น
ตั้งไฟเคี่ยวจนแห้ง ทำอย่างนี้ซ้ำ ๆ ประมาณ ๗ - ๘ ครั้ง
จนเหล็กกรอบดีแล้ว จึงนำไปใช้ได้ หากยังไม่กรอบ ต้องทำ
ซ้ำ ๆ ต่อไปอีกจนกว่าจะกรอบจึงใช้ได้

การระตุรงทอง นำรงทองบดละเอียดห่อด้วยใบบัว หรือ
ใบชา ห่อซ้อน ๆ กันให้ได้ ๗ ชั้น แล้วนำไปปิ้งไฟจนสุก รง
ทองนั้นเหลืองกรอบดีแล้ว จึงจะใช้ได้

การระตุมหาหิงค์ นำมหาหิงค์ที่จะระตุใส่ในภาชนะไว้
แล้วใช้ใบกะเพราแดงต้มน้ำให้เดือดเทลง ละลายมหาหิงค์
ที่เตรียมไว้ แล้วกรองให้สะอาดจึงใช้ได้

การระตุดินสอพอง นำดินสอพองใส่ในหม้อดินเผา แล้ว
ปิดฝานำขึ้นตั้งไฟให้นานพอสมควรจนดินสุกจึงจะใช้ได้

การระตุห้วนกระรอก นกกา หรือกระดูกสัตว์ต่างๆ นำส่วน
อวัยวะสัตว์ที่ต้องการระตุใส่ในหม้อดินปิดฝา แล้วสุกไฟ
ให้ไหม้ด้วยไฟกลบจนสุกจึงใช้ได้

การระตุห้วนเห่า ฐทับทิม นำส่วนอวัยวะที่ต้องการระตุ
ใส่หม้อดินเผา ปิดฝา แล้วใช้ดินสอพองยาปิดปากฝานหม้อ
ให้สนิทอีกครั้ง แล้วเผาสุกด้วยไฟกลบหรือถ่านตลอดคืน
จนย่ำรุ่ง จึงนำออกทิ้งไว้ให้เย็น จึงจะนำไปใช้ได้

สะโต

ดูที่ สะทอน

สะท้อน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ดอกเล็กเป็นช่อคล้ายช่อมะม่วง ผลกลมเมื่อสุกสีเหลืองรับประทานได้ กระท้อนมีสองชนิด คือ กระท้อนบ้าน และ กระท้อนป่า กระท้อนป่ามีผลดกกว่ากระท้อน บ้านแตรสเปรี้ยวกว่า พายัพเรียก มะดิน อีสานเรียก มะต๋อง ภาคเหนือ เรียกหมากต๋อง ปัตตานีเรียก สะโต เรียก กระท้อน ก็มี
สะท้อน	อาการของโรคอย่างหนึ่ง พิษไข้ทำให้ หนาวตัวสั่น
สะบ้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา ผลเป็นฝัก
สะพั้น	ดูที่ ตะพั้นไฟ
สะพั้นไฟ	ดูที่ ตะพั้นไฟ
สะอึก	๑. ดูที่ จมูกปลาหลด ๒. อาการของโรคอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นภายในเป็นกำลัลงม ดันขึ้นมากะทบปากช่องหลอดลม ทำให้ชะงักแล้ว ระเบิดออกมาโดยไม่ได้ตั้งใจ
สะอึ	ดูที่ มะกา
สะอึเครือ	ดูที่ มะกา
สัก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวรูป วงรีกว้าง ดอกออกเป็นช่อ ผลกลมมีขน สรรพคุณ ขับ ปัสสาวะ แก้ไข้ เป็นต้น
สักขี	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
สักหิน	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้น

สังกรณี	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ใบเดี่ยวออกเรียงกันเป็นคู่ๆ ดอกออกเป็นช่อตามง่ามใบ ผลเป็นฝักเกลี้ยง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ไอ และถอนพิษ เป็นต้น เรียกว่า หญ้าหงอนไก่ หญ้าหัวนาค ขี้ไฟนกคุ้ม จุกโรหิณี และเพิงดี ก็มี
สังข์	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเปลือกของหอยสังข์ สรรพคุณ ดับพิษ ระงับเสมหะ เป็นต้น เมื่อจะใช้ต้องชำระให้บริสุทธิ์ด้วยไม้สะแก ดูเพิ่มเติมที่ พิกัดยา ๑. กลุ่มเครื่องยาจัดหมวดตามพิกัดหมวดสิ่งของ ๙ สิ่ง ได้แก่ เนาว-หอย
สังขรศมี	ชื่อยาแก้โรคตาทุกชนิด
สังขวิไชย	ชื่อยาแก้เลือดร้ายในกายหญิง
สังเบา	ชื่อสมุนไพรชนิดหนึ่ง
สังหนาม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง น่าจะหมายถึง ต้นมะสัง ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง ต้นมีหนาม ใบคล้ายมะขวิด ผลเล็กกว่ามะขวิด มีรสเปรี้ยว
สัตตบงกช	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้น้ำประเทพบัว ลำต้นเป็นหัวอยู่ใต้ดินในน้ำ ใบมีลักษณะกลมใหญ่ ดอกป้อมสีแดง ก้านใบและก้านดอกมีหนามแหลมเล็ก ก้านแข็งชูขึ้นผิวน้ำ สรรพคุณ แก้อ่อนใน บำรุงธาตุ เป็นต้น
สัตตบุษย์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้น้ำประเทพบัว ลำต้นเป็นหัวอยู่ใต้ดินในน้ำ ใบมีลักษณะกลมใหญ่ ดอกป้อมสีขาว ก้านใบและก้านดอกมีหนามแหลมเล็ก ก้านแข็งชูขึ้นผิวน้ำ สรรพคุณ แก้อ่อนใน บำรุงธาตุ เป็นต้น
สันชะฆาต	ดูที่ เพชรสังฆาต

สันตะคาด

๑. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับบุรุษและสตรี อาการของโรคเกิดเป็นเลือดสด เป็นก้อนตกลออกจากทวารเบา เลือดนั้นเน่าใสเหมือนน้ำล้างเนื้อหรือน้ำคาวปลา ทำให้ปัสสาวะออกเป็นหยด ๆ และปวดมาก
๒. ในหนังสือแพทยศาสตร์สงเคราะห์ กล่าวว่า อาการของโรคสันตะคาด มี ๔ ชนิด คือ
 - ๒.๑ เอกสันตะคาด เป็นกับหญิง เกิดจากโลหิตและระดูแห้ง เป็นก้อน ขนาดประมาณฟองไข่ไก่ ติดอยู่ที่กระดูกสันหลังทำให้มีอาการเจ็บหลังปวดมากถึงบิดตัว
 - ๒.๒ โทสันตะคาด เกิดจากท้องผูกจนเป็นพรรดึก เกิดเป็นกองลมเข้าไปอยู่ในท้องทำให้เจ็บปวดไปทั้งตัวมีอาการเมื่อยบั้นเอว ขัดตะโพก เวียนศีรษะ สะท้านร้อนสะท้านหนาว เป็นต้น
 - ๒.๓ ตรีสันตะคาด เกิดเป็นเม็ดผุดขึ้นภายในบริเวณดีดับหรือในลำไส้ ทำให้เป็นไข้ จุก เสียด ท้องพองมีอาการเพ้อ คลั่ง ประดุจผีเข้าสิง ถ้าเป็นนาน ๗ - ๙ วัน โลหิตจะแตกออกตามทวารทั้ง ๙
 - ๒.๔ อาสันตะคาด เกิดจากการฟกช้ำภายใน เช่น ตกจากที่สูง ถูกทุบ ถอง ตีโดยแรง เจ็บเนื้อตัวทำให้โลหิตในร่างกายคุดกันเข้าเป็นก้อน มีอาการเจ็บร้อนในอก เสียดแทงสันหลัง ดุจเป็นเม็ดผุดขึ้นภายใน ถ้าวางยาผิด โลหิตกระจายออกแล้วแล่นเข้าสู่กระดูกสันหลัง ลงสู่ทวารหนักเบา เป็นต้น

สันตะฆาฏ

ดูที่ สันตะคาด

สันนิบาต

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากธาตุ ๓ กอง ในร่างกาย คือ เสมหะ ดี ลม ทำโทษขึ้นพร้อม ๆ กัน ทำให้เป็นไข้ พืชของไข้มี อาการหนาวสั่น และเพ้อ เป็นต้น

สันพร้านางแอ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียง ตรงข้าม หลังใบสีเขียวเข้ม ท้องใบสีอ่อนกว่าและมีจุดสีดำ กระจาย ดอกออกตามซอกใบเป็น ช่อแยกแขนง มีดอก ย่อยจำนวนมาก ผลรูปกลม สีแดงเข้ม สรรพคุณ แก้ผิ ดำแดง แก้ร้อนใน เจริญอาหาร เป็นต้น บางที่เรียกว่า ฉะยิงพ้านางแอ สีพ้านางแอ เขียวพ้านางแอ ต่อไล่ แคะแห้ง เป็นต้น

สันพรั้มอญ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นและกิ่ง เป็นปล้องข้อ ใบยาวรีรูปหอกโคนและปลายใบแหลม ริมขอบ เรียบ ลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ มีสีแดง ดอกออกเป็นช่อ ผล ออกเป็นฝัก สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ไอ ขับปัสสาวะ เป็นต้น เรียกว่า ฉะยิงพรั้มอญ กระตุกไก่อดำ ฉะยิงพรั้มบ้าน ลำมะงาจีน ฝีมอญ เกียงผา กุลาดำ บัวลาดำ ฉะยิงพรั้ม่าน ก็มี

สันพรั้มหอม

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตรง ใบเป็นใบเดี่ยว ออกเรียงกันเป็นคู่ ๆ ตามข้อต้น ใบเล็กยาว ริมใบเป็นจัก เล็ก ๆ ใบมีกลิ่นหอม ดอกออกเป็น ช่ออยู่ตรงส่วนยอดของต้น สรรพคุณ แก้ปวดหัว แก้ไข้ ตัวร้อน ขับเหงื่อ เป็นต้น บางที่เรียกว่า หญ้าเสือหมอบ เกียงพาโย ก็มี

สับ

ในที่นี้หมายถึง การรักษาโรคด้วยวิธี ใช้สันมือ หรืออุปกรณ์ เช่น สันมีด หรือไม้ ทูบหรือเคาะเบา ๆ ไปตามผิวกาย หรือ บริเวณที่เกิดโรค

สับปะรด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุก ลักษณะลำต้น แตกกอกเป็นกอใหญ่ ไม่มีกิ่งก้าน มีแต่กาบใบห่อหุ้มลำต้นไว้ โคนต้นเป็นปล้องสั้น ๆ ดอกออกเป็นช่อ โผล่จากกลางกอ ผลรูปมนรีมีใบสีเขียวเข้มเป็นกระจุกที่ปลายผล สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ท้องผูก ฆ่าพยาธิ เป็นต้น
สรรพาวาโย	ชื่อโรคลมประเภทหนึ่ง มีอาการให้จับเป็นคราว ๆ แล้วเว้นทีหนึ่ง มีอาการ ให้เจ็บหลัง และเกลียวคอ เป็นต้น
สัมประชวร	ชื่อไข้ชนิดหนึ่ง เกิดเพราะเลือด เสมหะ ดี เล้น และลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดพิษไข้ขึ้น
สำเกลื่อ	ดูที่ ตานดำ
สำนแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปใบหอก ดอกเป็นดอกเดี่ยว สีเหลืองแกมชมพู ผลค่อนข้างกลม บางที่เรียกว่า สารภีป่า สารภีดอย สำนแดงใหญ่ ก็มี
สำนแดงใหญ่	ดูที่ สำนแดง
สามร้อยต่อ	ดูที่ เพชรสังฆาต
สามสิบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม มีเหง้าและรากใต้ดิน ลำต้นบนดินเลื้อยพันมีหนามแหลม ใบออกเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับเป็นเส้นแคบยาว ดอกออกเป็นช่อที่ปลายกิ่งมีสีขาว ผลค่อนข้างกลมมีสีแดง สรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้ตกเลือด เป็นต้น
สารพัดพิษ	ดูที่ สรรพพิษ
สารภี	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบกลมหนาและแข็ง ดอกเป็นช่อสีขาว เกสรเหลือง มีกลิ่น

	หอม สรรพคุณ แก้เสมหะในคอ ขับลมในลำไส้ และบำรุงหัวใจ เป็นต้น
สารภีดอย	ดูที่ บุนนาค และลำแตง
สารภีป่า	ดูที่ ลำแตง
สารส้ม	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเกลือเคมีประเภทหนึ่ง เป็นก้อนแข็งสีขาว มีรสฝาดเปรี้ยว
สารส้มสะตุ	ดูที่ สะตุ
สารหนู	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง
สำเหล้าเครือ	ดูที่ มะกา
สำแดง	อาการของโรค หรืออาการไข้ ที่มีอาการผิดปกติขึ้นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น บริโภคอาหารที่ไม่ถูกต้องกับโรค เป็นต้น บางทีเรียกว่า ผิดสำแดง
สำมะงาจีน	ดูที่ สันพร้ามอญ
สำรอก	อาการของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการขย้อนของที่กลืนกินลงไป แล้วออกมาทางปาก เป็นอาการเดียวกับอ้วก แหวะ และอาเจียน
สำแลง	ของแสลงที่ทำให้โรคกำเริบ ดูเพิ่มเติมที่ สำแดง แสลง
สำแลงธาตุอันกล้า	ในที่นี้หมายถึง อาการผิดปกติอย่างรุนแรงของธาตุในร่างกาย ทำให้ เกิดอาการโรคต่าง ๆ ตามกองธาตุนั้น
สิง	ในที่นี้หมายถึง เข้าอยู่ในร่างกาย
สิ่งละส่วน	การกำหนดน้ำหนัก หรือจำนวนของเครื่องยาแต่ละอย่างใช้เท่ากัน เช่น เครื่องยาที่ใช้ทุกอย่างหนัก ๑ บาท เหมือนกัน เป็นต้น

สีตะมັคคะวาโย	ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการให้ตัวเย็นมือเท้าตาย เคลื่อนไหวไม่ได้ เป็นต้น
สีทธการิยะ	คำอธิษฐานขอให้สำเร็จ โบราณใช้เป็นคำขึ้นต้นเมื่อกล่าวความต่าง ๆ
สี	ในที่นี้หมายถึง การรักษาโรคด้วยวิธีใช้ยาทาหรือใช้ลูกประคบชุบยาแล้วถูไปตามผิวหนัง
สีข้าง	ส่วนของร่างกาย ถัดจากรักแร้ลงมาถึงสะเอวทั้ง ๒ ข้างของร่างกาย
สีบาท	ดูที่ ตำลึง
สีผึ้ง	สัตรีสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากการนำรังผึ้งตั้งไฟเคี่ยวหลอมให้เป็นก้อนชี้ผึ้ง ก็เรียก
สีพันคนทา	ดูที่ คนทา
สีพันนางแอ	ดูที่ สันพร้านางแอ
สีเสียด	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ สีเสียดไทยและสีเสียดเทศ เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง กิ่งและลำต้นมีหนามแหลม ผิวเปลือกค่อนข้างขรุขระ มีสีเทาเข้มเปลือกข้างในสีแดงเป็นไม้ใบรวม สรรพคุณ แก้ท้องร่วง สมานแผล เป็นต้น
สีเสียดทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ สีเสียดไทย และสีเสียดเทศ ดูเพิ่มเติมที่ สีเสียด
สีเสียดเทศ	ดูที่ สีเสียด
สีเสียดไทย	ดูที่ สีเสียด
สุนทรวาด	ดูที่ ลมสุนทรวาด

สุพรรณิธาน	ดูที่ มาศเหลือง
สุพรรณิธานแดง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง สรรพคุณ แก่น้ำเหลืองเสีย ประดง ฝิ่นคัน และ แก้มในข้อ ในกระดูก เป็นต้น เรียกว่า กำมะถันแดง มโนศิลา หรดาลแดง ก็มี
สุพรรณิธานเหลือง	ดูที่ มาศเหลือง
สุรามฤต	ดูที่ สุรามะริด
สุรามะริด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก ผิวลำต้นสีหม่น กิ่งก้านสีแดง ใบยาวบิด ขอบใบคม ดอกมีสีขาว ผลกลม แข็ง สรรพคุณ แก้มขัดข้อ เส้นกระดูก เป็นต้น บางที่ เรียกว่า สุรามฤต
สุริยาวิสุทธิ	ชื่อยาแก้ไข้ที่มีส่วนผสมของสมุนไพร ๕ ชนิด คือ พรอท สุพรรณิธาน โหระพา มหาหิงคุ์ และผลสลอด กินกับน้ำผึ้ง
เสก	การร่ายมนต์เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์
เส้น	ในที่นี้หมายถึง ส่วนที่มีลักษณะเป็นสายในร่างกาย เป็น ทางเดินของเลือดและประสาทของร่างกาย
เสมหะ	เมือกที่ออกจากลำคอหรือลำไส้
เสมหะโรค	โรคที่เกิดจากเสมหะในร่างกายกำเริบ หรือผิดปกติ
เสมอภาค	การกำหนดส่วนของเครื่องยาทุกอย่าง เท่ากันหรือเสมอกัน
เสนียด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเดี่ยวลักษณะ ใบรูปหอก ดอกออกเป็นช่อ สรรพคุณ ใช้ห้ามเลือด แก้ไอ หืด ขับเสมหะ แก้ฝี บำรุงปอด บำรุงเลือด เป็นต้น บางที่เรียก หูรา โมรา กุลาขาว บัวลาขาว และกะเหนียด ก็มี

เสียงจรีต	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการจิตใจมืดปกติจากคนธรรมดาเป็นบ้า
เสียงสูญ	เสียงหาย เสียงแหบแห้ง
เสียงด	อาการของโรคชนิดหนึ่งทำให้รู้สึกเจ็บแทงเข้าไปในส่วนของร่างกาย
เสียงว	รู้สึกแปลบ เกิดอาการที่ทำให้ชนลุก
เสียงดอกขาว	ดูที่ ลัมเสียงว
เสียงน้อย	ดูที่ ลัมเสียงว
เสียงรอรัง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
แสงพระจันทร์	ดูที่ หละแสงพระจันทร์
แสงเพลิง	ดูที่ ละอองแสงเพลิง
แสงอาทิตย์	ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก
แสง	ดูที่ คำไทย
แสงคำ	ดูที่ กราย
แสงโคก	ดูที่ หัสคุณ
แสง	พืชสมุนไพรมี ๓ ชนิด คือ แสงขาว เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นเกลี้ยงเกลา ชอบขึ้นในที่ลุ่ม ชายทะเลดินเลน แสงดำ ลำต้นใหญ่โตมาก ผิวต้นเกลี้ยงสีดำ และมีอีกชนิดเรียกว่า แสงสาร เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบหนาสีเขียวเป็นมัน ดอกเป็นช่อแบนใหญ่ สีเหลือง ฝักลักษณะคล้ายฝักขี้เหล็ก มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น ขี้เหล็กป่า ขี้เหล็กโคก ขี้เหล็กสาร ฯลฯ

แสมทะเล	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ แสม
แสมทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ แสมขาว และแสมดำ ดูเพิ่มเติมที่ แสม
แสมสาร	ดูที่ แสม
แสม้าทะเลลาย	ดูที่ ชิงชี
แสลง	สิ่งที่ทำให้อาการโรคกำเริบขึ้น หรือเป็นโรคแทรกอย่างอื่นขึ้น ดูเพิ่มเติมที่ สำแดง สำแลง
แสลงใจ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นลูกกลม เมื่อสุกมีสีแสดอมเขียว เนื้อในสีขาว เมื่อสุกมีสีเหลือง สรรพคุณ ใช้เป็นยาเมา บางที่เรียกว่า ตุมกาแดง
ไส้ด้วน	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นโรคเกิดกับชาย อาการของโรคเกิดจาก เสกกับหญิงที่เป็นโรคภายในอยู่ก่อนแล้ว ทำให้อาการ เป็น เม็ดขึ้นที่ปลายองคชาตก็ดี รอบ ๆ องคชาตก็ดี เม็ดนั้น แตกออกเป็นน้ำเหลืองและเลือดทำให้เจ็บ ปวดแสบปวดร้อน แผลเน่า กัดตั้งแต่ปลายองคชาตเข้าไปทุกวันถึงโคนองคชาต เมื่อใดก็ตาย โรคไส้ด้วน เกิดจากเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เกิดจากการเสกเมถุนสำส่อน เป็นสัญจรโรค ๒. เกิดจากการเสกเมถุนกับหญิงกำลังมีประจำเดือน ๓. เกิดจากการเสกเมถุนรุนแรงหักโหมจนฟกช้ำ ๔. เกิดจากการเสกเมถุนกับหญิงเป็นกามโรค
ไส้ลาม	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการเป็นเม็ดผุดขึ้นที่ทวารเบา โดยผุด จากภายในออกมาภายนอก ลามถึงหัวหน่าว ท้องน้อย

ลักษณะเหมือนผี เมื่อแตกอยู่ภายในจะเป็นหนองออกมาทางช่องปัสสาวะ เป็นต้น

โสภโรค ชื่อโรคชนิดหนึ่ง

ห

หงส์ระทด ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการตัวร้อนจัดมือเท้าเย็น หอบสะอึก ล้นกระด้างคางแข็ง จับไข้ไม่เป็นเวลา เมื่อเวลาไข้จับ มีอาการตัวเกร็งเหมือนท่อนไม้ เป็นต้น พิษไข้ทำให้ตามร่างกายเกิดเป็นเม็ดเล็ก ๆ เรียงกันถี่ ๆ เหมือนไขปลากราย

หญ้าเกล็ดหอย พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นแผ่สาขา ปกคลุมดินเป็นแผ่น ใบค่อนข้างกลม ดอกเป็นช่อ หรือกระจุก ออกตามข้อ ลำต้นสีเขียวออกขาว สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น บางที่เรียกว่า เกล็ดหอย

หญ้าขัด ดุที ขัดมอน

หญ้าคา ดุที คา

หญ้าไซ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง

หญ้าดอกขาว ดุที หมอน้อย

หญ้าติดแมว ดุที อ้ายเหนียว

หญ้าไต้ใบ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกลำต้นตั้งตรง ใบออกเป็นใบรวม มีใบย่อยเรียงสลับกัน ๒ แถว ดอกมีขนาดเล็ก สีเหลืองอมน้ำตาล ผลออกเรียงเป็นแถว อยู่ใต้ก้านใบ

	สรรพคุณ แก้ไข้ ขับปัสสาวะ แก้ถ่ายเป็นมูกเลือด เป็นต้น เรียกว่า มะขามป้อมดิน หมากรั้วหลัง ก็มี
หญ้าทอง	คู่มือ พันธุขาว
หญ้าน้ำดับไฟ	คู่มือ น้ำดับไฟ
หญ้าปากควาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
หญ้าฝรั่ง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเถาของพืชชนิดหนึ่ง ลักษณะ ละเอียดเป็นฝอยสีเหลือง ๆ คล้ายสียาจืดแต่แดงกว่า รส หวานปะแรม ๆ เผ็ด ๆ ขม ๆ และหอม ใช้ทำยาและเครื่อง หอม
หญ้าพันธุ์	คู่มือ พันธุ
หญ้าพันธุ์ขาว	คู่มือ พันธุขาว
หญ้าพันธุ์แดง	คู่มือ พันธุแดง
หญ้ามันไก่	คู่มือ ทองพันชั่ง
หญ้าปากควาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งอยู่ในตระกูลหญ้า
หญ้ามันไก่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพรรณไม้ล้มลุก พุ่มขนาดเล็ก รากและใบใช้ทำยา บางทีเรียก ทองดูลย์ ทองพันชั่ง คู่มือ ทองพันชั่ง
หนอง	อาการของโรคชนิดหนึ่ง น้ำเลือดเสีย กลายเป็นสีขาวข้น ที่กักคั่งอยู่ตามแผล และฝี
หญ้ามูกมาย	คู่มือ ขอบชะนาง
หญ้ายองไฟ	หยากไย่ หรือ ไยแมงมุมที่มีเขม่าไฟจับจนเป็นเส้นดำ ๆ ห้อยอยู่ตามใต้ หลังคาเรือนครัวไฟที่ใช้เตาฟืน ถ้าเป็นหลังคา

	มุงจากด้วยจะยังมีคุณภาพดี สรรพคุณ บำรุงโลหิต ขับ โลหิตระดู มีรสเค็ม
หญ้ารกช้าง	คูที่ กะทกรก
หญ้ารังกา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
หญ้าละออง	คูที่ หมอน้อย
หญ้าสับ	คูที่ กะเม็ง
หญ้าสาบอิน	คูที่ หัสคุณ
หญ้าสามวัน	คูที่ หมอน้อย
หญ้าเสื่อหมอบ	คูที่ สันพร้าวหอม
หญ้าหงอนไก่	คูที่ สังกรณี
หญ้าหนดแมว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นสีเหลี่ยม สีน้ำตาล แดง ใบเดี่ยวออกตรงข้ามเวียนสลับ ดอกออกเป็นช่อ ผล ยาวแบน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ล้างพิษ เป็นต้น เรียกว่า บางรักป่า อีตูดง ก็มี
หญ้าหนอนตาย	คูที่ ขอบชะนาง
หญ้าหนู	คูที่ ลำพัน
หญ้าหนูตัน	คูที่ ลำพัน
หญ้าห้วนาค	คูที่ สังกรณี
หญ้าเอ็นยิด	คูที่ ผักกาดน้ำ
หญ้าเอ็นอิด	คูที่ ผักกาดน้ำ

หทัยโรค	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการหัวใจผิดปกติ เป็นต้น
หนอนขาว	ดูที่ ขอบชะนาง
หนอนแดง	ดูที่ ขอบชะนาง
หนอนตายอยากขาว	ดูที่ ขอบชะนางขาว
หนอนตายอยากทอง	ดูที่ ขอบชะนาง
หน่อไม้คาเตา	ในที่นี้ หมายถึง พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหน่อของ ต้นไผ่ ที่เรียกว่า หน่อไม้ นำไปเผาด้วยวิธีซุก หรือแทรก เข้าไปในระหว่างก้อนถ่านที่ลุกแดงในเตา แล้วทิ้งค้างไว้ จนสุก
หนังกระเบน	ดูที่ กระเบน
ขนาด	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกสูงประมาณ ๕ - ๖ ฟุต ลำต้นและใบมีขนสีขาวนุ่ม ใบใหญ่ริมขอบหยัก ดอกออกเป็นช่อ มีสีเหลือง เมื่อแก่จัดเปลี่ยนเป็นสีขาว ใบและยอด อ่อน ใช้กลั่นเป็นน้ำมัน เมื่อแห้งแล้วตากเกล็ดเป็นพิมเสน เชื่อกันว่าเป็นไม้ที่ฝึกกลัว สรรพคุณ แก้ก้องเสีย ขับลม ขับ พยาธิ บำรุงเลือด บำรุงกำลัง เป็นต้น เรียกว่า ขนาดใหญ่ ขนาดหลวง พิมเสน คำพอง ใบกลม ผักชีช้าง ก็มี
ขนาดคำ	ดูที่ โลดทะนง
ขนาดหลวง	ดูที่ ขนาด
ขนาดใหญ่	ดูที่ ขนาด
หนามกระสุน	ดูที่ โคกกระสุน
หนามกราย	ดูที่ กราย
หนามไค้ง	ดูที่ ผาง

หนามดิน	ดูที่ โคกกระสุน
หนามพุงคอ	ดูที่ พุงคอ
หนามรอบตัว	ดูที่ พุงคอ
หนามลิดเค้า	ดูที่ คัดเค้า
หนามเล็บเหยี่ยว	ดูที่ เล็บเหยี่ยว
หนามเหม็น	ดูที่ พุงคอ
หมกไฟ	การเอาถ่านไฟกลบ หรือ ปกให้มืดเพื่อให้สุก
หมอน้อย	๑. พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง ใบเป็นใบเดี่ยวออกเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ เป็นกระจุกสีม่วงแดง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ปวดท้อง ลงท้อง ขับพยาธิ เป็นต้น เรียกว่า หญ้าดอกขาว หญ้าละอองหญ้าสามวัน ก็มี ๒. ดูที่ หัสคุณ และผักกาดน้ำ
หมอร่องแร้ง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากใยแมลงมุมเก่า ๆ สีดำ ที่ห้อยอยู่ตามที่ต่าง ๆ ใช้เป็นยาสมานแผลสด ก่อนนำไปใช้ต้องพลีส ดูเพิ่มเติมที่ พลีส
หมาก	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นลำต้นตั้งตรง เป็นต้นเดี่ยว ไม่แตกกิ่ง ใบประกอบแบบขนนก เรียงหนาแน่นที่ปลายยอด ใบย่อยรูปใบหยก ดอกออกเป็นช่อขนาดใหญ่ สีขาวแกมเหลือง สรรพคุณ แก้ไข้ ดับพิษร้อน เป็นต้น
หมากกะลิงเทศ	ดูที่ ชุมเห็ดเทศ
หมากไข่หลัง	ดูที่ หญ้าไต่ใบ
หมากต้อง	ดูที่ สะท้อน

หมากทาง	ดูที่ สลอด
หมากผู้	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นตั้งตรง ใบเป็นรูปยาวรี ปลายแหลม ดอกออกเป็นช่อ ผลเป็นรูปทรงกลม เมื่อสุกสีแดง สรรพคุณ แก้บิด มูกเลือด แก้ไอ เป็นต้น เรียกว่า หมากผู้หมากเมีย ปูหมาก ก็มี
หมากผู้หมากเมีย	ดูที่ หมากผู้
หมากย่อง	ดูที่ สลอด
หมากหนาม	ดูที่ เล็บเหยี่ยว
หมากอี	ดูที่ ฟักทอง
หย่อน	๑. ลักษณะอาการของโรค ซึ่งค่อย ๆ ทุเลา หรือพิษของโรคเบาบางลง ๒. หมายถึง ยาที่รักษาโรคนั้นมีฤทธิ์อ่อนไปไม่สามารถระงับหรือรักษาโรคให้หาย หรือทุเลาเบาบางลง ๓. หมายถึง ธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกาย น้อยลงกว่าปกติ ทำให้เกิดอาการโรคตามส่วนต่าง ๆ ของธาตุนั้น เรียกว่า ธาตุหย่อน
หยีบ	ประมาณของเท่ากับใช้นิ้วมือ ๒ นิ้ว (หัวแม่มือกับนิ้วชี้) จับขึ้นครึ่งหนึ่ง
หรดาล	ดูที่ หรดาลกليبทอง
หรดาลกليبทอง	แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง มีส่วนประกอบของธาตุสารหนู และกำมะถัน มีสีแดงอมเหลือง
หรดาลแดง	ดูที่ สุพรรณถันแดง หรือมโนศิลา

หละ ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กอ่อนที่ยังอยู่ในเขตเรือนไฟ เมื่อเด็กออกจากเรือนไฟแล้ว หรืออายุ ๓ เดือนขึ้นไป จะไม่ค่อยเป็นหละ แต่เรียกว่า โรคซาง อาการของโรคหละ จะเป็นต่อเนื่องมาจากโรคละออง โดยมีอาการรุนแรงมากขึ้น ลิ้นที่เป็นฝ้าขาวนั้นจะเป็นแผ่นหนา เห็นเป็นคราบขาว กับมีเม็ดพิษผุดขึ้นเป็นยอดแหลม มี ๙ ชนิด คือ ยอดเหลืองแดง ดำดุจน้ำหมึก เขียวดุจ สีใบไม้มีสายโลหิต ดำดั่งสีนิล ดำแดงดำดั่งสีลูกหว้าห้าม สีคราม ขาว และไม่มียอด แต่แดงทั่วทั้งปาก อาการของโรคหละ มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ได้แก่ หละอุทัยกาฬ หละเนระกัณถิ หละแสงพระจันทร์ และนิลกาฬ

หละนิลกาฬ ชื่อโรคหละชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กที่เป็นโรคละอองมหาเมฆ อยู่แล้ว เม็ดที่ผุดขึ้นเป็นยอดดำดั่งสีนิล ทำให้เจ็บไปทั่วสรรพางค์กาย หายใจขัด หลังแข็ง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ หละ และแม่ซาง

หละนิลเพลิง ดูที่ หละเนระกัณถิ

หละเนระกัณถิ ชื่อโรคหละชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กที่เป็นโรคละอองแก้วมรกต เม็ดที่ผุดขึ้นเป็นยอดสีเขียว มีสายเลือดผ่าน เมื่อขึ้นได้ ๕ วัน มีอาการท้องขึ้น ลงท้อง ปากแห้ง คอแห้ง เสียงแหบ เป็นต้น บางที่เรียกว่าโรคหละนิลเพลิง ดูเพิ่มเติมที่ หละ และแม่ซาง

หละมหานิลกาฬ ดูที่ หละอุทัยกาฬ

หละแสงพระจันทร์ ชื่อโรคหละชนิดหนึ่ง เป็นแก่เด็กที่เป็นโรคละอองแก้ววิเชียร อยู่แล้ว เม็ดที่ผุดขึ้นเป็นยอดสีขาวแล้วกลับเหลือง ขึ้นที่

	ต้นขากรรไกรซ้ายหรือขวา ขนาดโตเท่าเม็ดข้าวโพด ทำให้มีอาการลงท้อง ตัวเย็น ลื่นกระด้างคางแข็ง หน้าผากตึง ร้องให้ไม่มีน้ำตา ตาแข็งค้าง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมที่ หละ และแม่ซาง
หละอุทัยกาฬ	ชื่อโรคหละชนิดหนึ่ง เป็นแก้มเด็กที่เป็นโรคละอองเปลวไฟฟ้า หรือละอองไฟฟ้าอยู่แล้ว เม็ดที่ผุดขึ้นเป็นยอดสีแดง มีพิษ ร้อนมากทำให้มีอาการชัก มือกำ เท้างอ ปิดหนัก ปิดเบา ลื่นกระด้าง คางแข็ง นัยน์ตาซ้อนขึ้นสูง บางที่เรียกว่า หละมหานิลกาฬ ดูเพิ่มเติมที่ แม่ซาง และหละ
หลาม	การทำให้สุก ด้วยวิธีนำเครื่องยาใส่กระบอกไม้ไผ่แล้วเผาไฟ ให้สุก
หวดหม่อน	ดูที่ หัสคุณ
หวดหม่อนต้น	ดูที่ ไปรงฟ้า
หว่า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ผลเมื่อสุก มีสี ม่วงแก่
หวายตะค้า	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นปาล์ม หลายชนิด หลาย สกุล ขึ้นเป็นกอ ลำต้นยาวทอดเลื้อย ผิวเกลี้ยง เหนียว กาบและก้านใบมีหนาม หวีใช้ทำยาได้
หวายตะมอย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มเลื้อย ก้านใบแผ่เป็นครีbsdอกสีเหลืองอ่อน สรรพคุณ แก้พยาธิ แก้หืด เป็นต้น เรียกว่า ตะเข็บ หวายหนู คอกิว ก็มี
หวายหนู	ดูที่ หวายตะมอย
หอบ	อาการของโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้หายใจถี่ ๆ เหนื่อย

หอม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพรรณไม้ล้มลุกชนิดพืชผักสวนครัว มีหัวหรือลำต้นอยู่ใต้ดิน ใบกลมเรียวยาว เป็นโพรงตลอด มีกลิ่นฉุน ใช้ปรุงอาหารและทำยา เรียกว่า หอมแดง ถ้าหัวใหญ่ เรียกหอมหัวใหญ่
หอมขาว	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
หอมแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก ลำต้นเป็นหัว อยู่ในดิน หัวไปเรียกหอม หรือหอมไทย หอมหัว ก็เรียกสรรพคุณ แก้ท้องอืด แก้ไข้จับลม เป็นต้น
หอมแดง	ดูที่ ลำพัน
หอมเทียม	ดูที่ กระเทียม
หอมไทย	ดูที่ หอมแดง
หอมป้อมกุลา	ดูที่ ผักชีฝรั่ง
หอมเปราะ	ดูที่ ว่านเปราะ
หอมหัว	ดูที่ หอมแดง
หอยกาบ	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์ประเภทหอย
หอยขม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์ประเภทหอยน้ำจืด
หอยแครง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์ประเภทหอยทะเล
หอยจับแสง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง
หอยตาวัว	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง
หอยนางรม	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง
หอยพิมพการัง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง

หอยมุก	สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง
หอยสังข์	ดูที่ สังข์
หัด	ชื่อโรคไข้ชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ พิษกาฬ
หัวกะทิสด	ดูที่ กะทิ
หิวหวาน	บางที่เรียก ดองดิง ดาวดิงส์ พันมหา ดูที่ ดองดิง
หิวค่าง	ดูที่ กระเบา
หิวเต่า	สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง ได้มาจากหิวของเต่า สัตว์เลื้อยคลาน จำพวกหนึ่งมีเกล็ดหุ้มเนื้อ หลังเป็นแผ่น มี ๔ ขา ขาสั้น มี หลายชนิด เช่น เต่านา เต่าหับ เต่าดำ เป็นต้น
หิวเทียม	ดูที่ กระเทียม
หิวยาข้าวเย็นเนิน	ดูที่ โลดทะนง
หิวหนาว	ส่วนของร่างกายใต้ท้องน้อยลงไป
หิวหอม	ดูที่ หอมแดง
หิวเหล้าเข้มข้น	ในที่นี้หมายถึง น้ำเมาที่กลั่นแล้วอย่างดีชนิดเข้มข้น
หัตคินี	ดูที่ ลมหัตคินี
หัตคิน	ดูที่ สลอด
หัตศุณ	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ได้แก่ หัตศุณ และหัตศุณเทศ เป็น ไม้พุ่มขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นตรง กิ่งก้านมีขนสั้น ๆ ใบเรียงสลับท้องใบมีขน ดอกออกเป็นช่อแยก สีขาวแกม เหลือง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้พิษและแก้โรคผิวหนัง เป็นต้น เรียกว่า หวดหม่อน เพี้ยฟาน หญ้าสาบชัน สมัดใบใหญ่ หัตศุณโคก มะหลุย หมอน้อย อ้อยช้าง แสนโคก ก็มี

หัตถ์คุณโคก	ดูที่ หัตถ์คุณ
หัตถ์คุณดง	ดูที่ ไปร่งฟ้า
หัตถ์คุณทั้งสอง	คือ หัตถ์คุณ (หัตถ์คุณไทย) และหัตถ์คุณเทศ ดูเพิ่มเติมที่ หัตถ์คุณ
หัตถ์คุณเทศ	ดูที่ หัตถ์คุณ
หัตถ์คุณผี	ดูที่ มะกา
หัตถ์สะท้อน	ดูที่ ข่อยหยอง
หัตถ์อัยเครือ	ดูที่ มะกา
หางกราย	ดูที่ กราย
หางกวางผู้	ดูที่ ช้างน้ำว
หางจระเข้	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อนจำพวกวาน ขึ้นเป็นกอ ใบเป็น กาบหนา ใบใหญ่ปลายใบแหลมรูปรีเวลายาวคล้ายลักษณะของหางจระเข้ ขอบใบเป็นจัก ๆ ปลายแหลมเหมือนหนาม ใบอวบภายในเป็นวุ้นใส ดอกออกเป็นช่อแทงก้านดอกจากกลางกอ สรรพคุณ ใช้วุ้นจากใบทำยาตำแก้ท้องผูก ดับพิษ และอาการอักเสบ เป็นต้น ว่านหางจระเข้ก็เรียก
หางนกยูง	สัตว์สมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากขนหางของนกยูง เป็นนกที่มีขนงามสีเลื่อม ขนหางเป็นแวว
หางหนู	ดูที่ บอระเพ็ด
หางไหล	ดูที่ ตานขโมย
หางไหลแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
หาด	ดูที่ มะหาด

หาดขนุน	ดูที่ มะหาด
หาสติมิได้	ในที่นี้หมายถึง หมดสติ สลบ หมดความรู้สึกตัว
หิงค์	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ มหาหิงค์
หิงห้อยตากระจายออก	ในที่นี้หมายถึงอาการของโรคตาชนิดหนึ่งทำให้ตาพร่าเห็นเป็นแสงสว่างกระจายไป
หิงหาย	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อสีม่วงแกมน้ำเงิน ผลเป็นฝัก สรรพคุณ บำรุงธาตุ เป็นต้น บางทีเรียก กิงหาย ดิงหาย
หินปะการัง	ดูที่ ปะการัง
หีบลม	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง
หืด	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการหอบ หายใจถี่ ๆ
หุง	ทำให้สุกด้วยไฟคล้ายวิธีต้ม แล้วรินน้ำออกหรือเคี้ยวให้น้ำแห้งจนสุกหรือได้น้ำมัน
หุงคงแต่น้ำมัน	ดูที่ หุงให้คงแต่น้ำมัน
หุงเป็นสีผึ้ง	ในที่นี้หมายถึง ทำให้สุกด้วยไฟโดยตั้งไฟเคี้ยว ให้น้ำแห้งหลอมเป็นก้อน
หุงให้คงแต่น้ำมัน	ในที่นี้หมายถึง ทำให้สุกด้วยไฟโดยวิธีตั้งไฟเคี้ยวให้น้ำแห้งจนเหลือแต่น้ำมัน ดูเพิ่มเติมที่ หุง
หูตึง	อาการของโรคอย่างหนึ่ง หูไม่รับเสียง หรือไม่ได้ยินเสียง
หุรา	ดูที่ เสนียด
หูหนวก	อาการของโรคอย่างหนึ่ง หูไม่รับเสียง หรือไม่ได้ยินเสียง
หูหนัก	อาการของโรคอย่างหนึ่ง หูไม่รับเสียง หรือไม่ได้ยินเสียง

เห็ดมูลโค	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากเห็ดที่ขึ้นจากกองมูลโค
เห็บ	โรคอย่างหนึ่ง มีอาการชาตามอวัยวะ ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
เหล็กทั้งห้า	พืชสมุนไพร ๕ ชนิด ได้แก่ แก่นพญามือเหล็ก แก่นขี้เหล็ก เถาวัลย์เหล็ก วานสากเหล็ก และสนิมเหล็ก
เหงือกตก	เหงือกออกตามผิวหนังมากเหมือนอาบน้ำ บางที่เรียกว่า เหงือกแตก
เหงือกแตก	ดูที่ เหงือกตก
เหมืองจี	ดูที่ คนทา
เหมือดควาย	ดูที่ โลด
เหมือดโลด	ดูที่ โลด
เหมือดหลวง	ดูที่ โลด
เหลือกกำลัง	ในที่นี้หมายถึง อาการโรครุนแรงมาก อาการโรคหนักมาก
เหลืองเคซา	ดูที่ พักทอง
เหลืองหระคุณ	ชื่อยาแก้โรคทางใจ หละละอองเพลิง เครื่องยาประกอบด้วย รงทองสะตุ ลูกจันทน์ ขมิ้นอ้อย สิ่งละ ๑ เฟื้อง พิมเสน ๒ ไพ หรดาลกลีบทอง ๑ บาท ทำเป็นจุนบดทำแท่งไว้ ละลาย สุรากินหรือกวาดก็ได้
เหือด	ชื่อโรคไข้ชนิดหนึ่ง ดูเพิ่มเติมที่ พิษกาฬ
เหือดตก	ดูที่ เหงือกตก
แห่นแก	ดูที่ โมกมัน

แห่ย์ง	ดูที่ คล้า
แห้วหมู	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด คือ แห้วหมูใหญ่ และแห้วหมูเล็ก เป็นไม้ล้มลุกจำพวกหญ้า แห้วหมูใหญ่ ลำต้นตั้งตรงสูงราว ๑ ฟุต แห้วหมูเล็ก ต้นเตี้ย ติดดิน ก้านดอกสูงราว ๓ - ๔ นิ้วฟุต ดอกเล็ก ๆ สีขาว มีใบเลี้ยงใต้ดอก ๓ ใบ หวีเล็กกว่าแห้วหมูใหญ่ ใช้หวีทำยาได้ทั้งสองชนิด เป็นไม้आर्รรพ์ชนิดหนึ่ง หวีถึงแม้จะต้มแล้วก็สามารถจะงอกเป็นต้นได้อีก ถ้าไม่ทุบให้แตก สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ขับลมในลำไส้ และอาการคันตามผิวหนัง เป็นต้น
โหนด	ดูที่ ตาลโหนด
โหระพา	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกลำต้นตั้งตรง ใบมีลักษณะรูปรียาว ดอกออกเป็นช่อเรียงเป็นชั้น ๆ ผลออกเป็นเมล็ดเล็ก ๆ สรรพคุณ แก้ท้องเสีย ขับลม บำรุงธาตุ เจริญอาหาร
โหระ	พืชสมุนไพร มี ๒ ชนิด ได้แก่ โหระผักกูด และ โหระบอน ส่วนที่นำมาใช้เป็นสมุนไพร ได้มาจากเหง้าหรือหัวแห้งของพืชต่างชนิด และเรียกชื่อตามประเภทของพืชเหล่านั้น เช่น โหระผักกูด ได้มาจากเหง้าของพืชประเภทผักกูด โหระบอน ได้มาจากหัวแห้งของพืชประเภทบอน
โหระเดือยไก่	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากรากแห้งของพืชหลายชนิด สรรพคุณ แก้ลมปวดตามข้อ เป็นต้น
โหระบอน	ดูที่ โหระ
โหระผักกูด	ดูที่ โหระ
ให้แก้แต่ยังอ่อน	ในที่นี้ หมายถึง ให้รักษาตั้งแต่ อาการของโรคยังไม่รุนแรง หรือเพิ่งเริ่มมีอาการของโรค

ให้คลั่ง	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดเพราะพิษไข้ หรือธาตุลมใน ร่างกายผิดปกติ เข้าไปกระทบหัวใจ ทำให้มีอาการกระวน กระวาย เพ้ออย่างเสียสติ ดูที่ คลั่ง
ให้จับ	เกิดอาการไข้
ให้จับสะท้อน	เกิดอาการไข้ทำให้ร่างกายหนาวสั่น
ให้จำเรณู	ให้ดีขึ้น เช่น ให้จำเรณูเพลิงธาตุหมายถึงให้ธาตุไฟในร่างกาย ดีขึ้นเป็นปกติขึ้น
ให้แตก	อาการของโรคอย่างหนึ่ง มีอาการเหมือนมีลมดันขึ้น ทำให้ แน่นในอก ทำให้เจ็บปวดในอก
ให้ตกสิ้น	ให้ออกจนหมด
ให้ตายจำหระข้างหนึ่ง	ในที่นี้หมายถึง อาการโรคทำให้อวัยวะส่วนด้านข้างของ ร่างกายด้านหนึ่งเคลื่อนไหวไม่ได้
ให้ทำท้อง	ในที่นี้หมายถึง ทำให้เกิดอาการโรคภายในท้อง
ใหม่แดง	ดูที่ ขบา
ให้ร้อนระส่ำระสาย	ในที่นี้ หมายถึง พิษของโรคทำให้มีอาการร้อนทรมานทรมาย
ให้ระส่ำระสาย	ในที่นี้ หมายถึง อาการของโรคทำให้ผิดปกติทรมานทรมาย เดียวดี เดียวร้าย เป็นต้น
ให้ลง	ในที่นี้หมายถึง อาการของโรคลงท้อง หรือท้องเสีย หรือ ให้ถ่ายอุจจาระบ่อย ๆ
ให้ลงเป็นโลหิต	ในที่นี้ หมายถึง อาการของโรคถ่ายอุจจาระออกเป็นเลือด
ให้ลงให้ราก	ในที่นี้ หมายถึง อาการของโรค เป็นทั้งลงท้องหรือท้องเสีย และอาเจียน ซึ่งเกิดเป็นขึ้นพร้อม ๆ กัน ดูเพิ่มเติมที่ ทั้ง

	ลงทั้งราก
ให้สลับ	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดเพราะพิษไข้ ทำให้หมดความรู้สึกตัว หรือสิ้นสติ ดูเพิ่มเติมที่ สลบ
ให้เสีย	ในที่นี้หมายถึง ให้ประกอบพิธี เช่น ไหว้ หรือสังเว
ไหวตัว	ขยับตัว เคลื่อนไหว

อ

องคุลี	มาตรวัดความยาวเท่ากับข้อมนิ้วกลาง ๑ ข้อ
อรุณ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถา มีขนปกคลุมทั้งต้น มีมือสำหรับเกาะยึดใบออกสลับกัน ขอบใบมีรอยหยักท้องใบมีขน ดอกออกเป็นช่อมีสีเขียวยาวออกเหลือง ผลกลมมีรึ ฉ่ำน้ำ สรรพคุณ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ เป็นต้น
อชิรณะ	อาหารที่บริโภคไม่ถูกกับโรค
อติสาร	อาการของโรคชนิดหนึ่ง เป็นอาการไข้หนักมาก ถึงขีดอันตราย หรือถึงระยะใกล้ตาย
อติไสย	อาการของโรคหนักมากถึงระยะใกล้ตาย
อบเชย	พืชสมุนไพรหลายชนิด ได้แก่ อบเชยเทศ อบเชยไทย อบเชยญวน อบเชยป่า หรืออบเชยเถา บางที่เรียก เชือกเขา เครือเขาใหม่ ก็มี เปลือก ราก มีกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้วิงเวียนศีรษะ ขับลมในลำไส้ เป็นต้น
อบเชยจีน	ดูที่ เทพทาโร
อบเชยเถา	ดูที่ อบเชย

อบเชยทั้งสอง	พืชสมุนไพร ๒ ชนิด คือ อบเชยไทย และอบเชยเทศ ดูเพิ่มเติมที่ อบเชย
อบเชยเทศ	พืชสมุนไพรของประเทศอินเดีย ดูเพิ่มเติมที่ อบเชย
อบเชยไทย	ดูที่ อบเชย
อบเชยป่า	ดูที่ สมุลแว้ง
อัมกบ	ดูที่ ผักกะโหลม
อยู่เพลิงมิได้	ดูที่ อยู่ไฟมิได้
อยู่ไฟมิได้	อาการของโรคอย่างหนึ่ง เกิดจากหญิงที่คลอดบุตรแล้ว ไม่ได้ นอนอยู่ไฟรักษาให้มดลูกหดตัว
อริต	ดูที่ ลมอริต
อ้อย	ดูที่ อ้อยแดง
อ้อยช้าง	ดูที่ หัสคุณ และชะเอม
อ้อยดำ	ดูที่ อ้อยแดง
อ้อยแดง	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกตระกูลเดียวกับอ้อยต่าง ๆ ขึ้นเป็นกอ ลำต้นเป็นปล้อง ๆ เปลือกลำต้นแข็งสีม่วงแดง เป็นมัน เนื้อในสีขาวฉ่ำน้ำมีรสหวาน ใบเป็นใบเดี่ยวยาวรูป หอกแคบ ๆ ดอกสีขาว ออกตรงยอดรวมกันเป็นช่อยาว สรรพคุณ ทั้งต้นแก้ ปัสสาวะพิการ แก้ไอ เป็นต้น เรียกว่า อ้อย หรือ อ้อยดำ ก็มี
อะราง	ดูที่ คาง

อัคคีทวาร	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ขอบใบหยักฟันเลื่อย ดอกออกเป็นช่อ สีขาวปนแดง สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ แก้ไข้ แก้ปวดท้อง เป็นต้น
อัควารันตะ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดลมขึ้นภายในร่างกาย ทำให้เจ็บไปทั่วทั้งตัว มีอาการหนาว และเป็นเม็ดผื่นคันขึ้นทั้งตัว
อังกาบ	พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกลำต้นไม่มีหนาม ดอกสีฟ้าอมม่วง ใช้รากมาปรุงยา สรรพคุณ ใช้ขับปัสสาวะ ฟอกเลือดประจำเดือน เป็นต้น
อังก	ดูที่ กะทกรก
อันทพฤษ	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีอาการอวัยวะเพศของชายตายแข็ง เคลื่อนไหวไม่ได้
อัทพังคิวยาโย	ดูที่ ลมอัทพังคิวยาโย
อาการตัด	ในที่นี้ หมายถึง อาการของโรครุนแรงมากจนรักษาไม่ได้ถึงตายอย่างเดียว
อาการถึงตัด	ดูที่ อาการตัด
อาเจียนลม	อาการของโรคชนิดหนึ่ง คือ การสำรอก หรือขย้อนลมออกมาทางปาก บางทีเรียกว่า รากลมเปล่า
อาโปธาตุ	ธาตุน้ำ มีอยู่ในร่างกาย ๑๒ อย่าง คือ น้ำดี เสมหะ น้ำหนอง เลือด เหงื่อ มันทัน มันทเลว (น้ำเหลือง) น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ น้ำมูตร (ปัสสาวะ) ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ
อาโปสมุฏฐาน	ที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุน้ำ อันมีอยู่ในร่างกาย ซึ่งผันแปรผดผกดิไปต่าง ๆ ดูเพิ่มเติมที่ ธาตุ และสมุฏฐาน

อ้ายเหนียว

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม ลำต้นตั้งตรง กิ่งก้านมีขนละเอียด ใบเป็นใบประกอบชนิดมีใบย่อยใบเดียว เรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อ สีแดงแกมม่วง มีผลเป็นฝัก สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ขับพยาธิ เป็นต้น บางครั้งเรียกอีเหนียว หญ้าตีดแมว นางเหนียว เป็นต้น

อายุสมุฏฐาน

ในที่นี้หมายถึง การกำหนดอายุเป็น วัยต่าง ๆ ๓ วัย แต่ละวัยจะมีสมุฏฐาน จากธาตุต่าง ๆ ในร่างกายแตกต่างกันคือ **ปฐมวัย** นับตั้งแต่แรกเกิดจนอายุ ๑๒ ปี สมุฏฐานอาโป พิกัดเสมหะกับโลหิตระคนกัน แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ช่วงที่ ๑ ระหว่างแรกเกิด จนถึงอายุ ๘ ปี และ ช่วงที่ ๒ ถึงอายุ ๑๒ ปี โลหิตเป็นเจ้าเรือน เสมหะยังเจืออยู่

มัชฌิมวัย นับตั้งแต่อายุพ้น ๑๒ ปีขึ้นไป จนถึงอายุ ๓๒ ปี สมุฏฐานอาโป พิกัดโลหิต ๒ ส่วน สมุฏฐานอาโป พิกัดโลหิต ๒ ส่วน สมุฏฐาน วาโย ๑ ส่วน ระคนกัน

ปัจฉิมวัย นับตั้งแต่อายุพ้น ๓๒ ปีไปจนถึง ๖๔ ปี สมุฏฐานวาโย เมื่ออายุพ้น ๖๔ ปีไปแล้ว สมุฏฐานวาโย เป็นเจ้าเรือน อาโปแทรก พิกัดเสมหะกับเหงื่อ ดูเพิ่มเติมที่ สมุฏฐาน

อำพัน

สัตว์สมุนไพรมี ๒ ชนิด ได้แก่ อำพันเกษร และอำพันทอง อำพันเกษร ได้มาจากขี้ปลาวาฬ ลักษณะเป็นวัตถุสีเทา มีกลิ่นหอม ลอยอยู่ในทะเลหรือริมฝั่งทะเล บางทีเรียกว่า อำพันขี้ปลา อำพันทองได้มาจากน้ำกามคุณปลาวาฬ ลักษณะ เป็นวัตถุสีเหลือง มีกลิ่นหอม ลอยอยู่ในทะเลหรือริมฝั่งทะเล สรรพคุณ แก้ลม แก้เสมหะ บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด บำรุงหัวใจ มีรสคาว มัน

อำพันเกษร	ดูที่ อำพัน
อำพันขี้ปลา	ดูที่ อำพัน
อำพันทอง	ดูที่ อำพัน
อำเภอ	ดูที่ กุ่ม และที่ตั้ง
อินท์	ดูที่ กร่อน
อีตูดง	ดูที่ หญ้าหมวดแมว
อีถ่าง	ดูที่ กระท่อม
อีทก	ดูที่ กะทกรก
อีสาน	ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
อีเหนียว	ดูที่ อ้ายเหนียว
อุดร	ทิศเหนือ
อุตพิด	พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งใบเป็นแฉกกลางรูปไข่ปลายแหลม มีชนิดหนึ่งรูปใบแฉกเป็น ๓ แฉก เป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน มีหัวอยู่ในดิน ดอกออกเป็นช่อ บานเวลาเย็นมีกลิ่นเหม็น สรรพคุณ กัดผ้าหนอง สมานแผล เป็นต้น เรียกว่า บอนแบ้ว มะโหระ ก็มี
อุตุสมุฏฐาน	ในที่นี้หมายถึง ฤดูกาลที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเปลี่ยนไปตามเดือน และวัน อันกำหนดกันโดยกาลนิยม เมื่อฤดูแปรเปลี่ยนไปอากาศที่อยู่ภายนอกสัมผัสกับร่างกาย ทำให้ธาตุในร่างกายแปรเปลี่ยนไปตามฤดูกาลนั้น แต่หากธาตุภายในร่างกายเปลี่ยนไม่ทันกับอากาศที่มากระทบภายนอกคราวใด ก็เป็นสมุฏฐานให้มีอาการเจ็บไข้ได้ดังนั้นจึงจัดฤดูกาลเข้าเป็นสมุฏฐานของโรค

อนึ่ง ตามคัมภีร์แพทย์โบราณ แบ่งฤดูกาลออกเป็น
กลุ่มใหญ่ ๆ รวม ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ มี ๓ ฤดู ได้แก่ คิมหันตฤดู หรือ ฤดูร้อนนับตั้ง
แต่เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๘ แรม
๑ ค่ำ รวม ๔ เดือน เป็นช่วงที่มีอากาศร้อน
รักษากาย จัดเป็นสมุฏฐานเตโชธาตุ วัสสานะ
ฤดูหรือฤดูฝน นับตั้งแต่เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ
ไปจนถึงเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ รวม ๔ เดือน
เป็นช่วงที่มีอากาศชื้นรักษากาย จัดเป็นสมุฏฐาน
วาโยธาตุ เหมันตฤดูหรือฤดูหนาว นับตั้งแต่เดือน
๑๒ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ
รวม ๔ เดือน เป็นช่วงที่มีอากาศหนาวรักษากาย
จัดเป็นสมุฏฐานอาโปธาตุ

กลุ่มที่ ๒ มี ๔ ฤดู กำหนดฤดูละ ๓ เดือน แต่ละฤดูมี
สมุฏฐานของโรค ดังนี้

ฤดูที่ ๑ นับตั้งแต่เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึงเดือน
๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานเตโชธาตุ

ฤดูที่ ๒ นับตั้งแต่เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง
เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานวาโยธาตุ

ฤดูที่ ๓ นับตั้งแต่เดือน ๑๐ แรม ๑ ค่ำ ไป
จนถึงเดือน ๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานอาโป
ธาตุ

ฤดูที่ ๔ นับตั้งแต่เดือน ๑ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง
เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานปถวีธาตุ

กลุ่มที่ ๓ มี ๖ ฤดู กำหนดฤดูละ ๒ เดือน ดังนี้

ฤดูที่ ๑ นับตั้งแต่เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง
เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานเตโช

ฤดูที่ ๒ นับตั้งแต่เดือน ๖ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง

เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานเตโชและ
วาโยเจือกัน

ฤดูที่ ๓ นับตั้งแต่เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง
เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานวาโย

ฤดูที่ ๔ นับตั้งแต่เดือน ๑๐ แรม ๑ ค่ำ ไป
จนถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐาน
อาโปและวาโยเจือกัน

ฤดูที่ ๕ นับตั้งแต่เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ไป
จนถึงเดือน ๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานอา
โปและปถวีเจือกัน

ฤดูที่ ๖ นับตั้งแต่เดือน ๒ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึง
เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นสมุฏฐานปถวี ดู
เพิ่มเติมที่ สมุฏฐาน

อุทรโรค

ชื่อโรคภายในท้อง

อุทรवाद

ดูที่ ลมอุทรवाद

อุทัยกาฬ

ดูที่ หละอุทัยกาฬ

อุปทม

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เกิดแก่ชาย มีอาการโรคเกิดขึ้นที่องชาต
ลักษณะอาการโรคมี ๔ ชนิด คือ

๑. เกิดการอักเสบ ฟก บวม เพราะเสพเมถุนกับหญิง
ยังไม่มีระดู ทำให้ เจ็บปวด ช้ำ หรือเดาะเป็นหนอง
เป็นโลหิตออกมาตามช่องทวารเบา เป็นต้น
๒. เกิดเพราะเสพเมถุนกับหญิงที่ผ่านช่ายมาก ช่องสังวาส
ช้ำ มีน้ำชุ่มเป็นล่ำลาบ ดูจนน้ำไปไม้ ไบหญ้าเน่า ทำให้
องชาตเป็นแผล กัดเปื่อยเจ็บปวด ทรมานยิ่ง
๓. เกิดเพราะกระษัยกล่อน และกาฬมูตร ทำให้องชาต
บวม ปัสสาวะขัด มีหนอง และเลือดไหลออกทางช่อง
ทวารเบา เป็นต้น

๔. เกิดเพราะเป็นโรคนี้ บัสนาจะไม่ออก บางที่บัสนาจะมีเลือดและหนองออกมาด้วย เป็นต้น

เอาเท่ากัน

ดูที่ เอาเสมอภาค

เอาเสมอภาค

ดูที่ เสมอภาค

เอื้องเพ็ดม้า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ล้มลุกเลื้อยพันต้นไม้อื่น ลำต้นเป็นปล้อง ๆ สีแดงเรื่อ ๆ สูงราว ๒ - ๓ ฟุต ดอกออกเป็นช่อเล็ก ๆ สีขาวเป็นกระจุกที่ยอด เอื้องเพ็ดม้ามามี ๒ ชนิด คือ ชนิดใบเล็กยาว เรียกพันธุ์ตัวผู้ ชนิดใหญ่ยาวเรียกพันธุ์ตัวเมีย สรรพคุณขับบัสนา ขับพยาธิ เป็นต้น เรียกว่า พญาแดงผักบังใบ ผักไผ่น้ำ ก็มี

ไอ

อาการที่ลมพุ่งจากปอดโดยแรง เพื่อขับสิ่งที่เป็นอันตรายออกมา ทำให้เกิดเสียงพิเศษดังจากลำคอ โดยไม่ตั้งใจ หรือเกิดจากการระคายเคืองในลำคอ

ไอหน่วย

ดูที่ มะกา

ไอปากมิกากา

ชื่อโรคที่บังเกิดขึ้นเพราะตกจากที่สูง หรือถูกทุบถองโดยตีโดยแรง

ฮองหนั่ง

ดูที่ เถาวัลย์เหล็ก

ฮ่อมเกี้ยว

ดูที่ กะเม็ง

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ สถาบันภาษาไทย. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ภูมิปัญญา
ทางการแพทย์ และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษา
ไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร. คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. โดย ชยันต์ พิเชียรสุนทร
แม่นมาศ ขวลิต และ วิเชียร จีรวงศ์, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ และมูลนิธิภูมิปัญญา,
๒๕๔๔.

ตำรายาศิลาจาริกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร. กรุงเทพฯ : โรงเรียน
แพทย์แผนโบราณ, ๒๕๐๐.

ธงชัย เปาอินทร์ และ นิวัตร เปาอินทร์. ต้นไม้ย่านำรู้. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ทเพรส, ๒๕๔๔.

บุเรศบำรุงการ, หลวง. ไม้ผล ไม้ดอก ไม้ประดับ ไทยและเทศ. กรุงเทพฯ : ไทยเซเซม, ๒๕๑๔.

ปราโมทย์ ศรีภิรมย์, พ.ต.ต. ชุมนุมสมุนไพโรไทย. กรุงเทพฯ : หอสมุดกลาง ๐๙, ๒๕๒๔.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.,
๒๕๑๓.

พิศณุประสาทเวช, พระยา. เวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ
: ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

วิชัย อภัยสุวรรณ. ดอกไม้เมืองไทย ชุดที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมชาติศึกษา, ๒๕๒๐.

วิทย์ เทียงบุญธรรม. พจนานุกรมสมุนไพโรไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : รวมสาสน์, ๒๕๔๒.

สมจิตร พงศ์พจน์ และ สุภาพ ภูประเสริฐ. พืชกินได้และมีพิษในป่าเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่
๒. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔.

สมุนไพรรพพื้นบ้านล้านนา. กรุงเทพฯ : คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

สยามไภษัชยพิทักษ์: ภูมิปัญญาของชาติ. กรุงเทพฯ : คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๓๘.

สารานุกรมสมุนไพรร เล่ม ๔ กกยาอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

สำราญ วงศ์พันธ์. ตำราจารึกวัดราชโอรส และ พระโสมนัสพระนารายณ์. ม.ป.ส., ๒๕๒๒.

๔๒๖

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
ก		กระเทียมกรอบ	๕, ๒๙
กก	๔	กระเทียมทอก	๓๙, ๔๓
กรอง	๓๕, ๔๖	กระบวนโรค	๒๖
กระแจะ	๓๔	กระเบน	๓๒
กระแจะตะนาว	๓๑	กระเบา	๓๓
กระชาย	๑๗, ๓๐, ๓๔, ๓๖, ๔๒, ๕๐	กระเปียน	๓๓
กระเข้าผีมด	๓๔	กระโปรงทอง	๓๔
กระดอม	๑๐, ๓๘	กระพังโหม	๘, ๒๙, ๔๒
กระดั่งงา	๒๖, ๔๐	กระพังโหมทั้ง ๒	๒๙
กระดาดแดง	๙	กระลำพัก	๑๐, ๒๐, ๒๘, ๒๙, ๓๑, ๓๒, ๔๐
การดาดทั้ง ๒	๑๒, ๕๐	กระวาน	๑, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๖, ๒๗, ๓๐, ๓๑, ๓๓, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑
กระดิงข้างเผือก	๔๒	กระษัตยาน	๒๐, ๔๕
กระดุกโค	๓๐	กระสาย	๖, ๘, ๒๓, ๒๙, ๓๓, ๔๑, ๔๓
กระดุงเหลื่อม	๓๐	กระสารส้ม	๒๑, ๔๖
กระดุกแพะ	๓๐	กระหม่อม	๑๙
กระดุกเสือ	๓๐	กระหายน้านัก	๑๐, ๓๔
กระถินแดง	๒๗	กรามแสด	๑๑
กระท่อม	๒๘, ๒๙	กราย	๒๙, ๕๐
กระทึบยอด	๕	กรุงเขมา	๕, ๑๗, ๒๔
กระทุงหมาบ้า	๓๔	กฤษณา	๕, ๑๐, ๒๐, ๒๗, ๓๑, ๔๐
กระทุ่ม	๑, ๕, ๒๗, ๓๒	กล้วยตีบ	๒๙, ๓๔
กระทุ่มนา	๓๖		
กระทุ่มใหญ่	๒๗		
กระเทียม	๕, ๖, ๘, ๙, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๗, ๒๘, ๒๙, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๖, ๔๐, ๔๒, ๔๔, ๔๙		

อักษร	จารึกแผ่นที่
กล่อน	๔, ๖, ๑๖, ๔๕
กล่อนน้ำ	๖
กล่อนลม	๖
กล่อนหิน	๔, ๖
กล่อนแห้ง	๔
กล่อนเอ็น	๔
กลอย	๑๒, ๒๙, ๕๐
กลัดทวาร	๘
กลาก	๒๘, ๓๓
กลากเกลื่อน	๓๓
กล้า	๒๐
กวนให้สกับ	๖
กวาด	๑๕, ๒๒, ๓๒
กอกปลิง	๓๔
กอกเลือด	๑
กะดั่งใบ	๑๒
กะตุ่ม	๘, ๔๒
กะทกรก	๔, ๖, ๓๑, ๓๔
กะทิ	๒, ๑๘, ๔๘
กะทือ	๓๒, ๓๔, ๔๒, ๕๐
กะบัง	๒๒
กะเพรา	๑๐, ๑๓, ๓๐, ๓๒
กะเม็ง	๖, ๒๙
กัญชา	๒๖, ๒๙, ๓๐, ๔๓
กัตต้อ	๒๓
กันเกรา	๑๐, ๔๑
ก้างปลา	๑๘, ๓๔
ก้างปลาแดง	๑๒, ๓๔, ๓๘
ก้างปลาทั้งสอง	๑๘

อักษร	จารึกแผ่นที่
กานพลู	๑, ๓, ๘, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๓๐, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑, ๔๖, ๕๐
กาบ	๓๐
การบูร	๓, ๔, ๖, ๙, ๑๔, ๑๗, ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, ๓๐, ๔๑, ๔๓, ๕๐
กาหลง	๒๗
กำแพงเจ็ดชั้น	๑๐
กำมะถัน	๒๘, ๒๙
กำมะถันทั้งสอง	๒๘
กำมะถันเหลือง	๓๓
กำยาน	๕
กำเริบ	๒๔, ๓๐, ๔๑
กำลัง	๘
กำลังโคเถลิง	๑๐
กำลังลมกล้านัก	๘
กำลังเลือด	๘
กำลังวัวเถลิง	๖, ๑๐
กิงหาย	๘
กินแก้จับไข้	๓๘
กินตามกำลัง	๑๒, ๑๔, ๓๖
กินตามควร	๓๕
กินตามลักษณะโรค	๒๙
กินแต่ฝานหอย	๑๒
กินประจุเลือดเน่าร้ายทั้งปวง	๔๖
กินพอสสมควร	๑
กุ่ม	๑๘
กุ่ม	๘, ๒๑, ๒๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
กุ่มทั้งสอง	๑๗, ๕๐
กุ่มน้ำ	๘
กุ่มบก	๘, ๒๗
กุ่มเพลิง	๑๒
เกิดเพื่อลม	๒๐
เกล็ดหอยเทศ	๓๑
เกลียวคอ	๑, ๒๔
เกลื้อ	๔, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๗, ๒๑, ๒๙, ๓๐, ๔๖
เกลื้อทั้งห้า	๒๑
เกลื้อยาวกาษา	๑๓
เกลื้อสมุทร	๑๒, ๓๐
เกลื้อสินธว์	๓, ๑๓, ๑๔, ๒๕, ๔๔
เกลื้อสุวษา	๑๓
เกลื้อน	๒๘
แก้	๗, ๑๐, ๑๑, ๓๘, ๔๒, ๔๕, ๔๗, ๕๐
แก้เข้า	๓๐
แก้จับ	๑๒, ๓๖, ๓๘
แก้ตัว	๒๕
แก่น	๔, ๑๐
แก่นเหล็ก	๓๓
แก้มิฟัง	๓๗
แก้ลงแก้ราก	๔๗
แก้ลงราก	๔๗
เกลบ	๓๑
แก้ว	๓๑
โกฐ	๘, ๑๗
โกฐกระดูก	๘, ๒๐, ๕๐
โกฐกักรา	๔๔, ๕๐
โกฐก้านพร้าว	๑๔, ๒๐, ๔๔, ๕๐

อักษร	จารึกแผ่นที่
โกฐเขมา	๑, ๗, ๘, ๑๑, ๒๔, ๓๙, ๕๐
โกฐจุฬาลัมพา	๒๑
โกฐทั้งห้า	๑๐, ๒๐, ๓๑, ๓๘, ๔๐
โกฐทั้งเก้า	๑๗
โกฐพุงปลา	๘, ๒๐, ๒๗, ๕๐
โกฐสอ	๓, ๕, ๗, ๘, ๙, ๑๑, ๒๐, ๒๔, ๓๘, ๔๘, ๕๐
โกฐหอม	๑
โกฐหัวบัว	๗, ๘, ๔๑
ข	
ขนาน	๒๙, ๓๐, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๑, ๔๒, ๔๔, ๔๗, ๔๙
ขุ่น	๑๐
ขุ่นละมุด	๒๑, ๒๗, ๔๗
ขบฟัน	๑๑
ขม	๓๐
ขมื่น	๒๗
ขมื่นเครือ	๔๐, ๔๘
ขมื่นทั้งสอง	๒๗
ขมื่นอ้อย	๑, ๒, ๕, ๗, ๘, ๑๕, ๑๗, ๒๒, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๒, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๔๒, ๔๖
ขย่ำ	๔๖
ขวาง	๑๘
ขวบ	๔๒
ขอนดอก	๑๕, ๓๑, ๔๐

อักษร	จารึกแผ่นที่
ขอบชะนาง	๑๒, ๓๒, ๔๓
ขอบชะนางแดง	๔๓
ขอบชะนางทั้งสอง	๑๒, ๓๒
ขอบริมสีปากดั่งยวงฝ้าย	๒๒
ช้อย	๙
ช้อยหยอง	๑๒
ขัด	๖, ๓๙
ขัดโครง	๔
ขัดมอน	๒, ๔๙
ขัดหัวหน้าว	๖
ขัดอก	๑
ขัดอุจจาระ ปัสสาวะ	๑๐
ขันทสกร	๗, ๑๘, ๒๙
ขับโทษร้าย	๔๒
ขับเลือด	๔๖
ฆ่า	๘, ๑๐, ๑๓, ๓๖, ๔๒, ๕๐
ฆ่าตัน	๑๐
ฆ่าตาแดง	๓๘
ขาวกะบัง	๒๒
ขาวกลั่น	๔๖
ขาวข้า	๑๒, ๔๔
ขาวผอกนางสีดา	๒๗
ขาวเมาเหล็ก	๓๐
ขาวเย็นทั้งสอง	๔, ๑๒
ขาวสารข้างครก	๔๔
ขาวสารคว่ำ ร้างแรง	๒๘
ขาวไหม้	๓๔

อักษร	จารึกแผ่นที่
ชิง	๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๙, ๓๑, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๔๒, ๔๓, ๔๗
ชิงสด	๑๒
ชิงแห้ง	๓, ๖, ๘, ๙, ๒๐, ๒๕, ๒๖, ๓๑, ๓๒, ๓๖, ๔๑, ๔๓, ๔๘, ๔๙, ๕๐
ชีกา	๔๒
ชีกาแดง	๓๗, ๔๒, ๔๖, ๕๐
ชันกพิราบ	๕, ๑๗
ชีวัว	๔๓
ชันนอน	๕๐
ชีเหล็ก	๔, ๖, ๓๖
ชีเหล็กทั้งห้า	๖
ชัน	๑๘
เขม่น	๑๑
เขากวาง	๑๑, ๑๘, ๓๒
เขากวางอ่อน	๑๘
เข้ลายมือ	๒
เขม่า	๓๒
เขี้ยวชี้ทอง	๒๒
แขนตาย	๔๕
ไข่	๑๙, ๓๔
ไข่กำเรียบ	๒๔
ไข่จับครึ่งเครือ	๓๖
ไข่เจี๋ยง	๑๐, ๑๔, ๑๖, ๓๖, ๓๘
ไข่เจี๋ยงพระสมุทร	๑๔, ๓๖
ไข่เจี๋ยงเพือดี้	๓๘
ไข่เจี๋ยงไพร	๓๘

อักษร	จารึกแผ่นที่
ไข่เจี๋ยงอากาศ	๑๐
ไข่นี้ชอบ	๓๔
ไข่น้ำ	๓, ๑๒, ๒๗, ๓๔, ๓๗, ๔๒
ไข่ประกายดาษ	๓๔
ไข่เพื่อดี	๓๔
ไข่เปิด	๑๘, ๓๐
ไข่ส้มประชาว	๑๔
ไข่ออกดำแดง	๓๔

ค

คนทา	๓๔
คนที่เขมา	๔๔
คนที่สอ	๓, ๘, ๓๑, ๓๖, ๔๓, ๔๔
ครึ่ง	๒๖, ๒๘, ๒๙
ครึ่งตัว	๑๙
คร้านน้ำ	๒๒
ครึ่งส่วน	๒๗
คลัง	๑๘, ๓๑, ๓๘
คล้า	๓๔
คลาย	๑๔
คอหม้อ	๑๒
ค้อเค้า	๖, ๓๐, ๓๔, ๔๖
คัฒมอน	๔๙
คันทรง	๓๔
ควั	๕, ๖, ๑๑, ๓๒
ควัให้เกรียม	๖
คา	๔๑
คาง	๕, ๙, ๒๗
ค่าง	๔๕

อักษร	จารึกแผ่นที่
คางแข็ง	๘, ๑๑, ๑๗
คางทุม	๑
คางปลาช่อน	๑๑
คาเสื่อ	๔๓
คำไทย	๔๐
คุณ	๑๔
คูลีการ	๔๓, ๔๘
เคี้ยว	๒๖
เคี้ยวให้ขึ้น	๔๖
เครื่องเทศ	๘
เครื่องสมุนไพร	๘
แควง	๓๐
ไคร้เครือ	๑๑, ๒๑, ๒๔, ๔๗
ไคร้หน้า	๔๑
ไคร้บก	๔๑
ไคร้หอม	๑๐, ๓๘, ๔๑, ๔๒
ไคร้หางนาค	๒๘
โคกกระสุน	๓, ๕, ๖, ๒๑, ๒๗, ๓๕
โคกกระออม	๔
โครง	๔

ม

หม้องสามย่าน	๕, ๓๔
--------------	-------

ง

ง้วนหัวหมูหลวง	๓๔
งา	๑๘, ๓๐
งาข้าง	๑๑
ง้าว	๔๙
งิ้ว	๒๗

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
งูทับทาง	๑๑	จิงจ้อใหญ่	๓๕
งูเหลือม	๑๑	จุกโรหินี	๓๒
เงินผูกคอหม้อ	๓๘	จุน	๙, ๑๙
จ		จุนเหล็ก	๓๓
จตุธาตุ	๔๒	จื๊บแจง	๓๐
จตุบาทวาโย	๑	เจตพังคิ	๑๗, ๒๑, ๒๔, ๔๑
จมลง	๑๕	เจตมูล	๓, ๔, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๗, ๒๐, ๒๔, ๓๐, ๔๘, ๕๐
จักขุโรค	๒๓	เจตมูลเพลิง	๔, ๗, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๗, ๒๐, ๒๕, ๔๐, ๔๑, ๕๐
จันท์ขาว	๔, ๗, ๒๒, ๓๘, ๔๙	เจตมูลเพลิงฝรั่ง	๔
จันท์แดง	๕, ๓๘	เจ้าเรือน	๑๕, ๒๒, ๓๒
จันท์ทั้ง ๒	๕, ๗, ๑๐, ๓๑, ๓๘, ๔๐, ๔๑	เจือ	๓
จันท์เทศ	๓๑, ๔๔, ๔๙	ช	
จับ	๑๐, ๓๖, ๓๘, ๔๓, ๔๔	ชบา	๕
จับเป็นเพลลา	๓๗	ชบาทั้ง ๒	๕
จับโปง	๓๔	ชโลม	๗, ๑๕
จับเพื่อตี	๓๘	ช้องนางทั้งสอง	๑๒
จับสะท้าน	๑๐	ช่อนหอย	๒๙
จับหนีด	๑๒	ชะ	๒
จำปา	๔๐, ๔๒	ชะพลู	๔, ๖, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๕, ๑๗, ๒๕, ๒๙, ๓๖, ๓๘, ๔๐, ๔๓, ๔๘, ๕๐
จำปาขอม	๔๒	ชะมด	๓, ๓๑, ๓๒
จำปาหอม	๔๒	ชะลูด	๑๐, ๔๐
จำเรณู	๑๐	ชะเอม	๑๓, ๑๕, ๑๘, ๒๔, ๒๖, ๔๙
จำเรณูธาตุ	๑๐, ๒๕		
จำหระ	๔๔		
จิก	๒		
จิงจ้อ	๓, ๙, ๑๕, ๑๗, ๒๔, ๓๔, ๓๕, ๕๐		
จิงจ้อหลวง	๓๕		

อักษร	จารึกแผ่นที่
ชะเอมทั้งสอง	๑๗, ๒๒
ชะเอมเทศ	๒๐, ๒๖, ๓๑, ๔๐
ชัก	๘, ๑๗, ๔๔
ชักเขม่น	๑๑
ชักเท้ากำมือ	๑๑
ชักเท้าชักมือ	๘
ชักหัวเข่า	๒๔
ชักให้ขึ้น	๓๗
ชันตะเคียน	๑, ๒, ๕, ๒๙
ชันรำโรง	๒
ชา (อาการ)	๙
ชา (สมุนไพร)	๒๔
ช้างน้ำว	๒๓, ๓๔
ช้างน้ำวดอกเหลือง	๓๔
ชาด	๔๗
ชาดก้อน	๔๗
ชำเลือด	๓๔
ชำระ	๒๓
ชำร้ว	๒๗, ๔๘
ชิงช้าชาลี	๕
ชิงชี	๓๔
ชุบเสก	๒๙
ชุมเห็ดเทศ	๓๒, ๓๓
ชุมเห็ดไทย	๕, ๘
เช็ด	๓๙
เชื่อมม้ว	๕, ๓๔
เชื่อมมื่น	๓๔
แช่	๔๖, ๔๘
ข้องแมวใหญ่	๔๙
ชาก	๓๓, ๓๔
ช่าง	๑๕, ๓๒, ๓๗, ๔๒

อักษร	จารึกแผ่นที่
ช่างข้าวเปลือก	๑๕
ช่างโค	๑๕
ช่างจร	๑๕, ๒๒
ช่างเจ้าเรือน	๔๒
ช่างโจร	๒๒
ช่างช้าง	๓๒, ๔๒
ช่างแดง	๒๒
ช่างนางริน	๒๒
ด	
ดอกคำ	๓
ดอกจันทน์	๑, ๙, ๑๐, ๑๔, ๑๕, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๖, ๓๓, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๓, ๔๔, ๕๐
ดอง	๔, ๑๒, ๒๘, ๓๓, ๔๓
ดองดิ่ง	๑, ๔๐, ๔๓, ๕๐
ดับพิษ	๒๓, ๒๘
ดาก	๒๒
ดาด	๒๒, ๓๒
दान	๓๐, ๓๗, ๔๘
ด้าน	๑๘
दानตะคุณ	๔๘
दानเถา	๒๐, ๓๐
दानทะลุน	๑๙, ๒๐
दानทักขินคุณ	๔๘
दानประวาตะคุณ	๔๘
दानพีด	๓๐
ดินกิน	๑, ๒๙
ดินแดงเทศ	๒
ดินถนำ	๒๓

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
ดินปะสิว	๕, ๑๐, ๑๗, ๓๖	ตรวย	๔
ดินปะสิวขาว	๑๐, ๑๗, ๒๙, ๓๖, ๔๖, ๕๐	ตริกฏก	๖, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๒๐, ๒๕, ๓๒, ๔๔
ดินสอพอง	๗, ๒๓	ตริโทษ	๔๙
ดี	๑๔, ๑๘, ๒๑, ๒๓, ๔๙	ตริผลา	๑๐, ๑๔, ๒๑, ๒๖, ๓๕
ดีกำเร็บ	๔๙	ตริสมุฏฐาน	๔๒
ดีเกลือ	๑๐, ๔๖	ต่อไ้	๒
ดีงูเหลือม	๑๕, ๑๘, ๒๒, ๒๓, ๒๙	ด้อ	๑๖, ๒๓
ดีงูเห่า	๒๙	ด้อง	๓๔, ๔๗
ดีจระเข้	๒๓	ดองแตก	๔, ๘, ๓๕, ๕๐
ดีตะพานน้ำ	๒๓	ด้อเนื้อ	๒๓
ดินกน้ำ	๒๑	ด้อลำไย	๒๓
ดีปลี	๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๘, ๙, ๑๐, ๑๔, ๒๐, ๒๑, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๙, ๓๑, ๓๕, ๓๖, ๓๘, ๓๙, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๗, ๔๙, ๕๐	ด้อสาย	๒๓
ดีพลู้ง	๗	ด้อหมอก	๒๓
ด		ตะควิว	๑๙, ๒๔, ๔๕
ดก	๒๕, ๔๒, ๔๖	ตะไคว้แดง	๔๒
ดกมูกดกเลือด	๑๕, ๑๘	ตะไคว้หอม	๘, ๑๐, ๓๘
ดกเสมหะโลหิต	๔๒	ตะแบก	๒๗
ดัม	๒๗, ๓๗, ๓๘, ๔๐	ดัมเต่า	๓๔
ดัม ๓ เอา ๑	๒, ๗, ๘, ๑๐, ๒๑, ๒๕, ๒๘, ๒๙, ๓๒, ๓๖, ๓๘, ๔๑, ๔๒, ๔๙	ดัมเต่าทั้งสอง	๓๔
ดัมให้งวด	๓๘, ๔๖	ดัมเต่าใหญ่	๓๔
		ดัมทรุด	๓๗
		ดัมย้อย	๓๗
		ดัมเรื้อย	๓๗
		ดัมหย่อน	๓๗
		ดัมร้อนปนเปลง	๓๔
		ตากให้แห้ง	๖
		ตาขลัว	๑๐
		ตาขัว	๒๓
		ตาเป็นหมอกมัว	๒๓
		ตานขโมย	๑๕

อักษร	จารึกแผ่นที่
ตานโจร	๔๒
ตานดำ	๔๓
ตานทั้ง ๕	๕
ตานน้ำ	๔๓
ตานเสี้ยน	๓๒
ตานหม่อน	๔๓
ตามบุญ	๔๑
ตามืด	๒๖
ตาไม้ไผ่ป่า	๓๗
ตาวัว	๓๐
ตาเสือ	๑
ตาเหลือก	๑๑
ตำกรอง	๒
ตำเป็นจุน	๔๗
ตำเป็นผง	๓, ๑๗, ๒๑, ๒๔, ๔๐ ๔๖
ตำผง	๑, ๒๔, ๒๖, ๔๓, ๔๖
ตำลึง	๕
ตำลึงทั้ง ๒	๕
ตำหมักไว้	๒๙
ตำให้แหลก	๕
ตำเอาน้ำ	๒, ๘, ๑๘, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๔๘
ดิงหาย	๘
ดิสาร	๕
ดีขึ้น	๘, ๑๗
ดินตายมือตาย	๓๙
ดินเปิด	๗, ๔๓
ดินมือตาย	๒๖
ตุกตำ	๓๕

อักษร	จารึกแผ่นที่
ตุกตำ น้ำทอง	๒๓
ตุมกา	๓๔
ตุมกาทั้งสอง	๓๔
เตโชธาตุ	๑๔, ๒๕
เต่าเกียด	๓๗
เต่าร้าง	๑๐, ๓๒
แต่งแต้ว	๓
แต่งเถื่อน	๓๔, ๓๘
แต่งยา	๔๐
แต่งหนู	๓๘
แต่พอกำลัง	๑๒
แต้ว	๕
ถ	
ถอย	๑๔
ถั่วเขียว	๔๗
ถั่วพู	๒๓
ถั่วระ	๒๘, ๔๓
ถ้ำจะแก	๑, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๘, ๒๐, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๓๑, ๓๒, ๓๔, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๗, ๔๘, ๔๙
ถ่านไม้ซาก	๓๓
ถ้ำมิฟัง	๒๙
ถ้ำให้ราก	๗
เถาคัน	๒
เถาวัลย์เปรียง	๑๐
เถาวัลย์เหล็ก	๒๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
ท	
ทงไชย	๓๔
ทนต์	๔, ๑๗, ๒๔, ๓๐, ๓๕, ๓๖, ๔๘, ๕๐
ทรงบาดาล	๔
ทองคำเปลว	๒๒
ท้องน้อย	๓๐, ๔๖
ทองพันชั่ง	๒๘, ๓๑, ๓๓
ทองดูลย์	๑๘
ท้องมาน	๑๙, ๓๕, ๕๐
ทองหลาง	๑๑, ๒๑, ๒๗, ๓๓, ๓๖
ทองหลางใบมน	๒๗, ๓๖
ทะนาน	๓๐
ทั้งลงทั้งราก	๑๕
ทั้งห้า	๔๗
ตัดดอกไม้	๑๙
ทับทิม	๒๙
ทา	๓๓, ๓๙
ทำแท่ง	๕, ๑๑, ๑๕, ๑๘, ๒๓, ๓๑, ๓๒
ทำเป็นจุน	๓, ๙, ๑๑, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๒๒, ๒๓, ๒๕, ๒๗, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๙, ๔๔, ๔๗, ๔๘, ๔๙
ทำผง	๑, ๒๔, ๒๖, ๒๗, ๔๓
ทำพิษนัก	๓๘
ทำเพศ	๑๑
ทุมราชา	๒๘
ทรวะสา	๓, ๒๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
ทุเลา	๑๐
เทพทาโร	๑๐, ๓๑, ๔๑
เท่าทั้งหลาย	๖
เท่ายา	๕, ๑๐
เท่ายาทั้งหลาย	๒๐, ๒๙, ๓๖
เท่ายายม่อม	๑๒, ๒๙, ๓๔
เทียน	๒๘, ๓๕
เทียนขาว	๑๗, ๒๙, ๓๐, ๓๕, ๓๗, ๔๘
เทียนขาวเปลือก	๓๑
เทียนดำ	๑, ๓, ๘, ๑๑, ๑๗, ๒๑, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๗, ๓๘, ๔๖, ๔๘
เทียนแดง	๒๙, ๕๐
เทียนดักแตน	๓๑
เทียนทั้งเจ็ด	๑๐, ๑๗
เทียนทั้งห้า	๓, ๘, ๙, ๒๐, ๓๑, ๓๓, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๕๐
เทียนยาวพानी	๙, ๒๕
เทียนสัตตบุษย์	๓๕, ๓๙
เท่าอายุกุมาร	๔๒
แทงทวย	๑, ๔๓
แทรง	๑๐, ๑๓, ๑๕, ๒๑, ๒๒, ๒๗, ๒๙, ๓๑, ๓๖, ๔๙
โทษดี	๓๘
โทษสันนิบาต	๑๐
โทษเสมหะ	๓๖
ไทร	๔๙

อักษร	จารึกแผ่นที่
ธ	
ธาดุ	๔๐
ธาดุกำเรป	๒๔
ธาดุทั้ง ๔	๔๐
ธาดุแปร	๕
ธาดุวิปริต	๒๕
ธาดุสมุฏฐาน	๓๗
ธานหย่อน	๒๔
น	
นกกน้ำ	๒๑
นกยูง	๓๕
นมโค	๓๕
นมโคชั้น	๑๕
นมแมว	๑๒
นมแมวทั้งสอง	๑๒
นมวัว	๒๔, ๓๕
นวด	๔๕
นอแรด	๓๒
นัด	๑๖, ๔๔
นางรม	๔๘
นารายณ์พังข่าย	๔๘, ๓๐
นาฬิกา	๔, ๖, ๑๐
น้ำกระเทียม	๒๐, ๓๓, ๓๙
น้ำกระลำพัก	๒๙
น้ำกระสาย	๔๙
น้ำแก่นประดู่	๒๓
น้ำโกฐหัวบัว	๔๑
น้ำขมิ้นอ้อย	๓๙
น้ำข่า	๘, ๒๐, ๓๖, ๓๙
น้ำข้าวเช็ด	๔๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
น้ำขิง	๘, ๒๐, ๒๙, ๓๓, ๓๕, ๓๙, ๔๑
น้ำขิงสด	๓๕
น้ำขี้เหล็ก	๖
น้ำคาวปลา	๒๐, ๒๖, ๒๗
น้ำคาวปลาไหล	๑๘
น้ำจันทน์แดง	๒๙, ๓๓
น้ำจิต	๔๔
น้ำใจใคร่	๓๑
น้ำชะเอม	๑๓, ๒๔
น้ำขาวข้าว	๕, ๗, ๑๑, ๒๑, ๒๔, ๒๖, ๓๔
น้ำดอกมะลิ	๓๑, ๔๗, ๔๙
น้ำดอกไม้	๕, ๘, ๑๑, ๑๕, ๒๓, ๓๑, ๔๗
น้ำดอกไม้เทศ	๓๑
น้ำดองดิง	๔๓
น้ำดับไฟ	๕
น้ำดีปลี	๒๕
น้ำตาลกรวด	๑๓, ๔๗, ๔๙
น้ำตาลโตนด	๔๗
น้ำตาลทราย	๒๖, ๓๑, ๔๗
น้ำเต้า	๕, ๘
น้ำเถาตำลึง	๒๓
น้ำท่า	๒๐, ๓๕, ๓๖, ๓๘
น้ำเทพทาโร	๔๑
น้ำนมราชสีห์	๒๖
น้ำนมเสือ	๑๒
น้ำบอระเพ็ด	๓๙
น้ำใบผักเป็ด	๓๙
น้ำใบพุท	๔๓

อักษร	จารึกแผ่นที่
น้ำใบแมงลัก	๒๓
น้ำใบรักษาว	๓๙
น้ำประสานทอง	๓, ๑๑, ๑๔, ๑๕, ๒๑ ๒๖, ๓๗, ๕๐
น้ำเปลือกข่อย	๔๑
น้ำผึ้ง	๕, ๙, ๑๓, ๑๔, ๒๔, ๒๗, ๓๐, ๔๐, ๔๓, ๔๙
น้ำฝักราชพฤกษ์	๓๕
น้ำฝายหอยโข่ง	๒๘
น้ำฝาง	๕
น้ำไฟเดือนห้า	๓๙, ๔๓
น้ำมะตูม	๒๕
น้ำมะนาว	๘, ๑๓, ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๒๓, ๒๖, ๒๙, ๓๐, ๓๓, ๓๙
น้ำมะพร้าวนาฬิกา	๒๓, ๒๖
น้ำมันงา	๑๗, ๒๘, ๓๐, ๓๙
น้ำมันงาจอก	๒
น้ำมันเนย	๓๕
น้ำมันมะพร้าว	๒๘
น้ำมันหัวกุ้ง	๑๘
น้ำมันมูตรม้า	๔๓
น้ำมันมัสต	๓๒
น้ำยอทั้งห้า	๔๗
น้ำรากถั่วพู	๑๘
น้ำลายฟด	๔๔
น้ำลูกตำลึง	๑๘
น้ำส้มซ่า	๗, ๑๗, ๔๐
น้ำส้มผอุน	๔๓
น้ำส้มมะขามเปียก	๓๕

อักษร	จารึกแผ่นที่
น้ำสายชู	๒๙, ๔๓
น้ำสุก	๓๕
น้ำหญาใต้ใบ	๓๙
น้ำหนวก	๓๙
น้ำหอมแดง	๓๙
น้ำเหี่ยวหมู	๒๕
น้ำอ้อย	๔๙
น้ำอ้อยแดง	๒๑, ๓๘
นึ่ง	๓๖
เนย	๒๖
เนระพูสี	๑๑, ๑๕
เนาวหอย	๓๐
เนื้อชาสาก	๙
บ	
บดด้วยน้ำขิง	๓๓
บดด้วยน้ำผึ้ง	๒๐, ๕๐
บดด้วยน้ำยางสลัดได	๓๕
บดทำแท้ง	๑๘, ๒๒, ๒๓, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๖, ๔๑
บดเป็นแท่ง	๑๗
บรมสุขวิโรจะณะ	๕๐
บริบูรณ์	๔๐
บวบขม	๑๒, ๔๔
บวม	๙
บอระเพ็ด	๓, ๕, ๗, ๑๐, ๑๓, ๑๗, ๒๔, ๓๖, ๓๗, ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๙

อักษร	จารึกแผ่นที่
บัตร	๑๘
บัลลังก์คา	๔๗
บัลลังก์ศิลา	๓๑, ๓๓, ๔๗
บัลลังก์สี	๔๗
บัวแดง	๔๙
บัวน้ำทั้งห้า	๓๑
บัวหลวง	๑, ๕, ๓๑, ๓๗, ๔๐, ๔๗, ๔๙
บารุงธาตุ	๔๐
บารุงไฟธาตุ	๑๔, ๔๐
บารุงเลือด	๔๐
บิด	๒๒
บิดลงเลือด	๒๙
บุก	๑, ๑๒, ๒๙, ๕๐
บุกรอ	๑๒, ๕๐
บุรนาค	๕, ๑๑, ๒๐, ๓๑, ๓๗, ๔๐, ๔๔, ๔๘
บุพโพลहित	๒๑
เบญกานี	๒, ๕, ๑๕, ๒๙
เบญจกะเพรา	๑๐
เบญจกะเม็ง	๒๙
เบญจกุล	๑๐, ๔๐, ๔๔
เบญจชั้น	๘
เบญจชี้เหล็ก	๖, ๑๐, ๓๖, ๔๖
เบญจคัดเค้า	๖
เบญจชะพลู	๑๐
เบญจดับปลี	๓๕
เบญจตะแบก	๒๗
เบญจเต่าร้าง	๑๐
เบญจไฟเดือนห้า	๔๔
เบญจมะกา	๓๘

อักษร	จารึกแผ่นที่
เบญจราชพฤกษ์	๓๖, ๓๘
เบญจเสนียด	๔๑
เบญจเหล็ก	๑๐, ๓๓, ๓๘
เบญพัตร์	๔๘
เบา	๓, ๒๑, ๒๖
เบาขาว	๓, ๒๗
เบาดำ	๓
เบาแดง	๓
เบี้ยผู้	๒๒, ๒๓, ๓๐
เป็อนตัว	๔๓
ป	
ปถมจินดา	๓๗, ๔๒
ปถวีธาตุ	๙, ๑๑
ปรอท	๑๔, ๓๕
ประคบ	๓๔
ประกาศิตีควาย	๓, ๖, ๑๑, ๑๕, ๑๘, ๒๒, ๓๒
ประจุ	๑๐, ๔๖, ๔๘
ประจุพิษ	๑๐
ประชุมพร้อม	๑๔
ประดู่	๑๘, ๒๓
ประเทศเป็องต่ำ	๔๙
ประยงค์	๔๙
ประยงค์ป่า	๑๒
ประสะ	๒๐
ประสะสลอด	๒๐
ปรุง	๔, ๖, ๓๐, ๓๙, ๔๖
ปรุงลง	๖, ๓๐
ปรุ	๔, ๔๘
ปฤษฎา	๒๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
ปวง	๑๙, ๒๕, ๔๗
ปวงลม	๒๕
ปวงหิว	๔๗
ปะกัง	๔๕
ปะการัง	๒๑
ปะโครง	๔
ปะพะ	๒๕
ปัตคาด	๑๖, ๒๐, ๔๕
ป็นเป็นลูกกลอน	๒๖
ป็นลูกกลอน	๔๓
ปัสสาวะมรรค	๘
ปากมือนอก	๔, ๘
ปิด	๒
ปิดเต้าะ	๑๘
ปิศาจ	๓๘
بيب	๗, ๑๐, ๑๗, ๒๘, ๔๓
บุพไฟ	๓
บุเจ้าลอยท่า	๓๔
บุหนาว	๓๗
บุณผง	๓๓
เป็นกำลัง	๑๐, ๓๖, ๓๘
เป็นดานเป็นเถา	๒๐
เป็นนัก	๑๔
เป็นยาเฒ่า	๓๓
เป็นอำเภอแห่งสันนิบาต	๑๔
เปราะหอม	๓, ๒๓, ๔๔
เปล้าทั้งสอง	๕๐
เป่า	๒๓
เปลี่ยวดำ	๑๖
เปลือก	๒
เปื่อยลาม	๒

อักษร	จารึกแผ่นที่
เปื่อยออกชุม	๒๒
โปร่งฟ้า	๔๓
ไปสง	๑๘
พ	
ผง	๔๔
ผด	๑๕
ผนีก	๔๖
ผมนคน	๓๖
ผลในมะกอก	๒
ผักระเจด	๕
ผักกาด	๑, ๔๓
ผักกะโหลม	๓๑
ผักของ	๑๘, ๓๒
ผักคราด	๑๘, ๓๒
ผักชี	๑๑, ๒๑, ๒๕, ๔๐
ผักชีล้อม	๔๘
ผักบุงขัน	๕, ๑๘
ผักบุงไทย	๒, ๔๗
ผักบุงร่วม	๒, ๑๘, ๓๔
ผักเบี้ย	๑
ผักเบี้ยหนู	๑
ผักปอด	๔๗
ผักเป็ด	๗, ๓๖
ผักแพว	๑, ๙
ผักแพวแดง	๑, ๙, ๑๒
ผักแว่น	๔๓
ผักเลี่ยนไทย	๔, ๖
ผักเลี่ยนผี	๖, ๗, ๓๐, ๓๒, ๓๘
ผักเลี่ยนเรา	๖
ผักหนาม	๓๔

อักษร	จารึกแผ่นที่
ผักหวาน	๑๑, ๓๔
ผักไห่	๒๘, ๔๓
ผักไหม	๔๒
ผักไหมหิน	๓๕
ผาย	๓๖, ๔๖
ผิ	๒๐
ผิว	๑๐, ๕๐
ผเา	๗, ๑๘
แผ่นนวดคว่ำ	๔๕
แผ่นปลิงคว่ำ	๑๖
แผ่นปลิงหงาย	๑๙
แผ้ว	๒๓
ไผ่	๗
ไผ่ป่า	๗, ๓๗
ฝ	
ฝน	๒๓
ฝ่งข้าวเปลือก	๔, ๑๒, ๓๓, ๔๐, ๔๖, ๔๘
ฝาง	๕, ๒๙
ฝางเสน	๔๐
ฝ่าเท้า	๒๖
ฝ้ายหีบ	๖
ฝิ่น	๘, ๒๒, ๒๓, ๒๙, ๓๓
ฝีกะแซ่	๑๙
ฝิคันทมาลา	๓๙
ฝิดาษ	๑๘, ๔๖
ฝิประจำร้อย	๓๙
ฝิปลวก	๒๐
ฝิมะเร้งทรวง	๒๐
ฝิลูกหนู	๓๙

อักษร	จารึกแผ่นที่
ฝีหัด	๒๙
ฝีเอ็น	๒๔, ๓๙
แฝกหอม	๑๐, ๒๔, ๓๑, ๔๑, ๔๙
แฝกหอมตะนาว	๒๔
พ	
พญามือเหล็ก	๑๐, ๓๓, ๔๑
พญารากขาว	๓๔
พ่น	๑๘
พยาธิ	๑๔, ๓๓
พรมมิ	๑๓
พรวดึก	๖
พรวลัน	๔๓
พรมพักตร	๕
พริก	๕, ๖, ๗, ๒๔, ๒๙, ๓๖, ๔๒, ๕๐
พริกเทศ	๓๖
พริกไทย	๑, ๔, ๙, ๑๐, ๑๒, ๑๕, ๒๑, ๒๖, ๒๘, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๖, ๔๔, ๔๖, ๔๗, ๔๘
พริกไทยล่อน	๔๐
พริกล่อน	๓, ๒๐, ๔๐, ๔๓, ๔๘, ๕๐
พริกหอม	๑๗, ๓๙, ๕๐
พริ้ง	๑, ๑๕
พลญุหะ	๓๗
พลี	๔๓, ๔๘
พลีกิน	๑๒
พอท่วม	๔
พ้งอาด	๖, ๔๘

อักษร	จารึกแผ่นที่
พันงู	๘, ๑๗, ๒๖, ๔๓
พันงูแดง	๘, ๑๒, ๑๗, ๑๘, ๒๖
พันธุ์ผักกาด	๑, ๒๘, ๒๙, ๓๒
พาหุณะวาท	๔๕
พิการ	๒๔
พิกุล	๒, ๑๑, ๔๐, ๔๗
พิฆาตนัก	๓๗
พิมพ์การัง	๓๐
พิมพ์เสน	๕, ๗, ๑๑, ๒๒, ๒๓, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๔๑, ๔๓
พิลังกาสา	๓, ๑๓, ๒๑, ๓๒, ๔๐, ๔๙
พิษกาฬ	๔๗
พิษนาศน์	๑๑, ๓๑, ๓๔
พิษลง พิษราก	๔๗
พุดดอ	๑๗, ๑๘
พุด	๑๗, ๑๘
พุทธรักษาวาโย	๒๖
พุทรา	๑, ๒๑, ๒๗
พุมเรียง	๑๕
เพกา	๒๗
เพชรสังฆาต	๕, ๑๓
เพศนาฏ	๑๑
เพลิงธาตุ	๑๔, ๒๕
เพือก	๓๘
เพือ	๗, ๑๓, ๑๘, ๒๐, ๒๖, ๓๘, ๔๑
เพือดี	๓๘
เพือลม	๓๕
เพือเสมหะ	๓๕, ๔๙

อักษร	จารึกแผ่นที่
โพบาย	๑, ๒, ๒๗
ไพล	๑, ๗, ๘, ๑๗, ๒๔, ๒๙, ๓๒, ๓๖, ๔๒, ๔๓
ฟ	
ฟักข้าว	๓๔
ฟักทอง	๕
เฟ็ด	๔๔
ไฟเดือนห้า	๑๗, ๓๙, ๔๓, ๔๔
ไฟเดือนห้า (โรค)	๓๔
ไฟธาตุ	๔๖
ภ	
ภานาชนะฤาษี	๓๕
ภานุรวาโย	๔๓
ภุมรา	๑
ม	
มดยอบ	๔๘
มโนศิลา	๒๘
มรณะ	๔๗
มรรค	๘
มวก	๔๙
ม่วงคัน	๔๓
มสุริกาโรค	๓๓
มหากาฬ	๓๔
มหานิล	๓๔
มหาเมฆ	๓๔
มหาสดำ	๑๑, ๔๗
มหาสมมิตร	๓๑
มหาสุริยาวิสุทธิ	๑๔

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
มหาหิงคุ์	๓, ๔, ๘, ๙, ๑๔, ๒๑, ๒๔, ๒๕, ๔๔, ๔๘, ๕๐	๔๘	
มหาอนันตคุณ	๕๐	มะฝ่อ	๔๑
มองคร่อ	๙, ๔๔	มะพร้าว	๕
มะกรูด	๗, ๑๒, ๑๕, ๑๗, ๔๐, ๔๒, ๕๐	มะพร้าวนาพิเก	๒๓
มะกล่ำเครือ	๑๐, ๑๓, ๑๘	มะพร้าวไฟ	๔๘
มะกล่ำตาช้าง	๑๔	มะพูด	๑๐
มะกอก	๒, ๑๕, ๔๗	มะเฟือง	๑๕, ๓๔, ๔๗
มะกอกเผือก	๓๔	มะไฟ	๔, ๒๓
มะกอกเลือด	๓๔	มะไฟเดือนห้า	๑๗
มะกา	๖, ๓๖, ๔๖	มะม่วง	๒๗
มะเกลือ	๔, ๒๘, ๓๔	มะม่วงกะล่อน	๒
มะขาม	๔๖, ๔๗	มะเมอ	๓๘
มะขามขบ	๒๙	มะยม	๘
มะขามป้อม	๑๒, ๑๓, ๒๐, ๒๕, ๒๖, ๓๗, ๕๐	มะยมตัวผู้	๘
มะขามเปียก	๑๘, ๓๘, ๔๖	มะระ	๒, ๕, ๒๘
มะเขือขึ้น	๑๗, ๓๓	มะรุม	๑, ๗, ๑๕, ๑๗, ๕๐
มะเขือหนาม	๒๗	มะเร็ง	๒๘
มะงั่ว	๒๙, ๔๔	มะเร็งคชราช	๒๗
มะขาง	๔, ๔๑, ๔๖	มะเร็งเพลิง	๒๘
มะดุก	๑๒, ๓๔	มะเร็งไฟฟ้า	๔๐
มะเดื่อ	๓๔, ๔๗	มะลิ	๔๐
มะตาดเครือ	๔๘	มะแว้ง	๓๒
มะติง	๓๔	มะแว้งเครือ	๑๗, ๓๑, ๓๓
มะตูม	๓, ๕, ๑๕, ๑๗, ๒๕, ๒๗, ๓๖, ๓๗, ๔๘	มะหาด	๔, ๔๘
มะนาว	๑, ๒, ๘, ๑๑, ๑๕, ๑๘, ๒๒, ๓๔, ๓๖, ๔๖,	มะอึก	๑๘
		ม้าม	๓๗
		มาศเหลือง	๕, ๑๔, ๓๓
		มิดไฟเกลบ	๑
		มิด้อง	๒๕, ๔๗
		มิฟัง	๒๕
		มีแม่มีตัว	๓๓

อักษร	จารึกแผ่นที่
มูก	๓๐
มุตกิด	๒๑, ๒๗
มุตฆาต	๒๑
มูกตกน้ำตาตก	๔๓
มูกเลือด	๑๕, ๑๘, ๓๒
มูตร	๒๐, ๒๔
มูลโคดำ	๑๘
เม็ดในมะนาว	๒, ๒๒
เมล็ด	๑๔
เมื่อยขบ	๒๔, ๓๙, ๔๔
แมงลัก	๑๔, ๒๓, ๓๐
แม่แสงฟ่อแสง	๑๘
ไม้เท้ายายม่อม	๒๙
ไม้ไผ่ป่า	๓๗
ไม้สีสุก	๙
โมกมัน	๓, ๕, ๒๔, ๒๕
ย	
ยอ	๔๗
ยอด	๑๘
ยอนหนู	๓๙
ยักย้าย	๒๖
ยาขับ	๔๐
ยาข้าวเย็น	๔, ๑๒, ๒๘
ยางมะตูม	๒๖
ย่างทราย	๒๔
ยาชะ	๒
ยาดำ	๙, ๑๐, ๒๓, ๒๘, ๓๖, ๓๘, ๔๖, ๕๐
ยาทั้งนี้	๕, ๘, ๔๐
ย่านาง	๒๙, ๓๔

อักษร	จารึกแผ่นที่
ยาประจุ	๔๘
ยาผายเลือด	๔๖
ยาเฒ่า	๓๓
ยายากนัก	๒๖, ๔๓
ยารู	๑๔
ยาโรย	๒
ยาสูบ	๑๒
ยาสูบดี	๑๒
เยี่ยวจั่ว	๓๔
เยื่อมะขามเปียก	๑๓
ร	
รงทอง	๒๒, ๒๘
ร้อนทอง	๑๑
ร้อนระส่ำระสาย	๑๑
ร้อยชู้	๓๔
ระคน	๔๑
ระดู	๔๐
ระย่อม	๑๑, ๓๑, ๔๗
รังปลวกใต้ดิน	๙
รัตตะปิตตะ	๑๖, ๑๙, ๔๑, ๔๙
รัตนธาตุ	๕
ราก	๗, ๒๕, ๔๑, ๔๕, ๔๗
รากไทรอ่อน	๔๙
รากป๊อป	๑๗
รากมะนาว	๒
รากลมเปล่า	๒๔
ราชดัด	๑๑, ๒๒, ๒๔
ราชพฤกษ์	๗, ๘, ๑๐, ๑๓, ๒๑, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๔๘

อักษร	จารึกแผ่นที่
ราชวิเวจโนสธ	๑๔
รำนะนาด	๒๖
รำนัด	๔, ๖, ๗, ๑๕, ๑๘
ริดสีดวง	๙, ๑๓, ๑๙, ๒๘, ๒๙, ๕๐
ริดสีดวงตา	๒๓
ริดะวาด	๒๖
ริด	๓๐
รุ	๑๒, ๑๔
รุกขชีวหา	๙, ๑๑
เรียกเนื้อ	๒๘
เรือนไฟ	๓๒
เรือนเหล็ก	๒๘
ไร	๒๒
โรกแดง	๑
โรคสันทะคาด	๒๐
โรคสำหรับบุรุษ	๒
โรคสำหรับเปื่อมลามเป็นหนอง	๒
โรย	๒
โรหิณี	๔๕
ส	
ลง	๕, ๑๐, ๒๐, ๒๕, ๓๖, ๔๗, ๔๘
ลงท้อง	๕, ๒๒
ลงเลือด	๕, ๒๙
ลม	๒๒, ๓๐, ๓๑, ๓๗, ๓๙, ๔๔
ลมกระษัย	๑๙
ลมกุมภันท์	๒๒
ล้มไข้ลง	๓๙

อักษร	จารึกแผ่นที่
ลมจุกเสียด	๓๐, ๕๐
ลมบาทย์กัษ	๑๑
ลมบ้านหมู	๔๔
ลมปัตคาด	๒๐, ๔๔
ลมเป็นก้อนเป็นเถาในท้อง	๕๐
ลม ๘๐ จำพวก	๑๔
ลมพิรุศวาโย	๔๓
ลมพิษ	๑๙
ลมภาหุรวาโย	๔๓
ลมรัทวาด	๑๙
ลมราทย์กัษ	๑๙, ๒๐
ลมลำไฮก	๑๙
ลมสันนิบาต	๔๔
ลมหทัยวาด	๓๑
ลมหัตคินี	๑๕
ลมอริต	๓๒
ลมอิตพังคี่วาโย	๔๓
ลมอัมพาด	๑๙, ๒๐
ละลาย	๕, ๗, ๑๔, ๑๕, ๑๘, ๒๑, ๒๒, ๒๔, ๒๕, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๔๐, ๔๑, ๔๓, ๔๔, ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙
ละหู่	๘, ๓๔
ละออง	๑๐, ๑๕, ๒๒, ๓๒, ๓๖, ๓๗
ละออง	๔๔
ละอองขาว	๒๒
ละอองเขียว	๒๒

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
ละอองตีนมือ	๑๐, ๓๖, ๓๘	ลูก ๒ ดอก ๒	๒๙
ละอองทับทิม	๒๒	ลูกหญ้าไต้ใบ	๑๕
ละอองเนียรกรรณ	๓๒	ลูกเอ็น	๓, ๑๗, ๒๐, ๒๗
ละอองเปลวไฟฟ้า	๒๒	เล็ด	๔๒
ละอองพระกฤษ	๓๒	เล็บมือนาง	๓๗, ๔๒
ละอองเพลิง	๒๒	เล็บเหยี่ยว	๑๒
ละอองไฟฟ้า	๓๔	เลียน	๓๓
ละอองมหาเมฆ	๑๕, ๓๔	เลือก	๙
ล้นทม	๔๒	เลือดตก	๒๙, ๔๖
ลาน	๔๔	เลือดตกหมกอยู่	๘
ลาย	๘	เลือดดีขึ้น	๘
ลำพัน	๘, ๙, ๔๘, ๕๐	เลือดนั้นชุ่มออก	๔๐
ลำลาบ	๓	เลือดแรด	๔๐
ลั่นกระด้าง	๘, ๑๑, ๑๗	เลื่อมตา	๒๓
ลั่นทะเล	๑, ๒๓, ๒๖, ๔๓	โลด	๑, ๘, ๒๑, ๔๑
ลั่นเลื่อ	๓๗	โลดทะนง	๓๔
ลูกกลอน	๑, ๒๖, ๔๓, ๔๖	โลห	๑, ๔๙
ลูกเขยตาย	๖, ๑๕	โลหิตเน่าจาง	๒๑
ลูกคนที่สอ	๓๑	โลหิตมาน	๔๙
ลูกจันทน์	๑, ๔, ๗, ๙, ๑๐, ๑๔, ๑๕, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๖, ๒๙, ๓๐, ๓๒, ๓๓, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑, ๔๓, ๕๐	โลหิตสุก	๒๐
ลูกจันทน์ทั้ง ๒	๕	ว	
ลูกในมะนาว	๓๓	วันโรค	๒๕
ลูกในชุมเห็ด	๓๓	วันย้งคำ	๒๕, ๓๔
ลูกประจำดีควาย	๓, ๖, ๑๘, ๓๒	วางยา	๒๕, ๓๔
ลูกผักชี	๘, ๑๑, ๔๐	วางยาปิด	๒๕
ลูกผักชีทั้ง ๒	๘, ๓๒, ๕๐	วางยามิต้อง	๒๕
ลูกมะแว้งเครือ	๓๑	วาทะ	๔๑
		ว่านกีบแรด	๑๑, ๑๘, ๓๑
		ว่านชุ่มเพชร	๓๑

อักษร	จารึกแผ่นที่
ว่านน้ำ	๓, ๗, ๑๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๓๓, ๔๐
ว่านเปราะ	๘, ๒๔, ๒๗
ว่านเพชรโองการ	๓๑
ว่านมหาเมฆ	๓๔
วานร	๔๔
ว่านร้อนทอง	๑๑, ๑๘, ๓๑, ๓๒
ว่านเหลือง	๒
วาโยธาตุ	๒๔
วาโยสมุฏฐาน	๑๓
วิตถาร	๓๗, ๔๒
วิปริต	๔๒
วิเวจาณะสุรรส	๓๕
แว่น	๓๖

ศ	
ศุภกขวิเวจาณะโอสถ	๑๔
ส	
สน	๑๐, ๓๑, ๓๕, ๔๘
สนเทศ	๑๗, ๓๓
สนเทห์	๔๐
สนั่นไตรภพ	๓๐
สนุ่น	๔๒
สบ	๒
ส้มกุ้ง	๔, ๑๒, ๑๗, ๒๓, ๒๙, ๔๓, ๕๐
ส้มกุ้งทั้งสอง	๔, ๑๒, ๑๗
ส้มเช้า	๔๘
ส้มซ่า	๑๕

อักษร	จารึกแผ่นที่
สมประดี	๔
ส้มป่อย	๙, ๒๐, ๒๑, ๔๐, ๔๖
สมมุติว่าดีเอ็น	๒๔
ส้มสันดาน	๔๘
ส้มเสี้ยว	๒๓, ๔๘
ส้มเสด	๓๔
สมอ	๗, ๘
สมอทะเล	๘
สมอทั้ง ๓	๒๐, ๒๑, ๒๖, ๓๖, ๓๗, ๓๘
สมอเทศ	๑๔, ๑๕, ๒๑, ๓๘, ๔๘, ๕๐
สมอไทย	๓, ๘, ๑๓, ๒๔, ๒๕, ๓๘
สมอพิเภก	๘, ๑๕, ๒๕, ๕๐
สมาน	๒๘
สมุฏฐาน	๑๔
สมุทรถเลื่อน	๕
สมุลแว้ง	๙, ๑๗, ๒๐, ๒๑, ๕๐
สรภาพโรค	๑๓
สรรพคุณ	๒๙
สรรพพิษ	๑๑, ๔๔
สรรพพิษดื้อ	๒๓
สรรพยาทั้งปวง	๕๐
สรรพวาโย	๑
สรรพางค์	๒๒, ๓๖
สลบ	๔, ๑๗, ๑๘, ๒๒
สลอด	๗, ๑๒, ๑๔, ๒๐, ๒๔, ๓๓, ๓๕, ๓๖, ๔๐, ๔๘
สลอดน้ำ	๗, ๑๑

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
สลัก	๔๕	สันพร้านางแอ	๒๘
สลัดได	๓๕, ๔๔, ๔๘	สันพร้ามอญ	๗, ๑๑, ๓๒
สลาหลก	๑๕	สันพร้าหอม	๓๑
สวาด	๒๔, ๓๒, ๓๔	สับ	๓๔
สวงสวาย	๔๗	สับปะรด	๒๓
สนัสนุณ	๗, ๕๐	สรพวาโย	๑
สนัสนุณเทศ	๕๐	สัมประจวร	๑๔
๒ ส่วน	๓๘	ล้านแดง	๓๓
สะแก	๒๓, ๒๙, ๓๔	سابสิบ	๔๑, ๔๙
สะค่าน	๑, ๔, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๗, ๒๑, ๒๔, ๒๕, ๒๗, ๔๘, ๕๐	สารภี	๕, ๑๑, ๓๗, ๔๐
สะดือ	๓๐	สารลัม	๑, ๓, ๒๗, ๒๙, ๓๖, ๔๖, ๕๐
สะเดา	๓, ๗, ๓๖, ๓๘, ๔๓	สารลัมสะตุ	๔๖
สะตุ	๒๑, ๔๖	สารหนู	๓๓
สะท่อน	๘, ๔๘	สำรอก	๑๒
สะท้าน	๗, ๑๐, ๓๖	สำแลง	๒๕, ๔๒
สะบ้า	๒๘, ๓๑	สำแลงธาตุอันกล้า	๒๕
สะอึก	๗	สิง	๓๘
ลัก	๑๐	สิงละส่วน	๒๗, ๓๖, ๓๘, ๔๗
ลักขี	๑๐	สิตะมัคคะวาโย	๒๖
ลักหิน	๔	สิทธิการิยะ	๑ - ๕๐
สังกรณี	๕, ๑๘, ๒๔, ๓๒	สี	๓๔
สังข์	๑๗, ๒๓, ๓๐, ๓๑	สีข้าง	๔
สังขรัศมี	๒๓	สีผึ้ง	๒, ๒๘
สังขวิไชย	๑๗	สีพันคนทา	๓๔
สังเบา	๑๗	สีเสียด	๒, ๒๓
สังหนาม	๑๗	สีเสียดทั้งสอง	๒, ๕, ๒๙
สัตตบงกช	๘, ๓๑	สีเสียดเทศ	๒๓
สัตตบุษย์	๑, ๓๕, ๔๙, ๕๐	สุพรรณถันแดง	๒๓
สันทะคาด	๒๑	สุรามะริด	๔๑
		สุริยาอุทริ	๑๔

อักษร	จารึกแผ่นที่
เสก	๒๙, ๔๖
เส้น	๓๙
เสมหะ	๑๔, ๓๖, ๔๙
เสมหะโรค	๔๙
เสมอภาค	๑, ๒, ๓, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๘, ๒๑, ๒๒, ๓๑, ๓๒
เสนียด	๓, ๒๑, ๒๗, ๓๖, ๔๑, ๔๙
เสียดจิต	๒๖
เสียดสุญ	๑๓
เสียด	๔, ๑๒, ๒๐, ๒๖, ๔๕,
เสียว	๓๖
เสื่อรองวัง	๒๗
แสงพระจันทร์	๓๒
แสม	๔, ๑๗, ๒๐, ๓๓, ๕๐
แสมทะเล	๔๖, ๕๐
แสมทั้ง ๒	๑๗, ๒๐, ๓๓, ๕๐
แสงลง	๑๘, ๒๕
แสงลงใจ	๓๔
ไส้ด้วน	๒, ๒๘
ไส้ลาม	๒, ๒๘
โสภโรค	๓๕
ห	
หงส์ระทด	๓๔
หญ้าเกล็ดหอย	๒๓, ๓๑
หญ้าไซ	๓๐, ๓๒, ๔๖
หญ้าไต้ใบ	๑๕
หญ้าปากควาย	๓๖
หญ้าฝรั่น	๓๑

อักษร	จารึกแผ่นที่
หญ้ามันไก่	๑๘
หนอง	๒๖
หญ้ายองไฟ	๑๗, ๔๖
หญ้ารังกา	๒๕
หญ้าหนวดแมว	๑๒
หทัยโรค	๔๔
หน่อไม้คาเตา	๑
หนังกระเบน	๓๒
ขนาด	๑๗, ๒๔
ขนาดคำ	๓๔
หมอน้อย	๑๕
หมาก	๔, ๑๘
หมากผู้	๗
หย่อน	๒๔
หยิบ	๓๗
หรดาลกليبทอง	๒๒, ๒๙, ๓๓
หละ	๑๕, ๒๒, ๓๒, ๓๗
หละนิลกาฬ	๑๕
หละมหานิลกาฬ	๒๒
หละแสงพระจันทร์	๓๒
หละอุทัยกาฬ	๒๒
หลาม	๒๙
หว่า	๒
หวายตะค้า	๑๑, ๑๘, ๓๒
หวายตะมอย	๑๑
หอย	๕, ๑๒, ๓๖
หอม	๔๒
หอมขาว	๔๒
หอมแดง	๑, ๖, ๘, ๑๕, ๑๗, ๒๓, ๒๖, ๓๐, ๓๘, ๔๓
หอยกาบ	๓๐

อักษร	จารึกแผ่นที่	อักษร	จารึกแผ่นที่
หอยขม	๓๐	หุงให้คงแต่น้ำมัน	๒, ๒๘, ๓๕, ๓๙
หอยแครง	๓๐	หูดึง	๓๙
หอยจุบแจง	๓๐	หุหนวก	๓๙
หอยดาววู้	๓๐	เห็ดมูลโค	๑๘
หอยนางรม	๓๐	เห็บ	๓๙, ๔๕, ๔๗
หอยพิมพการัง	๓๐	เหล็กทั้ง ๕	๑๐
หอยมุก	๓๐	เหืองตก	๔๗
หอยสังข์	๓๐	เหมืองจี้	๓๔
ห้วกะทิสด	๒	เหลือกำลัง	๓๗
ห้วขวาน	๑	เหลื่องหระคุณ	๒๒
ห้วเต่า	๓๗	เหืองตก	๔๗
ห้วหน้าว	๔, ๖, ๒๐, ๓๐, ๔๓, ๔๘	เหี้ยวหมู	๒, ๓, ๖, ๑๕, ๑๗, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๓๖, ๓๗
ห้วเหล้าเข้ม	๓๙	โหระพา	๒, ๑๑, ๑๘
ห้สคุณ	๙, ๑๕, ๒๐, ๒๔, ๓๐, ๓๑, ๔๔	โหรา	๑๔
ห้สคุณทั้งสอง	๒๐	โหราเดือยไก่	๒๒
ห้สคุณเทศ	๙, ๔๐, ๔๖, ๔๘	ให้แกแต่ยังอ่อน	๒๐
หางจระเข้	๕	ให้คลั่ง	๑๘, ๓๑
หางนกยูง	๗	ให้จับ	๓๖
หางไหลแดง	๓๓	ให้จับสะท้าน	๑๐
หาสติมิได้	๔๔	ให้จำเรณู	๒๕
หิงค์	๔๘	ให้แดก	๒๕
หิงห้อยตากระจายออก	๒๔	ให้ตกสิ้น	๓๓
หิงหาย	๕, ๑๕, ๑๘	ให้ตายจำหระข้างหนึ่ง	๔๔
หินปะการัง	๒๑	ให้ทำทอง	๑๕
หีบลม	๓๔	ให้ร่อนระส่ำระสาย	๑๑
หีด	๙, ๑๒, ๑๙	ให้ระส่ำระสาย	๕, ๑๑, ๓๑
หุง	๒, ๒๘, ๔๘	ให้ลง	๓๕, ๓๖, ๔๒
หุงคงแต่น้ำมัน	๓๐	ให้ลงเป็นโลหิต	๓๗
หุงเป็นสีผึ้ง	๒	ให้ลงให้ราก	๒๕, ๓๒, ๔๗

อักษร	จารึกแผ่นที่
ให้สลบ	๑๘
ให้เสีย	๑๘
ไหวตัว	๓๐
อ	
อังกูลี	๓๗, ๔๒
องุ่น	๔๙
อชิรณะ	๔๒
อติสาร	๕
อติไสย	๔๑
อบเชย	๓, ๒๐, ๒๖, ๓๑, ๔๐
	๔๔, ๔๙
อบเชยทั้งสอง	๒๖
อบเชยเทศ	๒๐, ๓๑
อยู่เพลิงมิได้	๕๐
อยู่ไฟมิได้	๔๖
อ้อยแดง	๒๑, ๔๙
อัคคีทวาร	๒๒
อัควารันตะ	๑
อังกาบ	๓, ๘, ๒๗
อณฑพฤกษ์	๑๖, ๑๙
อาการตัด	๑๑, ๒๐, ๔๑
อาโปธาตุ	๑๘
อ้ายเหนียว	๓๗
อายุสมุฏฐาน	๓๑
อำเภอ	๑๔
อินท์	๔
อีถ่าง	๓๔
อีसान	๑๘
อุดร	๑๘
อุตพิต	๕, ๕๐

อักษร	จารึกแผ่นที่
อุทรโรค	๓๕
อุปทม	๒๘
เอาเสมอภาค	๒, ๑๐, ๑๘, ๒๑, ๒๓,
	๒๗, ๓๐, ๓๑, ๓๒,
	๓๓, ๓๕, ๓๖, ๓๘,
	๔๐, ๔๑, ๔๔, ๔๖,
	๔๙
เอื้องเห็ดม้า	๑๗, ๓๓
ไอ	๙
โอบกมิกาภาชิ	๓๗

โครงการเผยแพร่จารึกตำรายาของ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

หลักการและเหตุผล

วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ ถือได้ว่าเป็นวัดประจำพระองค์ นอกจากการบูรณปฏิสังขรณ์แล้ว พระองค์ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกความรู้เรื่องตำรายาไว้ให้ประชาชนได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้อย่างทั่วถึง เช่นเดียวกับจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

เพื่อเป็นการเผยแพร่จารึกตำรายาของวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติชิ้นหนึ่งให้คงอยู่และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง จึงจัดทำโครงการนี้ขึ้นเพื่อคัดลอกจารึก ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์และจัดพิมพ์เผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ในทางวิชาการแพทย์แผนไทยอย่างกว้างขวางแก่ประชาชนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกสถานหนึ่งด้วย

วัตถุประสงค์

๑. เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูจารึกตำรายาของวัดราชโอรสารามราชวรวิหารให้เป็นที่รู้จัก
๒. เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องตำรายาแผนโบราณให้แพร่หลาย และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา
๓. เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างจารึกตำรายาพระราชทานแก่ประชาชน โดยสร้างเป็นศิลาจารึกประดับไว้ตามพระระเบียงวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
๔. เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนเห็นคุณค่าของเอกสารโบราณ เพื่อจะได้มีจิตสำนึกในการดูแลรักษาสมบัติวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่สืบไป

วิธีดำเนินงาน

๑. สํารวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
๒. คัดลอก และถ่ายภาพจารึกตำรายาจำนวน ๕๐ แผ่น
๓. ศึกษาวิเคราะห์และทำคำอธิบายศัพท์ ทางการแพทย์แผนไทย ชื่อสมุนไพร เป็นต้น
๔. ศึกษาเปรียบเทียบกับจารึกตำรายาของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยเดียวกัน เพื่อหาข้อยุติว่าจารึกที่วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร มีจำนวนครบถ้วนเหมือนเมื่อแรกสร้างหรือไม่
๕. สรุปรายงานการศึกษาวิเคราะห์ และเรียบเรียงเป็นบทความทางวิชาการ
๖. จัดเตรียมต้นฉบับให้พร้อมสมบูรณ์ทั้งข้อมูลและภาพประกอบ
๗. เตรียมการจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อไป
๘. ในขณะที่คัดลอกจารึกจะเริ่มปฏิบัติงาน ตั้งแต่วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๔๓ โดยขอใช้รถยนต์ของหอสมุดแห่งชาติตลอดระยะเวลาดำเนินการคัดลอก

ระยะเวลาในการดำเนินงาน

๑. สํารวจข้อมูลเบื้องต้น วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๔๓
๒. คัดลอกจารึก และถ่ายภาพ ประมาณ ๗ - ๑๐ วัน
๓. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและศึกษาวิเคราะห์ประมาณ ๖ เดือน

ผู้ปฏิบัติงาน

๑. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
หัวหน้าโครงการ
๒. นายเทิม มีเต็ม	ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาตะวันออก
๓. นายเกษียร มะปะโม	นักภาษาโบราณ ๗ ว.
๔. นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ	นักภาษาโบราณ ๗ ว.
๕. นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์	นายช่างภาพ ๖

กรรมศิลปากร

ถนนหน้าพระธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร. ๐-๒๒๒๔-๒๐๕๐ โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๙๓๔